

LİŦQVİSTİKA PROBLEMLƏRİ

Beynəlxalq elmi jurnal
International Journal of Science
Международный Журнал Науки

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Mətbu
nəşrlərin reyestrinə daxil edilmişdir.
Reystr № 4288

ISSN 2707-8469

İldə 4 dəfə çıxır.
It is published 4 times a year.
Публикуется 4 раза в год

Təsisçi və baş redaktor: Mahirə Nağı qızı Hüseynova

Redaktor köməkçisi: Könül Həsənova

Məsul katib: Həcər Hüseynova

Redaksiya heyəti

Möhsün Nağısoylu (AMEA, Azərbaycan, Bakı)

Alfiya Yusupova (KFU, Tatarıstan, Kazan, Rusiya)

Firdaus Gulmitdinovna Xisamitdinova (Başqırdıstan, Ufa, Rusiya)

Nurila Şaymerdinova (L.N.Qumilev adına Milli Avrasiya Universiteti, Qazaxıstan, Nur-Sultan)

Gulnur Kulsarina (BDU, Başqırdıstan, Ufa, Rusiya)

Qəzənfər Kazımov (AMEA, Azərbaycan, Bakı)

Fidan Qurbanova (BSU, Azərbaycan, Bakı)

İsmayıl Kazımov (AMEA, Azərbaycan, Bakı)

Mirvari İsmayılova (ADPU, Azərbaycan, Bakı)

Nailə Sadıqova (ADPU, Azərbaycan, Bakı)

Adil Babayev (ADU, Azərbaycan, Bakı)

Ülviyyə Hacıyeva (ADPU, Azərbaycan, Bakı)

Hüseyn Şərqidərəcək Soytürk (TYHM, İran, Tehran)

İlkin Qulusoy (KKU, Türkiyə, Qars)

Founder and Editor-in-Chief: Mahira Huseynova Nagi

Assistant Editor: Konul Hasanova

Executive Secretary: Hajar Huseynova

Editorial staff

Mohsen Nagyshoylu (ANAS, Azerbaijan, Baku)

Alfiya Yusupova (KFU, Tatarstan, Kazan, Russia)

Firdaus Khisamitdinova (Bashkortostan, Ufa, Russia)

**Nurila Shaimerdinova (L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Kazakhstan, Nur-Sultan)**

Gulnur Kulsarina (BSU, Bashkortostan, Ufa, Russia)

Kazanfar Kazimov (ANAS, Azerbaijan, Baku)

Fidan Gurbanova (BSU, Azerbaijan, Baku)

Ismail Kazimov (ANAS, Azerbaijan, Baku)

Mirvari Ismayilova (ASPU, Azerbaijan, Baku)

Naila Sadigova (ASPU, Azerbaijan, Baku)

Adil Babayev (AUL, Azerbaijan, Baku)

Ulviyya Hajiyeva (ASPU, Azerbaijan, Baku)

Huseyn Sharkiderecek Soy Turk (Tehran Law Center. Iran)

Ilkin Qulusoy (KKU, Turkey, Kars)

Основатель и главный редактор: Махира Гусейнова Наги

Помощник редактора: Кенуль Гасанова

Ответственный секретарь: Хаджар Гусейнова

Редакционная коллегия

Мохсун Нагысойлу (НАНА, Азербайджан, Баку)

Альфия Юсупова (КФУ, Татарстан, Казань, Россия)

Фирдаус Хисамитдинова (Башкортостан, Уфа, Россия)

Нурилла Шаймердинова (Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, Нур-Султан)

Гульнур Кульсарина (БГУ, Башкортостан, Уфа, Россия)

Казанфар Казимов (НАНА, Азербайджан, Баку)

Фидан Гурбанова (БГУ, Азербайджан, Баку)

Исмаил Казимов (НАНА, Азербайджан, Баку)

Мирвари Исмаилова (АГПУ, Азербайджан, Баку)

Наиля Садыгова (АГПУ, Азербайджан, Баку)

Адиль Бабаев (АУЯ, Азербайджан, Баку)

Ульвия Гаджиева (АГПУ, Азербайджан, Баку)

Гусейн Шеркидереджек Сойтурк (ТЮЦ. Иран.Тегеран)

Илькин Гулусой (ККУ, Турция, Карс)

Mündəricat

1.Mahirə Hüseynova. Həsən Mirzənin və alim-şairə həsr olunmuş şeir mətnlərində frazeologizmlərin linqvistik xüsusiyyətləri.....	11-18
2. Cəfər Cəfərov. Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında feil.....	19-26
3. Mirvari İsmayılova. Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalının türk mənşəli toponimləri, dialekt və şivə sözləri.....	27-32
4. Elman Quliyev. Həsən Mirzənin şeir dünyası: harayın, kədər in Dərələyəz üverturası.....	33-39
5.Yaqub Babayev. Həsən Mirzəyevin folklorşünaslıq fəaliyyəti.....	40-47
6. Vaqif Əliyev. Dilçi Həsən Mirzəyevin ədəbiyyat sevgisi.....	48-51
7.Həcər Hüseynova. Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında dialektoloji problemlər.....	52-56
8.Razim Məmmədov. Həsən Mirzənin poeziyasında vətənpərvərlik motivləri.....	57-62
9.Könül Həsənova. Həsən Mirzənin şeir yaradıcılığında qənaət qanunu lakonikliyi, yığcamlığı şərtləndirən amil kimi.....	63-70
10. Könül Səmədova. Həsən Mirzənin poeziya dili.....	71-75
11. İradə Kərimova. Həsən Mirzəyev yaradıcılığında Dərələyəz toponimləri.....	76-80
12. Allahverdi Hacıyev. Böyük türkoloq və ictimai-siyasi xadim.....	81-86
13.Səkinəxanım Vəliyeva. Həsən Mirzəyevin elmi fəaliyyəti.....	87-93
14. Vaqif İsrailofv. Folklor və dilçiliyin qoşa təbliğatçısı.....	94-98
15. Sevinc Sadıqova. Həsən Mirzəyevin tədqiqatlarında dialektologiya məsələləri.....	99-106
16.Cəmilə Məhərrəmovə. Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında onomastika məsələləri.....	107-112
17. Elşad Abışov. Professor Həsən Mirzəyevin şeir dili.....	113-118
18.Təranə Nağıyeva. Görkəmli azərbaycanşünas alim Həsən Mirzəyev feil bəhsinin sistemli tədqiqatçısı kimi (feili sifət əsasında).....	119-127
19.Xatirə Əliyeva. Həsən Mirzəyev və aşiq poeziyası.....	128-132
20. Sürəyya Həsənova. Tarixi əks etdirən toponimlər Həsən Mirzəyevin tədqiqatlarında.....	133-138
21. Zamiq Təhməzov. Həsən Mirzəyev və türkologiya məsələləri.....	139-142
22. Yeganə Qəhrəmanova. H.Mirzəyev və Azərbaycan dilçiliyinin problemləri.....	143-148
23. Mehriban Mahmudova. Həsən Mirzəyev Azərbaycan dilçiliyində feilin tədqiqatçısı kimi.....	149-154
24.Həmzə Əliyev,Ədalət Abbasov. Azərbaycan filologiyasının sərkərdəsi.....	155-160

25. İlkin Əsgərov. Feilşünaslıqda Həsən Mirzəyev fenomeni (Feil düzəldən qeyri-məhsuldar şəkilçilərin funksional xüsusiyyətləri əsasında)	161-166
26. Gülər Süleymanova. Həsən Mirzənin şeir mətnlərində koqeziya vasitələri.....	167-172
27. Mətanət Mehdiyeva. Professor Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında feil.....	173-178
28. Osman Əhmədzadə. Azərbaycan dilçilik elminin zirvələri – biri Tofiq, biri Həsən.....	179-185
29. Rəmilə Orucova. Həsən Mirzə leksikasının funksional-semantik xüsusiyyətləri.....	186-193
30. Gülöyşə Əhmədzadə. Həsən Mirzənin və dilçi-şairə həsr olunmuş şeir mətnlərində sual cümlələrini formalaşdıran morfoloji vasitələr.....	194-200
31. Yeganə Salahova. Həsən Mirzənin yaradıcılığında və alim-şairə həsr olunmuş şeirlərdə dialektizmlərin linqvokulturoloji xüsusiyyətləri.....	201-208

Оглавление

1. Махира Гусейнова. Лингвистические особенности фразеологии в текстах стихов, посвященных Хасану Мирзе и ученому-поэту.....	11-18
2. Джафар Джафаров. Глагол в творчестве Гасана Мирзаева.....	19-26
3. Мирвари Исмаилова. Топонимы, диалекты и акценты турецкого происхождения Даралаязского района западного Азербайджана.....	27-32
4.Эльман Гулиев. Мир поэзии Хасана Мирзы: Даралайаз увертюра печали.....	33-39
5.Ягуб Бабаев. Фольклорная деятельность Гасана Мирзоева.....	40-47
6. Вагиф Алиев. Любовь лингвиста Хасана Мирзаева к литературе....	48-51
7. Хаджар Гусейнова. Диалектологические проблемы в творчестве Гасана Мирзаева.....	52-56
8. Разим Мамедов. Патриотические мотивы в поэзии Гасана Мирзы.....	57-62
9.Конул Гасанова. В поэзии Хасана Мирзы закон бережливости как фактор, определяющий лаконичность и лаконичность.....	63-70
10. Конуль Самадова. Язык поэзии Хасана Мирзы.....	71-75
11. Каримова Ирада. Топонимы Даралаяз в творчестве Гасана Мирзоева.....	76-80
12.Аллахверди Гаджиев. Великий тюрколог и общественно-политический деятель.....	81-86
13.Сакинаханум Велиева. Жизнь и деятельность Гасана Мирзаева.....	87-93
14.Исрафилов Вагиф. Двойной пропагандист фольклора и лингвистики.....	94-98
15.Севиндж Садыхова. Вопросы диалектологии в исследованиях Гасана Мирзоева.....	99-106
16.Джамила Магеррамова. Проблемы ономастики в творчестве Гасана Мирзоева.....	107-112
17. Эльшад Абишов. Поэтический язык профессора Гасана Мирзаева.....	113-118
18. Тарана Нагиева. Выдающийся азербайджанский ученый Гасан Мирзоевкак систематический исследователь обсуждения глаголов (на основе прилагательных).....	119-127
19.Хатира Алиева. Гасан Мирзоев и ашугская поэзия.....	128-132
20.Сурайя Гасанова. Топонимы, отражающие историю в исследованиях Гасана Мирзаева.....	133-138
21.Замик Тахмазов. Гасан Мирзоев и вопросы тюркологии.....	139-142

22. Егана Гахраманова. Н.Мирзоев и проблемы азербайджанского языка знания.....	143-148
23. Мехрибан Махмудова. Гасан Мирзоев исследователь глаголов в азербайджанском языкознании.....	149-154
24. Хамза Алиев, Адалат Аббасов. Командир Азербайджанской филологии.....	155-160
25. Илькин Аскеров. Феномен Гасана Мирзоева в науке о глаголе (На основе функциональных свойств непродуктивных суффиксов, составляющих глагол).....	161-166
26. Гулер Сулейманова. Средства связи поэтических текстов Гасана Мирзоева.....	167-172
27. Матанат Мехдиева. Глагол в творчестве профессора Гасана Мирзаева.....	173-178
28. Осман Ахмедзаде. Вершины азербайджанского языкознания - Тофик и Гасан.....	179-185
29. Рамила Оруджова. Функционально-семантические особенности лексики Хасана Мирзы.....	186-193
30. Гулоиша Ахмедзаде. Морфологические способы формирования вопросительных предложений в текстах стихотворений, посвященных Хасану Мирзе и поэту-лингвисту.....	194-200
31. Егана Салахова. Лингвокультурные особенности диалектизмов в творчестве Хасана Мирзы и стихах, посвященных ученому-поэту.....	201-208

Content

1.Mahira Huseynova. Linguistic features of phraseology in the texts of poems dedicated to Hasan Mirza and the scientist-poet.....	11-18
2.Jafar Jafarov. Verb in the works of Hasan Mirzayev.....	19-26
3.Mirvari Ismayilova. Toponyms of Daralayaz district of western Azerbaijan of turkish origin, dialect and shiva words.....	27-32
4.Elman Guliyev. Hasan Mirza's world of poetry: Daralayaz overture of sorrow.....	33-39
5.YagubBabayev. Folklore activity of Hasan Mirzayev.....	40-47
6. Vagif Aliyev. Linguist Hasan Mirzayev's love of literature.....	48-51
7. Hajar Huseynova. Dialectological problems in Hasan Mirzayev's work.....	52-56
8. Razim Mamedov. Patriotic motives in Hasan Mirza's poetry.....	57-62
9. Konul Hasanova. In Hasan Mirza's poetry, the law of thrift as a factor determining conciseness and conciseness.....	63-70
10. Konul Samadova. The language of poetry of Hasan Mirza.....	71-75
11.İrada Karimova. Daralayaz toponyms in the works of Hasan Mirzayev.....	76-80
12.Allahverdi Hajiyev. Great Turkologist and socio-political figure.....	81-86
13.Sakinakhanum Valiyeva. Life and activity of Hasan Mirzayev.....	87-93
14.Vaqifİsrafilofv. Dual propagandist of folklore and linguistics.....	94-98
15.SevinjSadigova. Issues of dialectology in Hasan Mirzayevs researches.....	99-106
16. Jamila Maharramova. Issues of onomastics in the works of Hasan Mirzayev.....	107-112
17.Elshad Abishov. Poetic language of Professor Hasan Mirzayev.....	113-118
18.Tarana Nagiyeva. Prominent Azerbaijani scholar Hasan Mirzayev as a systematic researcher of verb discussion (based on adjectives).....	119-127
19. Khatira Aliyeva. Hasan Mirzoyev and ashug poetry.....	128-132
20. Surayya Hasanova. Toponyms reflecting history in Hasan Mirzayev's researches.....	133-138
21. Zamiq Tahmazov. Hasan Mirzayev and issues of Turkology.....	139-142
22. Yegane Gahramanova. H.Mirzayev and problems of Azerbaijani linguistics.....	143-148
23. Mehriban Mahmudova. Hasan Mirzayev as a vrb researcher in Azerbaijan linguistics.....	149-154
24. Hamza Aliyev, Adalat Abbasov. Commander of Azerbaijani philology.....	155-160
25. İlkin Asgarov. Hasan Mirzoev's phenomenon in the science of the	

verb (Based on the functional properties of the unproductive suffixes that make up the verb).....	161-166
26. Guler Suleymanova. Means of cohesion poetic texts by Hasan Mirzayev.....	167-172
27. Matanat Mehdiyeva. The verb in the works of professor Hasan Mirzayev.....	173-178
28. Osman Ahmadzade. The peaks of Azerbaijani linguistics - Tofig, Hasan.....	179-185
29. Ramila Orujova. Functional-semantic features of Hasan Mirza's lexicon.....	186-193
30. Guloysha Ahmadzade. Morphological means of forming question sentences in the texts of poems dedicated to Hasan Mirza and the linguist poet.....	194-200
31. Yegana Salahova. Linguocultural features of dialectisms in the works of Hasan Mirza and poems dedicated to the scientist-poet.....	201-208

**Həsən Mirzənin və alim-şairə həsr olunmuş şeir mətnlərində
frazeologizmlərin linqvistik xüsusiyyətləri**

Mahirə Hüseynova
Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Xülasə

Poeziyada frazeologizmlərdən yararlanma söz sənətkarının söz işlətmə məharət və səriştəsindən asılı bir məsələdir. Hər hansı bir poetik örnəkdə yerli-yerində, məqamında işlədilən frazeoloji vahidlər həmin mətnləri forma və məzmun baxımından zənginləşdirir, dolğunlaşdırır, semantik baxımdan güclü bir şəkildə mənalandırır, mətni obrazlı edir, onu üslubi cəhətdən al-əlvan bədii boya ilə rəngləyir. Poetik mühitdə frazeologizmlər bədii söz həyəcanı doğurur, şeirin estetik yetkinliyinin ən mühüm və həlledici cəhətlərini, daha dəqiq əlamətlərini üzə çıxarır ki, məqalədə bütün bu məsələlərin linqvistik xüsusiyyətləri şərh edilir.

Açar sözlər: Həsən Mirzə, şeir, frazeologizm, obrazlılıq, üslubi boya, fərdi dəst xətt.

**Лингвистические особенности фразеологии в текстах стихов,
посвященных Хасану Мирзе и ученому-поэту**

Махира Гусейнова
Доктор филологических наук, профессор

Резюме

Использование фразеологии в стихах зависит от словарного запаса художника. Фразеологические единицы, используемые локально и в любом поэтическом примере, обогащают и обогащают эти тексты с точки зрения формы и содержания, сильно интерпретируют их семантически, делают текст образным и окрашивают его стилистически красочно. В поэтической среде фразеология вызывает азарт художественного выражения, раскрывает наиболее важные и решающие аспекты эстетической зрелости стихотворения, точнее в статье разъясняются лингвистические особенности всех этих вопросов.

Ключевые слова: Хасан Мирза, поэзия, фразеология, образность, стилистическая живопись, индивидуальный набор строк.

Linguistic features of phraseology in the texts of poems dedicated to Hasan Mirza and the scientist-poet

Mahira Huseynova
Doctor of Philological Sciences, Professor

Summary

The use of phraseology in poetry depends on the vocabulary skills of the artist. Phraseological units used locally and in any poetic example enrich and enrich these texts in terms of form and content, strongly interpret them semantically, make the text figurative, and paint it stylistically colorful. In the poetic environment, phraseology evokes the excitement of artistic expression, reveals the most important and decisive features of the aesthetic maturity of the poem, more precisely, the article explains the linguistic features of all these issues.

Keywords: Hasan Mirza, poetry, phraseology, imagery, stylistic painting, individual set of lines.

Aktuallıq. Xalq hikməti, xalq müdrikliyi, bir sözlə, xalq ruhu hakim olan frazeologizmlərdən alim-şair Həsən Mirzənin və ona həsr olunmuş şeir mətnlərində poetik-estetik həddləri genişləndirmək, obrazlı şəkildə vermək üçün aktiv istifadə olunmuşdur. Frazeologizmlər poetik mətnlərin üzdə və dərin qatlarındakı semantik yükünün daşıyıcısı olmaqla mətnin obrazlılığına, ifadəliliyinə xidmət edir və onun potensialına xüsusi dinamizm verir ki, bütün bu cəhətlərin araşdırılması təhlilə cəlb edilən məsələlərin aktuallığını şərtləndirir.

Annotasiya. “Şirin dil” frazeoloji vahidi sifət+isim modelinə əsasən vaxtilə xalq tərəfindən yaradılmış və Həsən Mirzə şeir yaradıcılığında bu tip frazeologizmlərdən də poetik obrazlılıq naminə yararlanmağa çalışmışdır. O da aydındır ki, hər hansı bir obyektin, predmetin təsvir-tərənnüm müstəvisində “şirin söz” frazeologizmi olduqca dəyərli nitq vahididir və poetik mənalandırmada aktuallaşdırma imkanlarını lazımi bir şəkildə yerinə yetirmək gücünə malikdir. H.Mirzə yaradıcılığında bu və digər frazeologizmlərin bədii cəhətləri tədqiq edilmişdir.

Metod. Məqalədə dilçiliyin müasir metod və üsullarından, xüsusilə müqayisəli-qarşılaşdırma, təsviri və areal metodlardan istifadə edilmişdir.

Giriş.

İdeya və məzmun tərəvəti Həsən Mirzənin şeir yaradıcılığına xas olan ən mühüm və vacib bir keyfiyyətdir və poetik keyfiyyətin formalaşdırılmasında frazeoloji dil materialları da olduqca əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Minilliklərin sınağından çıxmış bu hazır xalq deyimləri alim-şairin dolğun və

zəngin bədii təəssüratlarını özündə cəmləşdirməklə orijinal obrazlılıq yaradır ki, bunlar da oxucuya yüksək poetik-estetik təsir bəxş edir:

Yurdum **əldən gedib**, dözə bilmirəm,
Ağsaqqal tək eldə gözə bilmirəm,
Toy-düyündə daha süzə bilmirəm,
Sən bu dərdə necə dözürsən, Buta?! (2, 48)

Bu bənddə “**əldən gedib**” frazeoloji vahidi digər söz və ifadələrlə çuğlaşdırılaraq poetik ovqatın ifadəçisinə çevrilir, məndəki üslubi-semantik cizgilərin reallaşdırılmasına istiqamət verir, obrazlı ifadə tərzini üçün stimullaşdırıcı rolunu oynayır. “Əl” sözü vasitəsilə düzələn bu frazeologizm şeir mətninə xüsusi poetik tərəvət gətirən obrazlı dil materiallarından biridir. İsim + feil modelinə istinadən əmələ gəlmiş “əldən getmək” frazemini daşıdığı mənə şübhəsiz ki, şeir mətninin struktur-semantik bazası əsasında asanlıqla anlaşılır və məlum olur ki, lirik “mən” dərdində qovrulur, ağsaqqal tək elində başını dik tutub gözə, el şənliklərində qol götürüb süzə, oynaya bilmir və bütün bunlara səbəb onun müqəddəs vətəninə əldən getməsi – düşmən caynağına keçməsidir. Deməli, şair “dərd” motivini ellipsisə semantik mənalandırma məqamında “əldən getmək” frazemindən tam yerində yararlanmışdır ki, bu da güclü elmi-poetik duyğusu olan söz sənətkarlarına məxsus bir məziyyətdir.

Məlumdur ki, “şirin dil” frazeoloji vahidi sifət+isim modelinə əsasən vaxtilə xalq tərəfindən yaradılmış və Həsən Mirzə şeir yaradıcılığında bu tip frazeologizmlərdən də poetik obrazlılıq naminə yararlanmağa çalışmışdır. O da aydındır ki, hər hansı bir obyektin, predmetin təsvir-tərənnüm müstəvisində “şirin söz” frazeologizmi olduqca dəyərli nitq vahididir və poetik mənalandırmada aktualaşdırma imkanlarını lazımi bir şəkildə yerinə yetirmək gücünə malikdir. Aşağıdakı şeir mətninin bir parçasında Azərbaycanın qədim şəhəri paytaxtı Təbriz şəhəri tərənnüm edilir, alim-şair şeirin bir bəndində görkəmli cənublu şairimiz Məhəmmədhusəyn Şəhriyarın adını dilə gətirir və bu görkəmli söz ustasının şeirlərinin dilini “doğma” və “şirin” sözləri ilə təşbehləndirərək poetik fikrini yığcam və lakonik şəkildə təqdir etmək üçün “şirin dil” frazeoloji vahidini səfərbər edir:

Baxdım heyran oldum, Ellər gölünə,
Qar düşmüşdü çiçəyinə, gülünə,
Şəhriyarın doğma, şirin dilinə,
Qurbanam, qurbanam, qurbanam, Təbriz!
Səttər xan elinə qurbanam, Təbriz! (2, 44)

Şeir mətnində tək-cə “şirin dil” ifadəsi deyil, “heyran olmaq”, “doğma dil”, “qurban olmaq” (burada “olmaq” feili ellipsisə uğramışdır – M.H.), “əlinə qurban” frazeoloji vasitələri də bəndin struktur-semantikasının nüvəsində əsaslı rol oynayaraq canlı danışq dilinin şəhd-şirəsini, təbiiliyini, tərəvətini mətnin daxili potensialına hopdurur.

Həsən Mirzənin şeir yaradıcılığında istər ismi, istərsə də feili frazeoloji vahidlər obrazyaratmada ən dəyərli nitq göstəricisidirlər və bunların yaratdığı üslubi sanbal, poetik güc, semantik ruh və qüvvə onun şeir mətnlərində qabarıq formalarda özünü təzahür etdirir, kəmiyyət üstünlüyü və işlənmə intensivliyi ilə orijinal ekspressiya keyfiyyətini qabarıqlaşdırır.

Gəlmişəm üçcə gün qoynunda qalam,
Qardaş tək qolumu boynuna salam,
Başına dolanam, qadanı alam,
Səs ver kamanına, sazına Təbriz!
Qovuş baharına, yazına, Təbriz! (2, 43).

Bu mətn idiomatikleşmiş ifadələrin zəngin sərgisini xatırladır: “qolunu boynuna salmaq”, “başına dolanmaq”, “qadanı almaq”, “səs vermək”, “baharına, yazına qovuşmaq” kimi frazeologizmlər mətnin struktur-semantikasını, üslubi cəhətlərini aydınlaşdırmaq üçün ən kəsərli nitq vahidləridirlər və “bunlar canlı danışq dilinin frazeologiyasının spesifik üslubi rəng və boyalarını özlərində çox dəyərli bir şəkildə əks etdirirlər” (1, 196). Məqalədə frazeoloji vahidlərin sinonimliyi də qabarıq şəkildə özünü göstərir, çünki istər yazılı, istərsə də şifahi nitq aktlarında üçüncü misrada ardıcıl şəkildə işlənən “başına dolanmaq”, “qadasın almaq” sabit söz birləşmələrinin birinci komponentləri müəyyən morfoloji göstəricilər qəbul etsələr də semantik baxımdan oxşar və yaxud yaxın məzmun kəsb edirlər.

Həsən Mirzənin poetik örnəklərinin dilində frazeologizmlər müəyyən variantları, variasiyaları ilə təzahür edir. “Dildə eyni mənəni ifadə etmək üçün frazeoloji vahidin leksik, leksik-qrammatik, qrammatik cəhətdən dəyişikliyə uğramasına frazeoloji variasiya, bunun əsasında yaranan belə sabit birləşmələrə isə frazeoloji variantlar deyilir” (9, 148).

Məlumdur ki, dilimizdə “dərd çəkmək” sabit söz birləşməsinin variasiyaları, mənə variantları xeyli saydadır və bunların ifadəsində birinci komponentdə çıxış edən, “dərd” leksik vahidinin sinonim dubletlərindən istifadə olunur: qəm çəkmək, göz yaşı tökmək, qüssə çəkmək, güssələnmək və s. Göründüyü kimi, bu birləşmələrdə “dərd” sözünün sinonim variantlarından, eyni zamanda qrammatikleşmiş variantlarının dəyişikliyə uğramasından istifadə edildikdə də onlarda mövcud olan semantik-mənə dəyişmir. Lakin “dərd çəkmək” frazeiminin əvəzinə “qan çəkmək” ifadəsini işlətsək, məzmun və mənada mütləq bir məntiqsizlik yaranacaqdır. “Qan çəkmək” ifadəsini həqiqi mənada işlətdikdə həmin birləşmə sərbəst söz birləşməsi modelinə düşəcək və məcazlaşma keyfiyyəti tamamilə itəcəkdir. Fikrimizi daha konkret olaraq Həsən Mirzənin bu şeir bəndi əsasında izah edək:

Vətən yada qalsa, Tomris qan ağlar,
Babək daş məzarda od tutub yanar,
Şah Xətəim bil ki, Allahı danar,

Hünər göstər, yuvan Qinkoya qalmaz (2, 40).

Mətndəki “qan ağlamaq” frazemi “dərd çəkmək” sabit söz birləşməsinin variantıdır, əgər mətndə tərəfimizdən linqvistik əməliyyat apararaq və “qan ağlamaq” frazeoloji birləşməsi yerində “dərd çəkmək” ifadəsini işlətsək, məntiqi baxımdan misraya heç bir nöqsan, xələl gəlməyəcəkdir, lakin cümlənin semantik nüvəsində konkretlik bir qədər zəifləyəcəkdir, dərd sindromundakı mübaligə, şişirtmə yoxa çıxacaqdır. Deməli, “qan ağlamaq” sabit söz birləşməsi ümumiləşmiş şəkildə “dərd çəkmək” frazeoloji vahidinin semantik vəzifəsini yerinə yetirən, özü də mübaligəli şəkildə yerinə yetirən orijinal bir variantıdır.

Həsən Mirzənin və eyni zamanda bir alim-şairə itihaf olunmuş olunmuş şeir mətnlərində frazeoloji vahidlərdən həm müsbət, həm də mənfi planda istifadə edilmişdir. El şairi Səadət Butanın Həsən Mirzəyə həsr etdiyi şeirin bir bəndində “göz dikmək” frazeoloji vahidi semantik cəhətdən mənfi çalarlıqdadır:

Alıbdı üstümü qəm çətən-çətən,
Yurduma **göz dikib** hər yoldan ötən.
Parçalanıb vətən, tapdanıb vətən,
Ər igid gərəkdir acı dərdimi (2,74).

İsim+feil modelində olan “göz dikmək” frazeoloji vahidi feili frazeologizm olmaqla cümlənin xəbəri vəzifəsində işlənmişdir. Hər iki söz, yəni insanın bədən üzvünün birinin ifadəçisi olan “göz” və feili bağlama formasında olan “dikir” sözü sabit birləşmənin ümumi mənasının formalaşmasında əsas rol oynayır. Buna görə də həmin birləşmənin daxilindəki sözlər onun komponentləri olmaqla güclü məcazlaşma prosesi keçirmişdir. Mətnə “göz dikmək” frazeoloji vahidi obyekt tələb etdiyindən özündən əvvəl gələn “yurduma” sözünü özünə tabe etmiş və həmin söz tamamlıq vəzifəsində çıxış etmişdir. İstər şifahi, istərsə də yazılı nitq prosesində “göz dikmək” frazeoloji vahidində cümlədəki fikrin semantik məzmunundan asılı olaraq dəyişdirilə bilər, yəni “göz dikmək” frazeoloji birləşməsinin obyekt başqa söz və ya söz birləşməsindən ibarət ola bilər. Məsələn: Rica edirəm, Günəllə, Elnarəyə **göz qoyasınız**. Və yaxud, xahiş edirəm, **gözünüz onların üstündə olsun!** və s.

Baş sözünü iştirakı ilə düzələn frazeoloji vahidlərə təhlilə cəlb etdiyimiz şeir mətnlərində işləklilik intensivliyi ilə daha çox diqqəti cəlb edir və isim+feil modelinə malik olan bu sabit birləşmələr baş vurmaq, baş gırləmək, baş sındırmaq, başa düşmək, baş qoşmaq, baş əymək və s. kimi ifadələrin əsas aparıcı sözü feillər hesab olunur, çünki həmin sabit birləşmələrin struktur-sintaktik mərkəzində iş, hal, vəziyyətin hərəkətini bildirən sözlər dayanır (3, 278). Aşağıdakı bənddə “baş vurmaq” frazemi “dərindən öyrənmək” mənasında işlədilərək mətnin dil sisteminə sənətkarlıqla daxil edilmişdir:

Baş vurdun dərinə, keçmədin üzdən,
Seçdi təxəyyülün əyrini düzdən,

Danışdın Göyçədən, Dərələyəzdən,
Nəsillərin yaddaşısan, ay Həsən (2, 76).

Şeir mətnlərində coxlu sayda frazeoloji birləşmələrə rast gəlirik ki, həmin birləşmələr feili bağlama, feli sifət və məsdər şəkilçiləri ilə işlilir. El şairi Zəki İslamın “Yaradıb” rədifli gəraylısının son bəndində qafiyə mövqeyində 3 feli sifət tərkibindən istifadə olunmuşdur ki, onlardan “candan keçən” ifadəsi feili frazeoloji birləşmədir:

Odur yaxşı –yaman seçən,
Dost yolundan *candan keçən*,
Zəki İslam badə içən.
Şairilikdə siz yaradıb (2, 83).

Gətirdiyimiz nümunədə söz sənətkarı “candan keçən” frazeoloji ifadəsini görkəmli ictimai-siyasi xadim, böyük alim-şair Həsən Mirzəyevin dostluqda sədaqətini, vəfasını obrazlı şəkildə əks etdirmək üçün istifadə etmiş və buna ağırlı şəkildə nail olmuşdur. Mətnə təkcə “canından keçən” birləşməsi deyil, “yaxşı-yamna seçən”, “badə içən” birləşmələri də feili sifət tərkibləridir və bunlar sintaktik cəhətdən təyin vəzifəsini daşıyır. Sintaktik təhlil prosesində bəzən bunları feili sifətlər və ya feli sifət sifət tərkibləri ilə eyniləşdirirlər. “Halbuki bunlar feillərdən fərqli olan frazeoloji kateqoriyadan düzəlmişdir və həmin kateqoriyaya məxsus xüsusiyyətləri saxlamaqla həm feili sifətlərdən, həm də feli sifət tərkiblərindən fərqlənir” (104). İndiyə kimi bu fərqli meyarların Azərbaycan dilçiliyində müəyyənləşdirilməməsi təəssüf doğurur və öz araşdırmasını gözləyir.

Həsən Mirzəyə həsr olunmuş şeir mətnlərində şeir mətnlərində incə çalarları ifadə etmək məqsədilə və eyni zamanda lirik “mən”in psixoloji vəziyyətini qabarıq şəkildə vermək üçün feili frazeoloji vahidlərdəki feil komponenti şəxs kateqoriyası üzrə təsərif edilir, yəni frazeoloji vahidin feil tərəfi paradiqmasına görə dəyişə bilir və bədii-poetik mətn əsasında fikrimizi əsaslandırmağa çalışacağıq:

Dilotu yeyəcəm söyləmək üçün,
Hicranı çağırıb əyləmək üçün,
Dostları *mehriban eyləmək* üçün,
Yolumuzu tutub duman küsmüşəm (2, 93).

Bu şeir parçasında “dilotu yemək” frazeologizmi cümlə şəklində işlədilmişdir və onun feil komponenti I şəxsin təkindədir: *Mən dilotu yeyəcəm* – cümləsində “mən” şəxs əvəzliyi poetik tələbə müvafiq şəkildə buraxılmışdır və cümlənin feil komponenti əsasında həmin əvəzlik abstrakt şəkildə təsəvvür edilir. Bu cümlənin şəxs kateqoriyası üzrə təsərif paradiqması belədir: *Mən dilotu yeyəcəm; Sən dilotu yeyəcəksən; O, dilotu yeyəcək; Siz dilotu yeyəcəksiniz; Onlar dilotu yeyəcəklər*. Maddi şəkildə “dilotu” adlı qida məhsulu yoxdur. “Dil” və “ot” sözlərinin birləşməsindən əmələ gələn bu mürəkkəb

quruluşa malik sözdə də demək olar ki, məcazlaşma baş vermişdir, yəni bu söz feili komponentsiz, yəni təhlikdə işlədikdə də məcazilik keyfiyyətini özündə qoruyub saxlamaqla “çox danışan, zəvzək” mənasını bildirir. “*Dilotu yeyəcəm*” cümləsi ilə onun frazeoloji birləşmə modeli (“*dilotu yemək*”) arasında cüzi semantik fərq də özünü göstərir, yəni bu fərq cümlə modelində şəxsə görə təsrif olunaraq hökm bildirir və belə təssəvvür yaranır ki, guya ki, lirik “mən” söyləmək istədiklərini “dilotu” yeməklə danışa bilər ki, burada da tarixən məcazlaşmış ifadənin həqiqi mənə ifadə eləməsinə meylilik az da olsa müşahidə olunur.

Bütün nəzərdən keçirdiklərimiz, daha doğrusu, linqvistik təhlilə cəlb etdiklərimiz ozan-aşıq şeirlərimizin müəyyən zərrələrində və frazeoloji vahidlər xalq dilinin təmizliyini, saflığını, obrazlılığını, billurluğunu, təbiiliyini özündə çox gözəl cəmləşdirir (5, 74). Həsən Mirzənin həm özünün, həm də ona itihaf olunmuş poetik örnəklərin dilində hazır xalq ifadələrinin intensiv işləkliyi “...mətndəki hiss və duyğuların, bədii motivlərin, estetik fikir aydınlığının, poetik gözəllik mənbəyinin açarındır” (6, 298). El şairləri, aşığılar bu böyük mənəviyyat sahibinə talantlı alim-şairə həsr etdikləri şeirlərində ictimai dərclərini bəyan etmək məqamlarında anlıq bədii təfəkkürünə məxsus sağlam mənəvi-fikir istiqamətini qoruyub saxlayan frazeoloji vahidlərdən təsirli bir bədii vasitə kimi gen-bol istifadə etmişlər:

Fələk dərğahıma süpürgə çəkdi,
Gülümdən ayrıldım, ay Həsən qağa!
Kotan nə bildi ki, qayıq nə çəkdi,
Elimdən ayrıldım, ay Həsən qağa! (2,95)

Burada “*Kotan nə bilir qayıq nə çəkir*” hazır xalq deyiminin qrammatik ünsürlərində cüzi dəyişiklik etdirilərək ictimai “dərd” mövzusu qabarıq şəkildə verilmiş, mətnin semantik nüvəsində həmin xalq deyimi olduqca mühüm rol oynamışdır. Və yaxud aşağıdakı şeir mətnində bu üsuldən istifadə olunmuşdur:

Alımsən, aqılsən, şairsən, qardaş,
Canımda od, kirpiyimdə yaş,
Vurub gözüm tökdü, kim düzəltdi qaş,
Başı bəlalıyam, ay Həsən Mirzə! (2, 47).

Nəticə. Həsən Mirzənin və eyni zamanda alim-şairə həsr olunmuş şeir mətnlərində frazeoloji vahidlər vasitəsilə yaradılan, poetikləşdirilən duyğu və mühakimələr orijinal obrazlılığı formalaşdırır, mətnlərin məzmun və ideya istiqamətlərinə düzgün uyğunlaşdırılaraq xalq ruhunun ən incə çalarlarını çox gözəl inikas etdirir.

Ədəbiyyat

1. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. Москва, 1969, стр. 244.
2. Mirzə H. Hanı o səndəki el, Dərələyəz! “Qismət”, Bakı, 2002, 192 s.
3. Hüseynova H. Mir Cəlalin bədii əsərlərinin dil və üslubu. Bakı “Elm”, 2008, 504 s.
4. Bayramov H. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı, “Maarif”. 1976, 177 s.
5. Vahabzadə B. Sənətkar və zaman. Bakı, “Gənclik”, 1976, 236 s.
6. Hüseynova M. Müasir Azərbaycan dili: Aşıq və el şairlərinin dil və üslub xüsusiyyətləri (Dərələyəz mahalı üzrə). Bakı, “Avropa”, 2018, 424 s.

Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında feil

professoru Cəfər Cəfərov
ADPU-nun Müasir Azərbaycan dili kafedrasının

Xülasə

Həsən Mirzəyev istedadlı bir alim, bacarıqlı bir pedaqoq, ictimai siyasi bir xadim kimi tarixə düşmüşdür. Həsən müəllim hər şeydən əvvəl bir dilçi idi. Onun qələmindən dilçiliyin müxtəlif sahələrinə aid çox qiymətli əsərləri çıxmışdır. Lakin o, elmi yaradıcılığının 40 ilini feil bəhsinə həsr etmişdir. Onun feilin bir çox fundamental mövzularına dair əsərləri vardır. Həsən müəllimin adı bir növ fellə bağlı olmuşdur. Feil deyəndə Həsən müəllim, Həsən müəllim deyəndə feil yada düşür. Feil Həsən müəllimin ləqəbinə çevrilmişdir. Bir sözlə, Həsən müəllim bir qəvvəs kimi feil dəryasına baş vuraraq, oradan qiymətli incilər əldə etmişdir.

Açar sözlər: Həsən Mirzəyev, feil, dilçi, leksik-semantik, cümlə, əsər, şəkilçi

Опытный исследователь глагола

Проф. Гасан Мирзоев

Резюме

Гасан Мирзоев вошел в историю как талантливый ученый, талантливый педагог, общественный и политический деятель. Прежде всего Гасан Мирзоев был лингвистом. Он написал очень ценные работы в различных областях языкознания. Однако словесной дискуссии он посвятил 40 лет своей научной работы. Он написал о многих основных предметах глагола. Имя Хасана Муаллима было связано с неким глаголом. Хасан муаллим вспоминается, когда произносится глагол, и глагол вспоминается, когда произносится Гасан муаллим. Глагол стал прозвищем учителя Гасана. Словом, Гасан Муаллим, как арбуз, отправился в море глаголов и добыл оттуда драгоценный жемчуг.

Ключевые слова: гасан Мирзоев, глагол, лингвист, лексико-семантический, предложение, произведение, суффикс

Verb in the works of Hasan Mirzayev

Professor Hasan Mirzayev

Summary

Hasan Mirzayev went down in history as a talented scientist, a talented pedagogue, a public and political figure. Above all Hasan Mirzayev was a linguist. He wrote very valuable works in various fields of linguistics.

However, he devoted 40 years of his scientific work to verbal discussion. He has written on many fundamental subjects of the verb. Hasan Muallim's name was connected with a kind of verb. Hasan muallim is remembered when the verb is said, and verb is remembered when Hasan muallim is said. Verb became teacher Hasan's nickname. In short, Hasan Muallim went to the sea of verbs like a watermelon and got precious pearls from there.

Keywords: Hasan Mirzayev, verb, linguist, lexical-semantic, sentence, work, suffix

Aktuallıq. Həsən Mirzəyev Azərbaycan dilçiliyində böyük xidmətləri olan bir ziyalıdır. İstər toponimika, istər morfologiya, istərsə də aşıq poeziyasının tədqiqində, dilin sistemli araşdırılmasında xidmətləri olan H.Mirzəyevin elmi yaradıcılığının araşdırılması müasir dilçiliyimiz üçün aktual məsələdir.

Annotasiya. Feil bəhsi mürəkkəb, çox cəhətli çətin bir nitq hissəsidir. Onun bir çox mövzuları bu gün də mübahisəli şəkildə bəhs olunur. Bunlardan bir neçəsini qeyd etmək olar. Məsələn, indiyə qədər feilə belə bir tərif verilmişdir. “İş, hal, hərəkət bildirən sözlərə feil deyilir”. Bu çox məhdud bir tərifdir. Bu tərifdə feilin əsas morfoloji, sintaktik əlamətləri öz əksini tapmamış yalnız onun ifadə etdiyi mənaya görə verilmişdir. Eləcə də feilin ya zamanları şəkillərin, ya da şəkilləri zaman kateqoriyasının içərisində əridilir. H.Mirzəyev feillə bağlı bu və digər məsələlərə aydınlıq gətirmişdir.

Metod. Məqalədə müasir dilçilik metod və üsullarından, xüsusilə də qarşılaşdırma, müqayisəli və təsviri üsullardan istifadə edilmişdir.

Giriş:

Həsən Mirzəyevin elmi yaradıcılığı çox geniş idi. Onun dilçiliyin, demək olar ki, əksər sahələrilə: Müasir Azərbaycan dilinə, dil tarixinə, etimologiyaya, onomastikaya, dialektologiyaya, türkologiyaya və s. sahələrinə aid çox maraqlı əsərləri vardır. Həsən müəllimin elmi yaradıcılığı yalnız dilçiliklə məhdudlaşmırdı.

O, ədəbiyyatla, xüsusilə folklorlada çox maraqlanırdı, sinəsi aşıq şeirləri ilə dolu idi. Saz havalarının mahir bilicisi idi. Bir dəfə Həsən müəllim söhbət əsnasında dedi: “ Mən aspiranturaya folklor üzrə daxil olmaq istəyirdim. Bir mərdiməzar mənə mane oldu. “ Mən isə bildirdim: “ Həsən müəllim o mərdemazar sağ olsun ki, sənəmane oldu, Əgər sən folklor üzrə daxil olsaydın, o zaman folklorun qazandıqları dilçiliyimizin itirdiklərindən qat-qat az olardı. “Bu ifadə Həsən müəllimin çox xoşuna gəldi. Həsən müəllim dilçi-türkoloq idi. O aspiranturaya dilçilik üzrə qəbul olduqdan sonra öz elmi yaradıcılığı üçün “Müasir Azərbaycan dili” üzrə tədqiqat aparmağa daha münasib bildi. Müasir Azərbaycan dili sahəsində onu daha çox maraqlandıran feil bəhsi oldu. Ona görə ki Həsən müəllimin diqqətini çətin mövzular daha çox cəlb edirdi.

Bildiyimiz kimi “ Feil müəllifin öz dili ilə desək: “O özünün leksik-semantik, morfoloji, sintaktik, üslubi, fonetik və digər xüsusiyyətləri ilə, bu xüsusiyyətlərin zənginliyi, rəngarəngliyi, fərdiliyi ilə başqa nitq hissələrindən əsaslı şəkildə seçilir və böyük əhəmiyyət kəsb edir”. Müəllif feilin 16 əsas əlamətini göstərmişdirki, bunların əksəriyyəti “Azərbaycan dilində feil“ adlı kitabda ilk dəfə göstərilmişdir. Həqiqətən feil bəhsi mürəkkəb, çox cəhətli çətin bir nitq hissəsidir. Onun bir çox mövzuları bu gün də mübahisəli şəkildə bəhs olunur. Bunlardan bir neçəsini qeyd etmək olar. Məsələn, indiyə qədər feilə belə bir tərif verilmişdir. “İş, hal, hərəkət bildirən sözlərə feil deyilir”. Bu çox məhdud bir tərifdir. Bu tərifdə feilin əsas morfoloji, sintaktik əlamətləri öz əksini tapmamış yalnız onun ifadə etdiyi mənaya görə verilmişdir. Eləcə də feilin ya zamanları şəkillərin, ya da şəkilləri zaman kateqoriyasının içərisində əridilir.”Bunu belə bir ifadədən aydın görmək olur: Feilin xəbər şəkilinin aşağıdakı zamanları var. ” Keçmiş, indiki, gələcək” və yaxud əksinə feilin bir çox şəkilləri məsələn lazım, vacib, arzu və s. Şəkilləri sıradan çıxarılaraq zamanın növləri kimi qeyd olunmuşdur. Həmçinin feilin növ şəkilçiləri əksər hallarda söz düzəldici şəkilçilər sırasına daxil edilərək onların işləndiyi feillər düzəltmə adlandırılmışdır.

O cümlədən feillərdə tərz məsələsi də daima mübahisələrə səbəb olmuşdur. Bir çox dilçilər feillərdə tərz kateqoriyasının olduğunu qəbul edir, başqaları olmadığını göstərirlər. Dilçiliyimizdə feillərin suallarında da müəyyən cəhətlər vardır, belə ki, əksər əsərlərdə feili bağlamaların necə?, nə cür? Suallarına cavab verdiyi qeyd olunur. Əvvəla, feili bağlama nə üçün? necə?, nə cür? Suallarına cavab olsun, feili bağlama feildir. Onun da sualı nə etmək?sualının müxtəlif formaları: nə edib? nə edərək? nə edəndə? və s. olmalıdır. Necə?, nə cür? sualları feili bağlamanın yox zərflərin sualıdır. Feillərdə bu cür mübahisəli məsələlər çoxdur. Demək olar ki, feilin bütün bəhslərində belə mübahisəli məsələlərə rast gəlmək mümkündür.

Bu mübahisəli mövzuların içərisində özünün çətinliyi, mürəkkəbliyi, çox cəhətliyi ilə fərqlənən “feilin ümumiyyəti, əlamətdar xüsusiyyətləri, onun başqa elm və dilçiliyin başqa sahələri ilə əlaqəsi, təsirlənməyən feillər. Xüsusilə feili sifət, təsirli-təsirsiz feillər mövzuları, özlərinin mübahisəliliyi baxımından daha çox fərqlənir.

Sadaladığımız bu son mövzuların çətinliyi, mürəkkəbliyi, mübahisəliliyi Həsən müəllimi qorxutmamış, belə mövzuların cazibədarlığı, ümumiyyətlə bütün feillərin dilimiz üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq bu mövzunu özünün gələcək elmi yaradıcılığa üçün nəzərdə tutduğu və seçdiyinə görə alqışlanmalıdır.

Ümumiyyətlə, Həsən müəllim özünün elmi yaradıcılığının 40 ilini feil bəhsinin araşdırılmasına həsr etməsi heç də təsadüfi deyildir. Həqiqətən feillər çox maraqlı, cazibədar, dilimiz üçün çox qiymətli bir nitq hissəsidir. Məhz

feillərin bu rolunu nəzərə aldığı üçün xalqımızın böyük şairi B.Vahabzadə özünün gözəl şeirlərindən birini feillərə həsr etmişdir.

Çox sevirəm feilləri	Dilində də...
“Gəldi”, “Getdi”.	İsim, Sifət döyüşlərdə
“Aldı”, “Çabdı”,	Çox zaman karıxır,
“Endi”, “Ucaldı”.	Feillərsə döyüşlərdən həmişə
Feil-hərəkət,	Qalib çıxır...
Feil –Surət!	Çox sevirəm igid kimi
Canlıdır, diridir.	döyüşən
Feil insan əməlləridir....	Kəlməni mən,
Feil həmişə döyüşdə,	Sözü mən .
Həmişə at belində.	Feil olmaq istəyirəm
Öz dostu var,	Düzü, mən!(B.V)
Düşməni var.	

B.Vahabzadənin bu şeiri, mən deyərdim, onun özünə yox, məhz daha çox Həsən müəllimə aiddir. Feilin hərtərəfli araşdırılması”Həsən müəllimin adı ilə bağlıdır. Belə ki, Həsən müəllim deyəndə feil, feil deyəndə Həsən müəllim yada düşür. Feil bir növ Həsən müəllimin ləqəbinə çevrilmişdir.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi Həsən müəllimin elmi yaradıcılığının 40 ili feilə həsr olunmuşdu. Feil onun elmi yaradıcılığının leytmotivini təşkil edir, onun yaradıcılığından bir qırmızı xətt kimi keçir. Həsən müəllim elmi yaradıcılığına feillə başlamışdır. O namizədlik dissertasiyası mövzusu üçün feili sifəti seçməsi heç də təsadüfi olmamışdır.

Feili sifət feil mövzuları içərisində ən çətin, ən mürəkkəb və mübahisələrə səbəb olan bir mövzudur. Belə ki, hər şeydən əvvəl, əksər dilçilik ədəbiyyatında feili sifətə verilən tərif çox ümumidir: “Əşyanın əlamətini bildirən sözlərə feili sifət deyilir”. Bu tərifdə “Əşyanın əlamətini bildirən” ifadəsindən aydın olmur ki, feili sifət əşyanın necə əlamətini bildirir. Məlumdur ki, sifətin özü, say, hətta isim də əşyanın əlamətini bildirir. Həsən müəllim bu cəhəti nəzərə alaraq dilçiliyimizdə ilk dəfə feili sifətə yeni bir tərif vermişdir.”Əşyanın hərəkətlə ifadə olunan əlamətini bildirən feil formasına feili sifət deyilir”. Bu tərif mükəmməl, məntiqi bir tərif kimi bütün dilçilər tərəfindən qəbul edilmiş. Bundan sonra dilçilik ədəbiyyatında bu tərifdən istifadə olunur. Belə mübahisəli məsələlərdən çox göstərmək olar.

Müəyyən hallarda feili sifətlər feildən təcrid edilərək sifətlərə daxil edilmiş, bəzi hallarda müstəqil-hibrid nitq hissəsi kimi təqdim olunmuşdur.

Həsən müəllim öz tədqiqatında feili sifətləri hər tərəfli araşdıraraq, yalnız feillərə məxsus bir kateqoriya olması nöqtəsini qoymuşdur.

Türkologiyada feili sifət problemi və onu əmələ gətirən şəkilçilərin xüsusiyyətləri “Feili sifət” adlanan əsərin I fəslini təşkil edir. Bu fəsilin feili sifətin tədqiq tarixi adlanan a paragrafında Türkologiyada, o cümlədən

Azərbaycan dilçiliyində feili sifət probleminin qoyuluşundan danışılır. Burada yüzlərlə əsərlərdə feili sifətə aid məsələlər araşdırılmış, saf çürük edilmiş onlara öz tənqidi münasibətini bildirmişdir.

Bu fəslin “Feili sifət şəkilçilərinin bəzi xüsusiyyətləri”adlanan bəndində Feili sifətlərin morfoloji əlamətin xüsusi feili sifət düzəldən şəkilçilərin müəyyənləşdirilməsindən danışılır və onların həmişə mübahisələrə səbəb olması göstərilir.

Müəllifin özü bu haqda yazır :

“Hal–hazırda-an,-mış,-acaq,-ası,-malı şəkilçiləri(feili sifət şəkilçiləri) haqqında mübahisə yoxdur, çünki dilçilərin hamısı bunları feili sifətin formal əlaməti hesab edir. Lakin –dış, -ar,-maz şəkilçiləri mübahisəlidir”.

Eləcə də -ma//mə şəkilçisini də bəzi dilçilər feili sifət, bəziləri feili isim, hətta yalnız feildən isim, sifət düzəldən şəkilçi hesab adənlər də vardır.Belə mübahisələrə -ici şəkilçisi barədə daha çox rast gəlmək mümkündür.Həsən Mirzəyev özünün tədqiqat işində belə mübahisələrə son qoyaraq əsas feili sifət düzəldən şəkilçilərə -an,-mız,-dıq(mənsubiyyət şəkilçiləri)-acaq,-malı,-asi //əsi,

-ar,-ər,-r; -maz, -məz aid etmişdir. Müəllif , özünün haqqında bəhs olunan əsərində bu şəkilçilərin hər birinin xüsusiyyətlərini və etimologiyasını da hər tərəfli araşdırılmışdır.

Feili sifətə dair yazılmış əsərin II fəslə feili sifətlərin feillik xüsusiyyətlərinə və başqa feili kateqoriyalardan fərqli əlamətlərinə həsr olunmuşdur. Bu fəsilin feili sifətin feillik xüsusiyyətlərinə həsr olunmuş hissəsində feili sifətlərdə hərəkət anlayışı, feili sifətdə zaman, şəxs, növ, təsirlilik və təsirsizlik, inkarlıq, tərz, idarə, feili sifətlərin zərflərlə işlənməsi kimi feillik xüsusiyyətləri dilçiliyə dair yazılmış əsərlərin heç birində bu qədər ətraflı, dərinliyinə qədər, yeniliklərlə zəngin şəkildə incələnməmişdir.

Feili sifətə aid yazılmış əsərin III hissəsi onun,“Sifət ilə müştərək xüsusiyyətləri və substantivləşməsi” kimi məsələyə həsr olunmuşdur. Bu fəslin I paraqrafı feili sifətlərin sifətlə müştərək xüsusiyyətləri adlanır. Bu fəsildə feili sifətlərin sifətlər kimi əşyanın əlamətini bildirməsi, sifətin suallarına cavab verməsi, cümlədə əsasən təyin olması kimi sifətlik xüsusiyyətlərindən ətraflı bəhs olunmuşdur. Feili sifətlərdə zaman, tərz, şəxs, idarə və s.dilçiliyimizdə ilk dəfə tədqiqata belə geniş cəlb olunmuşdur.

Feilin ən böyük çətin, çoxcəhətli, bütün feil bəhsləri ilə bağlı olan, bir sıra mübahisəli və tədqiqını gözləyən mövzularından biri də təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyasıdır. Belə maraqlı mübahisəli mövzunu, elmi yaradıcılıq təbiətinə uyğun olduğu üçün Həsən müəllim özünün doktorluq işi üçün seçməsi təəccüb doğura bilməz. Müəllifin “Feil” adlı monoqrafiyasının I hissəsi “Təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyasına həsr edilmişdir”. Təbii olaraq əsərin bir paraqrafında “Təsirli və təsirsiz feillərin tədqiq tarixindən bəhs olunur. Burada

Azərbaycan dilində və eləcə də başqa-başqa dillərə aid mövzu ilə bağlı yüzlərlə əsərlər nəzərdən keçirilmiş, onlara tənqidi münasibət bildirmişdir. Əsərdə “Feildə təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyası” adlanan hissədə təsirliliyin ümumi cəhətindən, xüsusilə hərəkət- obyekt münasibətindən, yəni obyektə əməl gələn dəyişikliyin dərəcəsindən, təsirliliyin müəyyənləşdirməsində təsirsizliyin rolundan danışılır. Bu məsələlərin təsdiqi üçün onlarla cümlələr təhlil olunur. Sonra isə təsirsiz feillərin təsirli hala” təsirli feillərin təsirsiz hala salınmasında iştirak edən əlamətlərdən geniş danışılır.

Təsirsizliyin təsirli hala salınmasında iştirak edən $-it^4$, $-dir^4$, $-dar^2$, $-ır^4$, $-ar$, $-ız$, 4 , $-ızdır^4$ şəkilçilərinin fəal rolundan, incə xüsusiyyətlərindən söhbət açılır. Eləcə də təsirli feillərin təsirsiz hala salınmasında iştirak edən şəkilçilər müəyyənləşdirilir. Bu işdə rolu olan aşağıdakı şəkilçilər: $-il^4$, $-in^4$, $-ış^4$, $-aş$, $-əş$, $-uk$, $-yx$, $-ük$ araşdırılır və maraqlı mülahizələr söylənilir. Bundan başqa, Azərbaycan dilində iki şəkilçinin birləşərək qeyri-məhsuldar olan, yalnız bir cə feilə artırılan və tərkibində n, l, x samitləri iştirak edən $-qan$, $-xan$, $-qun$, $-sun$, $-xul$, $-mux$ kimi şəkilçilər də təsirli feilləri təsirsiz hala sala bilər, kimi yeni mülahizələrə əsərdə çox rast gəlmək olur.

Tədqiqat işinin əsas canını təşkil edən sadə, düzəltmə və mürəkkəb feillərdə

təsirlilik və təsirsizlik anlayışının təzahürü tədqiqata cəlb edilir. Monoqrafiyanın II fəslində sadə feillərdə təsirlilik və təsirsizlik adlanır. Bu fəslin A. paragrafında sadə feillərin növləri, tipləri, fonetik tərkibi və bunların çoxhecalılarında kök ilə şəkilçinin qaynağı-qovuşması dərəcəsi tamamilə yeni istiqamətdə araşdırılmışdır. Bu fəslin B bəndində sadə təsirli və təsirsiz feillərin obyektə münasibəti dəqiqliklə müəyyənləşdirilmişdir.

Əsərin III fəslində eyni qaydada düzəltmə və mürəkkəb feillərdə təsirlilik və təsirsizliyin ifadəsi hərtərəfli araşdırılmış və mühüm nəticələr əldə edilmişdir.

Feildə təsirlilik-təsirsizliklə bağlı problemlərdən biri də eyni fonetik qabıqda həm təsirli, həm də təsirsiz feillərin yerləşməsidir. Bu məsələ dilçiliyimizdə həmişə mübahisələrə səbəb olmuşdur. Məsələn, dilçilərdən bəziləri göstərirlər ki, oxumaq, başlamaq, işləmək feilləri həm təsirli və həm də təsirsiz feillərdir, yəni bunlar çoxmənalı feillərdir. Başqa qisim dilçilər isə belə feilləri yalnız təsirli, III qism dilçilər isə yalnız təsirsiz olduğunu qeyd edirlər. Bu barədə başqa fikirlər söyləyənlər də olmuşdur.

Həsən Mirzəyev IV fəslində bu məsələnin təhlilinə həsr etmişdir. O, məsələyə daha dəqiq və düzgün yanaşaraq yazır: “ Bir feil eyni zamanda həm təsirli, həm də təsirsiz ola bilməz. Bu cür feillər eyni fonetik qabığa malik olsalar da, bir fonetik qabıq altında yerləşib müxtəlif mənaları ifadə edən feillərdir.

Ancaq müəllif onu da inkar etmirki, təsirsiz feillərdən təsirli feillərə və ya əksinə keçmənin ara mərhələsi, yəni keçid prosesində olan feillərə də rast gəlmək mümkündür. O, bu mülahizələrini dildən gətirilən faktik nümunələrlə əsaslandırır.

Bu fəslin ən maraqlı bəhslərindən biri eyni qabıqda çoxmənalı və omonim təsirli-təsirsiz feillərin semantik-qrammatik imkanları adlanır. Bu bəhs altında birinci olaraq çoxmənalı və omonim təsirli feillər tədqiq olunur.

Burada qeyd edilir: “Dilçiliyimizdəki çoxmənalı və omonim feillərin bir qrupu da ifadə etdikləri mənalara demək olar ki, hamısında ya təsirli ya da təsirsiz olurlar.

Çoxmənalı feillər bir məna yuvasından şaxələndiyi, bir özü əsasında qurulduğu üçün ilk mənadakı təsirlilik-təsirsizlik xüsusiyyətini də, əsasən mühafizə edib saxlayır və yaranmış mənalara dairəsində sinonim cərgələr yaradır.

Müəllif bu fikrini əsaslandırmaq üçün onlara feili nümunə göstərir. Bu feillərdən birinin təhlilinə nəzər yetirək:

Salmaq. Dilimizdəki salmaq sözü təsirli feillər sırasındadır, aşağıdakı göstərilən mənalara hamısında müstəqim obyekt tələb edir:

1. **Qatmaq** //atmaq //tullamaq: Onu zindana saldılar. Qapılar bağlandı. (R.R)

2. **Yaymaq** //çəkmək//örtmək//bürümək : İrtica hər tərəfə salmışdı kölgəsini (R.R)

Səlimənin jaketini qızım çiyinə saldı. (İ.J)

Bu qayda ilə çoxmənalı salmaq feilinin onlarla məna variantlarının təsirlilik xüsusiyyəti təhlil olunmuşdur. Eləcə də onlarla başqa çoxmənalı feillərin bu qaydada təhlili aparılmışdır.

Həmçinin çoxmənalı və omonim təsirsiz feillər də tədqiqatda cəlb edilmişdir. Onu da xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, bu kimi təhlillər yalnız bu əsərdə aparılmışdır.

Nəticə.

Təsirlivə təsirsiz feilə həsr edilmiş hissədə ayrı-ayrı fəsilləri, paraqrafları bölmələri nəticələndirməyə 100 maddədən ibarət 10 səhifə həsr olunmuşdur. Bu nəticə o qədər aydın, hərtərəfli, geniş verilmişdir ki, bunu nəzərdən keçirdikdən sonra, mənəcə, əsəri oxumağa ehtiyac qalmır. Ümumiyyətlə, qısa demiş olsaq Həsən müəllim bir qəvvəs kimi feil dəryasına baş vuraraq oradan çox qiymətli incilər əldə edə bilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev. Ə.Z. Müasir Azərbaycan dili. Bakı. 1962.
2. Azərbaycan dili dərsləri. 7-ci sinif. Bakı, 2018
3. Bangu oğlu Tahsin. Türk qrammeri. İstanbul, 1940.
4. А.Боровков. Учебник уйгурского языка. Л., 1935.
5. Будагова. Л.З. Практическое руководство по турецко-татарского-адербиджанского наречия. С. Петербург, 1857.
6. Будагова. Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарского наречия. 1. С. Петербург, 1869.
7. Сəфəров. S. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 2004.
8. Dəmirçizadə Ə. Sifət. Azərbaycan dilinə aid tədqiqlər. Bakı, Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1947.
9. Макаров Татарская грамматика кавказского наречия. Тифлис, 1848.
10. Mirzəyev H. Azərbaycan dilində feil. Bakı, 2006.
11. А.Троянский. Краткая грамматика татарского языка. Казань, 1860.

**Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalının türk mənşəli toponimləri,
dialekt və şivə sözləri**

**Mirvari Abbas qızı İsmayılova
Filologiya elmləri doktoru, professor**

Xülasə

Məqalə qədim türk-oğuz yurdu Dərələyəz mahalı, onun tarixi sakinləri azərbaycanlıların faciəli həyatını tarixi sənədlərlə əks etdirən prof., f.e.d. H.Mirzəyevin “Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri” əsərinə həsr edilmişdir. Əsər 2006-cı ildə nəşr edilməsinə baxmayaraq nə elmi, nə də ictimai-siyasi əhəmiyyətini itirməmişdir. Müasir dövrün ən aktual mövzularından biri Vətən müharibəsində 30 ilə qədər Azərbaycanın qədim və əzəli torpaqlarını - Qarabağın işğal altında olmuş ərazilərini düşmən tapdağından azad edən Vətən oğullarının, onun Sərkədəsi, Ali baş Komandan İlham Əliyevin, bütövlükdə Azərbaycan xalqının Azərbaycan tarixində qızıl hərflərlə yazılmış şücaətidir. İndi bütün dünya düşmənlərimizin səylərinə baxmayaraq Ön Asiya'nın ilk sakinləri olan qədim türklərin ərazilərinin coğrafiyasını qəbul etmək, tarixi həqiqətləri qəbul etmək məcburiyyətindədir. Ermənilərin bütün havadarlarının saxta tarixinin əksinə olaraq, gizli arxiv məlumatları, tarixi sənədlər, müqavilə və sənədlərlə tanış olduqca tarixi realıqla razılaşmalı olur. H.Mirzəyevin haqqında söhbət açılan əsəri bu mənada çox qiymətli mənbədir.

Erməni vəhşiliyi, yalanları nə qədər dansa da, Qərbi Azərbaycan ərazilərinin də oğuz türkləri – azərbaycanlılara mənsub olduğu dünya ictimaiyyəti qarşısında etiraf olunur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti xarici media nümayəndələrinə müsahibə verərkən tarixi sənədlər əsasında dünya ictimaiyyətini Azərbaycanın hələ ki, sovet dövründə qəbul olunmuş sərhədlərini tanıtmğa çalışır.

Açar sözlər: türk-oğuz məskənləri, Dərələyəz mahalı, Qərbi Azərbaycan, onomastik vahidlər, toponimlər, dialekt və şivə sözləri

**Топонимы, диалекты и акценты турецкого происхождения
Даралайзского района западного Азербайджана**

**Мирвари Аббас кызы Исмаилова
Доктор филологических наук, профессор**

Резюме

В статье отражена трагическая жизнь азербайджанцев на древней тюрко-огузской земле Даралайзского района, с историческими документами проф. Х.Мирзаева в книге «Азербайджанские топонимы и

диалектные слова». Хотя работа была опубликована в 2006 году, она не утратила своего научного и общественно-политического значения. Одна из самых актуальных проблем современности - героизм сынов Отечества, ее Верховного Главнокомандующего Ильхама Алиева, освободившего древние земли Азербайджана - оккупированные территории Карабаха - от врага на 30 лет. Теперь, несмотря на усилия наших врагов, весь мир вынужден принять географию территорий древних тюрков, первых жителей Передний Азии, принять исторические реалии. Вопреки лживой истории всех армянских меценатов, чем больше вы знакомитесь с секретной архивной информацией, историческими документами, контрактами и документами, тем больше вам придется примириться с исторической реальностью. В этом смысле очень ценный источник - труд Х. Мирзаева.

Как бы ни отрицалась правда армянской дикости и лжи, территории Западного Азербайджана признаны мировым сообществом, которое принадлежит туркам-огузам - азербайджанцам. В интервью зарубежным СМИ Президент Азербайджанской Республики пытается ознакомить мировую общественность с границами Азербайджана, которые еще были приняты в советское время, на основе исторических документов.

Ключевые слова: тюрко-огузские поселения, Даралайазский район, Западный Азербайджан, ономастические единицы, топонимы, диалекты.

Toponyms of Daralayaz district of western Azerbaijan of turkish origin, dialect and shiva words

Mirvari Abbas giziİsmaylova
Doctor of Philological Sciences, Professor

Summary

The article is about the ancient Turkic-Oghuz land of Daralayaz district, its historical inhabitants, reflecting the tragic life of Azerbaijanis with historical documents, prof. Dedicated to H.Mirzayev's "Azerbaijani toponyms and dialect words". Although the work was published in 2006, it has not lost its scientific or socio-political significance. One of the most topical issues of modern times is the heroism of the sons of the Fatherland, its Commander-in-Chief, Supreme Commander-in-Chief İlhamAliyev, who liberated the ancient and ancient lands of Azerbaijan - the occupied territories of Karabakh - from the enemy for 30 years. Now, despite the efforts of our enemies, the whole world is forced to accept the geography of the territories of the ancient Turks, the first inhabitants of Central Asia, to accept the historical realities. Contrary to the false history of all Armenian patrons, the more you get acquainted with secret archival

information, historical documents, agreements and documents, the more you have to come to terms with the historical reality. The work about H. Mirzayev is a very valuable source in this sense.

No matter how much the truth about the Armenian savagery and lies, the territories of Western Azerbaijan are recognized by the world community to which the Oghuz Turks belong. In an interview with foreign media, the President of the Republic of Azerbaijan is trying to introduce the world community to the borders of Azerbaijan, which were still adopted during the Soviet era, on the basis of historical documents.

Keywords: Turkic-Oghuz settlements, Daralayaz district, West Azerbaijan, onomastic units, toponyms, dialects and aksents

Aktuallıq. Azərbaycan torpaqları hesabına Qafqazda məskunlaşan, özlərinə dövlət yaradan ermənilərin iç üzünü açan, onları ifşa edən tarixi sənədlər və qiymətli mənbələrlə dolu bu əsər müasir dövrümüzlə səsleşən, ermənilərə, və onlara havadarlıq edənlərə cavab verən faktlar baxımından qiymətli mənbədir.

Annotasiya. Azərbaycanın 20 faizdən çox Qarabağ torpaqlarının Azərbaycan xalqının əzmi və inadkarlığı, Azərbaycan əsgərinin qanı və canı bahasına, uzaqgörən və ağıllı Sərkərdə Ali Baş Komandan cənab İ.Əliyevin rəhbərliyi ilə erməni və onun havadarlarının işğalından azad edilməsi Azərbaycanın və dünyanın hərbi tarixinə qızıl hərflərlə yazılan böyük tarixi hadisədir. 44 günlük müharibədən sonra bütün dünya ermənilərin nəinki Qarabağ, eləcə də Qərbi Azərbaycan torpaqlarını da işğal etdiyini, Qafqaza gəlmə olduğunu öyrəndi. Ermənilər tərəfindən işğal olunmuş Dərələyəz mahalı da bizim e.ə. çox əvvəllər türk dövləti Albaniyanın tərkibində olmuşdur. Tarixin bütün dövrlərində türk-oğuz yurdu olan Dərələyəz azərbaycanlıların məskunlaşdıqları ərazi olmuş, mahalın özü isə 1920-ci ilə qədər Azərbaycanın tərkibində olmuşdur. Qədim türk, oğuz yurdu olan indiki Ermənistanda, eləcə də dünyanın ən dilbər guşələrindən sayılan Dərələyəzdə azərbaycanlılar öz dədə-baba torpaqlarında dəfələrlə soyqırımına, deportasiyaya məruz qalmış, Dərələyəzdə saysız-hesabsız tarixi abidələr, kəndlər dağıdılmış, adları dəyişdirilmiş, bütövlükdə ərazilərin erməniləşdirilməsinə cəhd göstərilmişdir. “Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri” əsəri məhz bu tarixi həqiqətləri əks etdirən qiymətli mənbə kimi tədqiqata cəlb edilir.

Metod. Məqələdə tarixi-müqayisəli, təsviri, linqvistik metodlardan istifadə olunmuşdur.

Giriş. Azərbaycanın Dərələyəz mahalına ermənilərin yerləşdirilməsi, bu tarixi ədalətsizlik iki yüz ildən çox davam etmişdir. Qərbi Azərbaycanın, o cümlədən Dərələyəzin əhalisi, ziyalıları heç vaxt bu tarixi ədalətsizliklə barışmamış, daima öz dədə-baba yurdlarına geri qayıtmağa, erməni saxtakarlığını ifşa edən tarixi sənədləri və faktları dünya ictimaiyyətinə

çatdırmağa çalışmış, ermənilərin saxtakarlıqlarına göz yummamışlar. Bu tarixi faktların unudulmaması üçün Qərbi Azərbaycanın bir çox görkəmli ziyalıları tarixən çox qədim türk yurdlarına geri qayıtmaları üçün ardıcıl və sistemli mübarizə aparmış, bunun üçün qiymətli elmi, publisistik əsərlər yazmışlar. Bu sahədə alim, ictimai-siyasi xadim kimi yorulmaz məbarizə aparan ziyalılardan biri də f.e.d., prof. Həsən Mirzəyevdir. Onun ən böyük xidmətlərindən biri çox çətinliklə də olsa, Ermənistan toponiminin Qərbi Azərbaycan adı kimi elmi ictimaiyyətə çatdırması olmuşdur. Onun Dərələyəz mahalı ilə bağlı silsilə elmi əsərləri işıq üzü görmüşdür. Müasir dövrümüzlə səsleşən, türkoloq və dialektoloqların diqqətini cəlb edən əsərlərindən birində Dərələyəz mahalının toponimləri, dialekt və şivə sözləri ilk dəfə olaraq tarixi-lingvistik tədqiqata cəlb edilmişdir. Müəllif bu əsərini “Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri” adlandırmışdır, çünki o Qərbi Azərbaycanı Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi hesab edirdi. O özü bu barədə belə yazırdı: “Beş əsr müddətində (XVI – XXI) aşiq poeziyasında işlənən toponimlərdən (onomastik vasitələrdən), bunların işlənmə yollarından söhbət açır, yeri gəldikcə bunların mənşəyinə nəzər salır, tarixən çox böyük bir əraziyə malik olan Azərbaycan xalqının torpaqlarındakı yer-yurd adlarını oxucuların, gənclərin, gələcək nəsillərin diqqətinə çatdırmaq istəyirəm” (1, 3). Vaxtında və çox əhəmiyyətli bir istək idi. “Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri” əsəri iki hissədən ibarətdir. Əsərdə toplanmış onomastik vahidlərin kəmiyyət və keyfiyyət baxımından səciyyəsi, struktur-semantik imkanları araşdırılmış, təkzibolunmaz tarixi faktlarsistemli şəkildə əks olunmuşdur. Dərələyəzin onomastik vahidlərini sistemli şəkildə toplamaq üçün əraziləri qarış-qarış gəzərək, mahalın ağsaqqalları, ziyalıları ilə görüşmüş, alim uzaqgörənliyi ilə bu işi görmüş, gələcək nəsillər üçün vaxtında çatdırmağa nail olmuşdur. Çünki az keçməmiş ermənilər tərəfindən işğal olunmuş ərazilərin onomastik vahidləri tamamilə dəyişdirilmişdir. H.Mirzəyev əsərində sanballı tarixi mənbələrə istinad edərək, 1000-dən onomastik vahiddən 950-nin türk mənşəli olduğunu sübut etmişdir. Əsərdə Dərələyəz mahalının coğrafi xəritəsi dəqiqliklə, təkzibolunmaz faktlarla göstərilmişdir. O eyni zamanda Azərbaycan xalqının gen yaddaşını özündə mühafizə edən xalq poeziyası nümunələrini tarixi-lingvistik tədqiqata cəlb etmiş, burada əks olunmuş onomastik vahidlərin qrammatik quruluşunu, mənşəyini araşdırmış, yaranma yollarını göstərmişdir. Lakin toponimik vahidləri tarixi-lingvistik cəhətdən tədqiq edərkən tarixi mənbələrə, elmi faktlara istinad etmənin zəruri şərt olduğunu bildiyi üçün Dərələyəzlə bağlı bütün mənbələri nəzərdən keçirmişdir: “Tarixi mənbələrdən məlum olur ki, Dərələyəz ən qədim insan məskənlərindən biridir. Bəzi mənbələrdə Dərələyəzdə V əsrdən yaşayış olduğu qeyd edilir və göstərilir ki, “VII-VIII yüzilliklərdə təqribən 10 min əhalisi olan Moz qəsəbəsi VIII əsrdə dağıdılmışdır”(3, 363-364). Əsərdə eləcə də İ.Şopenin “Исторические памятники состояние армянской области в эпоху

ее присоединения к Российской империи”, Санкт-Петербург, 1852, Zaven Korkodyanin “Sonuncu yüzillikdə (1831-1931) Sovet Ermənistanının əhalisi” (İrəvan, 1932), “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri” (Bakı, 1996), “Erməni sovet ensiklopediyası” I, III c. (1994), “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri” (Bakı, 1994) və s. mənbələrdən Dərələyəzlə, onun qədim türk yurdu kimi göstərilməsi faktları oxuculara təqdim olunur. Dərələyəzə aid bəzi toponimlərin: Ardaraz, Qayalı, Axta kimi onomastik vahidlərin etimologiyasını izah edərkən M.Kaşğari, V.Radlov, L.Budaqov, E.Sevortyan kimi müəlliflərin lüğətlərinə, qədim yazılı abidələrə də müraciət etmişdir. Əsərdə Dərələyəz mahalının qədim oğuz yurdu olduğunu sübut edən minlərlə dağ, çay, göl, dərə, təpə, aşırım, yaylaq, qışlaq, keçid, biçənək, bulaq, zağa, kaha, qala, məhəllə, yurd, karvansara, tala, yal, meşə, yoxuş, yol, cığır, örüş, aşırım adları, qaya yazıları, abidələr və s. kəndbəkənd toplanaraq verilmişdir. H.Mirzəyev bunu bir alim uzaqgörənliyi, fəhmi ilə tarixi faktların itib-batmaması, unudulmaması üçün etmişdir.

H.Mirzəyevin Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı ilə bağlı tədqiqatlarında diqqəti cəlb edən diqqətəlayiq cəhətlərdən biri də tədqiqatları dialektoloji istiqamətdə aparmasıdır. H.Mirzəyevin yaradıcılığının monoqrafik tədqiqatçısı f.ü.e.d., prof. M.Hüseynova H.Mirzəyevin dialektoloji araşdırmalarını belə qiymətləndirir: “H.Mirzəyev qərb, orta və cənub dialekt və şivə qrupları arasında orta mövqe tutan və keçid xarakteri daşıyan Dərələyəz mahalının şivə leksikasını toplamış, onların etimologiyası, işlənmə arealı, başqa dialekt və şivələrimizdə və qohumdillərdə paralelləri, şivənin tipik fonetik xüsusiyyətləri və s. istiqamətlərdə araşdırmalar aparmış, 600-dən çox sözün lüğətini vermişdir” (3,). Məlumdur ki, dialekt və şivələrin leksikasında xalqın çoxəsrlik tarixi özünün yerli təzahür formalarında parlaq əksini tapmışdır. Bu mənada Azərbaycan dilinin, eləcə də Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olmuş Dərələyəz mahalının dialekt və şivələri zəngin lüğət tərkibinə malikdir. Məsələyə türk dillərinin dialektləri kontekstindən yanaşmaq da əhəmiyyətlidir. Məlumdur ki, türk dillərinin tarixinə aid faktların çox mühüm hissəsi onların dialektlərində qorunub saxlanmışdır. Bu fakt türk dilləri dialektlərinin də öyrənilməsinin zəruriliyini göstərir. Türk dilləri dialektləri özündə dilin inkişafı, tarixi ilə bağlı çox mühüm faktları mühafizə edib saxlayır. Ümumiyyətlə, dialekt və şivə leksikası yalnız dilçi üçün deyil, eyni zamanda tarixçi, etnoqraf, arxeoloq, ədəbiyyatşünas, siyasətçi, dövlət xadimi üçün də əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan dilinin digər türk dilləri ilə müqayisəsinin əsasını dialektlər təşkil edir. Dialektlər zəngin və dəyərli leksik qat kimi dilimizin ən qədim dövrlərinə aid söz və ifadələri mühafizə edir. Dialektlər ədəbi dili zənginləşdirən mənbələrdən biri olsa da ondan fərqlənir və dil tarixinin öyrənilməsində açar rolunu oynayır. Dialektlər ədəbi dilin tarixi inkişaf yolunu izləyərək Azərbaycan dilinin təşəkkülündə aparıcı rol oynamış qədim tayfaların

dil xüsusiyyətlərini, Azərbaycan dilinin qonşu xalqların dillərinə təsirini, digər türk dilləri arasındakı mövqeyini, uyğun və fərqli dil elementlərini, ədəbi, eləcə də digər türk dilləri dialektlərinə integrasiyasını, tarixi funksiyasını, müəyyən etmək üçün dilin lüğət tərkibində başlıca yer tutur. Dərələyəz mahalının şivələrini ilk dəfə tədqiqata cəlb etmiş H.Mirzəyev də dialekt və şivə sözlərini bu istiqamətdə təhlil etməyə çalışmış, onların arealını, şivə sözlərinin fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətlərini araşdırmışdır. Bu sahədə aparılan araşdırmaların nəticəsi əvvəlcə bir neçə elmiməqalələrdə əks olunmuşdur: (“Dərələyəz mahalının şivə sözləri”, “Dərələyəz şivələrində qohumluq bildirən sözlər”, “Dərələyəz şivəsində işlənən termin səciyyəli sözlər”. Dialekt və şivə sözləri ilə bağlı daha ətraflı tədqiqat isə “Dərələyəz mahalının toponimləri və şivə sözləri” monoqrafiyasında əks olunmuşdur. Monoqrafiyada şivə sözləri termin səciyyəli sözlər (cüt, araba, kotan, kürək, xozan və s.); qohumluq bildirən sözlər (... uşağı, nəcabət, nənə, ava//aba//əbə, yeznə, kəv, yengə, dədə, qağa, dadaş, bəji və s.); çəki, ölçü, pul vahidlərinin adlarını bildirən sözlər (girvənkə, batman, çanax, çetver, xəlvər, əriş, qulac, çərək və s.); köhnə vergi adları bildirən sözlər (töycü, dinməvərvə s.); eləcə də arxaikləşən və arxaikləşmə ərəfəsində olan şivə sözləri kimi qruplaşdırmışdır. Monoqrafiyada Dərələyəz mahalının şivə sözlərinin izahı və onların yayılma arealı da göstərilmişdir.

Nəticə. Azərbaycan dilçiliyində tədqiqatlara millilik kontestindən yanaşan, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinə öz yaradıcılığında xüsusi önəm verən, doğulub boya-başa çatdığı qədim oğuz yurdu Dərələyəz haqqında bir neçə monoqrafiyanın müəllifi f.e.d., prof. Həsən Mirzəyevin xalqına töhfəsi onun elmi yaradıcılığı, Vətən sevgisidir.

Ədəbiyyat

1. H.Mirzəyev. Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri. 3-cild. Bakı, Elm, 2006,
2. H.Mirzəyev. Dərələyəz folkloru. 8-ci cild. Bakı, Elm, 2006.
3. Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası. Bakı, 1995.
4. И.Шопен. Исторические памятники состояние армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи, Санкт-Петербург, 1852, с.350.
5. M.Hüseynova. Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında filologiya məsələləri. Monoqrafiya. Bakı, 2013.

**Həsən Mirzənin şeir dünyası:
harayın, kədər Dərələyəz üverturası**

Elman Quliyev
ADPU-nun professoru,
“Türk araşdırmaları” bölməsinin müdiri

Xülasə

Həsən Mirzə poeziyası zəngin mövzu və rəngarəng forma çalarlarına görə fərqlənən poetik istiqamətlərdən biridir. Məqalədə Həsən Mirzənin poetik irsi vətən, yurd həsrəti, milli-mənəvi dəyərlərimizə bağlılıq və s. kontekstdə təhlil edilir. Təhlil prosesində Həsən Mirzənin şeirləri xalq yaradıcılığına bağlılıq və ondan bəhrələnmə istiqamətində də araşdırılmış, folklor ənənələrinin onun sənətinə təsirinin müstəsna əhəmiyyətindən bəhs açılmışdır. Məqalədə şairin Dərələyəzlə bağlı yazdığı şeirləri tərəfimizdən ilk dəfə “Dərələyəznamə” silsiləsi şəklinə təhlilə cəlb edilmiş, bu şeirlər poetik xüsusiyyətlər baxımından dəyərləndirilmişdir.

Açar sözlər: Həsən Mirzə, Dərələyəz, ayrılıq, folklor ənənəsi, vətən həsrəti

Резюме

Поэзия Хасана Мирзы - одно из поэтических направлений, отличающееся богатой тематикой и оттенками красочных форм. В статье рассматриваются поэтическое наследие Хасана Мирзы, тоска по Родине, привязанность к нашим национальным и духовным ценностям и др. проанализированы в контексте. В статье также исследуются стихи Хасана Мирзы в связи с народным творчеством и его использованием, а также обсуждается исключительное значение влияния фольклорных традиций на его искусство. В статье цикл стихов, написанных поэтом о Даралайазе, нами впервые проанализирован в виде цикла «Даралайазнаме», оцененных по поэтическим признакам.

Ключевые слова: Хасан Мирза, Даралайаз, разлука, фольклорная традиция, тоска по Родине.

Abstract

Hasan Mirza's poetry is one of the poetic directions distinguished by its rich theme and colorful form shades. In the article Hasan Mirza's poetic heritage is analyzed in context as longing for the homeland, birthplace, attachment to our national and spiritual values, etc. In the article Hasan Mirza's poems have also been investigated in the direction of attachment to folk art and benefit from it, and the exceptional importance of the influence of folklore traditions on his art have been discussed. In the article, a series of poems of the poet written about Daralayaz have been analyzed in the form of a series of

"Daralayazname" for the first time by us , and these poems were evaluated in terms of poetic features.

Keywords: Hasan Mirza, Daralayaz, separation, folklore tradition, homesickness

Aktuallıq. Azərbaycan klassik və çağdaş poeziya əsərlərindən əhəmiyyətli dərəcədə bəhrələnərək rəngarəng poeziya nümunələri müəllifi olan Həsən Mirzənin poetik irsinin araşdırılması müasir mərhələdə ədəbiyyatşünaslığımız qarşısında dayanan problemlərdən biridir. Həsən Mirzə poeziyasının araşdırılması milli-mənəvi dəyərlərimizin, qəhrəmanlıq tariximizin və s. öyrənilməsi baxımından da aktuallıq təşkil edir.

Annotasiya. Məqalədə Həsən Mirzənin poeziyası araşdırılmış, bu sənətin milli-bədii dəyərləri üzə çıxarılmışdır. Müxtəlif şeir parçalarından istifadə edilməklə Həsən Mirzə poeziyası üçün xarakterik olan vətən sevgisi, ayrılıq, həsrət, vətən gözəlliklərinin təənnümü və s. mövzular elmi-nəzəri təhlilə cəlb edilmişdir.

Tədqiqatın metodu. Məqalə yazılarkən müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin elmi-nəzəri prinsiplərindən bir metod kimi istifadə edilmişdir.

Giriş.

Şəxsiyyət amili insanın cəmiyyətdəki mövqeyi, fərdi-özəl xarakter keyfiyyətləri, vətəndaşlıq və vətənpərvərlik amalları, xalqının qan və gen yaddaşına münasibəti, milli kimlik əqidə və məsuliyyəti və s. meyarlar ilə sıx bağlanır və hər bir şəxsin cəmiyyətdə layiq olduğu milli-mənəvi haqqı bu prinsiplər daxilində müəyyənləşir. Millət qarşısında milli-mənəvi haqqı böyük olan insanlar sırasında əziz müəllimim Həsən Mirzəyevin adını xüsusi qeyd etməyi özümə borc bilirəm. Professor Həsən Mirzəyevin Azərbaycan dövləti qarşısında xidmətlərinin ana xəttini Azərbaycan dilçilik elminin və pedaqogikasının inkişafındakı rolu, eyni zamanda ölkəmizin ictimai-siyasi həyatındakı fəal iştirakı təşkil edir. Şübhəsiz, vətəndaşlıq və vətənpərvərlik amallarına sədaqəti, xalqının gen yaddaşına, milli kimlik əqidəsinə bağlılığı, əqidəsinin vətən-torpaq sevgi mayası ilə yoğrulması sözün ruhani ifadə və deyim formasında, poetik mənalandırma nümunəsi tipində üzə çıxan digər fəaliyyət xətləri ilə paralelləşən üçüncü bir istiqamətin-Həsən Mirzə poeziyasının yaranmasına təsirsiz qalmamışdır. Hesab edirəm ki, gözəl poetik nümunələr müəllifi kimi şair Həsən Mirzə siyasətçi və alim Həsən Mirzəyevi tamamlaya bilmiş, Azərbaycançılıq ideallarına sədaqətinin bütövləşməsində əsas amilə çevrilmiş və cəmiyyət içində onun əyilməz, məğrur, cəsarətli, vətənpərvər və s. vətəndaş obrazında görünməsində mühüm rol oynamışdır. Professor Həsən Mirzəyevi ilk dəfə 1977-ci ildə filologiya fakültəsinin I kursunda oxuduğum zaman auditoriyada görmüşəm. Onun nə qədər ciddi, tələbkar, eyni zamanda səmimi və qayğıkeş bir insan olduğuna ilk günlərdən

şahid olmuşam. Dərs zamanı Ermənistandan gəlmiş Rəhman adlı tələbə yoldaşımızı yaşadığı kəndin Qarmraşen olduğunu deyəndə Həsən müəllimin ciddi görkəm alaraq bir qədər hirsli, bir qədər əsəbi, lakin təəssübkeşlik hissi ilə “niyə Əzizbəyov demirsən, Qarmaşen deyirsən” sözləri indiyə qədər yaddaşımdan silinməyib (Sonradan bildik ki, ermənilər Əzizbəyov adını Qarmraşenlə əvəzləmişlər). Həsən müəllimin bu sözləri əslində o zaman əksər insanın fərqi ndə olmadığı Qərbi Azərbaycanda ermənilər tərəfindən əzəli türk torpaqlarında o zamanki tarixi yer adlarımızın erməniləşdirilməsinə, yalançı sovet milli bərabərçiliyindən pərdə kimi istifadə edərək milli tariximizi saxtalaşdıranlara qarşı etiraz idi.

Şübhə yoxdur ki, keçən əsrin 80-ci illərindən başlayaraq Həsən Mirzəyevin Azərbaycanda milli-azadlıq, demokratiya, milli dövlətçilik uğrunda gedən mübarizələrdə bir siyasətçi və prinsipial vətəndaş kimi formalaşmasında, aktiv və mübariz olaraq peosəslərin ön sıralarında dayanmasında onun milli ruhda tərbiyə aldığı, boy a-baş a çatdığı ailə mühitinin və Qərbi Azərbaycanda gündəlik müşahidə etdiyi anti-Azərbaycan siyasətinin böyük təsirləri olmuşdur. Professor Həsən Mirzəyevin həyatının və fəaliyyətinin vacib məqamları olan hər üç sahəni - elmi-pedaqoji, ictimai-siyasi və ədəbi-bədii istiqamətləri Azərbaycan ictimai-siyasi tarixinin, elmi-pedaqoji və ədəbi-bədii düşüncəsinin əhəmiyyətli səhifəsi hesab etmək olar. Lakin digər iki istiqamətdən fərqli olaraq Həsən Mirzənin poetik irsi səmimi duyğuların ifadəsi, fikrin ecəzkar formada təqdimi, vətən, yurd həsrətli düşüncələrin təsirli formada aşıl anması, poetik ifadə gözəlliyinin rəngarəngliyi və s. baxımından daha çox diqqət cəlb edir, oxucunu öz sehrinə sala bilir. Həsən Mirzənin poeziya nümunələri həm də milli tariximizin bədii estetikasını, genetik arxeotipini yaşamaq və yaşatmaq baxımından da fərqlənə bilir. Çünki onun poeziyası keçmişimizlə bu günümüz arasında tarixi-mənəvi körpü missiyasını yerinə yetirir, ağır-acılarımızı əks etdirməklə yanaşı, həm də onların çarə yollarını göstərir, tariximizin qaranlıqlarına işıq tutur, insanın bu gününə və gələcəyinə olan inamını artırır.

“Dərələyöz”, “Dərdimiz”, “Dağlar”, “Dərələyözdə”, “Qaldı, qalmaz”, “Vətən bayatıları” şeirləri şairin doğulduğu, boy a-baş a çatdığı, indi isə düşmən tapdağında olan Dərələyöz yurdu üçün keçirdiyi hisslərdə dünyanı silkələyən harayını, milli birliyə çağırışını, düşmə nə nifrətini, ürək dağlayan həsrətini görməmək mümkün deyil.

*Ey ana torpağım, ey can diyarım,
Hanı o səndəki el, Dərələyöz?!*
*Ey cənnət məkanım, ey dağ vüqarım,
Pərən-pərən olub el, Dərələyöz!*
Yaram göz-göz olub bil, Dərələyöz!

Həsən Mirzətəxminən 2000-2005-ci illərdə eyni mövzunu əhatə edən “Dərələyöz” adlı silsilə şeir və deyişmələrində, belə demək mümkünsə,

“Dərələyəznamə”lərində milli baxışlarından doğan ictimai-siyasidüşüncələri ilə, ilk növbədə, əsl vətəndaş mövqeyindən çıxış etməyi bacarır, Dərələyəzi tarixi yurd yeri kimi özünün sevgi hədəfinə çevirir. Bu şeirlərdə şairin milli-vətəndaş mövqeyi son olaraq ictimai-məzmun qazanmaqla özünəməxsus sənətkarlıq nümunəsi tipində ifadə olunur:

*Sən mənim anamsan, mən sənənin balan,
Balanı qoynuna al, Dərələyəz!
Tarix şahiddir ki, bu yurd bizimdir,
Haylardan qisası al, Dərələyəz!*

Dərələyəzə həsr edilən şeirlərdə Azərbaycançılıq qayəsi fonunda ifadə olunan vətən, torpaq, yurd sevgisinin, düşməyə nifrət hissinin, yurda qayıtmaq eşqinin böyüklüyü bu şeirlərdəki lirizmi artırır, ruhani yanaşma tipində vətən müqəddəsliyinin bədii ifadə imkanlarını genişləndirir, Dərələyəzin yurd-torpaq harayının poetik üverturasına çevrilir:

*Düşməni əlindədən gələ bilmirəm,
Axan göz yaşını silə bilmirəm,
Dərd məni öldürür, ölə bilmirəm.
Aylarım olubdur il, Dərələyəz!
Sənsiz lal olubdur dil, Dərələyəz!*

Həsən Mirzənin yurd həsrətli, yurd sevdalı şeirlərini oxuduqca bu şeirlərdə ciddi vətəndaşın ciddi mövqeyi ilə üzləşir, vətənə bağlı olan məğrur bir insan-şair düşüncələrinin təsirinə düşürsən. Şair bu tipli şeirlərində tarixi gerçəklikləri düşünülmüş bədii deyimlər vasitəsilə çatdırmaqla misralardakı ictimai-siyasi mənalandırmanı xeyli artırır:

*Qəlbimizi göynədir hicranın dağı,
Sənəm olub qəm dəryası, qəm dağı,
Həsən Mirzə çəkə bilmir bu dağı,
Sən necə çəkəsən bu dağı, dağlar.*

Milli ruhun şeirlərin ana xəttində saxlanması Həsən Mirzə poeziyası üçün xarakterik keyfiyyətlərdən biridir. Minilliklər adlayan şeirimizin ənənəvi mahiyyətindən bəhrələnmək, həmin ənənə janrları modelində özünün şairlik missiyasını davam etdirmək birmənalı olaraq məzmun, forma və ideya baxımından Həsən Mirzə şeirlərinin dəyərlərini artırır. “Dağlar”, “Vətən bayatıları”, “Heydər tək gəldi, tək getdi”, “A ceyranım” şeirlərində, o cümlədən Aşıq Mehdi və Buta ilə dəyişmələrində sözün ifadə imkanlarından düzgün istifadə etməklə ümumi tərənnümdən lirizmə keçidi təmin edir, fikrin səmimi ifadəsi fonunda məsələyə məhəlli deyil, ümum-Azərbaycan çərçivəsində yanaşır, əsl vətəndaş mövqeyi nümayiş etdirir:

*Dərələyəz vətənim
Yoxdur gedib gələnim,*

*Haylar yurdumda qalsa,
Yanar qəlbim, kəfənim.*

*Dərələyaz dardadır
Qızıl gülü sardadır.
Aləm cənnətə dönsə
Mənim gözüüm ordadır.*

Müəllifin bu tipli şeirləri janr etibarı ilə mükəmməl bayatı nümunələri kimi şairin bədii-fəlsəfi düşüncələrini əks etdirmək baxımından xarakterikdir. Qidasının milli kökdən alındığı, qayəsinin milli ruha bağlandığı şair düşüncələrində Həsən Mirzənin poetik mənə verdiyi bütün detallar öz rəngi və öz boyasında təqdim olunur. Bu şeirlərdə Dərələyazın dərddli, kədərli Vətən obrazında, həsrətin, yurd itkisi faciəsinin boynubüküklük, əyilmiş qədd tipində təqdiminin realist yanaşma və romantik pafos paralelliyində verilməsi oxucunu baş verən olayların təsirində saxlayır, həsrətdən qovrulan insanlarda yurda qayıdış ümidlərini artırır.

*Dərələyaz qədimsən,
Hər bir yerdən qədimsən,
Sənə həsrət qalandan
Əlif qəddim əyifsən*

*Laçın qayalı yurdum,
Qədim oylaqlı yurdum,
Elin səni unutmur
Qayıdıb gələr, yurdum*

Həsən Mirzənin poetik əlvanlığı ilə seçilən sənətində siyasi-fəlsəfi mühakimələri daha çox ictimai məzmun daşıyır, bədii ümumiləşdirmələr vasitəsilə mahiyyətin çatdırılması təmin edilir. Bu cür nümunələrdə Həsən Mirzə tariximizin ən qədim, ən şərəfli səhifələrini vərəqləməklə, türk yenilməzliyinin simvoluna çevrilmiş böyük tarixi şəxsiyyətləri göz önünə gətirməklə təkcə şanlı keçmişimizə boylanmır, həm də yenilməz tarixi şəxsiyyətlərin varisi olaraq hər birimizi qalibiyyətə gedən yola səsləyir və onun qüruru ilə yaşadır:

*Aç tarixi keçmişinə nəzər sal,
Göy türkləri Atılları yada sal,
Teymurləngdən, Bəyaziddən qılinc al,
Döyüş, vuruş yurdun Açıya qalmaz.*

*Atatürkün qeyrətini bilir hay,
Səttərxanın qeyrətini bilir hay
Heydərimin qeyrətini bilir hay,*

Qorxma, ərlər yurdu Laçoya qalmaz.

Həsən Mirzə poeziyası Dərələyəz-Vətən kitabı anlamında daha böyük mənalar ifadə etmək gücündədir. Azərbaycançı ruhumuza və milli ideallarımıza xidmət göstərən bu kitabın hər bir səhifəsi bir Azərbaycanlı olaraq bizi keçmişimiz və bu günümüzə möhkəm bağlayır, vətəndaş mövqeyimizin müəyyənləşməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Həsən Mirzənin poetik düşüncəsində Vətən ilk növbədə torpaqdır. Həsən Mirzənin bədii təqdimatında torpaq şərti metoforik deyil, şəhərlərimizin ünvanı, dədələrimizin məzar yeri və məscidlərimin ucaldığı məkan olaraq daha çox müqəddəslik ehtiva edir. Bu mənada şairin bir çox şeirlərində Dərələyəz, Dərbənd, Göygöl və s. yurd və gözəllik məkanlarımızın müqəddəs məkan tipində təqdimi təbiidir.

*O taylı, bu taylı boyların birdir,
Güneyli- Quzeyli soyların birdir,
Dərd-qəmin, ələmin, toyların birdir,
Qardaşlıq, qardaşı unutma, Təbriz
Həsən Mirzəni də unutma, Təbriz*

Həsən Mirzə poeziyasının ictimai-siyasi çəkisi çox olsa da, bu sənətin xalq şeirinə, folklor ənənələrinə, aşiq sənətinə bağlılıq səviyyəsi kifayət qədər yüksəkdir. Bu sənətin müəyyən mərhələyə çatmasında xalq yaradıcılığı ənənələrindən istifadənin müstəsna əhəmiyyəti olmuşdur. Xalq dili və xalq şeirindən əxz olunan ahəng və vəzn Həsən Mirzə şeirlərini monotonluqdan xilas etmiş, onun poeziyasına nəzərə çarpacaq poetik enerji bəxş etmişdir. Bu səbəbdən Həsən Mirzənin qoşma, gəraylı və müxəmməslərində şeiriyyət üçün gərəkli olan fərqli estetik əlamətlərin şahidi olur, yeni söz tərkibləri, qafiyə sistemi, orijinal bənzətmələr və s. nümunələr ilə rastlaşırıq. “Bu gözələ”, “Beləsinə”, “Ceyran”, “Olarmı”, “Gözəldir”, “A Ceyranım”, “Dağlar”, “Vətən bayatıları” və s. şeirləri ənənədən bəhrələnməyin gözəl nümunələri kimi şeirin sabitləşən şəkil-janr formalarında Həsən Mirzə özünəməxsusluğunun, poetik təfəkkür imkanlarının şahidi ola bilirik.

*Məlul-məlul durub baxma,
Yaxına gəl, a ceyranım!
Canımı oldara yaxma
Yanıma gəl, a ceyranım,*

Və yaxud:

*Nazlana-nazlana sallanan dilbər,
Qolumu boynuna salım, nə olar!?
Xumar-xumar baxıb can alan dilbər
İncə belə kəmərlər olum, nə olar!?*

Nəticə: Tərcümeyi-halının və yaxud ömür səhifələrinin bir parçası olan, özünün şəxsiyyət bütövlüyünü təsdiqləyən, dil sadəliyi və ifadə gözəlliyi ilə

seçilən, tarixi reallıqları ictimai-siyasi kontekstdə dəyər ləndirməyi bacaran Həsən Mirzə poeziyas ı bu gün oldu ğu kimi gələcəkdə də diqqət mərkəzində olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov A. Şeir sənəti və dil, Bakı, “Yaz ıçı” nəşriyyat ı, 1980
2. Aristotel. Poetika, Bakı, “Azərnəşr”, 1974
3. Azərbaycan folkloru antologiyası. I kitab, Bakı, AMEA nəşriyyat ı, 1968
4. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. Bakı, “Maarif”, 1988
5. Əfəndiyev P. S.Vur ğun və xalq yaradıcılı ğı, Bakı, “Yaz ıçı”, 1992
6. Həsən Mirzəyev. Dər ələy əz folkloru, VIII cild, Bakı, “Elm”, 2006
7. Həsən Mirzəyev. Han ı o səndəki el, Dər ələy əz, XI cild, Bakı, “Elm”, 2007
8. Həsən Mirzəyev. Elmi, pedaqoji fəaliyyətim və ömür yolumdan sətirlər, XII cild, Bakı, “Elm”, 2008
9. İbrahimov M. Ədəbi qeydlər, Bakı, “Azərnəşr”, 1970
10. Qarayev Y. Poeziya və nəsr, Bakı, “Yaz ıçı”, 1979
11. Quliyev E. Şəhriyar poeziyas ı və milli təkamül, Bakı, “Elm”, 2004

Həsən Mirzəyevin folklorşünaslıq fəaliyyəti

Yaqub Babayev
filologiya elmləri doktoru, professor
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
ymbabayev@hotmail.com

Xülasə

Görkəmli pedaqoq, dilçi və türkoloq alim Həsən Mirzəyevin elmi fəaliyyətinin müəyyən bir istiqamətini də onun folklorşünaslıq axtarışları təşkil edir. Bu barədə, demək olar ki, araşdırma aparılmamışdır. Bu məqalə də belə bir boşluğu az da olsa, doldurmaq məqsədilə yazılmışdır.

Məqalədə göstərilir ki, H.Mirzəyev folklorşünaslıq sahəsində iki istiqamətdə iş görmüşdür: həm toplayıcı, həm də tədqiqatçı kimi. O, Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalının çoxlu sayda folklor nümunələrini toplayıb nəşr etdirmişdir. Alimin “Dərələyəz folkloru” kitabında toplanan bu nümunələr janr etibarı ilə rəngarəngdir.

Məqalədə həmin nümunələrin yığcam xarakteristikası verilir. Onların bu gün və gələcək üçün dəyərindən söz açılır. “Dərələyəz folkloru” kitabı adı çəkilən bölgənin folkloruna aid ensklopedik mənbə kimi təqdim olunur. Göstərilir ki, belə bir toplu xalqımız üçün bədii-tarixi yaddaş kitabı rolunu oynayır. Burada Dərələyəz mahalında yetişən aşığıların və el şairlərinin yaradıcılığına da geniş şəkildə yer verilmişdir. Biz məqalədə həmin nümunələrin əhəmiyyətini və xarakterini də şərh etməyə çalışmışıq.

Açar sözlər: Həsən Mirzəyev, folklorşünaslıq, Qərbi Azərbaycan, Dərələyəz, folklor

Фольклорная деятельность Гасана Мирзоева

Ягуб Бабаев
доктор филологических наук, профессор

Резюме

Одним из направлений научной деятельности выдающегося лингвиста, тюрколога Г.Мирзоева является его фольклорная деятельность. Это необходимо исследовать. Эта статья написана по такой необходимости.

В статье показано, что Г.Мирзоев работал в фольклоре по двум направлениям: как собиратель, так и как исследователь. Он собрал и

опубликовал большое количество образцов фольклора Даралайазского района Западного Азербайджана. Эти примеры, собранные в научном сборнике «Даралайазский фольклор», различаются по жанрам.

В статье дается краткое описание этих примеров. Мы говорим об их ценности на сегодня и на будущее. Книга «Даралайазский фольклор» представлена как энциклопедический источник по фольклору. Показано, что такая коллекция служит для нашего народа книгой художественной и исторической памяти. Широко представлены произведения ашугов и народных поэтов, выросших в Даралайазском районе. Мы также постарались объяснить важность этих примеров в статье.

Ключевые слова: Гасан Мирзоев, фольклороведение, Западный Азербайджан, Даралайаз, фольклор

Folklore activity of Hasan Mirzayev

Yagub Babayev

doctor of philological sciences, professor

Summary

One of the directions of the scientific activity of the prominent linguist, turkologist H. Mirzayev is his folklore activity. There is a need to investigate this. This article was written out of such a need.

The article shows that H. Mirzayev worked in folklore in two directions: both as a collector and as a researcher. He collected and published a large number of folklore samples from the Daralayaz district of Western Azerbaijan. These examples collected in the scholar's book "Daralayaz folklore" are different in genre.

The article gives a brief description of these examples. We are talking about their value for today and for the future. The book "Daralayaz folklore" is presented as an encyclopedic source on folklore. It is shown that such a collection plays the role of a book of artistic and historical memory for our people. The works of ashugs and folk poets who grew up in Daralayaz district are also widely covered here. We have also tried to explain the importance of these examples in the article.

Key words: Hasan Mirzayev, folklore studies, Western Azerbaijan, Daralayaz, folklore

Aktuallıq. Gökəmlı dılçı, türkoloq alim, ictimai-siyasi xadim, pedaqoq kimi tanınan Həsən Mirzəevin elmi fəaliyyətinin mühüm bir istiqamətini də folklorşünaslıq sahəsində gördüyü işlər təşkil edir. Azərbaycan folklorunun istər tədqiqində, istərsə də toplanıb nəşr edilməsində onun diqqətəlayiq

xidmətləri vardır. Təəssüf ki, onun dilçi kimi gördüyü uğurlu işlər alimin folklorşünaslıq sahəsində yerinə yetirdiyi missiyanın üzərinə, belə demək mümkünsə, bir növ gölgə salmış, ona görə də bu barədə yetərinə danışılmamışdır. Halbuki bu tanınmış ziyalının folklorumuzun toplanıb nəşr edilməsi və tədqiqi istiqamətində gördüyü işlər xüsusi dəyərə malikdir. Elə buna görə də deyilən problem ayrıca və həm də əhatəli araşdırmaya möhtacdır. Biz burada bir məqalənin imkan verdiyi həcmdə həmin problemdən danışmaq məqsədini izləyirik. Lakin deyilən məsələ fundamental şəkildə, monoqrafik səviyyədə tədqiq olunmalı, elmi araşdırma predmetinə çevrilməlidir. Problemin məzmunu, xarakteri, səciyyəsi buna kifayət qədər imkan və material verir.

Annotasiya. Məqalədə görkəmli filoloq alim Həsən Mirzəyevin folklorşünaslıq fəaliyyətindən, onun bu sahədə gördüyü işlərdən söhbət açılır. Göstərilir ki, Həsən müəllim Azərbaycan folklorunun həm toplanması və nəşri, həm də tədqiqi ilə məşğul olmuşdur. Bütöv Azərbaycanın qədim bir bölgəsi olan Dərələyəz mahalının folklor materiallarının toplanması, nəşri və tədqiqi onun adı ilə bağlıdır. Məqalədə alimin hər iki istiqamətdə gördüyü işlərin yığcam və konkret səciyyəsi verilir.

Metod. Məqalədə elmi analiz və təsviri metoddan istifadə edilmişdir.

Giriş.

Həsən müəllimin folklorla bağlı gördüyü işlərin əsas qismi onun əsərlərinin VIII cildində toplanmışdır. “Dərələyəz folkloru” adlanan həmin kitabın həcmi yetərinə böyükdür. 2006-cı ildə “Elm” nəşriyyatı tərəfindən işıq üzü görən kitabın həcmi 766 səhifədir. Belə bir həcm çəkilən əziyyət və alim cəfəkeşliyinin miqyasından soraq verən ilk faktordur. Kitabın məzmunu, oradakı materiallar, onların janrı, çeşidi, səciyyəsi, bədii və elmi siqləti ilə tanış olduqdan sonra kitaba çəkilən əməyin miqyas və meyarı daha da böyüyür. Müəllifin istər bir folklor toplayıcısı, istərsə də bir tədqiqatçı kimi hansı cəfalara qatlaşdığı bəlli olur. Kitab həm də H.Mirzəyevin alim intellektinin, folklorşünas bacarığının, filoloq fəhminin, xalqımızın maddi və mənəvi sərvətlərinə vurğunluq eşqinin bir göstəricisidir. Biz bunlara müəllifin vətənpərvərlik, millətsevərlik duyğusunu, öz ata-baba ocağına bağlılıq hissini, qanının-geninin ilkin mənşəyinə təşnəlik istəyini, vətəndaş yanğını da əlavə etməliyik.

“Dərələyəz folkloru” kitabı ilk baxışda bütöv Azərbaycanın konkret bir bölgəsinin—Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalının folklor materiallarını əhatə edir. Lakin mahiyyət etibarı ilə kitabın sanbalı və çəkisi bölgə həddindən çıxıb daha tutumlu, əhatəli miqyas kəsb edir. Belə ki, əvvələn, buradakı bir çox şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinə biz başqa bölgələrdə də rast gəlirik. İkincisi isə, Dərələyəz mahalı da özünün bütün milli maddi və mənəvi dəyərləri, folklor nümunələri, ədəbiyyatı, adət-ənənələri, həyat və məişəti ilə Azərbaycanın ayrılmaz bir parçasıdır (Baxmayaraq ki, indi ermənilərin

əlindədir). Xalqımızın ədəbiyyatının, mədəniyyətinin, maddi və mənəvi dəyərlərinin bütöv xəritəsi, palitrası, rənglər sistemi də həmin parçaların məcmusundan ibarətdir.

Təəssüf ki, sovet dönməndə Qərbi Azərbaycanın, o cümlədən Dərələyəz bölgəsinin folklor mümunələrini toplamağa və tədqiq etməyə şərait yaradılmamışdır. Bu məsələyə hakim siyasi-ideoloji atmosferdən qaynaqlanan bir ağır kimi baxan Həsən müəllim doğru olaraq deyir: “Təəssüf hissi ilə qeyd olunmalıdır ki, 70 il müddətində – sovet hökumətinin hakimiyyəti dövründə Qərbi Azərbaycanın heç bir bölgəsinin folkloru lazımi səviyyədə tədqiq olunmamış və onun tədqiq olunmasına, qələmə alınmasına şərait yaradılmamışdır”[5,3]. Əlamətdar və təqdirəlayiq hadisədir ki, Dərələyəz bölgəsi arenasında gec də olsa, bu vacib və şərəfli işi filoloq alim H.Mirzəyev yerinə yetirmişdir. Həm də öz missiyasını son dərəcə məsuliyyətlə, qayğıkeşliklə, vətəndaş yanğısı və alim cəfəkeşliyi ilə yerinə yetirmişdir.

“Dərələyəz folkloru” kitabı adı çəkilən bölgənin bədii dili, danışan salnaməsi, bədii düşüncə toplusu, tarixi və yaddaş qaynağıdır. Kitab bölgənin, onun insanların müəyyən zaman hədudlarındakı tarixini, həyat və məişətini, sevincini və qəmini, adət-ənənələrini, həyata baxışını, arzu və ideallarını, qabaqcıl şəxsiyyətlərini və onların xarakterini dolğun şəkildə özündə əks etdirir. Həm də bunları bədii faktların, folklor örnəklərinin təmsalında, mətnində və bətnində özündə cəmləşdirir, tarixləşdirir və hifz edib gələcək nəsllə ötürür. Əgər Həsən müəllimin gördüyü işi bütün bölgələr üzrə görmək mümkün olsaydı, onda Azərbaycan folklorunun tarixləşmiş daha böyük, bütöv və canlı bədii-tarixi salnaməsini yaratmaq mümkün olardı. Alimin gördüyü işin məşşab və çəkisinin bir cəhəti də bununla bağlıdır. Burada müəllif həm də peşəkar bir tarixçinin gördüyü işi yerinə yetirmişdir.

H.Mirzəyev burada iki istiqamətdə iş görmüşdür: bir folklor toplayıcısı kimi; bir tədqiqatçı kimi. Alim hər iki işin öhdəsindən peşəkarlıqla və uğurla gəlmişdir. Əslində bu praktika başqa bölgələrin folklor toplayıcıları və tədqiqatçıları üçün də nümunəvi bir örnəkdir.

Hər şeydən əvvəl, “Dərələyəz folkloru” toplusunda şifahi xalq ədəbiyyatımızın çeşidli janrları, forma və şəkilləri ilə üzləşirik. Azərbaycan folklorunun az-az janrı və janr çeşidləri vardır ki, kitabda təmsil olunmasın. Bu sözləri xalq ədəbiyyatımızın həm epik, həm də lirik növünün müxtəlif janr və şəkillərinə də aid etmək olar. Aşıq şeirinin rəngarəng janrları da bu topluda özünə yer alır.

Kitabda tədqiqatçının səliqə-səhmanı, nizam-intizamı, hansı materialı harada vermək bacarığı və qayğısı da dərhal hiss olunur. Belə ki, kitab Dərələyəz haqqında qısa məlumatla başlayır. Burada mahal, onun ərazisi, coğrafi mövqeyi, əhalisi, əhalinin milli mənsubiyyəti, son yüz illiklərdə (Azərbaycan Rusiya tərəfindən işğal olunduqdan sonra) Azərbaycan türklərinin

həmin ərazidə Rus imperiyası tərəfindən məruz qaldıqları təzyiqlər və deportasiya siyasəti barədə, yığcam və dolğun məlumat verilir. Əlbəttə, belə bir məlumatın verilməsi kitabın elmi-tarixi dəyərini daha da artırır. Müəllif başlanğıcda Dərələyəz haqqında başqa bölgədən olan şairlərin tərənnüm şeirlərini verməyi də məsləhət bilir. Daha sonra isə folklor materiallarının düzülmünə keçir. Bu zaman müəyyən nizama və elmi prinsipə əməl edir. Materialların düzülmünə ən qədim folklor janrlarından, yəni əmək nəğmələrindən və onun işlək bir növü olan holavarlardan başlayır. Sonra isə ev heyvanlarının deyisməsi, sayaçı sözləri, eydirmələr və s. gəlir. Bunları mövsüm və mərasim nəğmələri izləyir. Kitabda qış fəslinin zaman bölgüsü və onunla bağlı verilən xalq inancları da maraq doğurur. Məsələn: “Çillələrin bəhsi”, “Çillə”, “Boz ay” və s.

Kitabda xalq inancları və inancları ilə bağlı folklor materiallarının yer almasına da xüsusi diqqət yetirilir. “Mövsüm-mərasim nəğmələri və onlarla bağlı inanclar” bölməsindəki nümunələr dediyimiz fikri aydın şəkildə sübut edir. Bölmədə üzərlik yandırmaq, yağışı kəsmək və s.-lə əlaqəli xalq inancları barədə maraqlı məlumatlar yer alır.

Kitabın bir bölməsini də Dərələyəz mahalında ən çox söylənen miflər, rəvayətlər, əfsanələr və inanclar təşkil edir. Verilən mif, əfsanə və rəvayətlər içərisində mahaldakı toponimlərlə bağlı əhvalatlar xüsusi maraq doğurur. Bunlar həmin bölgədəki bir sıra yer-yurd adları ilə əlaqəli inancları öyrənməyə imkan verir. “Gəlin atılan qaya”, “Gəlin qaya”, “Ləlvar dağı”, “Qısır dağ”, “Ərgəz piri”, “Səhənguğan təpə”, “Sal-sal qalası”, “Ertiş piri” və s. əfsanə və rəvayətlər bu qəbildəndir. Bu tipli örnəklər əslində rəvayətləşmiş xalq yaddasıdır ki, öz izlərini həmin nümunələrdə hifz edib saxlayır. Kitab həm də Dərələyəz mahalının çoxlu sayda toponimləri, yer-yurd adları ilə bizi tanış edir.

H.Mirzəyevin bir folklor toplayıcısı kimi çəkdiyi əməyin çəkisini, həmçinin onun ərsəyə gətirdiyi bu kitabın dəyərini anlamaqdan ötrü sadəcə olaraq topludakı şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin janr çeşidinə nəzər salmaq kifayətdir. Bunlar yetərinə çoxdur: holavarlar, sayaçı sözlər, mövsüm və mərasim nəğmələri və onlarla bağlı inanclar, miflər, rəvayətlər, əfsanələr, inanclar, sınımalar, yuxu yozmalar, andlar, alqışlar, qarğışlar, hədə-qorxular, yalvarışlar, söyüşlər, lağlar, atmacalar, vəsflər, bənzətmələr, vəsfi-hallar, uşaq oyunları, bayatılar, ağılar, sızlamalar, mahnılar, atalar sözləri, məsəllər, tapmacalar, gülməcələr (lətifələr), təmsillər, türkəçarələr və s. Adı çəkilən bu janrlara uşaq folklorunun və aşiq ədəbiyyatının rəngarəng janrlarında əlavə etməliyik. Çünki kitabda Dərələyəz coğrafiyasından toplanmış çoxlu sayda uşaq folkloru və aşiq şeiri nümunələri də vardır. Topluda uşaq folklorunun aşağıdakı forma və şəkilləri ilə üzləşirik: laylalar, oxşamalar, nazlamalar, əzizləmələr, bənzətmələr, alqış-laylalar, qurbanlar, cıratmalar, oyun-nəğmələr, sanamalar, yanıltmaclar və s. Aşiq şeirinin janr çeşidi də kifayət qədər əlvandır.

Bunlar qoşmadan, graylıdan tutmuş təcnisin müxtəlif növlərinə qədər əlvan bir xəritə təşkil edir. Əlbəttə, bu qədər çoxsaylı janrları əhatə edən materialları toplamaq, araya-ərsəyə gətirmək nə qədər əziyyət, cəfakəşlik, çeviklik, folklor biliciləri ilə ünsiyyət qurmaq bacarığı və nəhayət, ziyalı yangısı tələb edirsə, onları janrlar üzrə qruplaşdırmaq, müəyyən nizama salmaq, üzərində işləyib “mətni bişirmək” də bir o qədər əziyyət tələb edir. Bunlara folklor janrlarına aid elmi hazırlığı, bilgini də əlavə etməliyik. Çünki həmin janrların forma və şəkli xüsusiyyətlərini mükəmməl şəkildə bilmədən onları çeşidləmək və lazımı qaydada nizama düzmək, onların mətn konstruksiyasına əməl etmək də mümkün deyil.

Kitabda nəzərə çarpan müsbət bir cəhəti də xatırlatmaq lazım gəlir. Bədii mətnlərin şifahi nitqdən yazıya alınması zamanı bəzi mətnlərdə toplayıcı alim haqqında söz açdığımız bölgənin ləhcə elementlərini saxlamışdır. Məsələn: “Axır çərşənbə gejesinin səhəri əvin damına buğda atarlar kin, bərəkətin artıx olsun”. “Sağsağan gəlif qapıda səslənirsə, deməli, öyə qonax gələjək”. “Əyər bilmiyib çörəyi ayaxlasan, gərəh üş dəfə öpüp gözüvün üsdünə qoyasan, yoxsa çörəh sənə qənim olar”. “Göy birinci dəfə gurulduyanda yerdən torpax götürüp əvin puşqağına, tavlıya atallar ki, bərəkətli olsun” [5,54-57] və s. Belə bir əməliyyat zamanı mətn bədii nümunə olmaqla yanaşı həm də şivə, ləhcə faktına çevrilir. Toplandığı və mənsub olduğu bölgənin şivə, ləhcə elementlərini öz bətnində yaşadıb gələcək nəsllə ötürür. Başqa sözlə, bədii mətn dil baxımından da yaddaş xəzinəsi rolunu oynayır.

Həsən müəllimin toplayıb kitaba daxil etdiyi kiçik həcmli folklor janrlarına aid xeyli nümunə vardır: inamlar, yasaqlar, sınaqlar, yuxuyozmalar, andlar, alqışlar, qarğışlar, hədə-qorxular, yalvarışlar, lağlar, atmacalar və s. Açıq etiraf etməliyik ki, bizim onilliklər boyunca nəşr edilən folklor toplularında bu cür nümunələrə nadir hallarda təsadüf edilir. Halbuki bunlar da xalq yaradıcılığının faktlarıdır və onları da toplayıb nəşr etmək zəruri bir işdir. Bu cür nümunələrə xüsusi diqqət yetirməklə H.Mirzəyev özünün tədqiqatçı həssaslığını, heç nəyi diqqətdən kənara qoymaq istəmədiyini nümayiş etdirir. Alimin belə bir həssas missiyası bizim xalq ədəbiyyatı toplayıcıları üçün də bir nümunədir. Məsələn, tədqiqatçının lağlara, atmacalara verdiyi bu tip nümunələri necə unutmaq, yaddan çıxarmaq olar? Bunlar janrın forma-məzmun tələbləri baxımından istər poetik, istərsə də ideya-məzmun cəhətdən bizim xalq yaradıcılığı məhsullarının klassik nümunələridir:

*A keçəl, haran yaxşıdı,
Dağdan aran yaxşıdı.
Başın keçəl, gözüün kor,
Sənin haran yaxşıdı.
Birə bittdən aşağı,
Bit birədən aşağı.*

*Gedərəm, qayıdıb gəlləm,
Ollam itdən aşığı.
Əlimin içindən gəlir,
İçinin içindən gəlir.
İçində bir noxud var,
Onun da içindən gəlir. [5,74-75]*

Kitabda bayatılara, ağılara, sızlamalara, mahnılara, atalar sözü və məsəllərə, uşaq oyunlarına, düzgünlərə və sanamalara da xeyli yer verilmişdir. Bu nümunələrin bir çoxu yalnız haqqında danışdığımız bölgəyə mənsubdur. Bəziləri isə başqa bölgələrimizdə də işlədilir. Əlbəttə, bunların Dərələyəzin folklor bilicilərinin yaddaşından toplanıb nəşr edilməsi yalnız bizim xalq ədəbiyyatımızın xəzinəsini zənginləşdirməyə xidmət edir.

Haqqında söz açdığımız toplunun bir bölməsini də “Dərələyəzin şivə sözləri” təşkil edir. İndiki tarixi gerçəkliyin yaratdığı situasiyada həmin bölmənin xüsusi qiyməti vardır. Belə ki, hal-hazırda məlum hadisələr səbəbindən qədim Azərbaycan torpağı olan Dərələyəz mahalında bir nəfər də olsun Azərbaycan türkü yaşamır. Bölgə sakinlərinin hamısı ölkəmizin müxtəlif regionlarına səpələnmişlər. Bölgədə doğulub böyüyənlər dünyasını dəyişdikcə tədricən dil faktları, ləhcə elementləri də unudulur. Həmin fakt və elementləri min bir əziyyətlə toplayıb kitaba daxil etmək ən azı onları tarixin yaddaşı salnaməsinə ötürüb indiki və gələcək nəsil üçün qoruyub saxlamaq deməkdir. Bu əməliyyat zamanı prof. H.Mirzəyev həm bir dilçi, həm də folklorşünas kimi çıxış edir. O, topladığı şivə sözlərini haqlı olaraq müəyyən qruplara bölür: 1.Arxaikləşən və arxaikləşmə ərəfəsində olan sözlər; 2.Qohumluq bildirən sözlər; 3.Çəki, ölçü və pul vahidlərinin adlarını bildirən sözlər; 4. Vəzifə, rütbə bildirən sözlər; 5. Köhnə vergi adları bildirən sözlər; 6.Bitki adları bildirən sözlər; 7.Termin səciyyəli sözlər (məişət, əkinçilik, maldarlıq, təbiət hadisələri, toxuculuq, fəsil, ay, gün, xörək, paltar, xəstəlik, toy adətləri və s.-lə bağlı sözlər). Tədqiqatçı alim kitab boyu göstərdiyi səliqə-səhmanı burada da nümayiş etdirir. Topladığı sözlərin əlifba sırası ilə düzülmüş ayrıca lüğətini də verir. Həsən müəllimin folklorla əlaqəli axtarışlarının mühüm bir qismini aşiq ədəbiyyatı və el şairləri təşkil edir. Bu da təbiidir. Çünki istər bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatında, istərsə də Dərələyəz bölgəsində xalq yaradıcılığının kəmiyyət və keyfiyyətə böyük bir xəzinəsi aşırıqların və el şairlərinin yaradıcılıq məhsullarından ibarətdir.Dərələyəz mahalı da ozan-aşiq sənətinin inkişaf tapdığı münbit ədəbi-mədəni məkanlardan biri olmuş, burada çoxlu sayda ustad aşırıqlar və el şairləri yetişmişdir. Topluda XIX-XX əsrlərdə həmin bölgənin ədəbi-mədəni mühitində yetişmiş görkəmli aşırıqların və el şairlərinin çoxu təmsil olunmuşdur: Aşiq Cəlil, Aşiq Qəhrəman, Aşiq Fətulla, Aşiq Behbud, Aşiq Qulu,Aşiq Bəhmən (Sallılı), Aşiq Mehdi, Aşiq Mirzalı, Aşiq Nəbi, Aşiq Xanlar, Aşiq Məhəmməd (Füqarə Məhəmməd), Aşiq Həmid, Aşiq

Məmmədağlı, şair Ağahüseyn, şair Rzaqulu, Vahid Əziz, Həsən Mirzə, Əli Əkbər və s.

Kitab boyu yerinə yetirdiyi çətin, mürəkkəb, lakin şərəfli missiyanı Həsən müəllim bu bölmədə də davam etdirmişdir. Yəni o, burada həm toplayıcı, həm də tədqiqatçı işi görmüşdür. Başqa sözlə, yalnız aşıqların və el şairlərinin yaradıcılıq nümunələrini toplamaqla kifayətlənməmiş, onların barəsində dəyərli məlumatlar da vermişdir. Lazım gəldikdə özünəqədərki folklor araşdırıcılarının səhvlərini düzəltməkdən də çəkinməmişdir. Məsələn, Ağ aşiq, onun şəxsiyyəti, doğulub yaşadığı məkan və s.-lə bağlı mövcud fikirləri xülasə edib opponentlərinin mülahizələrinə münasibət bildirdikdən sonra öz mövqeyini də ortalığa qoymuşdur. Onu da deyək ki, Həsən müəllimin elmi faktları daha elmi, sübutlu göründüyündən onun mövqeyi də oxucu və elmi ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilir.

Kitabın sonunda buradakı folklor materiallarının toplanmasına, həmçinin bəzi zəruri məlumatların verilməsinə yardımçı olan informatorların adlarının və onlar barədə yığcam bilginin də yer alması toplunu daha zənginləşdirir, faktlı-sübutlu edir. Eyni zamanda həmin informatorların əziyyətini dəyərləndirmək, onlara qarşı ehtiramın anlamına gəlir.

Nəticə. Tədqiqatçı alim belə bir ensklopedik toplunu ərəsəyə gətirməkdən ötrü illərlə ömür və əmək sərf etmişdir. Yüzlərlə insanla görüşmüş, onları səbrlə dinləmiş, hər faktı, hər materialı qayğı və canıyananlıqla, həm də alim erudisiyası, filoloq fəhmi ilə nəzərdən və elmi süzəgədən keçirmişdir. Elə buna görə də uğurlu bir folklor toplusu meydana gəlmişdir. Biz tam cəsarətlə və mübaligəsiz deyə bilərik ki, “Dərələyəz folkloru” kitabı Qərbi Azərbaycanın adı çəklən bölgəsinin bədii-tarixi düşüncə ensklopediyasıdır. Bu gün nə qədər dəyərlidirsə, gələcək üçün də o qədər qiymətlidir. Bu ensklopediyanın müəllifi, cəfakeşi, onu araya-ərəsəyə gətirən isə görkəmli alim Həsən Mirzəyevdir. Hal-hazırda bu cür toplular tərtib etməyə böyük ehtiyac vardır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan aşıqları və el şairləri. 2 cild. II cild. Bakı: Elm, 1984, 544 s.
2. Azərbaycan folklor antologiyası. 2 cild. I cild. Bakı: Azərnəşr, 1969, 248 s.
3. Əfəndiyev Pəşə. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 600 s.
4. Həkimov Mürsəl. Xalqımızın deyimləri və duyumları. Bakı: Maarif, 1986, 392 s.
5. Mirzəyev Həsən. Dərələyəz folkloru. Bakı: Elm, 2006, 768 s.
6. Mirzəyev Həsən. Hanı o səndəki el, Dərələyəz. Bakı: Elm, 2007, 800 s.
7. Mirzəyev Həsən. Elmi, pədaqoji fəaliyyətim və ömür yolumdan sətirlər. Bakı: Elm, 2008, 826 s.

Dilçi Həsən Mirzəyevin ədəbiyyat sevgisi

Dos.Vaqif Əliyev
ADPU, Ədəbiyyat və onun tədrisi
texnologiyası kafedrası
atiahi-adpu-hik@mail.ru

Xülasə

Məqalədə Böyük alim, tanınmış ictimai-siyasi xadim, dəyərli pedaqoq Həsən Mirzəyevin fəaliyyətindən bəhs edilmişdir. Həsən Mirzəyevin yaradıcılığını izlədikcə məlum olur ki, o böyük və uzaqgörən insan, dilçi alim xalqımızın gələcəyini düşünərək çox strateji əhəmiyyətli problemlərə toxunmuşdur. Bu məsələlər mənsub olduğu xalqın tarixini, taleyini əks etdirən toponimlərdir, xalqın milli dünyagörüşünü ifadə edən, milli mentaliteti əks etdirən folklor ədəbiyyatıdır.

Açar sözlər: alim, pedaqoq, ictimai xadim, toponim, folklor, şeir...

Любовь лингвиста Хасана Мирзаева к литературе

Вагиф Алиев

Резюме

В статье рассматривается деятельность великого ученого, известного общественно-политического деятеля, ценного педагога Гасана Мирзаева. Наблюдая за творчеством Гасана Мирзаева, становится понятно, что это был великий и дальновидный человек, лингвист, который затрагивал очень стратегически важные вопросы, думая о будущем нашего народа. Это топонимы, отражающие историю и судьбы народа, к которому они принадлежат, фольклорная литература, отражающая национальное мировоззрение народа, отражающая национальный менталитет.

Ключевые слова: ученый, педагог, общественный деятель, топоним, фольклор, поэзия ...

Linguist Hasan Mirzayev's love of literature

Vagif Aliyev

Summary

The article discusses the activities of the great scientist, well-known socio-political figure, valuable pedagogue Hasan Mirzayev. Watching the work of Hasan Mirzayev, it becomes clear that he was a great and far-sighted man, a

linguist, who touched upon very strategically important issues, thinking about the future of our people. These issues are toponyms that reflect the history and destiny of the people to which they belong, folklore literature that reflects the national outlook of the people, reflecting the national mentality.

Keywords: scientist, pedagogue, public figure, toponym, folklore, poetry

Aktuallıq. Ağız ədəbiyyatında nağıllar, miflər, əfsanələr, rəvayətlər və təşkil edir. Bu nümunələrin tərkibində həmin ərazilərə aid coğrafi adlar da əks olunur ki, bu da toponimlərin öyrənilməsi üçün də dəyərli məlumat verir. Buna görə də folklor nümunələrinin tədqiqi çağdaş dövrdə də aktuallığını qoruyub saxlayır.

Annotasiya. Məqalədə prof. Həsən Mİrzəyevin elmi fəaliyyətindən bəhs edilmişdir. Dilçi olsa da, ədəbiyyata dərin rəğbət bəsləyən alim həm də ədəbi nümunələrin, xüsusilə də folklor ədəbiyyatının tədqiqatçısı olmuşdur. Bu istiqamətdəki fəaliyyəti böyük tədqiqatçının “Dərələyəz folkloru” kitabında toplanmışdır

Metod. Məqalədə təsviri, müqayisəli-qarşılaşdırma və üslubi metodlardan istifadə edilmişdir.

Giriş.

Bu yazını bütün həyatı saza, sözə bağlı olan Həsən Mirzəyə prof. Mahirə Hüseynovanın bir bənd şeiri ilə başlamaq istədim.

Bu illəri onsuz gördük deyilməz,

Üzbəüzdə Həsən Mirzə yaşayır.

O nə sirdi, nə hikmətdi, bilinməz,

Yüzə-yüzdə Həsən Mirzə yaşayır.

Mahirə xanım bu bənddə Həsən Mİrzəyevin yaratdığı əsərlərində, elmi fikirlərində yaşadığını ifadə etmişdir. Həsən Mİrzəyev yaradıcı insan idi. Yaradıcı insanlar isə heç vaxt ölmürlər.

Həsən Mirzəyevin çoxşaxəli fəaliyyətinin bir mühüm qolunu da ağız ədəbiyyatı, folklorla bağlı məsələlər, apardığı araşdırmalar və gəldiyi qənaətlər təşkil edir. Alimin göstərilən istiqamətdə yaradıcılığı Seçilmiş əsərlərinin bir cildində-səkkizinci cildində “Dərələyəzfolkloru” adı altında şap edilmişdir. Professor həqiqi bir filoloq kimi el sənətinə-aşıq ədəbiyyatına da dərindən bələd olmuş, bu sahənin vurğunu olmuşdur.

“Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz” kitabında müəllif, əsasən, onomastik leksikanın tədqiqi ilə məşğul olmuş və xüsusi adları bir küll halında bütün sahələr üzrə nəzərdən keçirmişdir”. Bu kitabında Azərbaycan aşığı poeziyasının izinə düşüb Gəncə, Ordubad, Naxçıvan, Dərbənd, Şamaxı, Şəki, Savalan, Şəmkir, İrəvan, Qazax, Göyçə, Qarabağ, Dərələyəz, Qafqaz və başqa toponimlər əsasında dilimizin tarixinə qoşulub gedirik. Buna görədir ki,

Həsən Mirzəyevin türk mənşəli etnonimlər və bu etnonimlər əsasında yaranan toponimlərlə bağlı mülahizələri elmi olduğu qədər də inandırıcıdır (7).

Həsən Mirzəyevin yaradıcılığını izlədikcə məlum olur ki, o böyük və uzaqgörən insan, dilçi alim xalqımızın gələcəyini düşünərək çox strateji əhəmiyyətli problemlərə toxunmuşdur. Bu məsələlər mənsub olduğu xalqın tarixini, taleyini əks etdirən toponimlərdir, xalqın milli dünyagörüşünü ifadə edən, milli mentaliteti əks etdirən folklor ədəbiyyatıdır.

Dərələyəz folkloru Azərbaycan folklor ədəbiyyatının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu ədəbiyyatın sistemli tədqiqinin sovet postmakanında aparılmaması Həsən Mirzəyevi çox düşündürmüş və tədqiqatçı-alim bundan böyük təəssüf hissi keçirmiş və birbaşa özü bu müqəddəs işlə məşğul olmuşdur. Bir tərəfdən folklor mətnlərini özü toplamış, öz aspirantlarını bu işə cəlb etmiş, toplanmış materialın tədqiq edilməsi kimi məsul bir işi də özü yerinə yetirmişdir. Aşıq şeirinə, aşıq yaradıcılığına dərin məhəbbət bəsləyən Həsən Mirzəyev sevgi hissilə Dərələyəz aşıqlarının şeirlərini təqdim etmişdir. Lakin bütün yaradıcılığı boyu sistemliyi gözləyən Həsən Mirzəyev folklor ədəbiyyatının kiçik janrlarından-holavarlardan, sayaçı sözlərdən, mövsüm və mərasim nəğmələrindən bəhs etmiş, xalqın qədim inanc və etiqadlarından nümunələr vermişdir.

Ağız ədəbiyyatında nağıllar, miflər, əfsanələr, rəvayətlər vəs təşkil edir. Bu nümunələrin tərkibində həmin ərazilərə aid coğrafi adlar da əks olunur ki, bu da toponimlərin öyrənilməsi üçün də dəyərli məlumat verir. “Dərələyəz folkloru” kitabında “Gəlin qaya”, “Qısır dağ”, “Ertiş piri” və digər folklor nümunələri xalqın tarixi keçmişi, coğrafi adları haqqında bu günümüzdə məlumat ötürən informativ dil vahidləridir.

Həsən Mirzə poeziyası, xüsusi ilə qoşmaları dərdimizdən mayalandığı, ağrı-acıları, həsrətimizi real boyalarla əks etdirdiyi üçün insanı düşündürür, düşündürməklə bərabər tariximizi araşdırıb nəticə çıxarmağa vadar edir.

Həsən Mirzəyevin özünün yaratdığı poeziya nümunələri də folklor nümunələri qədər dəyərlidir. Zaman-zaman işğallara məruz qalan, parçalanan, doğranan torpaqlarımızın fəryadını insanlara çatdırır, vətənin övladlarını qisas almağa, əsir qalan elləri, obaları, yaylaqları, dağları azad etməyə çağırır.

Düşmən əlindədir müqəddəs yerim,
Ləlim, cəvahirim, abidəm, pirim,
Qoy ayağa qalxsın igidim, ərim,
Bəlkə, bu şad xəbər silə dərdimi.

Bugün azad edilmiş torpaqları görməyə, o yerləri gəzməyə Həsən Mirzəyevin tam haqqı vardı. Çünki o yerlərin dərдинi öz dərdi hesab etmiş, bu dərдин çözülməsi ümidi ilə yanıb-qovrulmuşdu. Həsən Mirzə "Dərdimi" qoşması ilə milyonlarla insanın dərдинi təzələdi, qələm sahibinə hər an xatırlanması vacib olan bir mövzu verdi.

Sənsiz qışa dönüb baharım, yazım,

Susubdur kamanım, dillənmir sazım.
Həsənəm, bu dərdi - de necə yazım?
Didərgin olubdu el, Dərələyəz!

Göz yaşım olubdur sel, Dərələyəz!.. -deyən şairin dərdi tək Dərələyəz deyil, əsrlərlə işğala məruz qalan, parçalanmış Azərbaycanın dərdir. Yaxşı haldır ki, Həsən Mirzə öz dərini içində ovutmaqla, çəkməklə qalmır, həm də dərddən doğan qəzəbi silaha çevirərək düşməyə sarı yönəltməyi və ictimailəşdirməyi bacarmışdır.

Nəticə.

Həsən Mirzəyev vətəninə, xalqına, torpağına bağlı bir vətəndaş, ürəyi insanların sevinci-kədəri ilə döyünən, sinəsində böyük bir dünyanın-Zəngəzurun, Göycənin, Təbrizin, Qarabağın, Dərələyəzin, işğal olunan, bölünən torpaqlarımızın dərdlərini yaşadan və anbaan bu dərdləri göyərdən, əzizləyən əsl azərbaycanlı idi. Bu gün Həsən Mirzəyə həm alim kimi, həm şair kimi, həm də tədqiqatçı kimi xalqımızın, dövlətimizin böyük ehtiyacı vardır. Böyük sözünə, müdrik, ağıllı məsləhətə hər zaman ehtiyacımız var. Allah rəhmət eləsin sənə, Həsən Mirzə!

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan aşığı və el şairləri. 2 cild. II cild. Bakı: Elm, 1984, 544 s.
2. Azərbaycan folklor antologiyası. 2 cild. I cild. Bakı: Azərnəşr, 1969, 248 s.
3. Əfəndiyev Pəşə. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 600 s.
4. Həkimov Mürsəl. Xalqımızın deyimləri və duyumları. Bakı: Maarif, 1986, 392 s.
5. Mirzəyev Həsən. Dərələyəz folkloru. Bakı: Elm, 2006, 768 s.
6. Mirzəyev Həsən. Hanı o səndəki el, Dərələyəz. Bakı: Elm, 2007, 800 s.
7. <https://filologiya.az/h%C9%99s%C9%99n-mirz%C9%99yev-onun-h%C9%99-yatinin-m%C9%99nasi/>
8. Tahir Rzayev. 525-ci qəzet.- 2016.- 15 mart.- S.7

Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında dialektoloji problemlər

Prof. Həcər Hüseynova
ADPU, filologiya, Azərbaycan dilçiliyi
kafedrası

Xülasə

Təqdim edilmiş məqalədə doxsan dörd illik yubiley tədbirlərinin keçirildiyi görkəmli dilçi-türkoloq Həsən Mirzəyevin çoxşaxəli fəaliyyətindən bəhs edilmişdir. Elmi yaradıcılığı boyu Azərbaycan dilində feilin inkişaf xüsusiyyətləri, formalaşması kimi morfologiya məsələlərindən, onomastik sistemin xarakterik cəhətlərindən, toponimlərin xalqın həyatında oynadığı tarixi rolundan bəhs edən alim, eyni zamanda dialekt və şivələrin dilimizin və xalqımızın uzaq keçmişini əks etdirməsindən də bəhs etmişdir. Dərələyəz mahalının şivə xüsusiyyətləri, leksik dialektizmlərin təsnifatı haqqında alimin düşüncələri təqdirəlayiqdir.

Açar sözlər: dialekt, şivə, təsnifat, toponimlər, morfologiya...

Дialeктологические проблемы в творчестве Гасана Мирзаева

Проф. Хаджар Гусейнова

Резюме

В представленной статье рассматривается многогранная деятельность выдающегося лингвиста-тюрколога Гасана Мирзаева, где прошли мероприятия, посвященные 94-й годовщине. В ходе своей научной работы ученый рассказал об особенностях развития глагола в азербайджанском языке, таких морфологических вопросах, как его образование, особенностях ономастической системы, исторической роли топонимов в жизни народа. Представлены мысли ученого об особенностях диалекта Даралайазского района, классификации лексических диалектизмов.

Ключевые слова: диалект, диалект, классификация, топонимы, морфология ...

Dialectological problems in Hasan Mirzayev's work

Prof. Hajar Huseynova

Summary

The presented article discusses the multifaceted activity of the prominent linguist-turkologist Hasan Mirzayev, where the ninety-fourth anniversary events were held. During his scientific work, the scientist spoke about the features of the development and formation of verbs in the Azerbaijani language, morphological issues, the characteristics of the onomastic system, the historical role of toponyms in the life of the people, as well as dialects and dialects. The scholar's thoughts on the dialect features of Daralayaz district, classification of lexical dialectisms are presented.

Keywords: dialect, dialect, classification, toponyms, morphology ...

Aktuallıq. Dialekt sözləri Azərbaycan dilinin, xüsusilə də Qərbi Azərbaycan şivələrinin materialları əsasında tədqiq etməyi qarşıımıza məqsəd qoymuşuq. Məlumdur ki, innovativ struktura malik olan dialekt leksikasında müntəzən olaraq yeni keyfiyyətlər müşahidə edilir. Areal dilçilikdə innovasiyaları tədqiq edən İ.Şmidt həmin innovasiyaların eyni mərkəzdən yayıldığı qənaətinə gəlmişdir. Dilin dialekt sistemində bərpa edilən, müəyyən edilən innovasiyaları, dialekt vahidlərinin omonimliyi, sinonimliyi və antonimliyi, məcazilik dərəcələri, etnoqrafik və terminoloji dialektizmlər intensiv olaraq dilçilik tədqiqatlarında tədqiqat obyektinə çevrilməli, onların semantik sferasında baş verən dəyişmələr izlənməlidir. Məhz bu cəhətlər tədqiqatın mövzusunı aktuallaşdırır.

Annotasiya. Məqalədə görkəmli dilçi-türkoloq Həsən Mirzəyevin çoxşaxəli fəaliyyətinin bir istiqamətindən, dilimizin dialekt və şivə xüsusiyyətləri haqqında araşdırmalarından, xüsusilə də Dərələyəz mahalının şivə leksikası haqqında böyük alimin düşüncələrindən və elmi qənaətlərindən bəhs edilmişdir.

Metod. Müasir dilçilik metodlarından, tarixi-müqayisəli və təsviri metodlardan istifadə edilmişdir.

Giriş.

Hər bir dilçiyə məlumdur ki, dilimizin dialekt və şivələri haqqında tədqiqatların aparılması, problemli məsələlərə aydınlıq gətirilməsi ilə dialektoloq-dilçilər məşğul olmuş, artıq Azərbaycan dialektologiyası özünün yüksək inkişaf mərhələsinə çatmışdır. Lakin məlumdur ki, dövr, zaman inkişaf etdikcə məsələlərə yanaşma tərzı də dəyişir, yeni müddəalar meydana çıxır, müqayisəli təhlillər aparılır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 9 aprel 2013-cü il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində

zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın 6.3.5 bəndində Azərbaycan dilinin müxtəlif dialekt və şivələrinin müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq öyrənilməsinin təmin edilməsi məsələsi də nəzərdə tutulmuşdur.

“Dövlət Proqramı”nda nəzərdə tutulmuş həmin bəndin həyata keçirilməsi istiqamətində həm dilçilik nöqteyi-nəzərindən, həm tarixi, həm də strateji baxımdan əhəmiyyətli olan Qarabağ ərazisinin və Qarabağ ərazisinin dialekt sisteminin müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq tədqiq edilməsi müasir dilçiliyin ən aktual məsələlərindən biridir

Həsən Mirzəyevin çoxşaxəli elmi fəaliyyətinin mühüm bir qolunu dialektoloji araşdırmalar təşkil edir. Elmi vacib məsələlərdən biri olan dialekt və şivələrimizin öyrənilməsi məsələsi böyük dilçi-türkoloq Həsən Mirzəyevin diqqətindən kənarda qalmamış, Qərbi Azərbaycanın, xüsusilə də Dərələyəz mahalının şivə sözlərini araşdırmış, dilimizin tarixini özündə qoruyub saxlayan şivələrin araşdırılmasını dilçiliyin aktual problemlərindən biri hesab etmişdir. Alim özü bu məsələnin vacibliyini nəzərə alaraq demişdir: “Bu mövzu xüsusi olaraq geniş şəkildə tədqiq olunmalıdır, çünki bu, Qərbi Azərbaycanın tarixi və ümumən Azərbaycanın gələcək taleyi ilə bağlı olan bir məsələdir” (10.s.265).

“Seçilmiş əsərləri”nin III cildində (Bakı.2006) böyük alim Dərələyəz mahalına aid şivə sözlərin geniş təsnifatını aparmışdır.

I.Arxaikləşən və arxaikləşmə ərəfəsində olan sözlər.

Oğuzların qədim yurd yerlərindən olan Dərələyəz mahalının şivəsinin olduqca maraqlı leksik sistemi vardır. Bu sözlər Azərbaycan xalqının tarixi inkişafını əks etdirir. Alimin fikirlərinə görə, ərazinin şivə leksikası hələ də tam, sistemli şəkildə öyrənilməmişdir. E.Əzizov bu şivənin Azərbaycan dilinin qərb və cənub ləhcələri arasında keçid xarakterli olduğunu söyləmişdir (8.s.305).

H.Mirzəyevin gəldiyi qənaət belə olmuşdur ki, Dərələyəzin dialekt leksikası türk leksikasının qədim qatını mühafizə edir. Buna görə də həmin leksik vahidlərin bir qismi artıq arxaikləşmiş, bir qismi isə arxaikləşmə prosesindədir. Bəzi nümunələrə baxaq:

1)Yaşmax-qadınların ağzını, burnunu və üzünün bir tərəfiniörtmək üçün başlarına saldıqları yaylıq, örtüyün bir hissəsi, örtük... (10.s.266).

Alimin qeydlərinə görə, bu söz geniş areala malikdir və Qovuşuq, Gülüdüz, Qaraqaya, Ələyəz, Qabaqlı və digər kəndlərdə *yaşmax*; Ağakənd, Heşin, Qozluca, Yelbin kəndlərində *yaşmæx*;Kömür, Axta, Köşbək kəndlərində isə *yaşmək* formasında işlənmişdir (6. s.188).

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında *yaşmaq* şəklində işlənən həmin söz “yad kişilərdən yaşınmaq üçün qadınların gözdən aşağı hissəsinin örtüyü” mənasını ifadə etmişdir(KDQ-un izahlı lüğəti. Bakı.1999. s.105). Həmin dil vahidinə XVIII-XX əsr Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığında da rast gəlinir.

2)Ələm (tuğ)-dini bayraq. Bu söz Dərələyəz mahalının bir çox kəndlərində işlənmişdir. **Tuğ** sözü qədim türk sözüdür, M.Kaşğarının “Divan”ında da işlənmişdir.Tuva, türk, qazax dillərində *tu*, qırğız dilində *tuu*, başqırd dilində *tiu* şəklində işlənmişdir. Azərbaycan toponimiyasında Tuğ adlı kəndin olması da məlumdur.

3)Ün –səs mənasında Dərələyəzin bir çox ərazilərində (Gülüz, Horbadıq və s) işlənmişdir. “Kitabi-Dədə Qorqud”da da işlənmiş bu sözün Azərbaycan dilinin digər dialekt və şivələrində də işlənməsilə rastlaşırıq. Məsələn; Laçın,Şamaxı, Şuşa, Oğuz, İsmayılı və s.

4)Küz-quzu saxlanan yer mənasında Dərələyəzin Yelpin, Heşin, Qovuşuq, Ələyəz, Sallı, Axta, Köşbək və digər ərazilərində işlənmişdir. Həmin söz haqqında E.Əzizov yazırdı: “Dialekt leksikasında geniş işlənən küz//güz//quz sözü (quzu salınan yer) payız mənalı küz sözü ilə bağlıdır (8. s.249).

II.Qohumluq bildirən sözlər.

Tirə, uşağı, nəcabət, nənə, ata-aba-əpə, yeznə, kəv, kürəkən, yengə, dədə, qağa, dadaş, nəvə, nəticə, kötücə, əvlat, bibi, mama və s. sözləri bu qrupa aid etmişdir.

III.Çəki, ölçü, pul vahidlərinin adlarını bildirən sözlər.

Bu qrupa çanax, gırvənkə, batman, çetver, çod içi, türə içi, yük, xəlvər, qulac, səjin, çərək. Çüyəcə, axca və s. sözlər daxil edilmişdir.

IV. Vəzifə, rütbə bildirən sözlər.

Xan, bəy, pristav, yüzbaşı, qlava, katda, meşəbəyi və s.

V. köhnə vergi adlarını bildirən sözlər.

Toycü, odun pulu, tüstü pulu, saldat pulu və digər.

VI. Bitki adlarını bildirən sözlər-fitonimlər.

Ağ ot, qara ot, kicirkan, gicirtkən, xatınbarmağı, yemilix, yemlix, yemlik, qırxbuğum, üçqulax, gülxətmi, kəkotu, keçi baldırqanı və s.

VII. Termin səciyyəli sözlər. Həsən Mirzəyev bu qrupa aid olan sözlərin öz daxilində də təsnifat aparmışdır.

a)məişət, əkinçilik və biçinçiliklə bağlı sözlər: kotan, cüt, kürək, mala, şilaver, kərənti və s.

b)cütün, kotanın hissələrinə aid olan sözlər: maj, köbal, həvəndə, işgil və s.

c)maldarlığa aid olan sözlər: naxır, naxırçı, xalxal, kələ, qısır, ərəmik və s.

ç)ay, gün, fəsil adları ilə bağlı olan sözlər: böyük çillə, kiçik çillə, keçiqıran, bozay, qorabişirən ay, quyruq doğan ay, cəmlələr və s.

Nəticə

Hər hansı bir dilin leksik sistemi, leksik-semantik və leksik tematik söz qruplarının birliyindən yaranmış semantik mühitini özündə əks etdirir. Həmin söz layları ümumi semantik cəhətlərinə və ya əşyanın təsnif edildiyi spesifik

cəhətlərə əsasən, fərqləndirilən leksik vahidləri özündə ehtiva edir. Dildə mövcud olan sözlər mənsub olduğu dilin bir-biri ilə kontaktda olan nominativ sistemində daxil olur.

ƏDƏBİYYAT

- 1) Allahverdiyev E. Qarabağ dialektinin Əfşar şivəsi, fil. elm. namzədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 1995, 30 s.
- 2) Amanoğlu G. E. Naxçıvan ağızları söz varlığı, “Kültür Ajans Yayınları”, Ankara, 2010, 95 s.
- 3) Azərbaycan toponimləri. Ensiklopedik lüğət. Bakı, 1999, 584 s.
- 4) Azərbaycan dilinin dialektoloji atlası, Bakı, “Elm”, 1990, 284 s.
- 5) Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti (A-Z), Bakı: “Şərq-Qərb”, 2007. 566 s
- 6) Az.d.Qərb qrupu dialekt və şivələri”. Bakı.1967.
- 7) Bayramov A., Bayramova A. Ağbaba şivəsi sözlüyü, Sumqayıt, 2014, 280 s
- 8) Əzizov E.İ. Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası. Dialekt sisteminin təşəkkülü və inkişafı. Bakı: BDU, 2016, 347 s.
- 9) Əzizov E.İ. Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası. Dialekt sisteminin təşəkkülü və inkişafı. Bakı: BDU, 2016, 347 s.
- 10) Mirzəyev H. seçilmiş əsərləri. III c. Bakı.2006. 535 səh.
- 11) Zeynalov F. S.Əlizadə. “Kitabi-Dədə Qorqud”. Bakı:Yazıçı. 1988. 265 səh.
- 12) XIII-XVI əsrlər /Azərbaycan şeri: 20 cildə.III c. Bakı: Elm.1983. 544səh.
- 13) Древнетюркский Словарь, Л., «Наука», 1969, 676 s.
- 14) Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Т.1-4, СПб. 1893. Ч1, 968 с.
- 15) Atalay B. “Divanü luğat it türk”. İstanbul. 1939-1943. 5 c. 462 s.
- 16) Karaman E. Ermenistan türklerinin ağızları. Bakü/Ahmedli. 2011. 506 s.
- 17) <http://www.azadliq.az/xeber/95310/qarabag-geyimleri-kitab-katalogu-nun-teqdimati>.
- 18) www.folklor.az/arasdirmalar/nubar-hekimov
- 19) <https://ru.wikipedia.org/wiki/Arçax>
- 20) http://anl.az/el/latin_qrafikasi/axe/kd-q.pdf
- 21) <https://obastan.com/az/dict/dialect/word/561725-%C6%8FRD%C6%8F>

Həsən Mirzənin poeziyasında vətənpərvərlik motivləri

Dosent Razim Məmmədov
ADPU, Ədəbiyyat kafedrası

Xülasə

Müasir Azərbaycan poeziyasını özünəməxsus poetik düşüncələrlə zənginləşdirən, ona yeni məna və çalarlar verən şairlərdən biri də Həsən Mirzə olub. Onun poeziyasında vətən və vətənpərvərlik motivləri aparıcı yer tutur. Şair keçən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq bu mövzuda fəaliyyətini daha da genişləndirir, ölkədə baş verən ictimai-siyasi hadisələri, tarixi ata-baba yurdunu tərk etmiş insanların faciəli həyatı, Qarabağ hadisələri, işğal olunmuş ərazilərdə törədilən vəhşiliklərin əksi Həsən Mirzə poeziyasının əsas mövzusuna çevrilir. Şair şeirlərində vətəni düşdüyü çətinliklərdən azad etmək üçün xalqı birliyə, vətən övladlarını mübarizəyə səsləyir. Onun poeziyasının əsas leytmotivinin birini də bu ideya təşkil edir.

Açar sözlər: Həsən Mirzə, poeziya, vətən, vətənpərvərlik, azadlıq, Qarabağ, Dərələyaz

Патриотические мотивы в поэзии Гасана Мирзы

Доцент Разим Мамедов
АГПУ, Кафедра Литературы

Резюме

Гасан Мирза был одним из поэтов, обогативших современную азербайджанскую поэзию собственными поэтическими мыслями и придавших ей новые смыслы и оттенки. Мотивы родины и патриотизма занимают ведущее место в его стихах. Поэт расширяет свою деятельность на эту тему с 1990-х годов. Основная тема поэзии Гасана Мирзы - общественно-политические события в стране, трагические жизни людей, покинувших историческую прародину, карабахские события и совершенные зверства на оккупированных территориях. В своих стихах поэт призывает народ объединиться, а детей отечества - бороться за освобождение страны от трудностей. Эта идея - главный лейтмотив поэзии поэта.

Ключевые слова: Гасан Мирза, поэзия, Родина, патриотизм, свобода, Карабах, Даралайаз

Patriotic motives in Hasan Mirza's poetry

Associate Professor Razim Mamedov
ADPU, Department of Literature

Summary

Hasan Mirza was one of the poets who enriched modern Azerbaijani poetry with his own poetic thoughts and gave it new meanings and shades. Motives of homeland and patriotism occupy a leading place in his poetry. The poet has been expanding his activities on this topic since the 1990s. The main theme of Hasan Mirza's poetry is the socio-political events in the country, the tragic lives of people who left their historical ancestral homeland, the Karabakh events and the atrocities committed in the occupied territories. In his poems, the poet calls on the people to unite and the children of the homeland to fight to free the country from its difficulties. This idea is the main leitmotif of the artist's poetry.

Keywords: Hasan Mirza, poetry, homeland, patriotism, freedom, Karabakh, Daralayaz.

Aktuallıq.Özünəməxsusu elmi-pedaqoji və bədii yaradıcılığı ilə başqalarından fərqlənən prof. Həsən Mîrzəyevin yaradıcılığı vətənpərvərliyi ilə seçilir.Elmi əsərləri ilə yanaşı, bədii yaradıcılığının tədqiq edilməsi də müasir dilçiliyin aktual məsələlərindəndir.

Annotasiya. Şair keçən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq bu mövzuda fəaliyyətini daha da genişləndirir, ölkədə baş verən ictimai-siyasi hadisələri, tarixi ata-baba yurdunu tərk etmiş insanların faciəli həyatı, Qarabağ hadisələri, işğal olunmuş ərazilərdə törədilən vəhşiliklərin əksi Həsən Mirzə poeziyasının əsas mövzusunə çevrilir. Şair şeirlərində vətəni düşdüğü çətinliklərdən azad etmək üçün xalqı birliyə, vətən övladlarını mübarizəyə səsləyir.

Metod.Tədqiqat işində təsviri, üslubi metodlardan istifadə edilmişdir.

Giriş.

Respublikamızın ictimai-siyasi, ədəbi- mədəni həyatında səmərəli xidmətləri ilə seçilən vətənpərvər şair, böyük dilçi- alim, müdrik müəllim Həsən Mirzə qələmə aldığı poetik nümunələrdə milli- mənəvi dəyərlərimizə, Vətən və azadlıq mövzularına geniş yer ayıran tanınmış sənətkarlardandır. Şairin vətənpərvərlik mövzusunda yazdığı şeirlər dərin məzmun və rəngarəng mənə çalarları ilə diqqəti cəlb edir. Həsən Mirzə poeziyasında qəlbləri sızladan vətən həsrətini, torpaq itkisini, yurd- yuvasından didərgin düşmüş insanların dözülməz dərini öz poetik düşüncəsinə uyğun mənalandıraraq lirik lövhələrə çevirməyi özünə mənəvi borc bilir. Vətən şairin nəzdində ibadətə gəhə çevrilir. Xalqımızın üzləşdiyi çətinliklər, müvəqqəti itirilən torpaqlar, dünyaya göz açdığı doğma Dərələyəz yangısı şairi bir daha dilim- dilim alovlandırır,

müxtəlif dövrlərdə düşmənlər tərəfindən xaincəsinə zəbt edilən torpaqlara qalib kimi qayıtmaq arzusu, Vətənə qovuşmaq istəyi onun lirik qəhrəmanının aparıcı qayəsinə çevrilir.

Ey ana torpağım, ey can diyarım,
Hanı o səndəki el, Dərələyəz?!
Ey cənnət məkanım, ey dağ vüqarım,
Pərən- pərən olub el, Dərələyəz!
Yaram göz-göz olub bil, Dərələyəz.

Düşmən əlindəsən gələ bilmirəm,
Axan göz yaşını silə bilmirəm,
Dərd məni öldürür, ölə bilmirəm,
Aylarım olubdur il, Dərələyəz!
Sənsiz lal olubdur dil, Dərələyəz!

Ölkədə mövcud ictimai- siyasi durumu düzgün təhlil edən, xalqımızın parlaq gələcəyinə ürəkdən inanan Həsən Mirzə şeirlərində vətənin, xalqın tarixini, onun zəfərlərini, rastlaşdıqları faciə və qırğınları əsl vətəndaş şair kimi qələmə alır. O, düşmənin gözlənilməz zərbələrindən, amansız vəhşiliklərindən nə qədər sarsılsa da ümidini itirmir, ictimai- siyasi mübarizənin sıxıntıları onu ruhdan salmır, şeirlərinə bəzən ümitsizlik və kədər notları gətirsə də gələcəyə ümidlə baxır. Şair “Dərdimi” şeirində babasının izi qaldığı yerlərdən, nənəsinin nəğməli sözlərindən, türk- oğuz yurdu olan məkanlardan söhbət açır, parçalanan, talanan, tonqallarda qalanan yaşayış məskənlərindən, el- obadan ürək ağrısı ilə söhbət açır.

Babamın o yerdə izi qalıbdır,
Nənəmin nəğməli sözü qalıbdır,

Türk- oğuz yurdumun gözü qalıbdır,
Töksən də aparmaz Nilə dərdimi.

Parçalanıb, şaqqalanıb vətənim,
Tapdalanıb, hey talanıb vətənim,
Tonqallarda çox qalanıb vətənim,
Töksən dərya olar gölə dərdimi.

Şairin qəlbini yalnız bir mahalın ağrı- acıları inlətmir, o, əsrlərlə işğalda qalan qədim oğuz- türk məskənləri Borçalı, Dərbənd, Təbriz, İrəvan və başqa itirilmiş yurd yerlərini də acı- acı xatırlayır, qədim Azərbaycan torpaqlarının düşmənlər arasında bölüşdürüldüyünü heç cür qəbul edə bilmir və bu nisgili unuda bilməyəcəyini vurğulayır.

Borçalı doğranıb, Dərbənd doğranıb,
İrəvan doğranıb, Təbriz doğranıb,
Torpağımın çoxu yada paylanıb,
Mən necə unudum belə dərdimi?

Zorla köçürüblər Oğuz elimi,
Bu qəm yükü yaman büküb belimi.
Dilim- dilim doğrayıblar dilimi,
Aşıqlar söyləsin elə dərdimi.

Filologiya elmləri doktoru, professor Mahirə Nağıqızının yazdığı kimi hər məqamda həqiqətin və həqiqət ocağı bildiyi xalqının yanında olan Həsən Mirzə şeirlərində Vətən torpağının hər qarışını özünün qürur yeri kimi səciyyələndirir. O, yaxşı bilir ki, məğlubiyyətlə, qeyrətin tapdanması ilə xalqımız heç vaxt barışmayıb. Ona görə də əminliklə vurğulayır ki, Vətən oğulları bir gün qeyrət və hiddət libasını geyinərək azadlıq mübarizəsinə qalxacaq və itirilmiş torpaqları qaytaracaqlar. Dərdini şair həmkarları ilə bölüşən sənətkar zamanın yetişdiyini bildirir və igid ərənləri mübarizəyə səsləyir.

Vətən həsrətini yazsın Zəlimxan,
Şücaət, Səadət, Alqayıt, Bəhmən
Ərənlər qılinc çəksin yetişib zaman,
Aqillər gətirsin dilə dərdimi

Düşmən əlindədir müqəddəs yerim,
Ləlim, cəvahirim, abidəm, pirim,
Qoy ayağa qalxsın igidim, ərim,
Bəlkə bu şad xəbər silə dərdimi.

Vətən həsrəti, doğma yurd arzusu şairin qəlbini inlətsə də o, heç vaxt azadlıq sevgisini sönməyə qoymur, qələmilə daha kəskin mübarizə aparmağı özünə mənəvi borc bilir, qəlbinin dərinliklərində ümidlərini əzizləyir və Dərələyəzdə nəticə toyunda süzmək arzusu ilə yaşayır.

Dağa qartal tək qonan Qoşavəng,
Cəvizdən elə pay verən Güneyvəng,
Alban yadigarı- ulu Şadivəng,
Deyir gəl məni göz Dərələyəzdə.

Süsənli, sünbüllü uca dağları,
Laləli, nərgizli baxça, bağları
Həmdəmlə gəzəsən bahar çağları,
Edəsən ömrü yüz Dərələyəzdə.

Kaş ki, o yerləri bir də gəzəydik,
Nərgizin gözündən öpüb, üzəydik,
Nəticə toyunda süzəydik,
İşlər olaydı düz Dərələyəzdə.

H.Mirzə şeirlərində vətənə sədaqət amilini insan ömrünün ən yüksək dəyəri kimi şərtləndirir. Vətən üçün döyünən ürəyə və düşünən beyinə malik olan qeyrətli övladları Allah dərgahının ən müqəddəs insanları kimi dəyərləndirir. Onların Vətənin azadlığı üçün hər cür fədakarlığa qadir olduğunu diqqətə çatdırır. Mərd igidlərimizin xalqımızın şanlı mübarizə yolunu şərəflə davam etdirəcəyinə inanır. O, şeirlərində Vətənə sədaqəti ilə seçilən xalqın parlaq gələcəyini ön plana çəkir, insanlarda nikbin ruh formalaşdırır. Müvəqqəti uğursuzluqdan kədərlənməyi, təlaş keçirməyi deyil, xalqımızı birliyə səsləyir və onlara düşməndən intiqam almağı təlqin edir.

Qalxın, Vətən oğlu, qalxın ayağa,
Doğma yurda sahib çıxmasın dığa,
Qovun nankor hayı, qovun uzağa,
Arpa çayda verim selə dərdimi.

Şair qan yaddaşına sığınaraq xəyalən də olsa doğma eli qarış- qarış gəzir, dolaşdığı yerlərin dağının, düzünün, yaylaqlarının, meşəsinin, buz bulaqlarının, tarixi abidələrinin, dağılan yurd yerlərinin bədii portretini yaradır. Bununla da H.Mirzə yalnız qədim Dərələyəz mahalın deyil, bütöv Azərbaycanın bədii coğrafiyasını yaratmağa nail olur və oxucu qəlbini sehləyir. İnanırsan ki, şair bu uğura həssaslığı və ürəyindən qələminə süzülən Allah vergisinin qüdrəti sayəsində nail olur.

Hasardır Zəngəzur, Kəlbəcər, Göyçə,
Naxçıvan, Şərurdüz, Vedi, Əyricə,
Açardır Ağamanqan, Ağrı, Əlincə,
Bunları şeirə düz Dərələyəzdə.

Laçın qayalarda qartal qıy vurur,
Şişbuynuz təkələr nizama durur,
Xınalı kəkliyə nərgiz göz vurur,
Gülə- gülə edir naz Dərələyəzdə.

Zaman- zaman erməni barbarları tərəfindən soydaşlarımıza qarşı törədilən amansız vəhşiliklərə, soyqırırma biganə qala bilməyən həssas qəlbli şair dövlətin ideologiyasına uyğun olaraq vətənpərvərlik, tarixi torpaqlarımızın azad olunması mövzusunda silsilə şeirlər yazır, Qarabağ mövzusu onun yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir. O, xalqımızın tarixi milli azadlıq mücadilələrindən söhbət açır, bu xatırlamalarla mərd, igid oğullarımızı qələbəyə ruhlandırır, onlarda özünə inam hissini gücləndirir, haqq- ədalətin tezliklə zəfər çalacağına şübhə yeri qoymur.

Vətən yada qalsa, Tomris qan ağlar,
Babək daş məzarda od tutub yanar,
Şah Xətəim bil ki, Allahı danar,
Hünər göstər, yuvan Qınçoya qalmaz.

Atatürkün qeyrətini bilir hay,
Səttar xanın cürətini bilir hay,
Heydərimin qüdrətini bilir hay,
Qorxma, ərlər yurdu Laçoya qalmaz.

Nəticə.

Ürəyi insanların sevinci və kədəri ilə döyünən Həsən Mirzənin poeziyasını oxuculara sevdiren bir məqamı da vurğulamaq yerinə düşər. Şair hansı mövzuda yazmasından asılı olmayaraq onun bütün şeirlərində xalq yaradıcılığının ab-havası duyulur, söz və ifadələrin lakonikliyi, ahəngdarlığı poetik nümunələrə gözəllik verir, insan qəlbini rəvnəqləndirir. Cəsarətlə söyləmək olar ki, şair özünəməxsus sənətkarlıq bacarığı ilə müasir Azərbaycan poeziyasını yeni məna və çalarlarla daha da zənginləşdirir.

Ədəbiyyat

1. Həsən Mirzə. Seçilmiş əsərləri, 14 cildə, XIII cild, Bakı, 2010.
2. Həsən Mirzə. Hanı o səndəki el Dərələyəz?!, Bakı, 2008.
3. Xəlilov B.. Vətənə, torpağa, insana və gözəlliyə bağlı poetik düşüncə, “Hanı o səndəki el Dərələyəz” kitabı, məqalə, səh 5- 21, Bakı, 2008.
4. Hüseynova M. Həsən Mirzəyev: onun həyatının mənası, məqalə, Azərbaycan qəzeti, 24 fevral 2021.
5. Kazımoğlu F. Heydər Əliyevin yaxın silahdaşı, məqalə, MİA, 16 noyabr 2017.
6. Rzayev T. Həsən Mirzə yadigarı misralar, məqalə, 525- ci qəzet, 15 mart 2016.

Həsən Mirzənin şeir yaradıcılığında qənaət qanunu lakonikliyi, yığcamlığı şərtləndirən amil kimi

Könül Nəriman qızı Həsənova
ADPU-nun doktorantı

Xülasə

“Azərbaycan filologiyasının inkişafı naminə aqlını və zəkasını qətrə-qətrə əridən, geniş erudisyaya və professional dəsti-xəttə malik, dilçiliyimizin ayrı-ayrı maraqlı, lakin nisbətən az öyrənilmiş sahələrini mükəmməl şəkildə araşdıran filologiya elmləri doktoru, professor Həsən Mirzəyev” (1,6) yaradıcılığının müəyyən mərhələsində Həsən Mirzə imzası ilə çoxlu sayda poetik nümunələr yazıb-yaratmışdır və bu alim-şair yaratdığı poetik nümunələrində lakonizmi qorumaq məqsədilə, şeirlərinin oxunaqlı, cazibədar. Musiqili, melodik, ritmik alınması üçün faktik dil materiallarından qənaətlə istifadə etməyə çalışmışdır. Qənaət qanununa ciddi əməl edilən şeirlərdə və eyni zamanda poetikləşdirilən misra və bəndlərdə söylənilən fikirlərin forma tutumu yığcam və lakonik, üslubi-semantik tutumu isə geniş və əhatəli olur ki, bunlar müvafiq söz, söz birləşməsi, morfoloji göstəricilərin, fonemlərin, sintaktik vahidlərin buraxılması ilə əldə edilir.

Açar sözlər: şeir yaradıcılığı, alim-şair, qənaət qanunu, qənaət əməliyyatının əhəmiyyəti.

В поэзии Хасана Мирзы закон бережливости как фактор, определяющий лаконичность и лаконичность

Конул Нариман кызы Гасанова
Докторант АДПУ

Резюме

«Доктор филологических наук, профессор Гасан Мирзаев, растопивший свой ум и интеллект для развития азербайджанской филологии, имеет широкую эрудицию и профессиональную линию, прекрасно исследует некоторые интересные, но относительно малоизученные области нашего языкознания» (1,6). На определенном этапе Хасан Мирза написал под своей подписью большое количество поэтических примеров, и чтобы сохранить лаконичность поэтических образцов, созданных этим ученым-поэтом, его стихи читабельны и привлекательны. Он старался экономно использовать реальный языковой материал, чтобы получить музыкальный, мелодичный, ритмичный. Форма

идей, выраженных в стихотворениях, строго соблюдающих закон сохранения, а также в поэтических стихах и параграфах, лаконична и лаконична, а стилистическое и семантическое содержание широкое и всеобъемлющее, что достигается за счет опускания соответствующих слов, фраз, морфологических индикаторы, фонемы, синтаксические единицы.

Ключевые слова: поэзия, ученый-поэт, закон экономии, значение спасательной операции.

In Hasan Mirza's poetry, the law of thrift as a factor determining conciseness and conciseness

Konul Nariman gizi Hasanova
Doctoral student of ADPU

Summary

"Doctor of philological sciences, professor Hasan Mirzayev, who melted his mind and intellect for the development of Azerbaijani philology, has a wide erudition and professional line, perfectly explores some interesting but relatively little studied areas of our linguistics" (1,6) At a certain stage, Hasan Mirza wrote a large number of poetic examples under his signature, and in order to preserve the conciseness in the poetic samples created by this scholar-poet, his poems are readable and attractive. He tried to use actual language materials sparingly to get musical, melodic, rhythmic. The form of ideas expressed in poems, which are strictly adhered to the law of conservation, as well as poetic verses and paragraphs, is concise and concise, and the stylistic and semantic content is wide and comprehensive, which is achieved by omitting relevant words, phrases, morphological indicators, phonemes, syntactic units.

Keywords: poetry, scientist-poet, law of saving, importance of saving operation.

Aktuellhə. Nəsr və dramaturji əsərlərin dili ilə müqayisədə poeziyada qənaət qanunu daha çox təzahür edir. Bu poeziya dilinin, daha dəqiq desək, forması, struktur-semantikasını ilə birbaşa bağlıdır. Poeziyada intensiv və qabarıq şəkildə özünü göstərən qənaət qanunu poetik dilin şərtlilikləri ilə bağlıdır və bu şərtliliklər məhz qənaət əməliyyatına zəmin yaradır. Lokal və epizodik fikirləri çıxmaq şərti ilə Azərbaycan dilçiliyində qənaət qanunu haqqında demək olar ki, hələlik geniş və fundamental araşdırmalara rast gəlmirik. Həsən Mirzənin poeziyasında da sözə, fonemə, morfoloji göstəricilərə qənaət onun şeir mətnlərinin forma-üslub xüsusiyyətlərindən biridir və mətnə lazımsız təkrarçılığın qarşısını almaq üçündür, yersiz təffərlərə yol verməməkdən ötrüdür və bütün bunların və bütün bunların konkret poetik nümunələr əsasında təhlil edilməsi mövzunun aktuallığını şərtləndirən cəhətlərdəndir.

Annotasiya. Qənaət hadisəsi zəngin Azərbaycan poeziyasının istər klassik, istərsə də müasir poetik örnəklərinin demək olar ki, hamısını əhatə edir və bu linqvistik qanun, prinsip əsasında yaradılan şeirlər oxucunun qəlb dünyasına sirayət etdirilir, oxucuya estetik zövq bəxş etmiş olur. Dilin bütün səviyyələrində təzahür edən qənaət qanununu Həsən Mirzənin şeir yaradıcılığında da açıq-aşkar görürük və məqalədə şairin qənaət əməliyyatından uğurla faydalanmasının müəyyən cəhətləri təhlil süzgəcindən keçirilir.

Metod. Məqalədə dilçiliyin müasir metod və üsullarından, xüsusilə müqayisəli-qarşılaşdırma, təsviri və areal metodlardan istifadə edilmişdir.

Giriş

Həsən Mirzənin poetik örnəklərinin hər bir misrasında, hər bir bəndində linqvistik qənaət hadisəsi, prinsipi müşahidə olunur ki, bunlar əhəmiyyətli üslubi-semantik əməliyyatlar nəticəsində yerinə yetirilir. Şeir mətnləri üçün bu vacib əməliyyat prosesində misra və bəndlərdə bəzi leksik vahidlər sıxlaşdırılıb aradan çıxarılır, mətnə sıxlaşdırılıb aradan çıxarılan sözlərin yeri hiss olunsada, onların maddi şəkildə işlədilməsinə ehtiyac olmur, çünki əgər onlar işlədilsə, poetik forma pozulur, təkrarçılıq, yaxud, şablonçuluq baş alıb gedər. Semantik sıxılma qanununa tabe edilmiş müəyyən bir vahidi Həsən Mirzənin şeir dilində həmin vahidin əlaqələndiyi morfoloji göstəricilər öz üzərinə götürür. Məs:

Düşmən əlindədir müqəddəs yerim,
Ləlim, cəvahirim, abidəm, pirim,
Qoy ayağa qalxsın igidim, ərim,
Bəlkə, bu şad xəbər silə dərdimi (2, 69).

Həsən Mirzənin “Dərdimi” qoşmasının bu bəndinin hər misrasında birinci şəxsin təkində olan “mənim” şəxs əvəzliyinə poetik qanunauyğunluqlara müvafiq olar qənaət edilmişdir. Əgər həmin əvəzliyi maddi söz cildində uzlaşdığı sözlərlə birlikdə izlətsək, şübhəsiz ki, həmin bəndin səslənmə effektivliyində əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayan emosionallıq, ekspressivlik, ahəngdarlıq, ritmik və melodik keyfiyyəti tamamilə ağırlaşır, bənd biçimi başdan ayağa ağırlaşmış vəziyyətdə olur, oxucunun zövqünü oxşamaz və bütün bunları həmin bənddə mənim mənsubiyyət şəkildə əvəzliyini bəndin müvafiq yerlərində işlətməklə aydın şəkildə əyaniləşdirə bilərik:

Düşmən əlindədir *mənim* müqəddəs yerim,
Mənim ləlim, *mənim* cəvahirim, *mənim* abidəm, *mənim* pirim.
Qoy ayağa qalxsın *mənim* igidim, *mənim* ərim,
Bəlkə, bu şad xəbər silə *mənim* dərdimi.

Aydın şəkildə görünür ki, müxtəlif misralarda “*mənim*” şəxs əvəzliyinin 8 dəfə təkrar işlədilməsi eynənlik yaradır, bəndin forma və strukturuna ağırlıq gətirir, bir sözlə şeir bəndinin xas olan məziyyətlərə mənfi təsir göstərir.

Həsən Mirzənin əksər şeir mətnləri və bu mətnlərin tərkibindəki ayrı-ayrı bəndlər lakonik ifadə biçimlərinə uyğun gələn dil faktorlarının köməyi ilə qurulur və “həcmcə çox da böyük olmayan bir şeir və ya bənd özündə neçə cildlik qeyri-bədii mətnin ifadə eləyə bilmədiyi informasiyanı yerləşdirə bilər” (3,35). Şairin aşağıdakı bənddə verilən bədii informasiya böyük, informasiyanın poetik aspektdə verilməsi olduqca kiçikdir və bunlar bəndin zahiri strukturunda sözə qənaət prinsipi əsasında əldə edilmişdir:

Zorla köçürüblər Oğuz elimi,
Bu qəm yükü yaman büküb belimi,
Dilim-dilim doğrayıblar dilimi,
Aşıqlar söyləsin elə dərdimi.

Bəndin strukturundan aydın şəkildə sezilir ki, birinci və üçüncü misralarda II şəxsin cəminin ifadəçisi olan **onlar** əvəzliyinə, dördüncü misrada **söyləsin** sözünün sonunda cəmlilik bildirən **-lər** şəkilçisinə qənaət edilmişdir ki, şübhəsiz ki, bunlar bəndin poetik-üslubi tələblərindən irəli gəlir və mətnin həcmcə lakonikliyinə, yığcamlığına şərait yaradır. Bənddə verilən informasiyanın kəmiyyətə böyüklüyünə, genişliyinə gəldikdə isə deyə bilərik ki, təkcə birinci misrada verilən informasiya haqqında həcmcə böyük elmi və bədii əsərlər yazıb-yaratmaq olar və təkcə Oğuz eli (birinci misrada işlənən) etnonimi haqqında hazırda elmi aspektdə Azərbaycan tarixində və dilçiliyində nə qədər əsərlərin yaradılması söylədiklərimizə əyani sübut ola bilər. Və yaxud, Azərbaycan bədii nəşrində oğuzların qəhrəmanlıq salnaməsindən bəhs edən əsərlər az deyil, yaşı minilliklərlə ölçülən “Kitabi – Dədə Qorqud” dastanlarını buna misal göstərə bilərik. “Zorla köçürüllər Oğuz elini” – misrasında sözlərin sıxlığı göz qabağındadır və həmin sıxlıqdan yaranan məna həcmi olduqca geniş və əhatəlidir. Belə ki, Oğuz elini kimlər öz dədə-baba yurdlarından köçürüb, qovud? – sualının cavabı fonunda iri həcmli əsərlər yazıb-yaratmaq olar. Deməli qənaət prinsipi şair sözünün lakonizminə xidmət etməklə bərabər, onun kəsərini, təsir gücünü, semantik-üslubi imkanlarını maksimum dərəcədə yüksəldən göstəricilərdəndir.

Həsən Mirzənin şeir dili lakonik keyfiyyətlərlə zəngindir və bu keyfiyyətlər qənaət qanunun morfoloji səviyyədə, yəni çoxlu sayda şəkilçilərin ixtisarı ilə də təzahür edir və dilimizin potensial gücündən qaynaqlanan bu meyarlar şeir dilini incələşdirir. Məs:

Qayalardan gəlir Nəbinin səsi,
Cəlal bəylə gedən cəngi, nərəsi,
Aşıq Qəhrəmanın zil zəngüləsi,
Söylənir payız, yaz Dərələyəzdə (2, 30).

Bu bəndin sonuncu misrasında altından xətt çəkilmiş sözlərdə poetexnik tələblərə uyğun olaraq ismin yerlik hal şəkilçisi –da ünsürü buraxılmış, şəkilçiyə qənaət prinsipinə əsaslanmaqla şeir bəndinin fonetik

quruluşu, səslənmə keyfiyyəti incələşdirilmişdir, əgər **-da** morfoloji göstəricisini həmin sözlərə artırısaq, şübhəsiz ki, bəndin misra quruluşunda, səslənməsində poetik incəlik yoxa çıxacaq, ağırlıq hiss olunacaq dərəcədə özünü göstərəcəkdir. Söylənilir *payızda, yazda* Dərələyəzdə.

Morfoloji göstəricilərə qənaət qanunu əsasında yanaşma Həsən Mirzənin əksər şeirlərində müşahidə olunur və bunu təbii şəkildə şeir mətnin qurulma texnikası tələb edir. Məsələn, Həsən Mirzənin Aşıq Mehdi ilə deyişməsinin hər bəndinin üçüncü misrasında həm lakonizm, həm də şeirliyyət naminə **-lı** morfoloji göstəricisindən istifadədən imtina edilmişdir:

Qız-gəlini qoçaq, məğrur, vüqarlı,
Şirin təbəssümlü, Həcər misallı,
Al yanaq, ağ buxaq, ağ tirçə şallı,
Çox gözəl gördük biz Dərələyəzdə (2, 36).

Poeziya bütün hallarda sözə qənaət prinsiplərinə əsaslanır və bu barədə linqvist-alim M.Hüseynovun söylədikləri tam şəkildə özünü doğruldur. “Söz sıxlığı ilə məna həcmnin əhatəliliyi elə bir vəhdətdədir ki, sözün bütün çalarları, semantik üslubi imkanları maksimum poetik fəaliyyətdə götürülür. Lakonizm sair sözünün kəsərini, təsir gücünü hiss ediləcək dərəcədə yüksəldir, sözləri məharətlə bir-birinə hörmək, calamaq və cilalamaq ustalıqına diqqəti cəlb edir. Əsl şair yığcam, lakonik, məna tutumu etibarilə əhatəli olan misraları ilə inandırır ki, şeir dili bütün varlığı ilə sözə qənaət prinsiplərinə əsaslanır və bu, şeir yaradıcılığında öləri fakt deyildir, onun başlıca atributu, şeir dilinin əsas təyinedici əlamətidir” (4, 71). Deməli, söz, söz birləşmələri kimi, zəngin qrammatik kateqoriyalara xidmət edən morfoloji göstəricilərə də qənaət şeir dilinin başlıca atributlarından hesab olunmalıdır. Söz fəhmi, söz duyğusu olduqca, güclü olan el şairi Həsən Mirzənin müxtəlif saz-söz adamları ilə deyişmələrində müəyyən bir sözün tərkibindəki hissəciklərin, ünsürlərin buraxılması halları da müşahidə olunur. Aydın məsələdir ki, canlı danışmaq dilində Dərələyöz yer adı çoxhecalı leksik vahid olduğundan çox vaxt onun tərkibindəki deyiliş, tələffüz məqamlarında “y” samiti düşür, sadəcə olaraq Dərələyöz kimi deyilir və aşiq və el şairləri əsərlərində bu formaya daha çox üstünlük verirlər ki, bu da fonetik səviyyədə qənaət qanununa canlı nümunə ola bilər. Məs:

Təkə donduranda yatmaq istəsən,
Ovçu qəhrəmana çatmaq istəsən,
Təkəm qayada atmaq istəsən,
Qoymalısan yerə diz Dərələyəzdə (2, 35).

Bu bənddə söz sənətkarı təkə fonetik səviyyədə qənaətlə kiayətlənmiş, eyni zamanda maddi formada işlənməsi mümkün olan **sən** şəxs əvəzliyini düzgün olaraq ixtisar edir və burada həmin əvəzliyin məna yükünü onun morfoloji göstəriciləri (**-san, -sən**) öz üzərinə götürür və bu qənaətin

xüsusiyyətindən çıxış edərək deyə bilərik ki, Həsən Mirzənin şeir dilində şəxs əvəzliliklərinin maddi söz cildində ixtisarı intensiv səciyyə kəsb edir və bu işləklilik dərəcəsi poetik tələblərə bağlıdır ki, alim-şair bunlara doğru-dürüst əməl etməyə çalışmışdır. Nümunəyə nəzər salaq:

Kaş ki, o yerləri bir də gəzəydik,
Nərgizin gözündən öpüb, dərəydik,
Nəticə boyunda yallı süzəydik,
İşlər olaydı düz Dərələyəzdə (2, 32).

Sonuncu misranı çıxmaq şərtilə, digər misralarda maddi söz cildində ikinci şəxsin cəmini bildirən “**biz**” şəxs əvəzliyinin yeri görünсə də, şair bunu artıq hesab edir, çünki maddi formada iştirak etməyən bu sözün mənə yükünü misrasonu mövqedə çıxış edən feil sonluqlarındakı işlənən –iki morfemi öz üzərinə götürür. Bu bənddə maraqlı bir semantik cəhət də diqqəti cəlb edir ki, bu da mətndə kaşki ədatının bircə dəf işlənməsidir və bu ədat sintaktik mövqedə arzu, istək çalarını reallaşdırmaqla bərabər, mətndəki bu semantik çalarlığın bütövlükdə yükü öz üzərinə götürür, digər misralarda təkrar olaraq işlədilməsə də, abstrakt şəkildə təsəvvür olunur. Deməli, şeir dilində köməkçi nitq hissələrinin kommunikativ imkanları və pragmatik potensialı qənaətə imkan yaradan vasitələrdəndir.

Dilimizdə şəxs əvəzliliklərinin digər sözlərlə əlaqəyə girərək saysız-hesabsız söz birləşmələri formalaşdırılması məlumdur və Həsən Mirzənin şeir dilində belə birləşmələrin birinin komponentindəki maddi söz formasında olan və konkret şəkildə işlədilməsinə ehtiyac olmayan əvəzliliklərin qənaət qanununa müvafiq olaraq buraxılmasına tez-tez rast gəlirik. Məs:

Atatürkün qeyrətini bilir hay,
Səttar xanın cürətini bilir hay,
Heydərimin qeyrətini bilir hay,
Qorxma, ərlər yurdu laçoya qalmaz (41).

Bəndin üçüncü misrasında “Heydərimin qeyrəti” birləşməsi əslində formaca, strukturca “Mənim Heydərimin qüdrəti” modelində olmalı idi ki, burada da əvəzliyin işlədilməsinə müəyyən səbəblərə görə lazım bilinməmişdir və demək, qənaət qanunu söz birləşmələrində də təzahürsüz imkanlarına malikdir.

Həsən Mirzənin bəzi şeir bəndlərinin misra düzümündə həmcins üzvlər fəal çıxış edərək orijinal forma gözəlliyi yaradır və müəyyən şivələrdə morfoloji göstəricilərin dönməsi hadisəsi qənaət qanununun nəticəsi olmaqla şairin düşüncələr axınıni nizama salmaq, fikir və forma siqlətini lakonik şəkildə vermək üçündür. Alim-şairin “Tapın gətirin” rədifli şeirinin üçüncü bəndində misrasonu mövqelərdə “- **li**, **-dir**” şəkilçili həmcins üzvlü sözlər özlərindən əvvəl işlənən sözlərdən təbii şəkildə, qanunauyğun hal kimi həmin şəkilçiləri məhrum edir və beləliklə də şeir mətni maksimum yığcamlıq qazanır, yersiz

təkrarçılığın qarşısı alınır və qənaət prinsipi ilə ərsəyə gətirilən şeir bəndində emosional təsir olduqca güclü təsir bağışlayır. Şeir bəndinə diqqət yetirək:

Ağ bədən, ağ buxaq, incəbellidir.

Qaraqaş, qaragöz, siyahtellidir.

Düz yeriş, güləruz, şirindillidi.

O ağ göyərçini tapın gətirin! (40)

Buradan həmcins üzvlü sözlərin hamısı belə təsəvvürə gətirək ki, “-*li*, -*dir*” morfoloji göstəriciləri ilə işlənib, onda lüzumsuz yerə şəkilçilərin təkrarı şeir bəndini forma baxımından ağırlaşdıracaq, morfoloji göstəricilərin uzadılması eybəcərlik təsiri bağışlayacaq və tərəfimizdən aparılmış əməliyyata nəzər salaq:

Ağ bədənlidir, ağ buxaqlıdır, incəbeldir,

Qaraqaşlıdır, qaragözlüdür, siyahtellidir,

Şux yerişlidir, güləruzlüdür, şirindillidir,

O ağ göyərçini tapın gətirin!

Əgər söz sənətkarı şeirin bu bənd sistemini belə qursaydı, şübhəsiz ki, oxucunu yormuş olardı və onun estetik zövqünü oxşamazdı və deməli lazımsız yerə morfemlərin təkrar işlədilməsi ilə şeirin melodiyası, ahəngdarlığı, musiqi və ritmikliyi ağırlaşır və Həsən Mirzə də bir linqvistioloq alim kimi çox gözəl bilirdi ki, uzunçuluq şeir dilinə yaddır, şeir müvafiq sözlərin gərgin zəhmət hesabına semantik sıxılma əməliyyatına məruz qalmış bədiyyatın yığcam, lakonik bir poetik, lirik formasıdır və bunların yaradılması üçün qənaət qanunun tələblərini dərindən mənimsəmək, öyrənmək olduqca vacib şərtlərdəndir.

Həsən Mirzənin “Ceyran” rədifli qoşmasının sonuncu bəndinin ilk misrasında da maraqlı bir qənaət hadisəsi müşahidə olunur:

Qoşa oxuyanlar bir-birə həmdəm,

Muğam, milli mahnı qəlbimə həmdəm (54).

Birinci misrada altından xətt çəkilmiş söz ədəbi dilin normalarına uyğun olaraq ya *bir-birinə*, yaxud da ki, *bir-birilə* formalarında verilməli idi, lakin şair bu formaların hər ikisindən imtina etmiş, qənaət qanunundan bacarıqla yararlanaraq mətnin heca sistemini, səslənmə axıcılığını qorumaq məqsədi ilə bu üslubi yola üstünlük verməyi zəruri bilmişdir. Misrada işlədilən *bir-birilə* şəklini, *ilə* qoşması ilə işləndikdə *bir-birilə* formasını alır, birgəlik mənasının yaranmasına xidmət göstərir.

Nəticə. Yaradıcılığının müəyyən mərhələsində poeziyaya, şeir sənətinə də müraciət edən alim-şair Həsən Mirzənin poetik nümunələri uzunçuluqdan, sözçülükdən tamamilə uzaqdır, çünki bu mənfi göstəricilər poeziyaya, şeir mətnlərinə ciddi qüsurlar, nöqsan gətirən, şairi şeiriyyətdən çıxaran amillərdəndir. Həsən Mirzə dilimizin qrammatik quruluşunu mükəmməl şəkildə bildiyinə, linqvistik qənaət qanununu şeirlərinə məharətlə tətbiq etdiyinə görə onun poetik

örnekleri lakonik. Yığcam gəlib və birincilərdəndir, və bu keyfiyyətlər oxucunun təfəkkürünün, məntiqi düşüncəsinin fəallaşdırılmasında çox mühüm rol oynayır.

Ədəbiyyat

1. Nağıqızı M. Dərdi dərin Həsən Mirzə. Bakı, “Vətən” nəşriyyatı, 2013, 163 s.
2. Həsən M. Hanı o səndəki el, Dərləyəz?! Bakı, “Qismət”, 2002, 192 s.
3. Леонпов А.А. Слово в речевой деятельности. Москва, «Наука», 1965, 412 стр.
4. Hüseynov M. Dil və poeziya. Bakı, “Elm”, 2008, 434 s.

Həsən Mirzənin poeziya dili

Dos.Könül Səmədova
ADPU, filologiya, Müasir Azərbaycan
dili kafedrası

Xülasə

Tanınmış dilçi-alim, türkoloq Həsən Mirzəyev haqqında yazı yazmaq özü də böyük bir məsuliyyətdir. Alimin 95 illik yubileyi ərəfəsində onun yetirdiyi fəlsəfə doktorlarının, elmlər doktorlarının, gənc tədqiqatçıların və böyük bir tələbə ordusunun qarşısında olduqca məsul bir vəzifə var. Ustada layiq, onun Vətən və xalq qarşısında xidmətlərini əks etdirən bir yazı yazmaq. Bu yazıda biz də dərdi böyük Dərələyəz, Göyçə - Qərbi Azərbaycan, o taylı, bu taylı Azərbaycanın varlığı, bütövlüyüolan dilçi alim, şair, ağsaqqallar şurasının sədri, üç çağırış Milli Məclisin üzvü olmuş Həsən müəllim haqqında fikirlərimizi ifadə etmək istədik.

Açar sözlər: alim, dilçi, toponimist, şair, şeir

Язык поэзии Хасана Мирзы

Доцент Конуль Самадова

Резюме

Писать статью об известном лингвисте-ученом, тюркологе Гасане Мирзаеве - большая ответственность. Накануне 95-летия ученого перед ним стоит очень ответственная задача перед докторами философии, докторами наук, молодыми исследователями и большой армией студентов. Написать статью, достойную мастера, отражающую его заслуги перед Отечеством и народом. В этой статье мы также хотели выразить наши взгляды на великую боль Даралаяза, Гейча - Западный Азербайджан, существование и целостность этого тайца, этого азербайджанского Азербайджана, лингвиста, ученого, поэта, председателя совета старейшин, члена Милли Меджлис трех созывов Хасан Муаллим.

Ключевые слова: ученый, лингвист, топонимист, поэт, стихотворение.

The language of poetry of Hasan Mirza

Assoc. Prof. Konul Samadova
ADPU, Department of Philology, Modern
Azerbaijani Language

Summary

Writing an article about the well-known linguist-scientist, turkologist Hasan Mirzayev is a great responsibility. On the eve of the 95th anniversary of the scientist, he has a very responsible task before the doctors of philosophy, doctors of sciences, young researchers and a large army of students. To write an article worthy of the master, reflecting his services to the Motherland and the people. In this article, we also wanted to express our views on Hasan Muallim, a linguist, poet, chairman of the Council of Elders, and a member of the Milli Majlis of three convocations.

Keywords: scientist, linguist, toponymist, poet, poem

Aktuallıq. Böyük şəxsiyyətin elmi əsərlərinin dəyərindən hər zaman söz açılmış, dəyərli elmi-nəzəri fikirləri haqqında müsbət fikirlər söylənmişdir. Poeziyası bu qədər intensiv araşdırılmamışdır. Bu də məqalə mövzusunun aktuallığını təşkil edir.

Annotasiya. Məqalədə Həsən Mirzənin şair coşğusunda, vətənə, elə-obaya, olan sevgisinin yaradıcılığında necə əks etdirməyindən söz açılmışdır.

Metod. Təqdim edilmiş məqalədə təsviri və üslubi metodlardan istifadə edilmişdir.

Giriş.

Vətən torpağının zaman-zaman parçalandığını, yadların işğalı altında doğrandığını görən Həsən müəllimin amalı, fikri, düşüncələri igid oğullarımızın tez bir zamanda silahlanıb torpaqlarımızı işğalçılardan azad etmək duyğusu olmuşdur.

Doğrudur, bu gün Həsən müəllimin ruhu şaddır! Çünki onun yetirmələri, onun tələbələri, onların yetişdirdiyi gənclik bu gün gözlərini qırpmadan vətən torpaqlarının işğaldan azad edilməsində canlarından, qanlarından keçdilər. Həsən müəllimin ruhu Qarabağ səmasında qartal kimi süzərək coşğu ilə Ali Baş Komandanının qələbəsinə öz çılgın, sevgi, məhəbbət dolu vətənpərvər şeirlərində alqışlayır!

Həsən Mirzə yaradıcılığının əsas obyektı insandır. Özünün də qeyd etdiyi kimi yaxşı-pis, düz-əyri, gözəl-çirkin, xeyirxah-bədxah, yaltaq, ikiüzlü, mərd-namərd, qaçqın-köçkün, daha kimlər, kimlər... Demək olar ki, hər cür

insan tipi Həsən Mirzənin bu lirik qəhrəmanlarının hər birinin öz adı var, o, bu lirik qəhrəmanlarının hər birinə özünəməxsus formada yanaşır. Onları öz dillərində danışdırır, hər birinə öz adına görə qiymət verilir.

Bununla yanaşı, mən qeyd edərdim ki, Həsən Mirzə yaradıcılığının zirvəsi onun tarixi-etnik torpaqlarımızdan kütləvi deportasiya ilə bağlı soydaşlarımızın yaşadığı ağır məhrumiyyətlər, milli faciələr və məşəqqətlərin, nisgillərin öz torpaqlarına həsrət qalan ana yurdlarımızın oğuz torpaqlarımızın həsrət dolu baxışlarla yollara dikilən yaşlı gözlərinin poetik dillə ifadəsidir.

Həsən Mirzə yaradıcılığında Dərələyəz mövzusu xüsusi bir motivdir.

O, Dərələyəzi yeri düşəndə sanki duvaqlı gəlinə, yeri düşəndə əli qılınclı cəngavərə, yeri düşəndə isə düşmən əlində çırpınan lakin, heç cür tabe olmayan şirə, aslana bənzədir. Həsən Mirzənin dili ilə desək:

Vətən yada qalsa Tomris qan ağlar,
Babək daş məzarda od tutub yanar,
Şah Xətəim bil ki, Allahıdanar,
Həsən deyər heç vaxt Maşaya qalmaz,
Vətən Dərələyəz, Xaçaya qalmaz!

Bəli, bu gün Ali Baş komandanın sayəsində Qarabağ torpaqları işğaldan azad olundu. İnşallah Dərələyəz də bir gün öz azadlığına qovuşacaq.

Həsən Mirzə poetikasının şah əsərlərindən biri də “Dərdimi” şeiridir.

Zorla köçürüblər Oğuz elimi,
Bu qəm yükü yaman büküb belimi,
Dilim-dilim doğrayıblar dilimi
Aşıqlar söyləsin elə dərdimi

Şair Həsən Mirzənin Aşıq Ulduza müraciətlə yazılmış bu şeirin yaranma tarixçəsi haqqında müəllifin özü belə qeyd edir ki; “bir gün bir məclisdə aşıq Ulduza dedim ki, Türkiyənin şairi və aşığı Murad Çobanoğlu ilə sənin “Dərdimi” rədifli bir deyişməmiz var. Xahiş edirəm onu oxuyasınız. Mənə cavab verdi ki; “ay Həsən müəllim, sən nən dərdin var ki, sən bu qoşmanı dinləmək istəyirsən?” Cavabım belə oldu: “Aşıq Ulduz sən dərdin mənimki qədər olmaz. Görürsənmi bu qədər adam vətən dərdi, yurd həsrəti ilə bağlı bura toplaşib. Açığını deyim ki, Ulduzun sözü mənə bir qədər toxundu. Dərhal qələmi əlimə alıb cib dəftərimdə birinci bəndi yazdım. Sonra da elə gəlincə də digər bəndlərini də yazdım”.

Bəli, şair Həsən Mirzənin də qeyd etdiyi kimi beləcə ərsəyə gələn bu şeirə daha kimlər cavab yazacaqdı...

Həsən müəllim bir el ağsaqqalı, yurd, el-oba təəssübkeşi kimi qeyd edirdi;

Aşıq Ulduz çox da dərddiyəm demə,
Söyləsəm qurtarmaz ilə dərdimi.
Əldən gedib yurdum, yuvam, məskənim
Yükləsən çəkməz dilə dərdim.

Babamın o yerdə izi qalıbdır,
Nənəmin nəğməli sözü qalıbdır
Türk-oğuz yurdunun gözü qalıbdır
Töksən də aparmaz Nilə dərdimi.

Elin, obanın dərđini özündə yaşadan Həsən Mirzə eldən, obadan
kənarda məhz elə elin-obanın dərđilə maraqlanır, elin-obasının ağsaqqalı kimi
hər kəsin xeyir və şərinə yarayan bir el ağsaqqalı kimi vətənə xidmət edir;
vətəni Dərələyəzin yağılar əlindən çıxmasını yana-yana, dönə-dönə arzulayırdı.

Düşmən əlindədir müqəddəs yerim,
Ləlim, cəvahirim, abidəm, pirim,
Qoy ayağa qalxsın igidim, ərim,
Bəlkə, bu şad xəbər silə dərdimi.

Bəli, Həsən müəllim uzaqgörən ziyalı idi. O bir gün – o günün tezliklə
olacağını çox yaxşı bilirdi. O bir günün “44 günlük” zəfər günümüzün uzaqda
deyil, yaxında olduğunu bilərək el oğullarını vətənin azadlığına səsləyirdi!

Qalxın vətən oğlu, qalxın ayağa,
Doğma yurda sahib çıxmasın dığa
Qovun nankor hayı, qovun uzağa,
Arpa çayda verim selə dərdimi!

Nəticə.

Ruhun şad olsun, ustad! Bu gün səsinə səs verən el oğullarımız
yurdumuzu – Qarabağımızı azad edib Ana Azərbaycana təhvil verdilər. Bu
yolda neçə-neçə oğullarımız canından və qanından oldular. Mən necə unudum
belə dərdimi!

Unut Həsən Mirzə, unut dərdimi,
Vətən torpağının alını açıqdı.
Dərələyəz yolları yaman yaxındı,
Şəhid oğulları qisası alıbdı.

Ruhun rahat olsun, ay Həsən Mirzə, Dərələyəz yolları yaman yaxındı!

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan aşığı və el şairləri. 2 cildə. II cild. Bakı: Elm, 1984, 544 s.
2. Azərbaycan folklor antologiyası. 2 cildə. I cild. Bakı: Azərnəşr, 1969, 248 s.
3. Əfəndiyev Paşa. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 600 s.
4. Həkimov Mürsəl. Xalqımızın deyimləri və duyumları. Bakı: Maarif, 1986, 392 s.
5. Mirzəyev Həsən. Dərələyəz folkloru. Bakı: Elm, 2006, 768 s.
6. Mirzəyev Həsən. Hanı o səndəki el, Dərələyəz. Bakı: Elm, 2007, 800 s.
7. Mirzəyev Həsən. Elmi, pedaqoji fəaliyyətim və ömür yolumdan sətirələr. Bakı: Elm, 2008, 826 s.

Həsən Mirzəyev yaradıcılığında Dərələyəz toponimləri

İradə Kərimova
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Xülasə

Görkəmli dilçi alim, türkoloq, əməkdar elm xadimi, ictimai-siyasi xadim, bir sıra monoqrafiyaların, dərsliklərin, dərsliyin, yüzrlərlə elmi məqalənin müəllifi, filologiya elmləri doktoru, professor Həsən Mirzəyev ömrünü sərf etdiyi böyük işlər sayəsində qazandığı böyük uğurlar, alınının təri ilə xalqın oğlu, vətəninin böyük vətəndaşı olmaq səlahiyyəti qazanmışdır. H.Mirzəyev Azərbaycan onomastikası sahəsində çıxış edən dilçi alimlərimizdəndir. Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz bölgəsində mövcud olan oikonimləri, oronimləri və hidronimləri ilk dəfə tarixi-linqvistik aspektdə sistemli şəkildə tədqiq edən alimimiz.

Açar sözlər: toponim, oykonim, hidronim, paralel, onomastika, linqvistika və s.

Топонимы Даралаяз в творчестве Гасана Мирзоева

Каримова Ирада

Резюме

Выдающийся языковед, тюрколог, заслуженный деятель науки, общественно-политический деятель, автор ряда монографий, учебников, учебников, сотен научных статей, доктор филологических наук, профессор Гасан Мирзоев благодаря великим подвигам, которым он посвятил свою жизнь, благодаря большим успехам, которых он достиг, и в поте лица он получил авторитет, чтобы быть народным сыном и великим гражданином своей родины. Х.Мирзоев - один из наших лингвистов, выступавших в области Азербайджанской ономастики. Наш ученый, впервые систематически изучивший в историко-лингвистическом аспекте ойконимы, оронимы и гидронимы, существовавшие в Даралаязском районе Западного Азербайджана.

Ключевые слова: топоним, ойконим, гидроним, ономастика, параллель, лингвистика и др.

Daralayaz toponyms in the works of Hasan Mirzayev

Karimova Irada Mazahim gizi

Summary

Outstanding linguist, turkologist, honored scientist, social and political figure, author of a number of monographs, textbooks, textbooks, hundreds of scientific articles, Doctor of Philology, Professor Hasan Mirzoyev thanks to the great deeds to which he devoted his life, thanks to the great successes he achieved, and by the sweat of his brow he gained the authority to be the son of the people and a great citizen of his homeland. H. Mirzoyev is one of our linguists who spoke in the field of Azerbaijani onomastics. Our scientist, who was the first to systematically study in the historical and linguistic aspect the oikonyms, oronyms and hydronyms that existed in the Daralayaz region of Western Azerbaijan.

Key words: toponym, oikonym, hydronym, onomastics, parallel, linguistics, etc.

Annotasiya.Görkəmli dilçi alim Azərbaycan dilçiliyində sistemli şəkildə tədqiqata cəlb olunmamış feilləri bütün parametrləri ilə “Azərbaycan dilində fel” adlı monumental kitabında araşdıraraq dilçiliyimizə ərnağan etmişdir. H.Mirzəyev feillərin semantik əlvanlılığını, semantik xüsusiyyətlərinə elmi baxış, onların çoxmənalılığı, sinonimiyi, omonimliyi, məcazlaşma məsələlərini təhlil süzgəcindən ustalıqla keçirməyi bacaran dilimizin bütün qayda-qanunlarına dərinədən bələd olan alimlərimizdəndir. Alimin elmi araşdırmaları yalnız feillərlə, ümumiyyətlə müasir Azərbaycan dilinin qrammatik sistemini tədqiq etməklə məhdudlaşmamışdır.

Aktuallıq.Görkəmli dilçi alim, türkoloq, əməkdar elm xadimi, ictimai-siyasi xadim, neçə-neçə monaqrafiyalar, dərsliklər, dərs vəsaiti yüklərlə elmi məqalə müəllifi, ustadımız, filologiya elmləri doktoru, professor Həsən Mirzəyev

Metod.Təqdim edilmiş məqalədə təsviri və üslubi metodlardan istifadə edilmişdir.

Giriş.

Görkəmli dilçi alim, türkoloq, əməkdar elm xadimi, ictimai-siyasi xadim, neçə-neçə monaqrafiyalar, dərsliklər, dərs vəsaiti yüklərlə elmi məqalə müəllifi, ustadımız, filologiya elmləri doktoru, professor Həsən Mirzəyev haqqında məqalə yazarkən könlümdən, yaddaşımdan xoş xatirələr kino lenti kimi gəlir

keçir. İnsan ömrü cəmiyyətə, elmə, təhsilə xeyirxah əməllərə həsr ediləndə daha mənalı və qürurlu olur. Bir tələbəsi kimi hər zaman müəllimimlə fəxr edərək qürur duymuşam. Çünki ustadımız ömrünü həsr etdiyi əzəmətli işlərlə, qazandığı böyük uğurlarla, alın təriylə Vətəninin halal bir övladı, böyük vətəndaşı olmaq səlahiyyətini qazanmışdı.

Həsən Mirzəyevin elmi yaradıcılığı çoxşahəli olmuşdur. Azərbaycan filologiyasının bütün sahələrində alimin elmi araşdırmalarına rast gəlmək mümkündür. Müəllif 14 cildlik monoqrafiyası ilə dilçiliyimiz, folklorumuz, tariximiz və coğrafiyamız üçün tükənməz bir xəzinə qoyub getmişdir.

Görkəmli dilçi alim Azərbaycan dilçiliyində sistemli şəkildə tədqiqata cəlb olunmamış feilləri bütün parametrləri ilə "Azərbaycan dilində fel" adlı monumental kitabında araşdıraraq dilçiliyimizə ərnağan etmişdir. Həsən Mirzəyev feillərin semantik əlvanlığını, semantik xüsusiyyətlərinə elmi baxış, onların çoxmənalılığı, sinonimiyi, omonimliyi, məcazlaşma məsələlərini təhlil süzgecindən ustalıqla keçirməyi bacaran dilimizin bütün qayda-qanunlarına dərinlən bələd olan alimlərimizdənədir. Alimin elmi araşdırmaları yalnız feillərlə, ümumiyyətlə müasir Azərbaycan dilinin qrammatik sistemini tədqiq etməklə məhdudlaşmamışdır.

Son onilliklərdə Azərbaycan dili onomastikasının dilçilik baxımından öyrənilməsinə maraq artmışdır. Azərbaycan alimlərindən A.Axundov, A.Qurbanov, R.Yüzbaşov, B.Budaqov, K.Əliyev, Ş.Sədiyev, T.Əhmədov, Q.Qeybullayev, S.Mollazadə, H.Mirzəyev, V.Əliyev, R.Eyvazova, N.Xudiyev, Q.Məşədiyev, M.Adilov, A.Paşa, M.Çobanov, Y.Yusifov, S.Kərimov, R.Əliyeva, Ə.Tanrıverdiyev, E.İnanc, Z.Xasıyev və başqaları bu sahədə sanballı tədqiqat əsərləri yazmışlar.

H.Mirzəyev Azərbaycan onomastikası sahəsində öz sözünü demiş dilçi alimlərimizdənədir. Tədqiqatçı alim eləcə də Azərbaycan onomastikasının bir qolu olan toponimiya sahəsində də xeyli işlər görmüşdür. Qədim tarixə malik ölkəmizin ayrı-ayrı bölgələri üzrə qeydə alınmış toponimlərin öyrənilməsi istiqamətində görülən işlər hər zamandilçiliyimizdə xüsusi yer tutmuşdur. Görkəmli alim xalqımızın qədim yaşayış məskənlərindən biri, türk-oğuz yurdu kimi tanınan qədim Dərələyəz mahalının toponimlərinin 20 ildən çox bir müddətdə tədqiqi ilə məşğul olmuşdur. Həsən Mirzəyev Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalında mövcud olmuş oykonimləri, oronimləri və hidronimləri ilk dəfə sistemli şəkildə tarixi-lingvistik aspektdə araşdırmış alimimizdir.

Dərələyəzin ərazisi böyük, tarixi qədim olduğu üçün burada mövcud toponim və hidronimlərin də sayı kifayət qədər çoxdur. Bu mahalın toponimlərinin hər birinin böyük tarixi vardır. Dərələyəz bir çox türk – quşçu, cığatay, çul, şorca, çıraxlı, muğanlı, qannı, sal, ərgez, axurlu, cığatay, axta, kotanlı, qarqar, çanaqçı, xələclər, yengicə və s. tayfaların məskun saldıqları yer olmuşdur. H.Mirzəyev də əsl dil tarixçisi kimi xalqımızın ulu əcdadlarının etnik

tərkibini tədqiqata cəlb etdiyi toponimlər vasitəsilə tam açıqlamağa çalışmışdır. Görkəmli alim tutarlı elmi faktlarla nəinki Dərələyəz mahalının, eyni zamanda qədim oğuz yurdu Qərbi Azərbaycanın hər bir qarışının yerli sakinlərinin türklərə məxsus olduğunu yüzlərlə topladığı toponimlər vasitəsilə sübut etmişdir. Elə buna görədir ki, qədim mənbələrə söykənən alim, Dərələyəz mahalına məxsus əksər toponimin tarixini dərindən öyrənmiş və sanballı elmi nəticələr çıxararaq “Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri” adlı irihəcmli, ensiklopedik səciyyəli tədqiqat əsərini ərsəyə gətirmişdir.

H.Mirzəyevin “Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri” adlı irihəcmli, ensiklopedik səciyyəli kitabı iki hissədən ibarətdir. I hissə beş fəsilə ayrılmışdır. Birinci hissədə xalqımızın qədim yaşayış məskənlərindən biri olan türk-oğuz yurdu kimi tanınan qədim Dərələyəz mahalı haqqında məlumat verilmiş, toponimlər və hidronimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri, xüsusi olaraq tədqiqata cəlb edilmişdir. Müəllif 170-dən çox oykonimin tarixi coğrafiyası, koordinatları haqqında məlumat vermiş, leksik-semantik mənalarnı araşdırmış, paralellərini müəyyənləşdirmişdir. Tədqiqatçı alimin informatorlardan topladığı materiallar xalqımızın soykökü ilə bağlı bu günə kimi toponimlərdə daşılaşaraq qalmış qədim oğuz yurdumuz haqqında ən qiymətli məlumatlar hesab olunur. Müəllifin, adı çəkilən əsərini Dərələyəzin ensiklopediyası da adlandırmaq olar.

Toponimika elə bir elm sahəsidir ki, buradan çıxış edən hər kəsdə dərin və əhatəli dilçilik, tarix, coğrafiya elmlərinə aid bilik olmalıdır. Bu baxımdan H.Mirzəyev Azərbaycan toponimiyasının tərkib hissəsi olan Dərələyəz toponimlərini: 1) dilçilik elmi istiqamətində, 2) tarix elmi istiqamətində, 3) coğrafiya elmi istiqamətində araşdırmışdır (s.129).

H.Mirzəyev ömrünün 20 ilini məhz döğmə diyarının Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalının toponimiyasını linqvistik yöndə məqsədyönlü şəkildə yüksək səbr və böyük zəhmətlə araşdırmağa sərf etmişdir. Türkoloq-alim bu kitabında Dərələyəz toponimlərini leksik-semantik və qrammatikmənalarnı görə bir neçə qrupa ayırmışdır.

1. Şəxs adları, müxtəlif təxəllüs, ayama və titullardan törənmiş oykonimlər: Məsələn, Qoçu Bəy, Qurd Əmir, Məlik Şah, Göy Abbas, Dost Əlibəy, Yavər və s.

2. Etnooykonimlər: Məsələn, Muğanlı, Quşçu, Kotanlı, Çanaqçı, Şorca, Qarqar (Herher), Qılıclı, Dəmirçilər, Çiraxlı, Yayıcı və s.

3. Nəsil, tirə, sülalə adlarına çevrilmiş şəxs adlarından törənən etnotoponimlər: Məsələn, Veysəlli, Dədəli, Həməzəli, Pirəli, Həsənli, Paşalı, Nəbilər və s.

4. Bitki və heyvan adlarından törənən toponimlər: Məsələn, İlanlı, Dayıxanlı, Gənəli, İlanlı düz, Baxçacıq, Almalı, Qanqallı biçənək, Armudluq bağ, Siçanlı təpə, Ceyranlı və s.

5. Hidronimik terminləri əks etdirən toponimlər: Kəhrizlər, Novlu, Novlar, bulaqlar, Qoşabulaq, Soyuqbulaq və s.

Həsən müəllim Dərələyəzin təkcə Kömür kəndinə aid 177 mikrotoponim qeydə almışdır. Dilçi-alim kitabında Dərələyəzin bütün oykonimlərinə ayrı-ayrılıqda toponimik öçerk həsr etmiş və onların hər birinin sonunda hər bir yaşayış məntəqəsinə məxsus olan mikrotoponimləri də vermişdir.

Həsən Mirzəyev “Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri” adlı kitabında Dərələyəz mahalında işlənən şivə sözlərini də tədqiqata cəlb edərək, onları qruplara və yarımqruplara ayıraraq izahlarını vermişdir.

Nəticə.

Beləliklə, qeyd etmək istərdim ki, usatadımız, görkəmli alimimiz Həsən Mirzəyev çoxsaylı elmi əsərləri ilə öz potensial enerjisini, təfəkkürünün dərinliyini, ən mürəkkəb problemi son dərəcə sadə şəkildə interpretasiya etmək qabiliyyəti onu bir türkoloq kimi türk dünyasında tanıtmışdır. Həsən müəllim cismən aramızda olmasa da, yazdığı əsərlərlə hər zaman Azərbaycan təhsilinə, elminə xidmət edəcəkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Hüseynova Mahirə. Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında filologiya məsələləri. Dərs vəsaiti. Bakı, “Vətən” nəşriyyatı, 231 s.
2. Mirzəyev Həsən. Dərələyəz mahalının toponimləri. Azərbaycan onomastikası toponimləri. IV-V. Bakı, 1994, səh.6.
3. Mirzəyev Həsən. Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz. Bakı, 1997.
4. Mirzəyev Həsən. Dərələyəz toponimi haqqında bir neçə söz. Dil məsələlərinə dair tematik toplu. №1, Bakı, 1998, səh. 113-117.
5. Mirzəyev Həsən. Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri. Bakı, Elm, 2006, 536 s.

Böyük türkoloq və ictimai-siyasi xadim

Dos.Allahverdi Hacıyev
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
allahverdihaciyev1947@gmail.com

Xülasə

Müasir Azərbaycan dilçiliyinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan filologiya elmlər doktoru, professor, əməkdar elm xadimi, “Şöhrət” ordenli Mirzəyev Həsən İbrahim oğlu ömrünün 60 ilə yaxınıni Azərbaycan Dövlət Pedaqoji universitetində fəaliyyət göstərmişdir. Onun həyat və yaradıcılığını nəzərdən keçirdikdə belə qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycan dilçiləri arasında onun qədər məhsuldar və səmərəli fəaliyyət göstərən olmamışdır.

Professor Həsən Mirzəyevin həm elmi yaradıcılığının, həm ictimai-siyasi fəaliyyətinin bir neçə istiqamətini müəyyənləşdirmək olar. Elmi yaradıcılığında o, mövzu seçərkən həmişə mübahisəli, tədqiq olunmamış, dilçilərin və folklorşünasların toxunmadığı məsələləri tədqiqata cəlb etmiş, mübahisəli məsələlərə müəyyən aydınlıq gətirmişdir. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan dilçiliyində həmişə mübahisə doğuran fel bəhsinə dair çox sanballı tədqiqatlar apararaq feli sifət və felin təsirlilik kateqoriyasına dair dəqiqləşmələr apararaq mübahisələrə son qoymuşdur.

Prof. Həsən Mirzəyevin həyatının böyük bir hissəsini ictimai-siyasi fəaliyyəti təşkil edib. Təkcə bunu qeyd etmək kifayətdir ki, onun ictimai siyasi fəaliyyəti ilə bağlı kütləvi informasiya vasitələrində 300-ə yaxın xoşməramlı fikir və rəylər çap olunmuşdur.

Açar sözlər: dilçi alim, ictimai-siyasi xadim, elmi-pedaqoji fəaliyyət

Великий тюрколог и общественно-политический деятель

Доцент Аллахверди Гаджиев
allahverdihaciyev1947@gmail.com

Резюме

Один из ярких представителей современного азербайджанского языкознания, доктор филологических наук, профессор, заслуженный деятель науки, ордена Славы Мирзаев Гасан Ибрагим оглы проработал в Азербайджанском государственном педагогическом университете около 60 лет. Рассматривая его жизнь и деятельность, можно сделать вывод, что

он никогда не был более продуктивным и эффективным среди азербайджанских лингвистов.

Можно выделить несколько направлений научной деятельности и общественно-политической деятельности профессора Гасана Мирзаева. В своей научной работе при выборе темы он всегда затрагивал спорные, неизученные вопросы, которые не затрагивались лингвистами и фольклористами, и вносил некоторую ясность в спорные вопросы. В результате он положил конец противоречию, проведя очень серьезное исследование обсуждения глаголов, которое всегда было спорным в азербайджанской лингвистике, и прояснив категорию глагольных прилагательных и времен глаголов.

Большая часть жизни Гасана Мизаева была организована его общественно-политической деятельностью. Достаточно сказать, что в СМИ было опубликовано около 300 доброжелательных мнений и мнений о его общественной и политической деятельности.

Ключевые слова: лингвист, общественно-политический деятель, научно-педагогическая деятельность.

Great Turkologist and socio-political figure

Assoc. Prof. Allahverdi Hacıyev
allahverdihaciyev1947@gmail.

Summary

Mirzayev Hasan Ibrahim oglu, Doctor of Philology, Professor, Honored Scientist, Order of Glory, one of the prominent representatives of modern Azerbaijani linguistics, worked at the Azerbaijan State Pedagogical University for about 60 years. Considering his life and work, we can conclude that he has never been more productive and efficient among Azerbaijani linguists.

Several directions of Professor Hasan Mirzayev's scientific work and socio-political activity can be identified. In his scientific work, when choosing a topic, he always involved controversial, unexplored issues that were not touched upon by linguists and folklorists, and brought some clarity to controversial issues. As a result, he put an end to the controversy by conducting a very serious study of the verb discussion, which has always been controversial in Azerbaijani linguistics, and clarifying the category of verb adjectives and verb tenses.

Prof. A large part of Hasan Mizayev's life was organized by his socio-political activity. Suffice it to say that about 300 goodwill opinions and opinions were published in the media about his public and political activities.

Keywords: linguist, socio-political figure, scientific and pedagogical activity

Aktuallıq. Professor Həsən Mirzəyevin həm elmi yaradıcılığının, həm ictimai-siyasi fəaliyyətinin bir neçə istiqamətini müəyyənləşdirmək olar. Elmi yaradıcılığında o, mövzu seçərkən həmişə mübahisəli, tədqiq olunmamış, dilçilərin və folklorşünasların toxunmadığı məsələləri tədqiqata cəlb etmiş, mübahisəli məsələlərə müəyyən aydınlıq gətirmişdir. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan dilçiliyində həmişə mübahisə doğuran feil bəhsinə dair çox sanballı tədqiqatlar apararaq feli sifət və felin təsirlilik kateqoriyasına dair dəqiqləşmələr apararaq mübahisələrə son qoymuşdur. Qətiyyətlə demək olar ki, Azərbaycan dilçiliyində prof. Həsən Mirzəyev Fel bəhsinə dair xüsusi dilçilik məktəbi yaratmışdır.

Annotasiya. Məqalədə H.Mirzəyevin Azərbaycan dilçiliyinə bəxş etdiyi töhvələr, ictimai-siyasi, elmi-pedoqoji fəaliyyəti, liderliyi haqqında məlumatlar öz əksini tapmışdır.

Metod. Məqalədə müşahidə və təsviri metodlar tətbiq olunmuşdur.

Giriş. Müasir Azərbaycan dilçiliyinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan filologiya elmlər doktoru, professor, əməkdar elm xadimi, “Şöhrət” ordenli Mirzəyev Həsən İbrahim oğlu ömrünün 60 ilə yaxınıni Azərbaycan Dövlət Pedaqoji universitetində fəaliyyət göstərmişdir. Onun həyat və yaradıcılığını nəzərdən keçirdikdə belə qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycan dilçiləri arasında onun qədər məhsuldar və səmərəli fəaliyyət göstərən olmamışdır. Belə ki, o həm Azərbaycan dilçiliyinin tədqiq olunmamış müxtəlif problemləri üzərində işləmiş, ümumi türkologiya sahəsində fundamental tədqiqatlar aparmış, Azərbaycanın ictimai siyasi həyatında əvəzsiz fəaliyyət göstərmişdir. O özünün çoxsahəli fəaliyyətində həmişə uzaqgörənlik nümayiş edirmiş, elmi-pedaqoji fəaliyyət ilə yanaşı, XX əsrin sonunda Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında baş vermiş dərin böhranlı hadisələrə biganə qalmayaraq xalqımızı bu böhrandan çıxarmağın yeganə yolunu zamanəmizin böyük siyasi xadimi, o vaxt Naxçıvanda yaşayan Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsində görürdü. Bu məqsədlə o, 1992-ci ilin oktyabrında 91 vətənpərvər Azərbaycan ziyalılarının tərkibində Azərbaycanı düşdüyü ağır vəziyyətdən qurtarmaq üçün Yeni Azərbaycan Partiyasını yaratmaq təşəbbüsü ilə zamanəmizin böyük şəxsiyyəti Heydər Əliyevə müraciət edərək partiyaya rəhbərliyi öz üzərinə götürməyi ondan xahiş etmişlər.

Professor Həsən Mirzəyevin həm elmi yaradıcılığının, həm ictimai-siyasi fəaliyyətinin bir neçə istiqamətini müəyyənləşdirmək olar. Elmi yaradıcılığında o, mövzu seçərkən həmişə mübahisəli, tədqiq olunmamış, dilçilərin və folklorşünasların toxunmadığı məsələləri tədqiqata cəlb etmiş, mübahisəli məsələlərə müəyyən aydınlıq gətirmişdir. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan dilçiliyində həmişə mübahisə doğuran feil bəhsinə dair çox sanballı tədqiqatlar apararaq feili sifət və feilin təsirlilik kateqoriyasına dair

dəqiqləşmələr apararaq mübahisələrə son qoymuşdur. Qətiyyətlə demək olar ki, Azərbaycan dilçiliyində prof. Həsən Mirzəyev Fel bəhsinə dair xüsusi dilçilik məktəbi yaratmışdır. Bundan əlavə “Dərələyəz toponim və şivələri”, “Dərələyəz folkloru”, “Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı” adlı monoqrafiyaları ilə o, elmi yaradıcılığının yeni bir istiqamətini meydana gətirmişdir.

Prof. Həsən Mirzəyevin yazıb nəşr etdirdiyi 14 cildlik monoqrafiyaları dilçiliyimiz, folklorumuz, tariximiz və coğrafiyamız üçün əvəzsiz bir mənbəyə çevrilmişdir.

Prof. Həsən Mirzəyevin elmi fəaliyyətinin bir istiqaməti də elmi təşkilatçılıqdır.

O, uzun illər Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində, AMEA-nın Dilçilik İnstitutunda, Bakı Dövlət Universitetində dilçilik üzrə ixtisaslaşdırılmış müdafiə şuralarının üzvü olmuş, xeyli sayda elmlər doktoru və elmlər namizədi yetirmiş, xüsusilə uzun müddət rəhbərlik etdiyi Müasir Azərbaycan dili Kafedrasında 10 nəfər filologiya elmləri doktoru yetirmişdir. Çoxlu qurultay və konfranslara nümayəndə seçilmiş bir sıra beynəlxalq elmi məclislərdə böyük maraq doğuran məruzə və çıxışlar etmişdir. Dövlət nümayəndəsi təmsalında bir neçə xarici ölkələrdə, o cümlədən İran və Türkiyədə səfərlərində ölkəmizi layiqincə təmsil etmişdir.

Prof. Həsən Mirzəyevin həyatının böyük bir hissəsini ictimai-siyasi fəaliyyəti təşkil edib. Təkcə bunu qeyd etmək kifayətdir ki, onun ictimai siyasi fəaliyyəti ilə bağlı kütləvi informasiya vasitələrində 300-ə yaxın xoşməramlı fikir və rəylər çap olunmuşdur.

Onun ictimai-siyasi fəaliyyətinin mərkəzində zamanəmizin dahi şəxsiyyəti, Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin Azərbaycan dövləti və xalqının mənafeyi naminə göstərdiyi misilsiz xidmətləri qiymətləndirməsi və müdafiə etməsi olmuşdur. Prof. Həsən Mirzəyev Heydər Əliyevin 2-ci dəfə hakimiyyətə gəlməsi uğrunda mübarizə aparan ən yaxın silahdaşlarından biri olmuşdur. XX əsrin 90-cı illərində Heydər Əliyev Naxçıvanda yaşayır və fəaliyyət göstərirdi. O zaman Bakıda isə çox təlatümlü ictimai-siyasi hadisələr baş verir, Xalq cəbhəsi və başqa qruplaşmalar Azərbaycanı fəlakətə sürükləyirdi. Belə bir vaxtda Prof. Həsən Mirzəyev əsil vətəndaşlıq mövqeyini nümayiş etdirərək Azərbaycanı düşdüyü bu ağır fəlakətdən qurtarmağın yeganə yolunu Heydər Əliyevin Naxçıvandan Bakıya gəlməsində, Yeni Azərbaycan Partiyasına rəhbərliyi öz üzərinə götürməsində görürdü. Buna görə də Həsən Mirzəyev daima Heydər Əliyevlə görüşməyə can atır, əsil həqiqətləri ona çatdırmağı özünün vətəndaşlıq borcu hesab edirdi. O buna da nail olaraq Naxçıvanda Heydər Əliyevlə 3 saat görüşüb söhbət etmişdir. O, Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi uğrunda var gücü ilə mübarizə aparırdı. 1992-ci ilin mart ayında Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri Yaqub Məmmədova, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Əbülfəz Elçibəyə yazılı şəkildə

müraciət edərək onlara faktlarla sübut edirdi ki, Azərbaycanı düşdüyü ağır vəziyyətdən yalnız Heydər Əliyev çıxara bilər. Xalqda belə bir inam əmələ gəlmişdir ki, Heydər Əliyev başda olsa biz qalib gələrik. Həsən Mirzəyev bununla kifayətlənməyərək 1992-ci ilin oktyabr ayında 91 nəfər vətənpərvər Azərbaycan ziyalısının tərkibində Heydər Əliyevə müraciət imzaladı. Müraciətin sonunda yazılırdı: “Heydər bəy, bizim bu müraciətimizə minlərlə Azərbaycan vətəndaşı məmnuniyyətlə qoşulmağa hazırdır. Hələlik isə ilk addım olaraq, bunu bir qrup ziyalılar adından biz edirik. Biz həm öz, həm də on minlərlə respublika əhalisi adından Sizdən xahiş edirik ki, yaradılmaqda olan Yeni Azərbaycan Partiyasına rəhbərlik etməyə razılıq verəsiniz. Azərbaycan sizin sözünüzü və qəti qərarınızı gözləyir”. Burada onu da qeyd etmək istəyirəm ki, Prof. Həsən Mirzəyev bu müraciət ətrafında ziyalıların toplanmasında çox fəal iştirak etmiş, ADPU-nun 11 əməkdaşının bu müraciətə qoşulmasına nail olmuşdur.

Bunlar aşağıdakılardır: Həsən Mirzəyev, Ədalət Fərəcov, Zəhid Xəlilov, Vilayət Əliyev, Ağababa Mahmudov, Zakir Sərdərov, Maqşud Nəcəfov, Heydər Hüseynov, Nəbi Əsgərov, Allahverdi Hacıyev, Əziz Axundov. Həsən Mirzəyev həmişə, hər yerdə özünü bu 91-lərin ağsaqqalı hesab edirdi. Bunlardan bəziləri dünyasının dəyişmişdir: (Ağababa Mahmudov, Zakir Sərdərov, Həsən Mirzəyev Nəbi Əsgərov, Maqşud Nəcəfov) Biz Heydər Əliyevə etdiyimiz o müraciətlə bu gün də fəxr edirik. Allah Həsən Mirzəyevə rəhmət etsin. Bizi onu bu gün də özümüzün unudulmaz ağsaqqalımız hesab edirik.

Prof. Həsən Mirzəyev “Heydər Əliyev Azərbaycanın xilaskarı, qurucusu və qaranıdır” adlı məqaləsində Heydər Əliyev şəxsiyyətinin böyüklüyünü, 30 ildən artıq bir müddətdə Azərbaycan xalqı və dövləti üçün gördüyü misilsiz xidmətləri ümumiləşdirməyə cəhd göstərmiş, 32 müddəada onların bir qismini göstərməyə nail olmuşdur. Bunlardan 1990-cı il 20 Yanvar qırğınına Heydər Əliyevin ilk dəfə dünyaya yayması, həmin hadisəyə siyasi qiymət verməsi, Ermənistandan Azərbaycanlıların deportasiyası (1918,1950,1988) haqqında dövlət səviyyəsində ilk rəsmi məlumatın yayılması, Xocalı faciəsinə və soyqırımına ilk siyasi qiymət verməsi, o zamankı Sovet qoşunlarının uzaqgörən siyasətlə Naxçıvandan çıxarması, Naxçıvanda Türkiyə ilə çoxdan bağlanmış Qars müqaviləsini təzələməsi, 1993-cü ildə Azərbaycanda vətəndaş müharibəsinin qarşısının alması, Azərbaycanın parçalanmasının qarşısını alması və s.

Prof. Həsən Mirzəyevin ictimai-siyasi fəaliyyətinin bir istiqamətini də Respublika Ağsaqqallar şurasının sədr müavini kimi xeyli müddət səmərəli çalışması, İki çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçilərək (1998,2000) deputatlıq fəaliyyəti çox uğurlu olmuşdur. Bu müddətdə o, Milli Məclisdə təhsil-etika və toponimika komissiyasının üzvü kimi bir sıra faydalı və səmərəli təkliflər vermişdir. Həmişə seçicilərinin qayğısı ilə marqlanmış, öz

səlahiyyətləri çərçivəsində onlara kömək göstərmiş, deputat olduğu ərazidə gözəl bir istirahət parkı saldırmış, Milli Məclisin iclaslarında xalqın haqq sözünü çox böyük cəsarətlə dəflərlə səsləndirmiş, obyektiv, əhəmiyyətli, ədalətli və tənqidi çıxışları ilə xalqın böyük rəğbətini qazanmışdır.

Nəticə. Prof. Həsən Mirzəyevin çoxillik elmi-pedaqoji və ictimai-siyasi fəaliyyətinə diqqətlə nəzər salsaq onun timsalında biz Azərbaycan dilçilik elminin görkəmli nümayəndəsini, Azərbaycan ictimai-siyasi həyatında Heydər Əliyev və onun ın layiqli davamçısı Azərbaycanın Prezidenti İlham Əliyevin ən sədaqətli, etibarlı silahdaşını görürük. O həmişə bizə deyərdi çalışın, sözünüzdə, işinizdə, əməlinizdə dürüst olun. Heydər Əliyevin idealarının ən fəal təbliğatçısı olun, onun ən layiqli davamçısı olan Prezident İlham Əliyevin müdrikcəsinə həyata keçirdiyi daxili və xarici siyasətini daima dəstəkləyin.

Əziz və möhtərəm ağsaqqalımız Həsən Mirzəyev! Biz sənin vəsiyyətlərini heç vaxt unutmayacağıq. Allah sənə min rəhmət eləsin. Ruhun şad olsun! Cənab Prezidentimiz İlham Əliyev atasının vəsiyyətini canla-başla yerinə yetirdi. 30 illik Qarabağ həsrətinə Müzəffər Ali Baş Komandan kimi son qoydu. Bütövlükdə Qarabağı, o cümlədən Qarabağın gözü olan Şuşanı düşmən tapdağından azad etdi. Kaş bu günləri sən də görəydin. Əminəm ki, sən hamıdan çox sevinərdin. Sənin bir niskilin də var idi. Göyçə, Zəngəzur, Dərələyəz niskili. Allahın köməkliyi ilə Müzəffər Ali Baş Komandanımız İlham Əliyevin qarşıdakı hədəfi sənin doğulduğu, boya-başa çatdığın Dərələyəz, Göyçə, Zəngəzur və başda Qərbi Azərbaycan torpaqlarımıza xalqımızı tezliklə qovuşdurmaqdır. O gün uzaqda deyil.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan aşığıları və el şairləri. 2 cildə. II cild. Bakı: Elm, 1984, 544 s.
2. Azərbaycan folklor antologiyası. 2 cildə. I cild. Bakı: Azərnəşr, 1969, 248 s.
3. Əfəndiyev Paşa. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 600 s.
4. Həkimov Mürsəl. Xalqımızın deyimləri və duyumları. Bakı: Maarif, 1986, 392 s.
5. Mirzəyev Həsən. Dərələyəz folkloru. Bakı: Elm, 2006, 768 s.
6. Mirzəyev Həsən. Hanı o səndəki el, Dərələyəz. Bakı: Elm, 2007, 800 s.
7. Mirzəyev Həsən. Elmi, pedaqoji fəaliyyətim və ömür yolumdan sətirələr. Bakı: Elm, 2008, 826 s.
8. Mirzəyev H. Azərbaycan dilində fel. Bakı: Elm, 2006, s.53 15
9. H.Mirzəyevin “Müasir Azərbaycan dilində təsirli və təsirsiz fellər” kitabına ön söz. Bakı, 1979, s. 3 5

Həsən Mirzəyevin həyat və fəaliyyəti

Dos.Səkinəxanım Vəliyeva
ADPU,Xarici Dillər Mərkəzi,
e-mail sakinavaliyeva@gmail.com

Xülasə

Bu məqalə Filologiya elmləri doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi, "Şöhrət" ordenli, şəxsiyyətinə və mənəviyyatına daim hörmət bəslədiyim Həsən Mirzəyev haqqındadır. Həsən Mirzəyev haqqında düşünəndə gözlərin önündə gözəl qəlbli, sadə, təvəzökar, mənən zəngin, layiqli vətəndaş, böyük ictimai-siyasi xadim, istedadlı tədqiqatçı-alim, talantlı şair obrazı canlanır. Həsən Mirzəyevin elmi, ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə şeir yaradıcılığı vəhdətdə olub.

Professor H. Mirzəyev həmçinin Azərbaycan dilçiliyində feil bəhsi üzrə məktəb yaratmış, 150 il müddətində türkologiyada, tədrisdə mübahisə doğuran bir çox mövzular tədqiq etmiş və mübahisələrə son qoymuşdur. Alim xeyli elmlər doktoru və elmlər namizədi yetişdirmişdir. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində rəhbərlik etdiyi "Müasir Azərbaycan dili" kafedrasında 23 il müddətində 8 nəfər filologiya elmləri doktoru yetişdirmişdir.

H. Mirzəyev "Müasir Azərbaycan dili" fənninin sistemli və elmi tədrisində kamil proqramı olmasını əsas şərt hesab edir. Buna görə də o, indiyə kimi bu fənn üzrə 10 mükəmməl proqram tərtib etmişdir. Bu proqramlar "Müasir Azərbaycan dili" fənninin bütün bölmələrini (fonetika, orfoqrafiya, orfoepiya, leksikologiya, onomalogiya, terminologiya, semasiologiya, frazeologiya, leksikoqrafiya, derivotologiya, morfologiya, sintaksis) elmi metodik cəhətdən tam əhatə edir.

H. Mirzəyevin elmi fəaliyyətində Azərbaycan dilində təsirli və təsirsiz feillərin tədqiqi mühüm yer tutur. Əslində, o, dilçiliyimizdə ən çox feilşünas alim kimi tanınır. Onun 1979-cu ildə nəşr etdirdiyi "Müasir Azərbaycan dilində təsirli və təsirsiz fellər" əsərində olduqca zəngin və ziddiyyətli cəhətlərə malik olan felin təsirlik-təsirsizlik kimi çətin və əhəmiyyətli xüsusiyyətləri ilk dəfə olaraq geniş planda-komplekt şəkildə öyrənilmişdir. Alimin 20 ilə yaxın feilin müxtəlif qrammatik xüsusiyyətlərini öyrənməsi, xüsusilə təsirli feillərə aid zəngin material toplanması əsərin müvəffəqiyyətlə yazılmasına səbəb olmuşdur.

[Azərbaycan](#) filologiyasının inkişafında H. Mirzəyevin xidmətləri böyükdür. O, dilçiliyin müxtəlif problemlərinə dair bir sıra sanballı tədqiqatları ilə tanınırdı. O, mövzu seçərkən həmişə mübahisəli, tədqiq olunmamış, dilçilərin və türkoloqların toxunmadığı məsələləri tədqiqatə cəlb etmişdir. Alim Azərbaycan dilçiliyində feil bəhsi üzrə məktəb yaratmış, bu sahədə 150 il müddətində türkologiyada hökm sürən mübahisəli məsələlərə aydınlıq gətirmişdir.

Açar sözlər: fonetika, orfoqrafiya, orfoepiya, leksikologiya, onomalogiya, terminologiya, semasiologiya, frazeologiya, leksikoqrafiya, derivotologiya, morfologiya, sintaksis.

Жизнь и деятельность Гасана Мирзаева

Дос. Сакинаханум Велиева
АГПУ, Центр Иностранных Языков
e-mail sakinavaliyeva@gmail.com

Резюме

Эта статья о Гасана Мирзаева, докторе филологических наук, заслуженном деятеле науки, ордена “Славы”, личность и нравственность которого я всегда уважаю. Когда я думаю о Гасане Мирзаева возникает образ прекрасного сердца, простого скромного, простого, скромного, духовно богатого, достойного гражданина, крупного общественного и политического деятеля, талантливого исследователя –ученого, талантливого поэта. Научная, общественно –политическая деятельность и поэзия Гасана Мирзаева были объединены.

Профессор Гасан Мирзоев также основал школу обсуждения глаголов в азербайджанской лингвистике и в течение 150 лет исследовал и положил конец многим спорным темам в тюркологии и преподавании. Ученый подготовил множество докторов наук и кандидатов наук. На кафедре “Современного Азербайджанского языка”, которую он возглавлял в Азербайджанском государственном педагогическом университете, за 23 года подготовил 8 докторов филологических наук.

Гасан Мирзоев считает главным условием безупречный программы в систематическом и научного преподавании современного азербайджанского языка. Поэтому пока что он разработал 10 отличных программ по предмету. Эти программы охватывает все разделы. “Современного азербайджанского языка” (фонетика, орфография, орфоэзия, лексикология, ономология, терминология, семиотика, фразеология, морфология, синтаксис) с научной и методологической точки зрения.

Изучение эффективных и неэффективных глаголов в азербайджанском языке играет важную роль в деятельности Гасана Мирзаева. Фактически, он наиболее известен как филолог в нашей лингвистике. В его работе об эффективных и неэффективных глаголов в “Современного Азербайджанском языке” опубликованной в 1979 году, впервые были всесторонне изучены сложные и важные особенности глагола, которые имеют очень богатые и противоречивые черты, такие как

неэффективность. Богатая коллекция материала по особо влиятельным глаголам привела к успешному написанию работы.

Огромный вклад Гасан Мирзаева в развитие азербайджанской филологии, он был известен рядом значительных исследований по различным проблемам лингвистики, разъяснения спорные вопросы, которые доминировали в тюркологии на протяжении 150 лет.

Ключевые слова: фонетика, орфография, орфоэзия, лексикология, ономология, терминология семиотика фразеология морфология, синтаксис.

Life and activity of Hasan Mirzayev

PhD on Philology, Valiyeva Sakinakhanum
ASPU, Centre of Foreign Language
e-mail sakinavaliyeva@gmail.com

Summary

This article is about Hasan Mirzayev, Doctor of Philology, Professor Honor order of "Fame", scientist, whose personality and morality I have always respected. When we think of Hasan Mirzayev, the image of a beautiful heart, simple, humble, spiritually rich worthy citizen, a great socio-political activity and poetry were united.

Professor Hasan Mirzayev also established a school of verb discussion in Azerbaijan linguists for 150 years he studied and put an end to many controversial topics in Turkology and teaching. The scientist has trained doctors and candidates of sciences. For 23 years he has trained 8 doctors of philological sciences at the Department of "Modern Azerbaijan Language" headed by Azerbaijan State Pedagogical University.

Hasan Mirzayev considers the main condition for having a perfect program in the systematic and scientific teaching of the "Modern Azerbaijan Language". Therefore, he has so far developed 10 excellent programs fully cover of sections of the subject of "Modern Azerbaijan Language" (phonetic, spelling, lexicology, onomology, terminology, semiotics, phrasology, lexicography, derivatology, morphology, syntax).

The application of transitive and intransitive verbs in the Azerbaijani language plays an important role in Hasan Mirzayev's scientific activity. In fact he is known as the most philological scholar in our linguists. In his work on "Transitive and intransitive verbs in Modern Azerbaijan Language" published in 1979, the difficult and important features of the verb, which have rich and contradictory features, such as intransitivity, were studied for the first time in a comprehensive way. The scholar's study of various grammatical features of

verbs for almost 20 years especially the collection of rich material on intransitive verbs, led to the successful of life work.

Hasan Mirzayev's services in the development of Azerbaijan philology are great. He was known for a number of important studies on various problems of linguistics. When choosing a topic, he always involved controversial, unexplored issues that were not touched upon by linguists and turkologists. The scientist established a school of verb discussion in Azerbaijani linguists, clarified the controversial issues that have dominated Turkology for 150 years in the field.

Keywords: phonetic, spelling, lexicology, onomology, terminology, semiotics, phraseology, lexicography, derivatology, morphology, syntax

Aktuallıq. H. Mirzəyevin yaradıcılığında filologiya məsələlərini tədqiqat obyektini kimi seçməyinin bir səbəbi də odur ki, alim həmişə araşdırılmayan, tədqiqata cəlb edilməyən, dilçiliyimizdə, o cümlədən folklor dilində və digər məsələlərdə mübahisə doğuran mövzular üzərində işləməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur

Annotasiya. Azərbaycan filologiya elminin inkişafında H. Mirzəyevin özünəməxsus xidmətləri var. O, dilçiliyin müxtəlif problemlərinə dair bir sıra sanballı tədqiqatları ilə tanınırdı.

Metod. Tarixi və təsviri araşdırmaları tətbiq etmək.

Giriş.

H. Mirzəyev 1927-ci il noyabr ayının 26-da Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalının Qovuşuq kəndində anadan olmuşdur. 1950-ci ildə Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutunu, 1955-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu, 1977-ci ildə Marksizm-Leninizm Universitetini fərqlənmə diplomları ilə bitirmiş, 1959–1962-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda Azərbaycan dilçiliyi ixtisası üzrə aspiranturada oxuyub. 1965-ci ildə namizədlik, 1987-ci ildə doktorluq dissertasiyalarını müdafiə edib və 1990-cı ildə professor elmi adını alıb.

H. Mirzəyev əmək fəaliyyətinə 1950-ci ildə doğma kəndində orta məktəb müəllimi kimi başlayıb. 1955-ci ildə o, ali təhsilini başa vurduqdan sonra rayon xalq maarif şöbəsinin inspektoru və Qovuşuq kənd orta məktəbinin müəllimi, 1957–1959-cu illərdə isə məktəb direktoru işləyib. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin filologiya fakültəsində Müasir Azərbaycan Dili kafedrasına uzun illər rəhbərlik edib. O, müxtəlif illərdə müəllim, baş müəllim, dosent, professor, kafedra müdiri və dekan vəzifələrini tutub.

Azərbaycan filologiyasının inkişafında H. Mirzəyevin xidmətləri böyükdür. O, dilçiliyin müxtəlif problemlərinə dair bir sıra sanballı tədqiqatları ilə tanınırdı. O, mövzu seçərkən həmişə mübahisəli, tədqiq olunmamış, dilçilərin və türkoloqların toxunmadığı məsələləri tədqiqata cəlb etmişdir. Alim Azərbaycan dilçiliyində fel bəhsi üzrə məktəb yaratmış, bu sahədə 150 il müddətində türkologiyada hökm sürən mübahisəli məsələlərə aydınlıq

gətirmişdir. Onun xüsusən Qərbi Azərbaycanın yer adları ilə bağlı araşdırmaları milli tarixin öyrənilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

H. Mirzəyevin elmi fəaliyyətində Azərbaycan dilində təsirli və təsirsiz feillərin tədqiqi mühüm yer tutur. O, dilçiliyimizdə ən çox fəlsünas alim kimi tanınır. Onun 1979-cu ildə nəşr etdirdiyi “Müasir Azərbaycan dilində təsirli və təsirsiz fellər” əsərində olduqca zəngin və ziddiyyətli cəhətlərə malik olan felin təsirlilik-təsirsizlik kimi çətin və əhəmiyyətli xüsusiyyətləri, ilk dəfə olaraq, geniş planda-kompleks şəkildə öyrənilmişdir. Alimin 20 ilə yaxın felin müxtəlif qrammatik xüsusiyyətlərini öyrənməsi, xüsusilə təsirli fellərə aid zəngin material toplanması əsərin müvəffəqiyyətlə yazılmasına səbəb olmuşdur. H. Mirzəyevin 200-dən çox elmi əsəri, o cümlədən 25 kitabı və 10-a yaxın dərs vəsaiti işıq üzü görüb. O, eyni zamanda, mütəmadi surətdə bədii yaradıcılıqla məşğul olurdu.

Professor Həsən Mirzəyev filologiyamızda müasir ədəbi dilimizin morfolojiyasını, xüsusən dilin quruluş xüsusiyyətlərini sinxron, diaxron aspektdə araşdırmaqda, o cümlədən xalqın qədim tarixini, dilini, milli orijinallığını daha yaxşı mühafizə edib saxlayan fellərin mahir tədqiqatçısı kimi məşhurdur. Lakin professor həqiqi bir filoloq kimi el sənətinə -aşıq ədəbiyyatına da dərinləndən bələddir və bu sahənin vurğunu olmuşdur.

H. Mirzəyev ilk baxışda son dərəcə sadə, adi görünürdü. Lakin əslində sadəliklə dahiliyin birləşməsindən ibarət olan el ədəbiyyatında-xalq dastanlarında, aşiq poeziyasında zərif və tutarlı sənət sirləri içərisində xalqımızın tarixini, soy-kökünü, ölkəmizin ərazisində və bu ərazinin həüdudlarından çox-çox uzaqlarda yaşamış milli etnosların qorunub saxlanmış nəfəsini, miflərini, adət-ənənələrini, geyim və yaşayış tərzini, yadellilərlə mübarizə və mədəni inkişaf səviyyəsini görürdü. “Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz” kitabında H. Mirzəyevin el ədəbiyyatı ilə bağlı duyğu və düşüncələrinin bir qismini əhatə edir.

Professor H. Mirzəyevin elmi fəaliyyəti şeir yaradıcılığı ilə vəhdətdə olmuşdur. Həsən müəllim ömrü boyu bir ulu istəyin ardınca gedib: vətəni, xalqı, milləti xoşbəxt görmək istəyi ardınca. Bu yolda ona dəyanəti, təkmini, zəhməti yol yoldaşlığı edib. Yaşının müxtəlif çağlarında gördüyü xeyirxah işlərdən ləzzət alıb, çiçək kimi açılib-saçılıb, dil-dodaqlarda həmişə əməlisaleh insan kimi xatırlanıb.

Son iki yüz ildə ərzində ermənilər tərəfindən xalqımıza qarşı törədilən vəhşiliklər tariximizə qara hərflərlə həkk olunub. Bu zaman müddətində doğma soydaşlarımız öz dədə-baba yurdlarından ermənilər tərəfindən zorla qovulmuş, ölkəmizin coğrafi ərazisində nəzərəcarparaq dərəcədə azalmalar olmuşdur. Erməni işğalçıları “Böyük Ermənistan” iddiası ilə Azərbaycana qarşı iki əsrdir ki, çıxış edir, məqsədyönlü şəkildə soydaşlarımızı qədim tarixə malik yurd yerlərindən məcbur şəkildə uzaqlaşdıraraq, onların yaşadıkları ərazinin

özlərinə məxsus olduğunu təsdiqləməyə çalışırlar. Bu etnik təmizləmə Həsən Mirzəni dəhşətə gətirir. Bu dəhşətlər bir yana, şairin dogma dilini də dilim-dilim doğrayıblar.

Zorla köçürüblər Oğuz elini,
Bu qəm yüklü yaman büküb belimi,
Dilim-dilim doğrayıblar dilimi,
Aşıqlar söyləsin elə dərdimi.

H. Mirzənin dərdi ona şəxsən məxsus olan fərdi dərd deyil, Azərbaycan xalqını həmişə göynədən, ağrıdan milli dərddir. Məhz millətin dərdi hər bir insanı düşündürə bilər, söz deməyə, heç olmazsa duyğu və düşüncəsini sətirlərə köçürməyə təsir edir. Mən deyərdim ki, H. Mirzənin “Dərdimi” şeirinin təsiri altında bu mövzuya müraciət edənlər onun həmdərdləridir.

H. Mirzəyev Azərbaycan onomologiyası sahəsində də araşdırmalar aparmışdır. O, 1997-ci ildə çap edirdiyi “Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz” əsərində bu poeziyada işlənən onomastik vahidləri – toponim, etnonim, antroponim, kosmonim, zoonim və oronimləri toplayaraq sistemləşdirmişdir.

H. Mirzəyevin yaradıcılığında filologiya məsələlərini tədqiqat obyektinə kimi seçməyinin bir səbəbi də odur ki, alim həmişə araşdırılmayan, tədqiqata cəlb edilməyən, dilçiliyimizdə, o cümlədən folklor dilində və digər məsələlərdə mübahisə doğuran mövzular üzərində işləməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur.

H. Mirzəyev Vətən həsrəti, torpaq haraylı, yurd yangılı ziyalılarımızdan biridir. Gözüylə görüb ruhuna köçürdüyü ziyalının vətən sevgisi ağır olur. O ziyalı ki, sonralar yüzlərlə tələbəsinə Vətən dərsi verir, torpaq sevgisi öyrədir, yeniyetmələrin, gənclərin yaddaşında Vətən xəritəsini gözə çəkir. Məlumdur ki, xəritə tərtib etmək həddən artıq çətin və məsuliyyətli iş tələb edir. H. Mirzəyev bu məsuliyyəti dərinədən dərk etmiş, 1828-ci ildən sonrakı dövrləri düzgün əhatə edən Dərələyəz mahalının sərhədləri xəritəsini tərtib etmişdir. Bu xəritədə Dərələyəz mahalının tarixi-siyasi coğrafiyası, toponomiyası barədə müfəssəl və dolğun məlumatlara rast gəlirik.

H. Mirzəyev uzun illər Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində, Azərbaycan Milli EA –nın Dilçilik İnstitutunda, Bakı Dövlət Universitetində dilçilik üzrə ixtisaslaşdırılmış müdafiə şuralarının üzvü olmuş, ömrünün 50 ildən çoxunu ali məktəb auditoriyalarında mühazirə oxumuş, 60 ildən artıq əmək fəaliyyəti dövründə bir çox vəzifələrdə çalışmış, çoxlu qurultay və konfranslara nümayəndə seçilmiş, simpoziumlarda iştirak etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin I çağırışında 22 sayılı Binəqədi ikinci seçki dairəsindən deputat seçilmişdir. Həsən Mirzəyev 2002-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin fərmanı ilə “Şöhrət” ordeninə, 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham

Əliyevin sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Əməkdar Elm Xadimi fəxri adına layiq görülmüşdür.

Nəticə.

Azərbaycan filologiya elminin inkişafında H. Mirzəyevin özünəməxsus xidmətləri var. O, dilçiliyin müxtəlif problemlərinə dair bir sıra sanballı tədqiqatları ilə tanınırdı. Alimin xüsusən Qərbi Azərbaycanın yer adları ilə bağlı araşdırmaları milli tariximizin öyrənilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. H.Mirzəyevin 200-dən çox elmi əsəri, o cümlədən 25 kitabı və 10-a yaxın dərs vəsaiti işıq üzü görüb. Eyni zamanda mütəmadi olaraq bədii yaradıcılıqla məşğul olurdu. H.Mirzəyev böyük alim olmaqla yanaşı, həm də tanınmış ictimai-siyasi xadim idi. O, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin I çağırışında 22 sayılı Binəqədi ikinci seçki dairəsindən deputat seçilmişdir. H.Mirzəyev 2002-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Fərmanı ilə "Şöhrət" ordeninə, 2007-ci ildə isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Sərəncamı ilə "Əməkdar elm xadimi" fəxri adına layiq görülüb. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərdi təqaüdcüsü idi. H. Mirzəyev 25 fevral 2015-ci ildə Bakı şəhərində vəfat edib. Fəxri Xiyabanda dəfn edilib.

Ədəbiyyat

Həsən Mirzəyev."Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz."Bakı.1997
Mahirə Hüseynova." Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında filologiya məsələləri".Bakı.2014

Mahirə Nağıqızı. "Dərdi Dərin Həsən Mirzə" Bakı.2013

<https://az.wikipedia>.

Folklor və dilçiliyin qoşa təbliğatçısı

Dos.İsrafilov Vaqif İsmayıl oğlu
ADPU, Azərbaycan dilçiliyi kafedrası

Xülasə

Həsən müəllim bir alim, tədqiqatçı kimi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu məqalədə onun şairliyi, folklorumuzun bilicisi kimi, Qərbi Azərbaycanda Dərələyəz mahalında olan toponimlərin etimologiyası ilə bağlı fikirləri ümumiləşdirilmişdir. Professor Həsən Mirzəyev Azərbaycan folkloru və dilçiliyi üzrə mütəxəssislərimizdən biridir. O, Aşıq Əlinin, Ələsgər babanın, Aşıq Şəmşirin, Aşıq Hüseyn Bozalqanlının, Aşıq Kamandarın, Aşıq Saraclının, Aşıq Kamandarın yaradıcılığını bilən dilçi-folklorşünas idi və onun elmi fəaliyyəticiddi elmi araşdırmalara əsaslanan tədqiqatı əks etdirir.

O topladığı nümunələrdə mayası xalq poeziyasında olan xüsusi adların-toponim və antroponimlərin hər tərəfli linqvistik təhlilini vermiş, qala, kənd, şəhər, mahal, ölkə, vilayət adlarının tarixi-etimoloji təhlili əsasında xalqımızın ədəbi dilinin təşəkkülündə mühüm rol olan etnislərin el sənətində daşlaşmış izlərini araşdıraraq, üzə çıxarmışdır. Dəri və mifoloji adların, dini ad və ləqəblərin elmi şərhə əsərin bədii və elmi dəyərini xeyli artırmış, etnik qrupların işini dəqiq və əsaslı elmi izahlarla müəyyən etmişdir. O öz mühazirələrini söylərkən keçən əsrin 80-ci illərində aşıq yaradıcılığından nümunələr gətirərək dilçiliyi, folklorla birgə öyrədən alim kimi yadda qalmışdır.

Açar sözlər: alim, şair, xalq ədəbiyyatı, aşıq poeziyası

Двойной пропагандист фольклора и лингвистики

Доцент Исрафилов Вагиф

Резюме

Эта статья посвящена ученому- исследователю памяти Гасана Мирзаева. В статье обобщены его взгляды на этимологию топонимов Даралаязского района Западного Азербайджана, его знатока нашего фольклора. Профессор Гасан Мирзоев - один из наших знатоков азербайджанского фольклора и лингвистики. Он был лингвистом-фольклористом, знавшим произведения Ашига Али, Дада Алескера, Ашига Шамшира, Ашига Гусейна Бозалганлы, Ашига Камандара, Ашиг Сараджлы, Ашига Камандара. объяснил объяснение, основанное на точных научных исследованиях.

В собранных им примерах он дал всесторонний лингвистический анализ особых имен в тематической народной поэзии - топонимов и антропонимов. Научное толкование кожи и мифологических имен, религиозных титулов и прозвищ значительно повысило художественную и научную ценность работы, идентифицированной работы этнических групп с точными и надежными научными объяснениями. Во время его лекций в 80-х годах прошлого века его вспоминали как ученого, преподававшего лингвистику и фольклор, приводя примеры из творчества ашугов.

Ключевые слова: ученый, поэт, народная литература, ашугская поэзия.

Dual propagandist of folklore and linguistics

Assoc. Prof. Israfilov Vaqif

Summary

This article is dedicated for the memory of outstanding scientist and researcher Hasan Mirzayev. This article summarizes his views on the etymology of toponyms in the Daralayaz district of Western Azerbaijan, his poetry, as a connoisseur of our folklore. Professor Hasan Mirzoev is one of the great figures of Azerbaijani folklore and linguistics. He was a linguist-folklorist who knew the works of Ashiga Ali, Dada Aleskera, Ashiga Shamshira, Ashiga Hussein Bozalğanly, Ashiga Kamandara, Ashig Sarajly, Ashiga Kamandara. summarized the explanation, based on accurate scientific research. In the examples he collected, he gave a comprehensive linguistic analysis of special names in thematic folk poetry - toponyms and anthroponyms.

The scientific interpretation of skin and mythological names, religious titles and nicknames has significantly increased the artistic and scientific value of the work identified the work of ethnic groups with accurate and sound scientific explanations. In his lectures he taught his students in the 80s of the last century, he taught us linguistics and folklore by giving examples from the work of ashugs.

Keywords: scientist, poet, folk literature, ashug poetry

Aktuallıq. Yubileyi ərəfəsində Ustadımıza dərin hörmət əlaməti olaraq elmi əsərlərin yazılması, ustadın xidmətlərinin yada salınması olduqca aktualdır.

Annotasiya. Məqalədə tanınmış şəxsiyyət, alim və pedaqoq Həsən Mirzəyevin həm dilçi, həm də ədəbiyyatçı kimi elmi fəaliyyətindən bəhs edilmişdir. Professor Həsən Mirzəyev Azərbaycan folklorşünaslığında və dilçiliyində öz dəsti-xətti olan alimlərimizdəndir. O, Aşıq Alı, Dədə Ələsgər, Aşıq Şəmşir, Aşıq Hüseyn Bozalqanlı, Aşıq Kamandar, Aşıq Saracılı,

Aşıq Kamandar yaradıcılığını bilən dilçi-folklorşünas alim idi. Alim bir sıra toponimlərin izahını, Sallı, Kotanlı, Qoneşuq və s. izahını dəqiq elmi araşdırmalara əsasən izah etmişdir.

Metod. Məqalədə dilçiliyin müasir metod və üsullarından, xüsusilə müqayisəli-qarşılaşdırma, təsviri və areal metodlardan istifadə edilmişdir.

Giriş.

Professor Həsən Mirzəyev Azərbaycan folklorşünaslığında və dilçiliyində öz dərin izini qoyan, sözün əsil mənasında seçilən alimlərimizdəndir. O,müasir Azərbaycan dilçiliyində dilimizin morfolojiyası ilə bağlı yazdığı əsərlərlə xalqın qədim tarixini o cümlədən dilini,millî orijinallığını dəqiq qoruyan feillərin dəqiq və təkrarolunmaz tədqiqatçı kimi məşhurdur. O eyni zamanda xalq yaradıcılığına-el sənətinə, aşıq ədəbiyyatına dərinləndən bələd olan və bu sahəni süevərək tədqiq edən dilçi,türkoloq alimdir. O bizə keçən əsrin 80-ci illərində dərs deyərəkən aşıq yaradıcılığından nümunələr söyləyərək dilçiliyi,folklorla birgə bizə öyrədənir. Onun dərs zamanı sinəsinin dolu olduğunu görərdik.Biz bəzən arzu edərdik ki, Həsən müəllim kaşki şifahi xalq ədəbiyyatından da bizə mühazirə oxuyardı. Onun qəlbində Qurbani, Xəstə Qasım, Abbas Tufarqanlı, Aşıq Valeh, Aşıq Alı, dədə Ələsgər, aşıq Şəmşir Bozalqanlı, Hüseyn Dikləqəmin yaratdığı qoşmalar, qıfıləndlər, məhəbbət dastanları vardı.Bəzən mən Borçalıdan olduğuma görə,aşıq yaradıcılığından. Aşıq Hüseyn Saracılıdan,Aşıq Kamandardan,aşıq Əmrah yaradıcılığından nümunələr söyləyər məni ayaqüstü imtahan edər,çaşanda o mənə kömək edib səhlərimi düzəldərdi. Həsən müəllim ruhuna məhəbbət mənə tələbəlik illərindən yaranmışdı.Sonralar mən də namizədlik dissertasiyası yazanda çox vaxt onunla məsləhətləşərdim Bu minvalla sonralar biz ustad müəllimlə iş yoldaşı və eyni zamanda dost olduq.Onun ağıllı məsləhəti mənə həmişə kömək olmuşdur.

O, el ədəbiyyatının əsil bilici idi.Söhbət əsnasında deyərdi ki,mömin atam İbrahim kişidə söz sənətinin vurğunu olmuşdur. Onun xalq dastanlarının əsil bilicisi olduğu haqqında danışardı.Həsən müəllim xeyirxah insan idi. Bir tikə çörəyi olsa da onu bölməyi bacaran insan idi. Bəzən zarafatla deyərdi ki, Həsən müəllim bəlkə dilçilikdən-folklorşünaslığa keçərsiz.Təbəssüm edərdi və deyərdi, folklor tarixi yaddaşımızdır.Biz onları gələcək nəsillərə ötürməliyik.Onun “Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz” Bakı-1977 kitabında vərəqlədikcə Həsən müəllimin el ədəbiyyatına bağlılığı bir daha məni o illərə aparır. O eyni zamanda onomastik leksikanın tədqiqi ilə məşğul olaraq xüsusi adları dəqiq elmi təhlil əsasında nəzərdən keçirmişdir. Bu kitab (dərs vəsaiti) beş fəsildən ibarətdir. Burada linqvistik təhlilə cəlb etdiyi toponim və antroponimlərin kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri,folklor nümunələrinin, poetik, tarixi morfoloji araşdırmalar üçün dəqiqliyi barədə müfəssəl məlumat vermişdir.Topladığı nümunələrdə mayası xalq poeziyasında olan xüsusi adların-

toponim və antroponimlərin hər tərəfli linqvistik təhlilini vermiş, qala, kənd, şəhər, mahal, ölkə, vilayət adlarının tarixi-etimoloji təhlili əsasında xalqımızın ədəbi dilinin təşəkkülündə mühüm rolunu oynayan etnislərin el sənətində daşlaşmış izlərini araşdıraraq, üzə çıxarmışdır. Dəri və mifoloji adların, dini titul və ləqəblərin elmi izahı, əsərin bədii və elmi dəyərini xeyli artırmışdır. O etnonim və etnotoponimləri daha dəqiq göl, çay, dağ, bulaq, qala, şəhər, kənd adlarının ilkin quruluşunu dəqiqləşdirmək baxımından müəyyənləşdirmiş, min illərlə yaddaşlardan silinməkdə olan etnislərin işlərini dəqiq və əsaslı elmi izahlarla müəyyən etmişdir.

Həqiqətən də aşığın sözü elin sözüdür. Aşıq poeziyasında yaşamış adlar xalqın tarixini özündə əks etdirir.

Həsən müəllimin şeirlərini oxuduqca, mənfur qonşularımızın bir əsrdə bir neçə dəfə deportasiyaya məruz qalmış azərbaycanlıların yurd yerlərindən didərgin düşməsi ilə bağlı Oğuz yurdu olan Ermənistandakı tarixi yur yerlərimizin adlarını poeziyada ürək yanğısı ilə qeyd edir. Onun Aşıq Mehdi ilə deyişməsindən nümunələr söyləsək, fikirlərimiz dəqiq olar.

Gəl sənə söyləyən əziz qardaşını,
Vətən Dərələyəz xaçaya qaldı.
Qumlunun bulağı, Murad təpəsi,
Məryəmin dığası Vaçaya qaldı
A Mehdi vəsf elə uca dağları,
Türk-oğuz yurduna, göy yaylaqları.
Yılparlı, yarpızlı buz bulaqları,
Həsənlə birgə göz Dərələyəzdə.

Həsən müəllim ruhlu, qərəzsiz və alicənab insan olmaqla yanaşı əsil vətəndaş idi. O inanırdı ki, nə vaxtsa onun arzuları çin olacaq və vətən həsrətinə son qoyulacaq. Kitabın II fəslində Dərələyəzlə bağlı qoşmalarda öz ilkin izlərini saxlayan onomastik vahidlərin izahına xüsusi diqqət yetirmişdir. Dərələyəz mahalında olan kənd adları (Hors, Arpa, Sallı, Cul, Civə, Herher, Kotanlı, Çorxa, Çanaqqı, Axta, Quşçu, Gülüstan, Dəmirçilər, Qovuşuq, Aysəsi dağ-yaylaq adları, Xalaclar, Əyricə, Vers, Soğanlı, Qırx bulaq; ray-Arpaçay; bulaq-bolbulaq, yastıbulaq; Körpü-Dədəli körpüsü; pir-Ərkəzpəri və s. adların Türkköklü olduğunu oğuzlara mənsub olduğu barədə dəqiq fikir söyləmişdir. O, Dərələyəz mahalında Qaçaq Nəbi haqqında ilk məlumat verərək, Göyçə, Dərələyəz, Borçalı aşıqları ilə bağlı Aşıq Valeh ilə Zərnigarın hal-hazırda qədər mətbuatda dərc olunmamış on bənd qıfılbəndi ilkin olaraq folklorumuza təqdim etmişdir.

Kitabın giriş hissəsində Həsən müəllim yazırdı: “Azərbaycan folklorunun, şərq ədəbiyyatının, şəriətin gözəl bilicisi, saz-söz sənətinin xiridarı, hikmət sahibi, ensklopedik məlumat, geniş dünyagörüşünə malik olan hazır cavab,

qorxmaz əyilməz, məğrur, sinədəftər el ağsaqqalı atam İbrahim Mirzəli oğlunun əziz xatirəsinə ithaf edirəm.”

Həqiqətən də bu deyilən fikirlər Həsən müəllimədə aiddir. Atalarımız yaxşı deyib: “Ot köküstə bitər.”

Həsən müəllim imzası içində öz dəsti-xətti olan ziyalılarımızdan həmişə seçilmişdir. O, sadə kənd müəllimləyindən, elmlər doktoru, professor adlarını almış və eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə qədər yüksəlmiş və Şöhrət ordeni almışdır. Həsən müəllim el ədəbiyyatının dərin bilicisi idi. O, hər bir toponim etimologiyası ilə bağlı dəqiq, elmi fikir söyləyirdi. Cul, Vers dağı, Xalaclar yurdu, Əyircə, Çivə, Lorca, Cığatay, Çanaxçı, Qaravəng, Qoşavəng, Sadıvəng, Keşişkənd, Keçiş, Moz, Canı və s. toponimlərin etimologiyası yaranması tarixi ilə bağlı dəqiq, elmi fikirlər söyləmişdir. O, Axta toponimini araşdırarkən qədim mənbələri araşdırmış və bu oykonimin yayılma arealı ilə bağlı fikirlərini dəqiqləşdirmişdir. Arpa, Sallı, Kotanlı, Qovuşuq, Ərgəz, Ələyaz, Dərələyəz toponimlərinin yayılması və dildə işlənməsi ilə bağlı dil tariximiz üçün maraqlı faktları üzər çıxarmışdır.

Nəticə.

Həsən müəllim yorulmaz tədqiqatçı, dil tarixçisi və əsil folklorşünas alim idi. Onun əziz xatirəsi biz tələbələrinin qəlbində əbədi yaşayacaqdır. Ruhun şad, məkanın cənnət olsun Ustad!

Ədəbiyyat

1. Mirzəyev H. Hanı o səndəki el, Dərələyəz. Bakı. 2007
2. Dəmirçizadə Ə, Müasir Azərbaycan dili, Bakı. 2007. 172 .
3. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili (leksika). Bakı. 2007.
4. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. Bakı. 2003.
5. Həsənov H.. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı. 1987.

Həsən Mirzəyevin tədqiqatlarında dialektologiya məsələləri

Sevinc Sadıqova
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
sevincsadigova@gmail.com

Xülasə

Azərbaycan dilçiliyində dialektoloji araşdırmalar hər zaman tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Tədqiqatlarında dialektoloji araşdırmalara müraciət edən görkəmli dilçilərimizdən biri professor Həsən Mirzəyev olmuşdur. Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalının şivələri ilk dəfə olaraq professor Həsən Mirzəyev tərəfindən tədqiqata cəlb edilmişdir.

Dərələyəz mahalının tərkibinə iki rayon daxil idi: Yeğeqnadzor (Keşkənd) və Vayk (Paşalı, Əzizbəyov). Həsən Mirzəyev hər iki rayonun şivələrini tədqiqata cəlb etmişdir. O, Dərələyəz şivələri ilə bağlı bir neçə məqalə, “Dərələyəz mahalının toponimləri və şivə sözləri” adlı dərs vəsaiti çap etdirmişdir. Həmçinin o, “Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı” və “Azərbaycanın toponimləri və şivə sözləri” monoqrafiyalarında bu mövzuya ayrıca fəsillər həsr etmişdir. Həsən Mirzəyev Dərələyəz şivələrinin leksikasını yeddi hissəyə ayırmışdır. O, onları arxaikləşmiş sözlər, qohumluq əlaqələrini bildirən sözlər, terminoloji leksika və s. kimi qruplaşdırmışdır. Həsən Mirzəyev ilk dəfə olaraq Dərələyəz şivələrinin lüğətini tərtib etmişdir. Lüğətdə 603 sözün izahı verilmişdir. Çoxmənalı sözlərdə həmin sözlərin bütün məna çalarları şərh olunmuşdur.

Açar sözlər: dialektologiya, Qərbi Azərbaycan, arxaizm, Azərbaycan dili, ədəbi dil.

Вопросы диалектологии в исследованиях Гасана Мирзоева

Севиндж Садыхова
доктор философии по филологии, доцент
Азербайджанский Государственный Педагогический
Университет
sevincsadigova@gmail.com

Резюме

В Азербайджанском языкознании диалектологические исследования всегда были в центре внимания исследователей. Но говоры Дерелезского

округа Западного Азербайджана впервые были исследованы профессором Гасаном Мирзоевым.

В состав Дерелеязского округа входили два района: Егеднадзорский (Кешкенд) и Вайкский (Пашали, Азизбеков). Гасан Мирзоев исследовал говоры обеих районов. Он опубликовал несколько статей, учебное пособие «Топонимы и говоры Дерелеязского округа» связанное с говорами Дерелеязского округа. Он также уделит отдельные главы этой теме в монографиях «Дерелеязский округ Западного Азербайджана» и «Топонимы и говоры Азербайджана». Гасан Мирзоев разделил лексику Дерелеязского говора на семь частей. Он сгруппировал их на слова ставшими архаизмами, слова означающие родственные отношения, терминологическая лексика и т.д. Гасан Мирзоев впервые составил словарь Дерелеязского говора. В словаре дано объяснение 603 слов. В полисемантических словах излагаются все смысловые оттенки этих слов.

Ключевые слова: диалектология, Западный Азербайджан, архаизм, Азербайджанский язык, литературный язык.

Issues of dialectology in Hasan Mirzayevs researches

SevinjSadigova

doctor philosophy on philology, associate professor

Azerbaijan State Pedagogical University

sevincsadigova@gmail.com

Summary

Attracting to research an accents Daralayaz area of Western Azerbaijan depend to name of Hasan Mirzayev. Daralayaz district uclude 2 areas: Yegegnadzor (Keshkend) and Vayk (Pashali, Azizbekov). Hasan Mirzayev researched accents of both regions. He published several articles, tutorial "Toponyms and accents of Daralayaz" about accents of Daralayaz district. He also devoted a separate chapters in monographs "Daralayaz district of Western Azerbaijan" and "Toponyms and accents of Azerbaijan". Hasan Mirzayev shared lexis of Daralayaz accents of seven parts. He grouped them on words became archaic, related meaning words, terminological lexicand etc. Hasan Mirzayev is the first compilerof the dictionary of Daralayaz accents. In the dictionary give explanation of 603 words. In polysemantic words sets forth the semantic nuances of all words.

Key words: dialectology, Western Azerbaijan, archaism, Azerbaijan language, literary language.

Aktuallıq. Azərbaycan filologiyasının inkişafında böyük xidmətləri olan, Azərbaycan dilçiliyində feil bəhsi üzrə məktəb yaratmış, 150 il müddətində türkologiyada mübahisə doğuran bir çox mövzuları (feili sifət, feilin təsirlilik-təsirsizlik kateqoriyası) tədqiq edərək mübahisələrə son qoymuş, feil mövzusunda dissertasiya yazan neçə-neçə doktorantın elmi rəhbəri, opponenti, rəyçisi olmuş dilçi-türkoloq, Əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Həsən Mirzəyev dialektologiya sahəsində də sözünü demiş, Azərbaycan dialektologiyasında tədqiqata cəlb edilməmiş Dərələyəz şivələrini ilk dəfə olaraq araşdırmış, zəngin leksik və qrammatik xüsusiyyətlərə malik, Azərbaycan dilinin ən qədim dövrlərinin izlərini özündə yaşadan bu şivələrin tədqiqinin müstəsna dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu diqqətə çatdırmışdır. Ustad alimin dialektologiya sahəsində apardığı tədqiqatların istiqamətlərinin müəyyənləşdirilərək təhlil edilməsi zəruridir.

Annotasiya. Azərbaycan dilçiliyində dilimizin dialekt və şivələri ilə bağlı xeyli sayda tədqiqatlar aparılmış, bir sıra nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Bu yazımızda professor Həsən Mirzəyevin elmi tədqiqatlarında dialektoloji araşdırmalar məsələlərini nəzərdən keçirəcəyik.

Metod. Məqalədə təsviri, müqayisəli-tarixi metodlar tətbiq edilmişdir.

Giriş. Azərbaycan dilçiliyində dialektologiya ilə bağlı aparılmış tədqiqatlara dair biz bir sıra araşdırmalarımızda (1, səh. 8-9; 2, səh. 16-21) məlumat vermişik. Həmçinin qeyd etmişik ki, aparılmış bu tədqiqatlara baxmayaraq, dialektologiya sahəsində bu gün də həllini tapmamış problemlər mövcuddur ki, bu da yeni-yeni tədqiqatların aparılması zərurətini meydana çıxarır. Azərbaycan dialektologiyasının XX əsrin sonlarına qədər işlənməmiş sahələrindən olan Dərələyəz şivələri də uzun illər dialektoloqlarımızın diqqət mərkəzindən kənarda qalmış, ilk dəfə olaraq Həsən Mirzəyevin nəzərini cəlb etmişdir. Həsən Mirzəyevin bu şivələrin tədqiqi ilə bağlı yaradıcılığına dair bizim araşdırmamız olmuşdur (3, səh.38-45). Bu məqaləmizdə isə professorun dialektoloji araşdırmalarını yeni prizmadan təhlilə cəlb edəcəyik. Həsən Mirzəyev Azərbaycanın qədim torpağı olan Dərələyəz mahalının şivəsinin özünəməxsus leksik layı ilə seçildiyini, bu mahalın şivəsində işlənən sözlərin Azərbaycan dilinin tarixi inkişafı ilə sıx surətdə bağlı olduğunu, Dərələyəz mahalının şivə sözləri dedikdə yalnız bu ərazidə yaşayan azərbaycanlıların işlətdiyi tipik sözlərin nəzərdə tutulduğunu qeyd etmişdir (4, səh.3-10;38-43;65-69).

Həsən Mirzəyev keçid xarakteri daşıyan, qərb, orta və cənub dialekt və şivə qrupları arasında orta mövqe tutan Dərələyəz şivəsinin leksikasını toplayaraq həmin leksikanın etimologiyası, işlənmə arealı, Azərbaycan dilinin

digər dialekt və şivələrində və qohum dillərdə paralellərini müəyyənləşdirmiş, şivənin tipik fonetik xüsusiyyətləri ayırd etmiş, 600-dən çox sözün lüğətini tərtib etmişdir.

Məlum olduğu kimi, dialekt leksikası lüğəvi tərkibinə görə çox zəngin və rəngarəngdir. Leksikanın bu qismində dilin qədim leksik qatları, sözlərin keçdiyi tarixi inkişaf yolu və digər cəhətləri əks etdirən elə linqvistik hadisələri müşahidə edirik ki, bunlar dilçilikdə mübahisə doğuran bir sıra məsələləri aydınlaşdırmaq üçün son dərəcə əhəmiyyətlidir. Həmçinin qeyd etməliyik ki, Azərbaycan dialektologiyasına dair yazılmış əsərlərin əksəriyyətində leksikaya geniş yer ayrılmış, onun bu və ya digər cəhətləri geniş şəkildə açıqlanmışdır.

Bu aspektdən yanaşdıqda Dərələyəz şivələrinin Azərbaycan dili üçün verdiyi fayda xeyli böyükdür. Bu faydanın böyüklüyü, hər şeydən əvvəl, bir-biri ilə uzun illər qonşu yaşamış və möhkəm təmasda olmuş türk xalqları arasındakı əlaqələri, onların keçmiş həyat tərzini, məişətini, maddi və mənəvi mədəniyyətini öyrənmək işində qiymətli material verir.

Həsən Mirzəyevin elmi yaradıcılığını araşdıran professor Mahirə Hüseynova alimin dialektologiya sahəsində apardığı tədqiqatlarla bağlı yazır: “Elmi ictimaiyyətə yaxşı məlumdur ki, H.Mirzəyev Dərələyəz şivələri üçün səciyyəvi olan bir çox fonetik və leksik xüsusiyyətləri ilk dəfə üzə çıxarmış, onun dialekt və şivələrimiz içərisində yerini, mövqeyini göstərməyə çalışmışdır. Bu cəhətdən Azərbaycan dilinin bir sıra qədim xüsusiyyətlərini və qrammatik formalarını özündə qoruyub saxlayan Dərələyəz şivələri Həsən Mirzəyev tərəfindən sistemli şəkildə araşdırılmışdır” (5, səh.166).

Görkəmli türkoq-alimin dialektoloji araşdırmalarının təhlilə cəlb edilməsi bizə onu deməyə əsas verir ki, o, bu araşdırmalarını bir neçə istiqamət üzrə aparmışdır: topladığı dialektoloji materialın (Dərələyəz şivəsinə məxsus sözlərin) mənə və etimologiyasını müəyyənləşdirməyə çalışmış, bu məqsədlə hər hansı bir şivə sözünün necə meydana çıxdığını, tarixi inkişaf prosesində nə kimi dəyişikliklərə məruz qaldığını, bu günümüzdə hansı şəkildə gəlib çatdığını etimoloji aspektdə izləmişdir; həmin şivə sözlərinin Dərələyəz mahalının (Keşkend (Yeğeqnadzor) və Əzizbəyov (Paşalı, Vayk) rayonlarının) hansı kəndlərində daha çox işləndiyini dəqiqləşdirmişdir; Dərələyəz şivəsinə məxsus leksik vahidlərin Azərbaycan dilinin digər dialekt və şivələrində paralellərini axtarıb tapmış, areallarını müəyyənləşdirmişdir; bundan əlavə, Dərələyəz şivələri üçün səciyyəvi olan fonetik xüsusiyyətləri üzə çıxarmışdır; Dərələyəz şivə sözlərinin “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarındakı izlərini müəyyənləşdirmişdir; Dərələyəz şivəsində işlənən arxaikləşmiş və arxaikləşmə prosesində olan sözləri araşdırmış, onların semantic qruplar üzrə qruplaşdırılmışdır; Dərələyəz mahalında işlənən şivə sözlərinin digər türk dillərindəki paralellərini izləmişdir; Dərələyəz şivələrinə məxsus sözləri qruplara və yarımqruplara ayıraraq təhlil aparmışdır.

Həsən Mirzəyevin Dərələyəz folkloru ilə bağlı apardığı araşdırmalar folklorşünaslıqla yanaşı, dialektoloji baxımdan da çox əhəmiyyətlidir. Məlum olduğu kimi, folklor nümunələri dialekt leksikası ilə zəngin olur. Folklor nümunələrinin toplanması həm geniş şəkildə işlənən, həm də işləklidən düşmüş dialekt sözlərinin də toplanıb qorunmasına xidmət edir. Alimin Dərələyəz folkloruna aid topladığı bir neçə nümunəni nəzərdən keçirək:

*Bir yanın Naxçıvan, bir yan Dərələz,
Xof eylər, səcdənə kimsənə gəlməz,
Alı qoynundasa, qəddin əyilməz,
Növrəs qalar, olmaz qoca, Dəlidağ (6, səh.341).*

*Horsun yaylağıdı Muradtəpəsi,
Könlüm istər Arpaçaydan öpəsi,
Təndirin lavaşı, cəviz ləpəsi,
Gələcək süfrəyə tez Dərələzdə (6, səh.347).*

Nümunələrdəki *xof eylər* feili, *kimsənə* əvəzliyi, *cəviz* ismi Dərələyəz şivələri üçün xarakterik leksemlərdir. Bunlardan *kimsənə* əvəzliyi tarixən ədəbi dildə də işlək olmuş (7, səh.142-143), klassik ədəbiyyat nümunələrində məhsuldar şəkildə işlənmişdir. Belə ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarından başlayaraq XVIII əsrin sonuna qədər bu əvəzlik ədəbi dil nümunələrində yüksək işlənmə tezliyinə malikdir.

*Mətəhiylə tanıyarlar ustadı,
Ustadsız aşığın ucalmaz adı.
Sarı aşiq sevgisindən doymadı,
Dünyaya səs salan o ad-san durur (6, səh.455).*

*Fələk salıb işim ləngə,
Düşmüşəm qovğaya, cəngə,
Aşıram Hində, Firəngə,
Alınmaz sorağım mənim (6, səh.301).*

Bu nümunələrdəki *mətəh*, *qovğa* leksemləri də Dərələyəz şivələri üçün xarakterik dialektizmlərdir.

Qovğa leksemi Dərələyəz şivəsi ilə yanaşı, Göyçə şivəsində də işlənir, “səs-küy, hay-küy, dava-dalaş” mənalərini ifadə edir. -ğa morfemi vasitəsilə feildən (qov(maq)) ad yaranmışdır. Bu leksem şivə xüsusiyyətinə uyğun olaraq, əksər hallarda qoyxa variantında tələffüz olunur: İrva:mın başında nəysə bir qoyxa var, onçün xəvər-ətər yoxdu. Bu leksem “Kitabi-Dədə Qorqud”

dastanlarından başlayaraq, ədəbi dil nümunələrimizdə XIX əsrin sonlarına qədər işlənmişdir, bundan sonra tədricən ədəbi dildə arxaikləşərək işləklərdən çıxmış, şivələrdə qalmışdır (8, səh.64-66). Qovğa leksemi toponim yaradıcılığında da iştirak etmişdir, Qarakilsə ərazisində, Comərdli kəndinin sahələrindən birinin adı Qovğa təpəsi olmuşdur.

*Aşığa sınaqda “Məmmədsöyünü”,
Bacaran oxusun, qalxmasın **ünü**,
Ünvani səhv salıb çəkmə düyünü,
Neçə qərinədir söz-quran durur* (6, səh.454).

*Bu sürünün qoçu var,
Belə qoçdan üçü var,
Sürü qoçsuz qalıfsa,
Xan çobanın **suçu** var* (5, səh.180).

Bu folklor nümunəsində işlənmiş *ün* sözü ilə bağlı Həsən Mirzəyev yazır: “Bu söz Dərələyöz mahalında “səs” mənasında geniş şəkildə işlənir. Əcəbsafanın ünü qalxıb göylərə (Gülüdüz); Səni görüm ünün kəsilsin (Zeytə); Gejəynən səssiz-ünsüz çıxın gedin (Horbadiq).

Ün sözünə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında da rast gəlinir: Ününm anlan, bəglər, sözüm dinlən, bəglər. Ün sözü eyni zamanda klassiklərimizin əsərlərində də işlənmişdir: Quş beççələri üni yuvadan, Məktəb ünü tək gəlir həvadən (Xətai); Əfqani edib cərəs ünün rəst, Eşqi meyi etdi naqəni məst (Füzuli); Yanarsan təpəndən çıxar tütünün, Tutuşar boğazın, kəsilər ünün (Vaqif). Ün sözü “səs” mənasında Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində, o cümlədən, Laçın, Şamaxı, Şuşa, Oğuz, İsmayılı, Şahbuz rayonlarında geniş şəkildə işlənir. Bu söz başqırd dilində *ön*, türkmən dilində *ünn* formasında işlənir” (6, səh.267).

Majğalhodağın hanı?
Daşın, torpağın hanı?
İşdiyif, yorulufsan
Balın, qaymağın hanı?! (5, səh.179).

*Ağ quzu gərə gərək,
Göy quzu **kürə** gərək,
Hər bir qoyun döl üstə,
Bir quzu verə gərək* (5, səh.180).

Bu folklor nümunələrində işlənən dialekt sözlər isə peşə, sənət sahələri, əkinçilik, maldarlıqla əlaqədar leksik vahidlərdir.

Həsən Mirzəyevin dialektoloji araşdırmalarından bəhs edərkən M.Hüseynova dörd mühüm və xarakterik nəticə əldə edir: “1.H.Mirzəyevin Dərələyəz mahalının şivə sözlərinə həsr etdiyi tədqiqat əsəri bütöv və sistemli xarakter daşıyır. Alimin müxtəlif istiqamətlərdən təhlil etdiyi, xüsusən də “Şivələrin sözlüyü” bu bölgənin şivə leksikasını tam əhatə edir; 2.H.Mirzəyevin Dərələyəz şivə sözləri üzərində apardığı etimoloji istiqamətdəki araşdırmaları ədəbi dil tarixi, tarixi leksikologiya, həmçinin tarixşünaslıq üçün dəyərli nəticələr verir; 3.H.Mirzəyev Dərələyəz şivə sözlərinin Azərbaycan dilinin digər dialekt və şivələrindəki, o cümlədən, qohum türk dillərindəki paralellərini, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarındakı izlərini də müəyyənləşdirir. Şübhəsiz ki, bu istiqamətlərdəki araşdırmalar dialekt və şivələrimizin dilçilik coğrafiyası yolu ilə öyrənilməsində böyük önəm daşıyır; 4.H.Mirzəyevin zəngin dialektoloji faktlar əsasında apardığı tədqiqatlar Azərbaycan xalığının etnik mənsubiyyətini araşdırmaq, bu dilin təşəkkülündə iştirak edən müxtəlif tayfaların, tayfa birləşmələrinin rolunu öyrənmək baxımından da çox gərəklidir” (5, səh. 203). M.Hüseynovanın əldə etdiyi bu nəticələr professor Həsən Mirzəyevin dialektologiya sahəsində apardığı tədqiqatları tam və əhatəli şəkildə xarakterizə edir.

Nəticə. Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrinin tədqiq olunmasının dilimizin, həmçinin xalqımızın tarixini öyrənmək işində müstəsna əhəmiyyətə malik olması professor Həsən Mirzəyevi dialektoloji araşdırmalar aparmağa sövq etmişdir. Alimin bu sahədə apardığı araşdırmalardan əldə etdiyi nəticələr dil tarixi, tarixi qrammatika, ədəbi dil tarixi, tarixi dialektologiya, həmçinin qohum türk dillərinin müqayisəsi sahələrində aparılan tədqiqatlar üçün qiymətli material verir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Sadıqova S. Azərbaycan ədəbi dilinin arxaik morfemləri (Qərbi Azərbaycan şivələri ilə müqayisədə). Bakı, ADPU, 2018, 205 səh.
2. Sadıqova S. Qərbi Azərbaycan şivələrinin tədqiqi tarixi haqqında. Elmi xəbərlər. Bakı, ADU, 2016, №1, səh.16-21.
3. Sadıqova S. Həsən Mirzəyev Qərbi Azərbaycan şivələrinin tədqiqatçısı kimi. Filologiya məsələləri, № 6, Bakı, 2017, səh.38-45.
4. Mirzəyev H. Dərələyəz mahalının şivə sözləri. Dilçiliyə dair tematik toplusu, N-3-4, Bakı, 2002, səh.3-10;38-43;65-69.
5. Hüseynova M. Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında filologiya məsələləri. Bakı, “Vətən”, 2014, 231 səh.

6. Mirzəyev H. Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri. Bakı, "Elm", 2006, 536 səh.

7. Sadıqova S. Ədəbi dildə arxaıkləşmiş əvəzləklər Qərbi Azərbaycan şivələrində. Pedaqoji Universitetin Xəbərləri, C.65, №2, Bakı, 2017, səh.137-144.

8. Sadıqova S. Azərbaycan ədəbi dilinin arxaik morfemləri (Qərbi Azərbaycan şivələri ilə müqayisədə). Bakı, ADPU, 2018, 205 səh.

Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında onomastika məsələləri

Cəmilə Məhərrəmovə

ADPU, Ədəbiyyat və onun tədrisi texnologiyası kafedrası

Mail: meherremovacemile49@gmail.com

Xülasə

Azərbaycan dilçiliyinin müxtəlif problemlərinin, dilin hərtərəfli tədqiqi ilə bağlı bir çox məsələlərin öyrənilməsində mühüm addımlar atılmışdır. Həmin problemlərdən biri də Azərbaycan dilçiliyində, o cümlədən filologiyasında böyük xidmətlər göstərmiş konkret bir fərdin – şəxsiyyətin, alimin elmi fəaliyyətini üzə çıxarmaqdır. Bu baxımdan zəngin və spesifik elmi yaradıcılığı ilə seçilən filologiya elmləri doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi, “Şöhrət” ordenli, Prezident təqaüdçüsü Həsən İbrahim oğlu Mirzəyevin Azərbaycan dilçiliyinin, o cümlədən filologiyasının inkişafında müstəsna xidmətləri araşdırılmağa layiqdir.

Açar sözlər: onomastika, toponimlər, tədqiqatçı, mahal, məna

Проблемы ономастики в творчестве Гасана Мирзоева

Джамила Магеррамова

Резюме

Были предприняты важные шаги по изучению различных проблем азербайджанского языкознания и многих вопросов, связанных с комплексным изучением языка. Одна из таких задач - выявить научную деятельность конкретного человека - ученого, оказавшего огромные услуги в области азербайджанского языкознания, в том числе филологии. С этой точки зрения исключительные заслуги Хасана Ибрагим оглу Мирзаева, доктора филологических наук, профессора, заслуженного деятеля науки, ордена Славы, стипендиата Президента, отличившегося своей богатой и конкретной научной работой, заслуживают изучения в развитии азербайджанского языкознания. , в том числе филология.

Ключевые слова: ономастика, топонимы, исследователь, район, значение

Issues of onomastics in the works of Hasan Mirzayev

Jamila Maharramova

Summary

Important steps have been taken to study various problems of Azerbaijani linguistics and many issues related to the comprehensive study of the language. One of these problems is to reveal the scientific activity of a specific individual - a scientist, who has rendered great services in Azerbaijani linguistics, including philology. In this regard, the exceptional services of Hasan Ibrahim oğlu Mirzayev, Doctor of Philology, Professor, Honored Scientist, Order of Glory, Presidential Fellow, distinguished by his rich and specific scientific work, deserve to be studied in the development of Azerbaijani linguistics, including philology.

Keywords: onomastics, toponyms, researcher, district, meaning

Aktuallıq. Yubiley tədbirlərinin keçirilməsi planlaşdırılan bir zamanda alimin yaradıcılığına dair geniş elmi əsərlərin yaranması aktualdır. Həsən Mirzə yaradıcılığı geniş aspektdə tədqiqatə cəlb edilməlidir.

Annotasiya. Azərbaycan və türkoloji dilçiliyin hər bir probleminə böyük həssaslıqla yanaşan prof.H.Mirzəyevin yaradıcılığında xüsusi adların, toponimlərin tədqiqi də xüsusi yerdə dayanır. H.Mirzəyev xüsusi adların mənsub olduğu dil daşıyıcılarının həyatında nə qədər önəmli rol oynadığını qeyd etmiş, işğal altında olan ərazilərin, Qərbi Azərbaycan torpaqlarının, xüsusilə doğma vətəni Dərələyəz mahalının toponimlərinin tədqiqinə illərini sərf etmiş, bu istiqamətdə dəyərli elmi irs qoyub getmişdir. Məqalədə həmin məsələlərə münasibət bildirilmişdir.

Metod. Təqdim olunmuş məqalədə təsviri və tarixi-müqayisəli metodlardan istifadə edilmişdir.

Giriş.

Professor Həsən Mirzəyevin elmi yaradıcılığı bu günə qədər sistemli şəkildə tədqiq edilməmişdir. Böyük alimin yaradıcılığı ilə bağlı yüzlərlə məqalə yazılıb, dəyərli fikirlər söylənməsinə baxmayaraq, onun filologiya məsələləri ilə bağlı orijinal görüşləri sistemli şəkildə tədqiq olunmamışdır. Həsən Mirzəyevin filologiya tarixində fəaliyyətinin, xidmətlərinin tədqiqi bütün dövrlərdə aktual sayılmalıdır. Həsən Mirzəyevi, demək olar ki, Azərbaycan filologiyasının bütün sahələri üzrə problemlər maraqlandırmış, həmin sahələr üzrə maksimum dərəcədə tədqiqatlar aparmış, böyük bir tədqiqatçı nəslini yetirmişdir.

Həsən Mirzəyevi, haqlı olaraq, filologiyamızda müasir ədəbi dilimizin morfoloji quruluşunu, xüsusən dilin qrammatik sistemini tarixi istiqamətdə

araşdırılmasında, eyni zamanda xalqın qədim tarixini, dilini, milli orijinallığını daha yaxşı mühafizə edib saxlayan fellərin mahir tədqiqatçısı hesab edirlər. Nəinki Azərbaycan dilçiliyində, o cümlədən türkologiyada indiyədək xüsusi olaraq tədqiq olunmayan və özünün hərtərəfli həllini tapmayan morfologiyanın feil və feili sifət bəhsi geniş planda həmin alim tərəfindən araşdırılmışdır. Həsən Mirzəyevin tədqiqatlarının təhlil obyektı olduqca aktual və filologiyamızın az araşdırılmış sahələri ilə bağlıdır.

Feil və feili sifətlə bağlı araşdırmalar onun elmi yaradıcılığının mühüm bir qolunu təşkil etmişdir. Azərbaycan aşıqlarının yaradıcılığında xüsusi sözlərin-onimlərin funksional-üslubi cəhətlərinin təhlili böyük alimi hər zaman düşündürmüş və Dərələyəz toponimləri fonunda – el-oba adlarında daşlaşaraq qalmış qədim türk-oğuz torpaqlarının ilkin varisləri haqqında dəyərli fikirlərsöyləmişdir. Dərələyəz mahalı şivələrinin doğma dilimiz üçün verdiyi faydanı yüksək qiymətləndirmişdir. Bu faydanın böyüklüyü, hər şeydən əvvəl, həmin şivələrin (9, s. 35) təhlili bir-biri ilə uzun illər qonşu yaşamış və möhkəm təmasda olmuş türk xalqları arasındakı əlaqələri, onların keçmiş həyat tərzini, mədəniyyətini, məişətini öyrənmək işində də qiymətli material verir. Azərbaycan dilinin bir sıra qədim xüsusiyyətlərini və qrammatik formalarını özündə saxlayan Dərələyəz şivələrinin də ilk dəfə Həsən Mirzəyev tərəfindən necə araşdırılması onun elmi əsərlərini oxuyan hər bir oxucunun gözü qarşısında canlanır. Oxucu Həsən Mirzəyevin ürək yanğısını hiss edir. Onun yaradıcılığında Dərələyəz toponimlərinin, aşıq poeziyasındakı onomastik vahidlərin tədqiqi xalqımızın tarixən məskunlaşdığı ərazilər, babalarımızın yaşadığı coğrafiya haqqında dəqiq məlumatları əks etdirir.

Azərbaycan onomastik vahidlərinin öyrənilməsi metodologiyası dilçilər, tarixçilər, coğrafiyaşünaslar tərəfindən müəyyənləşdirmiş, onomastik sistemin ayrıca bir qolunu təşkil edən toponimlər bu günümüzdə kimi dilçi, coğrafiyaçılar tərəfindən müxtəlif istiqamətlərdən tədqiq olunmuşdur. Həsən Mirzəyev onomalogiya sahəsində mövcud tədqiqatları təkrar etməmiş, özünəməxsus forma və metodlardan istifadə etmişdir (9, s.53 15).

Alimin bu istiqamətdə tədqiqatları keçən əsrin 80-ci illərindən başlamışdır. O, uzun müddət Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı toponimlərinin tədqiqi ilə məşğul olmuşdur. Həmin istiqamətdəki monoqrafiya yazmış, yüz iyirmi beşdən çox məqalə çap etdirmişdir. Alim xalqın həyatında mühüm əhəmiyyət kəsb edən toponimlərifərdi şəkildə öyrənmiş, Azərbaycan dilçiliyinə və türkoloji dilçiliyin inkişafına öz təhəvəsini vermişdir. Həmin araşdırmalar Həsən Mirzəyevin həm dilçi, həm tarixçi, həm də coğrafiyaçı kimi dərin biliyə sahib olduğunu da üzə çıxarmışdır.

O, Azərbaycan toponimiyasının tərkib hissəsi olan Dərələyəz bölgəsinin toponimik sistemini üç istiqamətdə araşdırmışdır: Dilçilik istiqamətində; tarix istiqamətində; coğrafi istiqamətdə. H.Mirzəyev Dərələyəz bölgəsinin

toponimlərini dilçilik elmi istiqamətində dərin biliklə, yüksək məntiqlə tədqiq etməyə çalışmış, tədqiqatlarında leksik-semantik, fonetik və morfoloji prinsiplərə cavab verməyən, ancaq zahiri bəzəyişə arxalanan quru fərziyyələrə, dilin daxili qanunları ilə səsəlməyən rəvayət və yozmalara, xalq etimologiyasına qətiyyənlə yol verməmişdir. Dərələyəzə məxsus oykonim, oronim və hidronimlərin leksik-semantik, morfoloji və sintaktik xüsusiyyətlərini dilin norma, qanun və prinsipləri çərçivəsində qruplaşdırmışdır. O, Dərələyəz bölgəsinin toponimik sistemini tarixilik istiqamətində də əsaslı şəkildə araşdırmışdır.

Dərələyəz toponimlərinin hər birinin böyük bir tarixçəsi var və şübhəsiz ki, bu yer adları tarixdən ayrı deyil, tarixlə birgə addımlayır. Qədim mənbələrdən istifadə edən alim Dərələyəz bölgəsinə məxsus olan Təhlə, Qarqar, Ket, Murquz, Meşin, Herher, Hors, Hostun, Hort, Çul, Vers, Xalaclar, Əyricə, Çivə, Şorca, Cığatay, Çanaqlı, Vəng, Qaravəng, Qoşavəng, Şadıvəng, Keşikənd, Moz, Əmağ, Dədəli, Çanı, Qəndbölən, Göyərçin, Ağxac, Qaraxaç, Axta, Arpa, Sallı, Salsal, Kotanlı, Qovuşuq, Ərgəz, Ələyəz, Dərələyəz və s. yer-yurd adlarına tarixilik prinsipindən yanaşmış, həmin adların formalaşma və inkişafının köklərini, sonrakı dövrlərdə dəyişmə səbəblərini aydınlaşdırmış və çox dürüst şəkildə izləyə bilmişdir.

Dərələyəz mahalının tarixi-coğrafi ərazisi genişdir. İlk öncə toponimin yerini, məkanını, ünvanını coğrafiya elmi təyin edir. H.Mirzəyev ərazinin coğrafi koordinatlarına yaxından bələd olduğu üçün toplayıb sistemə saldığı toponimlərin sərhədlərini dəqiq müəyyənləşdirmişdir. Ona görə də onun bu istiqamətdəki araşdırmaları da qiymətlidir. Maraqlı burasıdır ki, o, 20 ildən artıq bir zaman məsafəsində erməni daşnaqlarının tapdağına çevrilən Dərələyəz mahalının 170-dən çox yaşayış məntəqəsinin mövqeyini, relyefini, 16 landşaftını təyin etmiş və bu toponimlərin respublikamızda, o cümlədən türk ölkələrindəki areallarını axtarıb tapmışdır. Beləliklə, H.Mirzəyevin Dərələyəz mahalının toponimiyasına həsr olunmuş əsərləri kəmiyyətcə çoxluq təşkil edir ki, bunlar da faktların zənginliyi ilə diqqəti daha çox çəkir.

Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında xalqımızın soykökü, tarixi, coğrafi əraziləri, dilimizin qədim xüsusiyyətləri mükəmməl və əhatəli şəkildə tədqiq olunmuşdur. H.Mirzəyevin filoloji aspektdə tədqiqatlarının sferaları çox genişdir. O, səriştəli bir filoloq kimi aşiq ədəbiyyatına da dərinləndirən bələddir. Odur ki, aşiq poeziyasında işlənmiş adlarımızı tədqiq edərkən onların daha çox diqqəti cəlb edən funksiyasına, adların həyatla, cəmiyyətlə bağlılığına, bədii mühitdəki üslubi vəziyyətinə və sairəyə diqqət yetirmişdir.

O, xalq yaradıcılığında işlənən onomastik vahidlərin köməyi ilə yaddaşlardan silinən, köhnəlib işləklidən qalan, forma və quruluşunu qismən də olsa dəyişən sözlərin, xüsusi adların sirrini açmış, Azərbaycan xalqının tarixən hansı ərazilərdə yaşamasını, hansı xalq və ölkələrlə qonşuluq şəraitində

olmasını, siyasi-iqtisadi əlaqə qurmasına dair çoxlu faktlar üzə çıxara bilmişdir. Antroponimlərin törəmə mənbələri çox və rəngarəngdir: quş, heyvan, bitki, daş-qaş, səma cisimləri adları əsasında təşəkkül tapmış insan adları aşığı poeziyasında çoxluq təşkil edir.

Həsən Mirzəyev Azərbaycan aşığı ədəbiyyatından antroponimləri toplayaraq zəngin material əsasında onların maddi əsaslarını müəyyənləşdirmiş, hansı məqsədlər üçün işləndiyini aydınlaşdırmışdır. Xalqın etnik tərkibi, mənşəyi, etnogenezi, inkişaf tarixi haqqında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən etnonimlərin, xüsusən də türk mənşəli etnonimlərin aşığı poeziyasında işlənmə səbəbləri də Həsən Mirzəyevin diqqətindən kənarda qalmamış, o, bu poeziyada işlənən qəbilə, tayfa, nəsil və xalq adlarını hərtərəfli şəkildə tədqiqata cəlb etmiş, onların etimologiyasını üzə çıxarmış, zaman-zaman üst-üstə gəlmiş və ya ixtisara düşmüş söz qatlarını çözləmiş və bununla da Azərbaycan torpaqları haqqında düşmən uydurmalarına, saxtakarlıqlara, yalan və böhtanlara tutarlı cavab verə bilmişdir.

Həsən Mirzəyev hər hansı bir aşığı və el şairinin əsərində neçə onomastik vahidin işləndiyini və onlardan hansılarının etnonim səciyyəli olduğunu da göstərir. H.Mirzəyev dilimizin lüğət tərkibindəki bu söz qatlarının da necə yarandığını, hansı dəyişikliklərə uğradığını, hansı məqsədlə işlədildiyini, bir sözlə, ad sistemindəki yerini, mövqeyini dəqiq dil faktları əsasında təhlil etmişdir.

Nəticə.

Sonda onu deyə bilərik ki, H.Mirzəyev onomastik vahidlərin üslubi cəhətləri üzərində də maraqlı müşahidələr aparmış, XVI əsrdən bu günə qədər aşığı yaradıcılığında yaşayan onomastik vahidləri-toponimləri, antroponimləri təsnif etmiş, onların xarakterik cəhətlərini onomastik qaydalara uyğun olaraq dərin elmi araşdırmalara cəlb etmiş, aşığı poeziyası nümunələri və öz şeirlərindən nümunələrlə əsaslandırmışdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan aşıqları və el şairləri. 2 cild. II cild. Bakı: Elm, 1984, 544 s.
2. Azərbaycan folklor antologiyası. 2 cild. I cild. Bakı: Azərnəşr, 1969, 248 s.
3. Əfəndiyev Paşa. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 600 s.
4. Həkimov Mürsəl. Xalqımızın deyimləri və duyumları. Bakı: Maarif, 1986, 392 s.
5. Mirzəyev Həsən. Dərələyəz folkloru. Bakı: Elm, 2006, 768 s.
6. Mirzəyev Həsən. Hanı o səndəki el, Dərələyəz. Bakı: Elm, 2007, 800 s.

7. Mirzəyev Həsən. Elmi, pedaqoji fəaliyyətim və ömür yolumdan sətiirlər. Bakı: Elm, 2008, 826 s.

8. Mirzəyev H. Azərbaycan dilində fel. Bakı: Elm, 2006, s.53 15

9. H.Mirzəyevin “Müasir Azərbaycan dilində təsirli və təsirsiz fellər” kitabına ön söz. Bakı, 1979, s. 3 5

Professor Həsən Mirzəyevin şeir dili

Dos. Elşad Abışov
ADPU, filologiya fakültəsi, Müasir
Azərbaycan dili kafedrası

Xülasə

Azərbaycan dilçiliyinin ayrı-ayrı sahələri, xüsusilə də qrammatika, dialektologiya və onomalogiya istiqamətlərində apardığı uzunmüddətli və davamlı tədqiqatlar dilçilik elmində yeni bir mərhələ açmışdır. Belə uğurlu nəzəri-linqvistik araşdırmaların əsasında alimin əldə etdiyi biliklər sistemi və təcrübə ilə yanaşı, heç şübhəsiz ki, onun doğma ana dilində, eləcə də doğulub boya-başa çatdığı əzəli türk-oğuz yurdu Dərələyəz mahalına sonsuz sevgisi dayanır.

Professor Həsən Mirzəyevin bədii yaradıcılığında şeir dilinin rəvanlığına, axıcılığına xidmət edən, obrazlılıq və emosionallığın bütün incəlikləri ilə təmin edilməsinə şərait yaradan azsonans, alliterasiya, epifora, metafora, omonim sözlər, sinonimlər, antonimlər və frazeoloji birləşmələrdən söz ustadlarına məxsus peşəkarlıqla istifadə olunur. Professor Həsən Mirzəyevin poeziya yaradıcılığında bədii sözün təsir gücünü artıran üslubi fiqurlardan biri də sinonimlərdir.

Açar sözlər: epifora, azsonans, omonim, sinonim, antonim.

Поэтический язык профессора Гасана Мирзаева

Дос. Эльшад Абишов

Резюме

Его многолетние и непрерывные исследования в различных областях азербайджанской лингвистики, особенно в области грамматики, диалектологии и ономологии, открыли новый этап в лингвистике. В основе столь успешных теоретических и лингвистических исследований, наряду с системой знаний и опыта, накопленных ученым, несомненно, лежит его безграничная любовь к родному языку, а также к древней тюрко-огузской земле Даралаяз, где он родился. и вырос.

В искусстве профессора Гасана Мирзаева азсонаны, аллитерация, эпифора, метафора, омонимические слова, синонимы, антонимы и фразеологические комбинации, которые служат плавности и плавности поэтического языка и обеспечивают все тонкости образов и эмоций, профессионально используются мастерами слова. . Синонимы - одна из

стилистических фигур, усиливающих влияние художественного слова в поэзии профессора Гасана Мизаева.

Ключевые слова: эпифора, азсонаны, омонимы, синонимы, антонимы.

Poetic language of Professor Hasan Mirzayev

Dos. Elshad Abishov

Summary

His long-term and continuous research in various fields of Azerbaijani linguistics, especially in the areas of grammar, dialectology and onomology, has opened a new stage in linguistics. At the heart of such successful theoretical and linguistic research, along with the system of knowledge and experience gained by the scientist, is undoubtedly his endless love for his native language, as well as the ancient Turkic-Oghuz land of Daralayaz, where he was born and grew up.

In Professor Hasan Mirzayev's art, azsonans, alliteration, epiphora, metaphor, homonymous words, synonyms, antonyms and phraseological combinations, which serve the smoothness and fluency of the poetic language and provide all the subtleties of imagery and emotion, are professionally used by word masters. Synonyms are one of the stylistic figures that increase the influence of the artistic word in the poetry of Professor Hasan Mizayev.

Keywords: epiphora, azsonans, homonyms, synonyms, antonyms.

Aktuallıq. Bütün həyatını Azərbaycan xalqının, Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafına həsr edən, elmi yaradıcılığında xalqın tarixini, keçmişini, milli mentalitetini, adət-ənənəsini yaşadan toponimləri, şivə sözləri qədim oğuz yurdu Dərələyəzin simasında sistemli şəkildə tədqiq edən Həsən Mirzəyevin doxsan beş illik yubileyinin keçirildiyi ərəfədə onun haqqında elmi və publisistik məqalələrin yetirmələri tərəfindən çap edilməsi çağdaş dilçiliyin aktual məsələlərindəndir.

Annotasiya. Məqalədə Əməkdar Elm Xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Həsən Mirzəyevin şeir dili tədqiqatına cəlb edilir. Araşdırmadan məlum olur ki, dilçi alimin bədii yaradıcılığında obrazlılığı, ifadəliliyi, emosionallığı təmin etmək üçün Azərbaycan ədəbi dilində üslubi fiqur kimi özünü göstərən azsonans, alliterasiya, epifora, omonim sözlər, sinonimlər, antonimlər, metafora və s. vasitələrdən geniş istifadə edilmişdir.

Metod. Məqalədə dilçiliyin müasir metod və üsullarından, xüsusilə müqayisəli-qarşılaşdırma, təsviri və areal metodlardan istifadə edilmişdir.

Giriş.

XX əsr Azərbaycan dilçiliyinin yüksək inkişaf yolu keçdiyi dövr hesab olunur. Bu inkişafda özünəməxsus yeri və mövqeyi olan tədqiqatçı alimlərdən biri də Bəkir Çobanzadə məktəbinin layiqli davamçısı Əməkdar Elm Xadimi, görkəmliictimai-siyasi xadim, filologiya elmləri doktoru, professor Həsən Mirzəyevdir. Onun Azərbaycan dilçiliyinin ayrı-ayrı sahələri, xüsusilə də qrammatika, dialektologiya və onomalogiya istiqamətlərində apardığı uzunmüddətli və davamlı tədqiqatlar dilçilik elmində yeni bir mərhələ açmışdır. Belə uğurlu nəzəri-lingvistik araşdırmaların əsasında alimin əldə etdiyi biliklər sistemi və təcrübə ilə yanaşı, heç şübhəsiz ki, onun doğma ana dilində, eləcə də doğulub boya-başa çatdığı əzəli türk-oğuz yurdu Dərələyəz mahalına sonsuz sevgisi dayanır. Professor Həsən Mirzəyevin Dərələyəzin makro və mikro toponimləri, dialekt xüsusiyyətləri və “Dərələyəz folkloru” ilə bağlı apardığı tədqiqat işləri busevdanın məntiqi təzahürüdür.

Doğma yurda bütün varlığı ilə bağlı olan Professor Həsən Mirzəyevin tükənməz Vətən sevdası elmi axtarışlardanbədi yaradıcılığa yol alaraq bədii-poetik nümunələrlə yaddaşlarda Həsən Mirzəyevin “Əbədi məhəbbət dastanı”na çevrilmişdir. “Hanı o səndəki el, Dərələyəz” adlandırılan bu dastanın hər misrasında viranəyə çevrilmiş yurd yerlərinin acı həsrətipoetik düşüncənin misralarında düyünlənir, nisgilli xatirələr dilə gətirilir:

Sənsiz qısa dönüb baharım, yazım,
Sınıbdır kamanım, dillənmir sazım.
Həsənəm, bu dərdi de necə yazım?
Didərgin olubdur el, Dərələyəz!

Ancaq əsərin ayrı-ayrı poetik parçalarında bu həsrət və ya nisgillik fonunda yurda dönüşlə bağlı ümid işartıları da ifadə olunur. Məs:

Səndə mənim baxça, bağım qalıbdır,
Keçmişim, tarixim, tacım qalıbdır.
Cənnət kimi bir məkanım qalıbdır,
Mütləq gələcəyəm bil, Dərələyəz,
Çox ötüb keçsədə il, Dərələyəz.

Professor Həsən Mirzəyevin bədii yaradıcılığında şeir dilinin rəvanlığına, axıcılığına xidmət edən, obrazlılıq və emosionallığın bütün incəlikləri ilə təmin edilməsinə şərait yaradan azsonans, alliterasiya, epifora, metafora, omonim sözlər, sinonimlər, antonimlər və frazeoloji birləşmələrdən söz ustalarına məxsus peşəkarlıqla istifadə olunur ki, bu da təbii olaraq alimin ana dilinin incəliklərinə dərinləndən bələd olmasından irəli gəlir.

Müəllifin parçalanmış vətən torpağının acı həqiqətlərinin tərənnümünə həsr etdiyi “Dərdimi” şeiri bu cəhətdən maraq doğurur:

Qalxın Vətən oğlu, qalxın ayağa,
Doğma yurda sahib çıxmasın dığa.
Qovun nankor hayı, qovun uzağa,
Arpa çayda verin selə dərdimi. (Səh: 22)

Vətən oğluna xitabən başlanan bu bənddə ayrı-ayrı misraların son sözündə işlənən -a saitinin azsonansı (ayağa, dığa, uzağa) poetizmi təmin etməklə şeir dilinə axıcılıq, revanlıq gətirir.

Həmin şeirin başqa bir bəndində isə alimin dərdli düşüncələrinin poetik ifadəli -i saitinin azsonansı ilə misralanır: məs:

Zorla köçürüblər oğuz elini,
Bu qəm yükü yaman büküb belimi
Dilim-dilim doğrayıblar dilimi,
Aşıqlar söyləsinelə dərdimi. (Səh: 22)

Bəzi məqamlarda professor vətən nisgilindən doğan kədərini nəzmlə ifadə edərkən bədii fikrin təsir gücünü və emosionallığını artırmaq məqsədilə yeri gəldikcə eyni bənddə həm azsonans, həm alliterasiya, həm də epiforadan məharətlə istifadə edir. Məs:

Parçalamıb, şaqqalanıb Vətənim,
Tapdalanıb, hey talanıb Vətənim
Tonqallara çox qalanıb Vətənim
Mən necə unudum belə dərdimi? [Səh : 22]

Verilmiş bəndin birinci misrasında işlənən parçalanıb, şaqqalanıb, ikinci misradakı tapdalanıb, talanıb, üçüncü misradakı qalanıb leksik vahidlərinin tərkibindəki -a fonemi misradaxili və misralararası azsonans, həmin sözlərin sonunda verilmiş -b samiti alliterasiya, misraların sonunda təkrarlanan Vətənim sözü isə epifora yaratmaqla şeirdə dərin və təsirli məzmunun, aydın və axıcı dilin ifadəsinə xidmət edir.

Professor Həsən Mirzəyevin poeziya dilində lelsik məcazlardan, xüsusilə metaforadan geniş istifadə olunur. Metaforik səciyyəli dil vahidləri əsasən onun sevgi motivli şeirlərində öz əksini tapmışdır. Məs:

Qara telin tökülüb ağ buxağa,
Mərcan dişin bürünüb bal dodağa
Ala gözün yaraşır al yanağa,
İcazə ver həmdəm olum nə olar? (Səh: 36)
Və ya
Mina gərdan yeriyəndə titrəyir
Mərmər sinə tərəşamama bənzəyir
Gülşən bağın müşkü-ənbər çiləyir,
Gülşən bağa qonaq gəlim nə olar?

Ecazkar gözəlliyin vəsfinə həsr olunmuş “Nə olar” şeirindən nümunə gətirdiyimiz bu bəndlərdə müəllif mərcan diş, bal dodaq, mərmər sinə, mina gərdan məcazlarının köməyiylə zahiri gözəlliyin spesifikasını göz önündə canlandırır.

Professor Həsən Mizəyevin poeziyayaradıcılığında bədii sözün təsir gücünü artıran üslubi fiqurlardan biri də dilə xüsusi rəngarənglik və çalarlıq gətirən sinonim sözlərdir:

Düşmən əlindədirmüqəddəs yerim
Ləlim, cəvahirim, abidəm, pirim,
Qoy ayağa qalxsın igidim, ərim
Bəlkə bu şad xəbər silə dərdimi. (Səh: 22)

Təqdim olunan şeir parçasında müəllif ləlim, cəvahirim və igidim, ərim sözləri vasitəsilə sinonimik cərgə yaradaraq bədii fikrin obrazlılıq və emosionallığına xüsusi rəng qatır.

Bəzi şeir parçalarında bədii düşüncənin real məzmunu aydın, axıcı bir dildə vermək üçün eyni bənddə sinonimlərlə paralel olaraq antonimlərə də yer verilir. Məs:

Gəldim yaylaqlara, dağlara çıxam,
Ordan viran olmuş yurdlara baxam,
Həsənəm bir gün var, bir günsə yoxam
Vətənin ətrini qoxlamağa gəlmişəm,
El-obamı yoxlamağa gəlmişəm. (səh: 31)

Dildə üslubi fiqurlardan biri kimi təzahür edən omonimlərin sözyaratma imkanlarına dərinlən bələd olan dilçi alim poeziyasında onlardan yararlanaraq şeir dilini daha da zənginləşdirir. Məs:

Yağlar əlində qalmısan əsir
Sinəmi dağlayır bu dağın dağlar,
Həsrətdən ürəyim sızlayır, əsir.
Mən necə yaşadım, bu dağı, dağlar?(səh: 24)

“Dağlar” şeirində verilmiş bənddə birinci misradakı əsir ismi ilə üçüncü misrada işlənən əsir feli (-ir zaman şəkilçisidir) leksik-qrammatik omonimlik təşkil edir və şeir dilinə əlvanlıq gətirir.

Professor Həsən Mirzəyevin bədii yaradıcılığında önəm verdiyi söz qrupları arasında arxaizmlərə də rast gəlmək mümkündür. Məs:

Şeir yazdım hikmət dolu söz dedim.
Hər kəlməni sərməst dedim, düz dedim
Pərilərə könüllərdə gəz dedim,
Qoşqar vüqarlısan, ay Narıncxatın (səh 28)

Bəndin ikinci misrasında işlənən sərməst sözü fars mənşəli sər (baş) və məst (sərxoş) sözlərinin birləşməsindən düzəlib arxaik söz kimi dialektlərimizdə işlənməkdədir.

Bir həkim hər səhər nəbzimə baxır,
Gülər üzü, xoş rəftarı gözəldir.
Duyan könülləri yandırır, yaxır,
Şirin dili, şəkər sözü gözəldir (səh: 47)

Və ya

Yeriyəndə sanki kəklikdir, səkir,
Oğrun baxışları qəlbə dağ çəkir
Görün indi Həsən Mirzə nə çəkir?
Gəlişi də, gedişi də gözəldir (səh: 47)

“Gözəldir” şeirindən verilmiş bəndlərdəki yandırır-yaxmaq və qəlbə dağ çəkmək frazeoloji məcazları bədii fikrin obrazlılığını artırır, şeir dilinə üslubi rəng gətirir. Bütün bunlar deməyə əsas verir ki, Professor Həsən Mirzəyev təkcə elmi yaradıcılığı ilə deyil, yaratdığı bədii söz sənəti nümunələri ilə də Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşməsinə öz tövhesini vermişdir.

Nəticə:

Dilçi alim söz sənəti kimi bədii söz sənətində frazeoloji məcazlara xüsusi diqqət yetirir, heç şübhəsiz bunun səbəbi frazeoloji vahidlərin semantikasındakı obrazlılıqla bağlıdır.

Ədəbiyyat

- 1.Mirzəyev H.Hanı o səndəki el, Dərələyəz. Bakı.2007
- 2.Dəmirçizadə Ə. Müasir Azərbaycan dili, Bakı. 2007. 172 .
- 3.Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili (leksika). Bakı. 2007.
- 4.Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. Bakı. 2003.
- 5.Həsənov H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı. 1987.

**Görkəmli azərbaycanşünas alim Həsən Mirzəyev
feil bəhsinin sistemli tədqiqatçısı kimi (feili sifət əsasında)**

Təranə Adil qızı Nağıyeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, b/m
ADPU, Azərbaycan dilçiliyi kafedrası
terane.nagiyeva.79@mail.ru

Xülasə

Azərbaycan dilçiliyinin görkəmli simalarından biri olan Həsən Mirzəyevin feil bəhsinə aid olan feili sifətin tədqiqində əvəzolunmaz rolu göz önündədir. Görkəmli alim Həsən Mirzəyevin ana dilimizin dərinədən öyrənilməsində əvəzsiz xidməti olmuşdur. Azərbaycan dilçilik sahəsində dərin elmi araşdırmaların aparılması və sanballı elmi əsərlərin yazılması onun elmi yaradıcılığının sütunudur.

Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında, dilin hərtərəfli araşdırılması və tədrisində böyük xidmətləri olan H.Mirzəyev 11 kitabın və 200-dən artıq elmi və elmi-metodik məqalələrin müəllifi olmuşdur. Azərbaycan dilçiliyində 11-dən çox kitab müəllifi olan böyük alim tədqiqatları Azərbaycan dilçiliyinin zənginləşməsində də böyük rolu olmuşdur.

H.Mirzəyevin "Azərbaycan dilində feil" kitabı bu nailiyyətlərin önündə gedən, dilçiliyimizin qızıl fonduna daxil olan əsərlərdəndir. Bu dərsliyi Azərbaycan dilçiliyində feil mövzusunda yazılan ilk geniş və əhatəli dərs vəsaiti hesab etmək olar. İlk variantını namizədlik dissertasiyası kimi yazdığı bu əsəri müəllif eksperiment əsasında genişləndirərək ayrıca kitab halında çap etdirmiş və sonralar daha da təkmilləşdirərək dərs vəsaitinə çevirmişdir. Bu əsərdə məntiqi mühakimə çox güclüdür. Mövzular məntiqi olaraq bir-birindən doğur. Ona görə də əsərin bölmələri böyük bir zəncirin həlqəciklərini xatırladır.

H.Mirzəyevin "Azərbaycan dilində feil" kitabına daxil olan feili sifət genişliyinə və zənginliyinə görə öndə dayanır. Müəllif bu bölmədə türkologiyada və Azərbaycan dilçiliyində bəhslə bağlı mübahisəli məsələləri işıqlandırmaqla zaman anlayışının mücərrəd imkanlarına geniş şəkildə aydınlıq gətirmişdir. Feili sifətin feilə və sifətə məxsus xüsusiyyətləri fərləndirilməklə yanaşı, həmçinin zaman anlayışının ifadə imkanları da geniş şəkildə şərh olunmuşdur.

Açar sözlər: alim, dilçi, feil, feili sifət, zaman

Выдающийся азербайджанский ученый Гасан Мирзоев как систематический исследователь обсуждения глаголов (на основе прилагательных)

Тарана Адиль кызы Нагиева

Резюме

Гасан Мирзоев, один из видных деятелей азербайджанского языкознания, играет незаменимую роль в изучении глагольных прилагательных. Выдающийся ученый Гасан Мирзоев внес неоценимый вклад в глубокое изучение нашего родного языка. Проведение глубоких научных исследований в области азербайджанской лингвистики и написание значительных научных работ - основа его научного творчества.

Г. Мирзаев, внесший большой вклад в развитие азербайджанского языкознания, всестороннее исследование и преподавание языка, был автором 11 книг и более 200 научных и методических статей. Он является автором более 11 книг по азербайджанской лингвистике и сыграл большую роль в обогащении азербайджанской лингвистики.

Книга Г. Мирзоева «Глагол в азербайджанском языке» является одним из ведущих произведений этих достижений и входит в золотой фонд нашего языкознания. Этот учебник можно считать первым всеобъемлемым учебником по глаголам в азербайджанском языкознании. Автор расширил первую версию этой работы как кандидатскую диссертацию на основе эксперимента, опубликовал ее отдельной книгой, а затем усовершенствовал и превратил в учебное пособие. В этой работе очень сильны логические рассуждения. Темы логически вытекают друг от друга. Поэтому участки работы напоминают петли большой цепочки. Глагол, включенный в книгу Г. Мирзоева «Глаголы в азербайджанском языке», выделяется широтой и богатством прилагательных. В этом разделе автор освещает спорные вопросы тюркологии и азербайджанской лингвистики и разъясняет абстрактные возможности концепции времени. Помимо различия глагольных и прилагательных характеристик глагола, глагол также широко интерпретируется с точки зрения способности выражать понятие времени.

Ключевые слова: ученый, лингвист, глагол, прилагательное, время.

**Prominent Azerbaijani scholar Hasan Mirzayev
as a systematic researcher of verb discussion (based on adjectives)**

Tarana Adil gizi Nagiyeva

Summary

Hasan Mirzayev, one of the prominent figures of Azerbaijani linguistics, has an irreplaceable role in the study of verb adjectives. Prominent scientist Hasan Mirzayev had an invaluable contribution to the deep study of our native language. Carrying out in-depth scientific researches in the field of Azerbaijani linguistics and writing significant scientific works is a pillar of his scientific creativity.

H. Mirzayev, who made great contributions to the development of Azerbaijani linguistics, comprehensive research and teaching of the language, was the author of 11 books and more than 200 scientific and methodological articles. He is the author of more than 11 books on Azerbaijani linguistics and has played an important role in the enrichment of Azerbaijani linguistics.

H. Mirzayev's book "Verb in the Azerbaijani language" is one of the leading works of these achievements and is included in the golden fund of our linguistics. This textbook can be considered as the first comprehensive textbook on verbs in Azerbaijani linguistics. The author expanded this work, which he wrote the first version as a candidate's dissertation, on the basis of an experiment, published it as a separate book, and later improved it and turned it into a textbook. Logical reasoning is very strong in this work. Topics are logically derived from each other. Therefore, the sections of the work are reminiscent of the loops of a large chain.

The verb included in H. Mirzayev's book "Verbs in the Azerbaijani language" stands out for its breadth and richness of adjectives. In this section, the author clarifies the abstract possibilities of the concept of time by highlighting controversial issues related to discussion in Turkology and Azerbaijani linguistics. In addition to differentiating the verb and adjective features of the verb, the verb is also widely interpreted in terms of the ability to express the concept of time.

Key words: scholar, linguist, verb, adjective, tense.

Aktuallıq. Həsən Mirzəyev Azərbaycan dilçiliyində özünəməxsus çəkiyə məxsus olan sanballı alimlərdən biridir. Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında, dilin hərtərəfli araşdırılması və tədrisində böyük xidmətləri olan H. Mirzəyevin elmi yaradıcılığının hərtərəfli öyrənilib araşdırılması dövrümüz üçün aktual məsələlərdən biridir.

Annotasiya. Məqalədə Azərbaycan dilçiliyinin görkəmli simalarından biri olan Həsən Mirzəyevin feil bəhsinə aid olan feili sifətin tədqiqində

əvəzolunmaz rolundan danışılmışdır. H. Mirzəyevin "Azərbaycan dilində feil" kitabına daxil olan feili sifət genişliyi və zənginliyi ilə öndə dayandığı vurğulanır. Müəllif bu bölmədə türkologiyada və Azərbaycan dilçiliyində bəhslə bağlı mübahisəli məsələləri işıqlandırmış, zaman anlayışının mücərrəd imkanlarına geniş şəkildə aydınlıq gətirmişdir. Feili sifətin feilə və sifətə məxsus xüsusiyyətləri fərqləndirilməklə yanaşı, həmçinin zaman anlayışının ifadə imkanları da geniş şəkildə şərh olunmuşdur.

Metod. Məqalədə müasir dilçilik metod və üsullarından, xüsusilə də qarşılaşdırma və təsviri üsullardan istifadə edilmişdir.

Giriş

Dilçilikdə feil bəhsi digər nitq hissələri ilə münasibətdə daha çətin və mürəkkəb xüsusiyyətləri ilə seçilir. Məlumdur ki, feil əsas nitq hissələrinin 40% - ni təşkil edir. Təbii ki, çoxluq təşkil etməsi bu bəhsin mürəkkəb olmasından irəli gəlir. Bu mənada da feil bəhsi ilə bağlı aparılan tədqiqatlarda mübahisə doğuran və bir-birini təkzib edən faktlara da rast gəlmək olur.

Nəzərə almaq lazımdır ki, əsas nitq hissəsi olan feilin tərkibinə aid olan leksik vahidlərin çoxu (sadə feillər 100%) milli sözlərdən ibarətdir. Milli leksik vahidlərin tərkibi ilə bağlı elmi izahlarda yaranan ikifikirlik və qaranlıq tərəflər Həsən Mirzəyev kimi alimi narahat etməyə bilməzdi. Elə bu səbəbdən də bu bəhsdə qarşıya çıxan çətin məqamları, mübahisə doğuran fikirləri aradan qaldırmağı qarşısına məqsəd qoyan böyük alim Həsən Mirzəyev məqsədinə tam olaraq çatmışdır. Onun 503 səhifədən ibarət olan "Azərbaycan dilində feil" kitabı tam olaraq bu məsələlərin həllinə yönəlmiş, feilin əlamətdar cəhətləri ciddi şəkildə araşdırılmış, nitq hissələri arasında yeri və çəkisi müəyyənləşmiş, feildə təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyası, təsirli və təsirsiz feillərin leksik-semantik, morfoloji-sintaktik, frazeoloji, üslubi, fonetik xüsusiyyətləri, feili sifətlərin feil və sifət ilə müştərək və fərdi cəhətləri, isimləşməsi və bu kimi bir çox məsələlər hərtərəfli şəkildə şərh olunmuşdur. Həmçinin alimin monoqrafiyasında feil və feili sifətlə bağlı bu və ya başqa şəkildə bağlı olan digər məsələlərə də nəzər yetirilmişdir.

Alim "Azərbaycan dilində feil" adlı kitabında yazır: "Feili sifət həm feil, həm də sifətin xüsusiyyətlərini ifadə edir. Məlum olduğu kimi, feil əşyanın hərəkətini, sifət isə əşyanın əlamətini bildirir. Feili sifət isə əşyanın hərəkətlə bağlı olan əlamətini bildirir.

Feili sifətin belə ikili xüsusiyyətə malik olması və cümlədəki mövqeyi (ayrı-ayrı cümlə üzvləri yerində işləmə bilməsi və s.) onun tədqiqi işini çətinləşdirmiş və türkologiyada müxtəlif fikirlərin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, feili sifət bəzən ayrıca nitq hissəsi hesab edilmiş, daxil olunmuş və bəzən də feildən düzələn (düzəltmə) sifətlərlə qarışdırılmışdır. (10, 298) Alimin gəldiyi qənaətlər tamamilə doğrudur. Çünki XIX əsrin ortalarından XX əsrin ortalarına qədər aparılan bir çox tədqiqatlarda biz türk dillərində

tədqiqat aparan ayrı-ayrı müəlliflərin feili sifəti öz araşdırmalarında ayrıca bir nitq hissəsi kimi göstərdiyinin şahidi oluruq. Nümunə üçün qeyd edə bilərik L.Z.Budaqovun (5, 238), A.Trayonskinin tatar dilinə aid yazdığı "Tatar dilinin qısa qrammatikası" (11,8) və A.Borovkovun uyğur dilinə aid yazdığı "Uyğur dili dərslisi" (4, 27) kitablarında feili sifət ayrıca nitq hissəsi kimi verilmişdir. Təkcə XIX-XX əsrlərdə deyil, ondan əvvəlki dövrlərdə də feili sifətin ayrıca nitq hissəsi olması fikri mövcud idi. H.Mirzəyev monoqrafiyasında yazır: "Hələ qədim yunan qrammatika kitablarında feili sifət ayrıca nitq hissəsi hesab edilmişdir. Rus və tunqus dillərinin feili sifətləri haqqında da belə bir fikir vardır.(10, 299). Doğrudur, XX əsrin ortalarından sonrakı illərdə feili sifətlə bağlı yaranan fikir müxtəlifliyi bir qədər azalmış, hətta ayrıca nitq hissəsi hesab edilməsi fikrinə təsadüf olunmur və türkologiyada demək olar ki, feil kateqoriyasına aid edilir. Lakin bu o demək deyil ki, feili sifətlə bağlı bütün məsələlər öz real həllini tapıb. Deyə bilərik ki, feili sifətin morfoloji xüsusiyyətləri ilə bağlı fikir müxtəliyi bu günə qədər davam edir.

Böyük alim H.Mirzəyev feili sifət şəkilçilərini göstərməklə, nümunələr verməklə fikrini məhdudlaşdırmır, eyni zamanda hər bir şəkilçinin xüsusiyyətlərini təhlil etməyi də vacib sayır. Müəllif sözügedən dərş vəsaitində feili sifətin aşağıdakı şəkilçilər vasitəsilə düzəldiyini göstərir: -(y)-an; -ən; -miş; -miş -muş -mü; -dıq -dik -duq -dük; -(y)-acaq -əcək; -(y)-ası -əsi; -malı -məli; -ar -ər -r; -maz -məz (10, 326).

Müəllif apardığı araşdırmaların nəticəsi kimi qeyd edir ki, bu şəkilçilərdən -an², -miş⁴, -dıq⁴, -acaq² şəkilçiləri feili sifət düzəltməkdə məhsuldardır və feilə məxsus xüsusiyyətləri ifadə etmək işində daha geniş imkanlara malikdir. Eyni zamanda müəllif -ası², -malı², -ar², -maz² şəkilçilərinin əvvəlki şəkilçilərə münasibətdə məhdud imkanlara malik olduğunu qeyd edir. Bu fikrini təsdiqləyən alim yazır, "Müasir dilimizdə -malı, -məli şəkilçili feili sifətlər qismən, -ar, -ər, -r, -maz, -məz şəkilçili feillər isə əksərən keçid vəziyyətindədir, yəni bunlar feildən düzələn düzəltmə sifət xüsusiyyəti kəsb etməkdədir. (10, 326)

H.Mirzəyev sözügedən dərş vəsaitində feili sifət şəkilçilərinin xüsusiyyət və imkanlarını şərh etməkdən savayı, həm də onların başqa şəkilçilərlə omonimliyi məsələsinə də toxunmuşdur. Feili sifətə məxsus -an şəkilçisindən danışan alim bu şəkilçinin gələcək və indiki zaman məzmununu ifadə etdiyini bildirir.(10, 326). Halbuki müəllifə qədər bu şəkilçinin indiki və gələcək zaman məzmununu ifadə etməsi ilə bağlı müxtəlif fikirlər mövcud idi. Beləki H.Mirzəyevə qədər feili sifət şəkilçiləri ilə bağlı gedən tədqiqatlarda -an, -ən şəkilçiləri ya indiki zamana, ya da gələcək zamana aid edilmişdir. Məsələn T.Makarov yazır: Feili sifətin 3 zamanı vardır: indiki zaman -(y)-an-ən; keçmiş zaman -miş, -miş, -muş, -mü; gələcək zaman -ar, -ər, -r və -(y)-acaq, -əcək; şəkilçiləri ilə ifadə olunur. (4, 49-140).

Bundan başqa -an² şəkilçisinin yalnız indiki zaman məzmunu ifadə etməsi fikri Kazım bəyə də aiddir. Bundan fərqli olaraq, Lazer Budaqov -an, -ən şəkilçilərinin indiki, bəzən də keçmiş zamanı ifadə etdiyini bildirir. (9, 257)

Müasir dövrümüzdə ümumtəhsil orta məktəbləri üçün nəzərdə tutulmuş Azərbaycan dili dərsliklərində də -an² şəkilçisi indiki zamanı ifadə etdiyi göstərilir. (2, 68)

Lakin H.Mirzəyev haqlı olaraq qeyd edir ki, müasir dilimizdə bu şəkilçi (-an, -ən) iki zaman: indiki və gələcək zaman anlayışlarını ifadə edir. Eyni zamanda alim digər türk dilləri ilə müqayisəsinə də nəzər yetirir. (10, 327).

Feili sifətin -dıq⁴ şəkilçisindən danışan alim şəkilçinin mənşəyi haqqında elmi bir açıqlama verir. Ustad yazır: -dıq⁴ şəkilçisi müasir dilimizdə həmişə mənsubiyyət şəkilçisi ilə işlənir və əsasən, feili sifət düzəltməyə xidmət edir. Məs: düşündüyüm (mövzu), dinlədiyim (mühazirə), xatırladığı (hadisə), vuruşduğumuz (cəbhə) və s.

Güman etmək olar ki, bu şəkilçi ilə müasir dilimizdə feilin şuhidi (yaxın) keçmiş zamanını düzəldən -dı, -di, -du, -dü şəkilçisi bir mənəbdən təşəkkül etmişdir. Məhz buna görə də -dıq⁴ şəkilçili feili sifətlərdə şuhidi (yaxın) keçmiş zaman məzmunu daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. (10, 328-329)

Ə.Z.Abdullayev də -dıq⁴ şəkilçisi haqqında yazır: "Azərbaycan dilində geniş miqyasda işlənən bu feili sifət şəkilçisinə hazırda mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmədən təsadüf edilmir." (1, 68)

Lakin onu da qeyd edək ki, Azərbaycan dilindən fərqli olaraq türk, türkmən və qaqauz dillərində bu şəkilçi (-dıq, -dik, -duq, -dük) mənsubiyyət şəkilçisizlə işlənə bilir. Məs: ianədik adam, eşidilmedik sözlər (3, 46).

H.Mirzəyev bu şəkilçinin isim düzəltdiyini də qeyd edir və nümunə olaraq tapdıq, satdıq sözlərini göstərir.

3. -mış, -miş, -muş, -müş şəkilçiləri ilə bağlı alim yazır: "Formaca eyni olub bir mənşədən təşəkkül tapan bu şəkilçi müasir dilimizdə müxtəlif vəzifələr kəsb etmişdir ki, bu da onun mənə cəhətdən fərqlənməsinə səbəb olmuşdur. Müəllif bu şəkilçinin həm feili sifət, həm nəqli keçmiş, həm isim, həm də feili bağlama düzəltdiyini qeyd edir. (10, 328)

Eyni zamanda müəllif qeyd edir ki, -mış⁴ şəkilçili feili sifətin keçmiş zaman ifadə etməsi ilə bağlı heç bir əks fikirlər yoxdur. (10, 357)

4. -acaq, -acək şəkilçisi. Alim bu şəkilçinin işlənmə xüsusiyyətini belə izah edir: -acaq, -acək feili sifət şəkilçisi dilimizdə mənsubiyyət şəkilçisiz işləndiyi kimi, mənsubiyyət şəkilçisi ilə də işlənir. Məs: yığacağım meyvə, başlayacağımız iclas (10, 330)

Bu şəkilçi haqqında S.Cəfərov belə yazır: "Öz mənşəyi etibarilə müəyyən gələcək zamandan feili sifət düzəldən şəkilçi yerinə keçərək, ən nəhayət yeni söz əmələ gətirən leksik-qrammatik bir şəkilçi kimi formalaşmışdır. (7, s.97)

5. -ası, -əsi. Bu şəkilçi ilə bağlı H.Mirzəyev ümumi olaraq qeyd edir ki, feili sifət və lazım şəklini düzəltməyə xidmət edir və gələcək zaman məzmunu ifadə edir. (10, 330)

6. -malı, -məli. Bu şəkilçi haqqında alimin fərqli mülahizələri özünəməxsusluğuna görə seçilir. Əvvəla ustad bu şəkilçinin keçid vəziyyətində olduğunu qeyd edərək yazır: "... həmin şəkilçi ilə düzələn sözlərin bir qismi feili sifət deyil, feildən düzələn // düzəltmə sifət xüsusiyyəti kəsb edir. Məs: içməli su, gülməli söz və s.(10. 330) Həmçinin alim bu şəkilçinin zaman anlayışı ifadə edib-etməməsinə görə onu aşağıdakı şəkildə qruplaşdırır:

a) Zaman ifadə edə bilənlər

b) Zaman ifadə edə bilməyənlər(10, 357)

Zaman ifadə edən -malı, -məli şəkilçili sözlər feili sifət xüsusiyyəti kəsb edir. Məs: Bədirləli dünən buruqlara yollanmalı taxta-şalbanların hələ burada qaldığını gördü. (M.H); Beynəlxalq münasibətlərdə qırılmalı qaydalar çoxdur. (M.H); "Görülməli işlərimiz hələ qabaqdadır və s"

Zaman ifadə edə bilməyənlər isə daimi əlamət və keyfiyyət məzmunu kəsb edir və bununla da sifətin xüsusiyyətini daşıyır. Məs: Mənsurə içməli su gətirməyə getdi (S.Q); Xalidə gülməli sözlər, məzəli zarafatlarla onu əyləndirir, qızın fikrini dağıtmağa çalışırdı.(S.Q) Bu ən yeməli olmalıdır, buyurun dadına baxın. (10, 357).

Müəllif irəli sürdüyü mühakimədə tamamilə fərqlidir. Doğurdan da, yuxarıdakı cümlələrdə yollanmalı, görülməli, qırılmalı feili sifətləri əşyanın gələcək zamanla bağlı olan əlamətini bildirir, çünki burada hərəkət ön plandadır. Lakin içməli, gülməli, yeməli sözləri əşyanın demək olar ki, zamanla bağlı olmayan əlamətini bildirir, çünki burada gələcəldə içiləcək su, gələcəkdə yeyiləcək alma deyil, suyun və almanın daimi xassəsi nəzərdə tutulur. Gülməli sözündə isə daimi keyfiyyət bunlara nisbətən daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Məhz buna görə də ikinci qrupa aid olan sözlər əsasən sifətin dərəcə əlamətini qəbul edə bilər. Məs: ən içməli, daha içməli, lap içməli, olduqca içməli və s. Birinci qrupdan olan sözlərdə vaciblik məzmunu nisbətən qabarıq, ikinci qrupda olan sözlərdə isə həddindən artıq zəif şəkildə gözə çarpır ki, bu da əsasən zamanla bağlı məsələdir. (10, 355)

Elə buna görə də müəllif haqlı olaraq -malı, -məli şəkilçili sözlərin bir qisminin sifətə doğru inkişaf edərək sifət xüsusiyyəti kəsb etdiyini, digər qismi isə feili sifətlik xüsusiyyəti saxladığı qənaətinə gəlir. (10, 358-359).

7. -ar, -ər, -r; -maz, -məz feili sifət şəkilçiləri Ə.Dəmirçizadə bu şəkilçi haqqında deyir: "Azərbaycan dilinin ilk dövrləində daha çox ..., müasir dilimizdə isə son dərəcə az işlənən -ar, -ər, -r şəkilçisi dilimizin müasir mərhələsində feili sifət əmələ gətirmək vəzifəsini itirmək üzrədir. (8, 108).

H.Mirzəyev isə bu şəkilçinin yerini -an, -ən şəkilçisinin tutduğunu qeyd edir. (10, 331) Müəllifin fikrinə əsasən, bu şəkilçi şərti olaraq keçid vəziyyətindədir. (10, 333)

Alim bu şəkilçini də zaman ifadə edib-etməmək nöqtəyi-nəzərindən əsasən iki qrupa, zamanı cüzi şəkildə ifadə edənlər və zamanı ifadə etməyənlər qrupuna ayırmaq lazımdır. (10, 359)

H.Mirzəyev qeyd edir ki, -ar, -ər, -r; -maz, -məz şəkilçiləri ilə düzələn sözlərin əksəriyyəti dilimizdə əşyanın daimi əlamət və keyfiyyətini bildirir. Məs: Elə bil hamının başına qaynar su tökdülər (M.H); Gülər üzlü, ucaboy oğlan qəhqəsinə güclə ara verib dedi (V.Ş)

Faktlardan göründüyü kimi, qaynar, gülər sözləri zamanı ifadə etmir. -ar, -ər, -r, -maz, -məz şəkilçili sözlərin bir qismi isə zaman məzmununu ifadə edir. Lakin bu sözlər zamanı çox cüzi, ümumi, bir anlayış şəklində ifadə edir. Məs: Hər axar çeşmənin xoş zümzüməsi (S.V); Vurğunun bu yerə qonaq gəlməyi, Görünməz aylara, illərə qaldı (S.V) və s.

Verilmiş cümlələrdəki axar və görünməz sözlərindəki hərəkət məzmunu qabarıq şəkildə görə çarpmadığından zaman da ümumi anlayış şəklindədir. Digər tərəfdən -ar, -ər, -r şəkilçisinin öz məzmununda olan ümumi zaman çalarlığı da ona təsir edir. Belə sözlərə müasir dilimizdə çox az təsadüf edilir, çünki bu sözlər hal-hazırda -ar, -ər, -r şəkilçisi ilə deyil, başlıca olaraq, -an, -ən, iə (axan çeşmə, axan çay, axan su) işlənir. (10, 360)

Müəllif qeyd edir ki, -an, -ən şəkilçili feili sifətin zamanı feilin zamanı ilə uyğun gələ də bilər, gəlməyə də bilər. -(y)-an, -ən şəkilçili feili sifətin zamanını düzgün müəyyənləşdirmək üçün cümlənin ümumi məzmununu, cümlədəki feilin zamanını, feili sifətin əmələ gəldiyi sözün mənə çalarlığı, bunun məcazi mənə kəsb edib-etməməsi, hansı söz və ya birlmələrlə yanaşı işlənməsi və s. əlbəttə nəzərə alınmalıdır. Lakin bu üslubi məqamlar qrammatik xüsusiyyət üçün əsas ola bilməz. Burada, həmin şəkilçinin məzmunundakı qrammatik zaman anlayışı əsas götürülməlidir. (10, 351).

İndi də -(y)-an, -ən şəkilçisi ilə düzələn feili sifətlərə aid olduğu sözü keçmiş zamanla bağlı sürətdə əlamətləndirir. Məs: Hacıya öldürülən adamların intiqamını almaq lazım gəlirdi (S.H); Burada donu açılan yolub palçığı... ayağa yapışırdı. (İ.Ş)Qoca çarpayıda uzanan adamı göstərdi.

Bu cümlələrdəki öldürülən, açılan, uzanan feili sifətləri keçmiş zamanı bildirir. Həmin feili sifətləri öldürülmüş, açılmış, uzanmış şəkildə də işlətmək mümkündür, çünki bu feili sifətlərdə hal və hərəkətin icrası kəsilməmişdir. (10, 352).

-(y)-an, -ən şəkilçili feili sifətlər aid olduğu sözü indiki zamanla da bağlı olaraq əlamətləndirə bilər. Lakin bu indiki zaman anlayışı şərti qəbul edilməlidir, çünki iş hazırda davam etsə də, bunjn başlanğıcı, demək olar ki, keçmiş zamanla bağlıdır. İş davam etdiyinə görə indiki zaman məzmunu daha

qabarıq şəkildə özünü göstərir. Məs: Divardan boylanan uşağı görürsənmi? (M.C); Ölürəm, sonsuzam, çox dövlətim var, İtləri saxlayan cəmiyyət üçün (S.V.); Yırğalanan, sığallanan o xanımdır (S.V.);

Yuxarıdakı cümlələrdə boylanan, saxlayan, yırğalanan, sığallanan feili sifətləri aid olduğu sözü, əsasən indiki zamanla bağlı olaraq əlamətləndirmişdir, çünki burada iş söz söylənən vaxtda icra edilir. (10, 352)

Bu şəkilçinin məzmununda gələcək zaman anlayışının da olduğunu qeyd edən alim yazır: ..."Sən darıxma gələn adam ondan mütləq bir xəbər gətirəcək" - cümləsində gələn feili sifətində olan -ən şəkilçisi üslubdan asılı olaraq gələcək zaman feili sifət şəkilçisi yerində (yəni gələcək adam, gələsi adam) işlənmişdir. (10, 353). Hətta alimin qənaətinə görə gələn sözündəki -ən şəkilçisi müasir dilimizdə öz feili sifət düzəltmək vəzifəsini itirməkdə olan -ər şəkilçisi ilə bağlıdır.

Nəticə.

Beləliklə, bütün bunları yaxınlaşdırıb deyə bilərik ki, feil bəhsi ilə bağlı sözünü deyən dəyərli alim Həsən Mirzəyev feil bəhsinə aid olan feili sifət şəkilçilərinin həm türkologiyada, həm də müasir Azərbaycan dilində tədqiqinə nəzər yetirmiş, tutarlı və elmi təhlilləri əsasında bu bəhslə bağlı qaranlıq qalan məsələləri işıqlandırmış, feili sifətin hər bir şəkilçisinin işlənmə və məna kəsb etmə xüsusiyyətlərini əsaslı şəkildə tədqiq etmişdir.

Sonrakı nəsilər feillə bağlı çətin məqamlarda onun tədqiqat işinə üz tutduqları şübhəsizdir. Çünki feil və feili sifətlə bağlı mübahisəli məsələlərə bu dərəcə vəsaiti ilə bağlı son qoyulmuşdur fikrini əminliklə söyləmək olar.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev. Ə.Z. Müasir Azərbaycan dili. Bakı. 1962.
2. Azərbaycan dili dərslisi. 7-ci sinif. Bakı, 2018
3. Banguoğlu Tahsin. Türk qrammeri. İstanbul, 1940.
4. А.Боровков. Учебник уйгурского языка. Л., 1935.
5. Будагова. Л.З. Практическое руководство по турецко-татарского-адербиджанского наречия. С. Петербург, 1857.
6. Будагова. Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарского наречия. 1. С. Петербург, 1869.
7. Cəfərov.S. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 2004.
8. Dəmirçizadə Ə. Sifət. Azərbaycan dilinə aid tədqiqlər. Bakı, Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1947.
9. Макаров Татарская грамматика кавказского наречия. Тифлис, 1848.
10. Mirzəyev H. Azərbaycan dilində feil. Bakı, 2006.
11. А.Троянский. Краткая грамматика татарского языка. Казань, 1860.

Həsən Mirzəyev və aşiq poeziyası

Xatirə Əliyeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, b/m
ADPU, Azərbaycan dilçiliyi kafedrası

Xülasə

Azərbaycan dilçiliyinin görkəmli simalarından olan Həsən Mirzəyevin folklorşünaslıq fəaliyyəti həmişə göz önündə olmuşdur. Azərbaycan dilçilik sahəsində dərin elmi araşdırmaların aparılması və sanballı elmi əsərlərin yazılması onun elmi yaradıcılığının sübutudur.

Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında, dilin hərtərəfli araşdırılması və tədrisində böyük xidmətləri olan Həsən Mirzəyev 11 kitabın və 200-dən artıq elmi və elmi-metodik məqalələrin müəllifi olmuşdur. Azərbaycan dilçiliyində 11-dən çox kitab müəllifi olan böyük alim tədqiqatları Azərbaycan dilçiliyinin zənginləşməsində də böyük rolu olmuşdur.

Həsən Mirzəyevin toponomika sahəsindəki axtarışları keçən əsrin 80-ci illərinin sonlarından başlayır. O, 20 ildən çoxdur ki, Qərbi Azərbaycan Dərələyəz mahal toponimlərinin tədqiqi ilə məşğul olmuşdur. Görkəmli alim bu illər ərzindəki zəhmətinə heyrət etməmək olmur.

Açar sözlər: alim, aşiq, toponim, areal

Гасан Мирзоев и ашугская поэзия

Хатира Алиева

Резюме

Всегда была в памяти фольклорная деятельность одного из выдающихся деятелей азербайджанского языкознания Гасана Мирзаева. Проведение глубоких научных исследований в области азербайджанского языкознания и написание значительных научных работ является доказательством его научного творчества.

Г.Мирзаев, внесший большой вклад в развитие азербайджанского языкознания, всестороннее исследование и преподавание языка, был автором 11 книг и более 200 научных и научно-методических статей.

Исследования Гасана Мирзаева в области топонимии начались в конце 80-х годов прошлого века, более 20 лет он занимается изучением топонимов Даралайазского района Западного Азербайджана. Невозможно не удивиться многолетней работе выдающегося ученого.

Ключевые слова: ученый, ашуг, топоним, местность.

Hasan Mirzoyev and ashug poetry

Khatira Aliyeva

Summary

The folklore activity of Hasan Mirzayev, one of the prominent figures of Azerbaijani linguistics, has always been in mind. Carrying out of deep scientific researches in the field of Azerbaijan linguistics and writing of significant scientific works is a proof of his scientific creativity.

H. Mirzayev, who made great contributions to the development of Azerbaijani linguistics, comprehensive research and teaching of the language, was the author of 11 books and more than 200 scientific and scientific-methodical articles.

Hasan Mirzayev's research in the field of toponymy began in the late 80s of the last century. He has been studying the toponyms of the Daralayaz district of Western Azerbaijan for more than 20 years. It is impossible not to be amazed by the work of a prominent scientist over the years.

Keywords: scientist, ashug, toponym, area

Aktuallıq. Həsən Mirzəyev Azərbaycan dilçiliyində, aşiq poeziyasının araşdırılıb öyrənilməsində özünəməxsus dəstixətti olan seçilmiş ziyalılarımızdan biridir. Aşiq poeziyasının yenidən çiçəklənməsində, folklorə marağın artmasını, folklor nümunələrində rast gəldiyimiz Dərələyəz toponimləri H.Mirzəyevin elmi yaradıcılığının hərtərəfli öyrənilib araşdırılması dövrümüz üçün aktual məsələlərdən biridir.

Annotasiya. Məqalədə Azərbaycan dilçiliyinin görkəmli simalarından biri olan professor Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında aşiq sənəti, aşiq poeziyasının rolu böyük və əvəzsizdir. H.Mirzəyevin "Dərələyəz folkloru" kitabına daxil olan folklor nümunələrinin genişliyi aşiq poeziyasının zənginliyi geniş şəkildə əks olunmuşdur.

Metod. Məqalədə müasir metod və üsullardan istifadə olunmuşdur.

Giriş.

Həsən Mirzəyevin toponimika sahəsindəki axtarışları keçən əsrin 80-ci illərin sonlarından başlayır. O, 20 ildən çox Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahal toponimlərinin tədqiqi ilə məşğul olmuşdur.

Həsən Mirzəyev Azərbaycan aşiq ədəbiyyatının inkişafında müstəsna xidmətləri olan Dərələyəzli saz-söz ustadlarının, el şairlərinin yerini və mövqeyini müəyyənləşdirməyə çalışmışdır.

Azərbaycan filologiyasının inkişafında prof. Həsən Mirzəyevin xidmətləri böyükdür. O, mövzu seçərkən həmişə mübahisəli, tədqiq olunmamış, dilçilərin və folklorşünasların toxunmadığı məsələləri tədqiqata cəlb etmişdir.

Prof. Həsən Mirzəyev təkcə öz nəslinin, el-obasının yox, mənsub olduğu millətin çox dəyərli oğullarından idi. Əgər bir sözlə ifadə etməli olsaq, prof. Həsən Mirzəyev el adamıdır.

Həsən müəllim Azərbaycan ictimaiyyəti arasında böyük hörmət qazanmış ağsaqqalarımızdan idi. O sözün həqiqi mənasında əsil ziyalıdır. Alim olmaq mümkündür. Çox çalışarsan, zəhmət çəkərsən elmin arzu olunan zirvəsinə qalxarsan. Ancaq ağsaqqal olmaq üçün kiçik mənada deyilsə bir elin, obanın daha böyük məfhumla ölçülsə bir xalqın hörmətini qazanmalısız-Həsən Mirzəyev belə bir adam idi.

Azərbaycanlılar bir xalq olmaq etibarilə çox qədim tarixə malikdir və əhalisi çoxdur. Azərbaycan xalqının məskəni, onun yaşamış olduğu yerlərin sahəsi olduqca geniş olmuşdur. Azərbaycan xalqının böyük bir hissəsinin Cənubi Azərbaycanda, Türkiyə ərazisində yerləşməsi, İraq, Əfqanıstan və bu kimi ölkələrdə yayılması, indiki Ermənistan ərazisinin demək olar ki, hamısının Gürcüstan, Dağıstan ərazisində olan torpaqlarının böyük bir hissəsinin tarixən Azərbaycan xalqına məxsus olması, Türkmənistan, Özbəkistan, Qazaxıstan azərbaycanlıların yaşaması buna canlı sübutdur.

Azərbaycan aşiq sənətinin tarixi çox qədimdir. Şaman, varsaq, ozan, dədə, yanşaq və digər adlar altında bu günə gələn aşiq sənəti azərbaycanlıların canına-qanına hopmuşdur. Ona görə də aşıqlar xalqın xeyir-şərində, toy-düyünündə, sevin-kədərinə fəal iştirak etmiş və bu zaman xalqın yaşadığı yerlərə, buradakı toponimlərə yaxından bələd olmuşlar.

Geniş ərazi sahəsinə malik olan qonşu türkdilli xalqlarda da ozan aşiq sənəti yaxşı inkişaf etdiyindən aşıqların həmin yerlərə səyahət etməsi üçün əlverişli şərait yaratmış və onlar oradakı toponimlərlə də qismən tanış olmuşlar.

Azərbaycan aşiq poeziyasında işlənən toponimlərin coğrafi arealının çox geniş və bir çox tarixi faktlarda zəngin olduğunu isbat etmək üçün aşağıdakı bir neçə nümunəyə diqqət yetirək.

XVIII əsrdə Ağdamın Abdalgülab kəndində yaşamış Aşiq Valehin gəraylı və qoşmalarında:

Qarabağından səfər etdim,
Mülkü Şirvana mən dəldim,
Məcnun tək düşdüm səhraya,
Dəli-divanə mən gəldim.

Şamaxı şəhərinə yetdim,
Əcayib seyrilər etdim,
Daşkəsən gədiyim ötdüm,
Xaki rizvana mən dəldim

Valeh ağlar yana-yana
Səfər edər Dağıstana,
Çağırır cəngə meydana,
O Zərnigarın kağızı.

Faktlar göstərir ki, aşiq Valeh qoşmalarında işlənən Qarabağ, Şirvan, Şamaxı, Daşkəsən, Dağıstan kimi toponimlər geniş bir coğrafi ərazini əhatə edir. Coğrafi xəritəyə nəzər salan hər bir kəs bunu aydın şəkildə görə bilər.

XIX əsrdə yaşamış Şəmkirli aşiq Hüseynin qoşmalarında:
Şəmkirli aşiq Söyünən, mən burada yer eylədim,
Urmu, Salmas, Mağara, İsfahan zar eylədim.

Gəzdim Çəçən, Çərkəsi, nə qorxdun, nə ar eylədim,
Dəmir qapı Dərbənd, Quba, Gürcüstan xar eylədim.

Buradakı faktlardan aydın olur ki, Şəmkirli Hüseyn neçə-neçə ölkəni, yeri, məmləkəti gəzmiş, neçə-neçə ölkə, yer, məmləkət haqqında geniş məlumat toplamış, oradakı toponimlərin məşhur olanlarını öz qoşmalarında işlətməmişdir. Şəmkir, Quba, Dəmir qapı Dərbənd, Dağıstan, Gürcüstan, Çəçən, Çərkəzlər yaşayan yerlər və bu yerlərin adları göstərir ki, aşığın yaradıcılığında işlənən belə sözlərin arealı çox genişdir.

Görkəmli alim H. Mirzəyev Aşiq ədəbiyyatının inkişafında müstəsna xidmətləri olan Dərələyəz aşıqlarının əsərlərinin toplanması, sistemə salınması və nəşri Azərbaycan folklorşünaslığının qarşısında duran mühüm problemlərdən biri idi. Bu problemi də ilk dəfə həll edən H. Mirzəyev oldu.

Şair Həsən Mirzə xalq yaradıcılığına tükənməz bir xəzinə kimi baxmış, folklor nümunələrindən öz fikirlərinin, ideyalarını xalqa daha yaxşı çatdırmaq üçün bir vasitə kimi istifadə etmişdir. Onun şeirlərinin mövzu dairəsi və forma mündəricəsi, demək olar ki, birbaşa folklorla bağlıdır. Buna görə də biz tədqiqat prosesində alim-ziyalının folklor araşdırmaları ilə şeir yaradıcılığını bir-biri ilə üzvi şəkildə təhlil etməyə çalışdıq. Həsən Mirzə haqqı, insan ürəyinin həqiqətini layiqincə dərk edən və görən sənət adamıdır.

Həsən Mirzə şeirlərində adı çəkilən toponimlər, əsasən Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mhalına məxsusdur. Şairin şeirlərində xüsusi lay təşkil edən toponimlər kontekstual şəraitdə mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi.

Bizcə, onun şeirlərində toponimlərin tez-tez işlənməsi vətənə bağlılıqdan, torpağa sevgidən irəli gəlirdi. Bu yer adları şairin qan yaddaşına dərinlən hopubdur.

Nəticə.

Həsən Mirzə bədii sözə dərinlən bələd olan, xalq dili materiallarında qənaətlə istifadə etməyi bacaran şairlərimizdən idi. Onun poeziyasında yersiz işlədilən söz və ifadələrə rast gəlmək olmurdu. Şairin şeirlərində poetexnoloji

baxımdan ənənəvi məcazlar sistemi (metafora, eptet, təşbeh, mübağilə, bədii sual, bədii nida, bədii təzad və s.) yeni linqvistik çalarlarda özünü göstərirdi, qafiyələnmənin fonetik və qrammatik istiqamətləri dərinləşirdi.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev. Ə.Z. Müasir Azərbaycan dili. Bakı. 1962.
2. Azərbaycan dili dərslisi. 7-ci sinif. Bakı, 2018
3. Bangu oğlu Tahsin. Türk qrammeri. İstanbul, 1940.
4. А.Боровков. Учебник уйгурского языка. Л., 1935.
5. Будагова. Л.З. Практическое руководство по турецко-татарского-адербиджанского наречия. С. Петербург, 1857.
6. Будагова. Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарского наречия. 1. С. Петербург, 1869.
7. Cəfərov.S. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 2004.
8. Dəmirçizadə Ə. Sifət. Azərbaycan dilinə aid tədqiqlər. Bakı, Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1947.
9. Макаров Татарская грамматика кавказского наречия. Тифлис, 1848.
10. Mirzəyev H. Azərbaycan dilində feil. Bakı, 2006.
11. А.Троянский. Краткая грамматика татарского языка. Казань, 1860.

Tarixi əks etdirən toponimlər Həsən Mirzəyevin tədqiqatlarında

Sürəyya Həsənova

baş müəllim ADPU, Xarici Dillər Mərkəzi

e.mail: hasanovvagif114@gmail.com

Xülasə

Uzun illər düşmən tapdağında qalmış Qərbi Azərbaycanın xüsusi adları böyük alimin diqqət mərkəzində olmuş, istər Dərələyəz mahalının, istərsə də digər qəsb edilmiş torpaqlarımızın xəritələrdən və yaddaşlardan silinməsinə çalışılan toponimlərinin taleyi bu Həsən Mirzəyevi daim düşündürmüş, elə buna görə də həmin adları toplayaraq elmi araşdırmaya cəlb etmişdir. Doğma yurdunun tarixi keçmişini yaşatmaq məqsədilə Həsən Mirzəyev “Seçilmiş əsərləri”nin 3-cü cildində Dərələyəz mahalının keçdiyi inkişaf yolundan bəhs etmişdir. Göstərmişdir ki, Dərələyəz mahalı ilə Şərur eyni inzibati bölgüyə aid edilmiş, gah Naxçıvan, gah da İrəvan quberniyasının “Şərur-Dərələyəz” qəzası adlandırılmışdır. Məqalədə ərazinin toponimləri haqqında H.Mirzəyevin fikirləri öz ifadəsini tapmışdır.

Açar sözlər: onomastika, toponim, mahal, qərbi, təsnifat

Топонимы, отражающие историю в исследованиях Гасана Мирзаева

Сурайя Гасанова

Резюме

Особые названия Западного Азербайджана, долгие годы находившегося под вражеской оккупацией, были в центре внимания великого ученого. Чтобы возродить историческое прошлое родной земли, Гасан Мирзаев в 3-м томе «Избранных сочинений» рассказал о развитии Даралайазского района. Он отметил, что Даралайазский район и Шарур принадлежат к одному административному округу, который иногда называют Шарур-Даралайазским районом Нахчывана или Иреванской области. В статье выражены взгляды Х.Мирзаева на топонимы местности.

Ключевые слова: ономастика, топоним, район, запад, классификация.

Toponyms reflecting history in Hasan Mirzayev's researches

Surayya Hasanova

Summary

The special names of Western Azerbaijan, which had been under enemy occupation for many years, were in the focus of the great scientist's attention. In order to revive the historical past of his native land, Hasan Mirzayev spoke about the development of Daralayaz district in the 3rd volume of "Selected Works". He pointed out that Daralayaz district and Sharur belonged to the same administrative division, sometimes called "Sharur-Daralayaz" district of Nakhchivan or Iravan province. H. Mirzayev's views on the toponyms of the area are expressed in the article.

Keywords: onomastics, toponym, district, west, classification

Aktuallıq. Toponimlərin tədqiqi hər zaman aktualdır. Çünki bu adlar mənsub olduğu dilin, xalqın tarixi keçmişini əks etdirir. Qərbi Azərbaycan torpaqlarında sonradan (XIX əsrdə) məskunlaşmış ermənilərin ərazi iddialarına cavab olaraq həmin ərazilərin toponimlərinin öyrənilməsi də aktuallığını hər zaman qoruyub saxlayır. Məhz bu səbəbdən də H.Mirzəyev Dərələyəz mahalının toponimlərini dərin elmi tədqiqata cəlb etmişdir.

Annotasiya. Azərbaycan türklərinin əski torpaqları olan Qərbi Azərbaycan ərazisi artıq işğaldan azad edilmişdir. İşğal Lakin bu vəziyyət vətəndaşlarımıza, xüsusilə də dilçi, tarixçi, etnoqraf və digər sahələrin tədqiqatçılarna əsas verir ki, biz həmin ərazilərə məxsus olan xüsusi adlarımıza: toponimlərə, antroponimlərə, etnonimlərə və s. sahib çıxmaq. Onları yenidən tədqiqatlara cəlb edək. Hələ sovet dönməndə bu adların öyrənilməsində axsamalar olmuşsa da, bizim indi buna haqqımız yoxdur. Babalarımızın yurd yerlərinə sahib çıxmali, dərin elmi araşdırmalar aparmali, bütün dünyaya həqiqətləri (zatən məlum olan) təkrar-təkrar çatdırmalıyıq. Gənc nəsl, sabahımızın sahiblərini məlumatlandırmalıyıq. Keçmişini unudanın gələcəyi olmaz.

Metod. Tədqiqat işində tarixi-müqayisəli, qarşılaşdırma və təsviri metodlardan istifadə edilmişdir.

Giriş.

Azərbaycan dilçilik elminin, toponimiyasının, eləcə də türkologiyanın inkişafında böyük xidmətləri olan alim, pedaqoq, görkəmli siyasət xadimi, ictimai fəaliyyəti ilə daim xalqın mənafeyini müdafiə edən Həsən Mirzəyevin elmi tədqiqatlarında onomastik vahidlərin-toponimlərin araşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Uzun illər düşmən tapdağında qalmış Qərbi Azərbaycanın xüsusi adları böyük alimin diqqət mərkəzində olmuş, istər Dərələyəz mahalının, istərsə də digər qəsb edilmiş torpaqlarımızın xəritələrdən və yaddaşlardan

silinməsinə çalışılan toponimlərinin taleyi bu müdrik insanı düşündürmüş, elə buna görə də həmin adları toplayaraq elmi araşdırmaya cəlb etmişdir. Alimin seçilmiş əsərlərinin 3-cü cildində yer alan “Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri” (Bakı.2006) əsərində Dərələyəz mahalınınonomastik vahidlər haqqında geniş tarixi məlumat verilmişdir. “Dərələyəz kəndləri tarixi mənbələrdə” adlı I fəsildə qədim türk-oğuz yurdu olan Dərələyəz mahalının ayrıldığı iki rayon-Yegeqnazor və Əzizbəyov rayonları haqqında məlumat verilmişdir.

Azərbaycan türklərinin əski torpaqları olan Qərbi Azərbaycan ərazisi artıq işğaldan azad edilmişdir. işğal Lakin bu vəziyyət vətəndaşlarımıza, xüsusilə də dilçi, tarixçi, etnoqraf və digər sahələrin tədqiqatçılarına əsas verir ki, biz həmin ərazilərə məxsus olan xüsusi adlarımıza: toponimlərə, antroponimlərə, etnonimlərə və s. sahib çıxmaq. Onları yenidən tədqiqatlara cəlb edək. Hələ sovet dönməsində bu adların öyrənilməsində axsamalar olmuşsa da, bizim indi buna haqqımız yoxdur. Babalarımızın yurd yerlərinə sahib çıxmalı, dərin elmi araşdırmalar aparmalı, bütün dünyaya həqiqətləri (zətən məlum olan) təkrar-təkrar çatdırmalıyıq. Gənc nəslə, sabahımızın sahiblərini məlumatlandırmalıyıq. Keçmişini unudanın gələcəyi olmaz.

Ulu öndər Heydər Əliyev uzaqgörənliklə dilimizə sahib çıxdı, toponimlərin öyrənilməsinin, tədqiqinin strateji məsələ olduğunu vurğuladı, alimləri araşdırmalar aparmaq üçün səfərbərliyə səslədi. Bir-birinin ardınca Qərbi Azərbaycan toponimlərinin tədqiqilə, dialektlərimizin-dilimizin tarixi kökləri ilə əlaqədar tədqiqat işləri, monoqrafiyalar yazıldı.

Məlum məsələdir ki, Qərbi Azərbaycan tarixi Azərbaycan torpaqlarıdır. Bu ərazilərə gəldikləri günü, ili dəqiq bilsələr də, ermənilər dünya xalqları arasında yalnız onlara xas olan həyasızlıqla isbat etməyə çalışırlar ki, oturduları ərazilər onlara məxsusdur və bununla da kifayətlənməyib Dağlıq Qarabağ ərazilərinə qarşı iddialar irəli sürürlər. Hətta son günlərin hadisələri onu göstərir ki, psixoloji durumları yerində olmayan bu “insanlar” artıq digər rayonlarımıza da hücumlar edir, öz hərəkətlərinə haqq qazandırməyə çalışırlar. Lakin qədim mənbələr, ərəb coğrafiyaşünas- səyyahların əsərlərindəki qeydlər, qədim xəritələr bu ərazilərin əski türk torpaqları olduğunu söyləməyə əsas verir.

Doğma yurdunun tarixi keçmişini yaşatmaq məqsədilə Həsən Mirzəyev “Seçilmiş əsərləri”nin 3-cü cildində Dərələyəz mahalının keçdiyi inkişaf yolundan bəhs etmişdir. Göstərmişdir ki, Dərələyəz mahalı ilə Şərur eyni inzibati bölgüyə aid edilmiş, gah Naxçıvan, gah da İrəvan quberniyasının “Şərur-Dərələyəz” qəzası adlandırılmışdır (6.s.16).

Son dövrlər Dərələyəzin ərazisi 2308 km² göstərilə də, əvvəllər daha geniş olmuşdur.Dərələyəz mahalının Basarkeçər, Qaranlıq, Vedi, Sədərək, Şərur, Naxçıvan/Babək, Şahbuz, Sisyan, Kəlbəcər, rayonlarının ərazisində yerləşmişdir.

Sərhədlərində Ağmanqan, Əlinəcə, Səlimin gədiyi, Dəmirtepə, Təzəkli, Murtuza Yurdu, Soğanlı yaylağı, Dikpilləkən, Sarıyer, Muradtəpə, Keçəldağ, Qırxbulaq, Qısırdağ, Batabat, Biçənək aşırımını və s. Yüzlərlə oğuzlara məxsus dağlar, yaylaqlar vardır.

Dərələyəzin yeraltı və yerüstü sərvətləri də saymaqla bitən deyil. Eyni zamanda Dərələyəz ən qədim insan məskənlərindən biridir. Bəzi tarixi mənbələrdə bu ərazidə eramızın V əsrindən yaşayış olduğu qeydə alınmışdır: “VII-VIII yüzilliklərdə təqribən on min əhalisi olan Moz adlı qəsəbə VIII əsrdə dağıdılmışdır” (10.s. 363-365).

Ələyəz kəndi ilə Hosdun kəndi arasında yerləşən, böyük bir ərazini əhatə edən ermənilərin Elegiz adlandırdığı bir şəhərin xarabalıqları çox qədim tarixə malikdir, araşdırılmağa ehtiyacı vardır. Məlum tarixi faktlar belə bir fikri söyləməyə əsas verir ki, ermənilər Qərbi Azərbaycan ərazilərinə, eləcə də Dərələyəz mahalının ərazisinə çox-çox sonralar gətirilmişlər. Əslində bu millətə erməni adını kimin verməsi məsələsinin də dərin araşdırmaya ehtiyacı vardır. Çünki onlar özlərinə hər zaman “hay” demiş, ölkəni isə Hayastan adlandırmışlar. Bu ərazilərdə indiki ermənilərdən öncə ermən adlı türk tayfaları yaşamış, ərazi isə Ərməniyyə adlanmışdır. Sonradan buraya köçürülmüş haylar da həmin tayfaların adına uyğun olaraq “erməni, erməni” adlandırılmışdır. Son illərin məlum etnik təmizləmə prosesindən sonra ərazidə- qədim türk-oğuz yurdu Qərbi Azərbaycanda yalnız haylar yaşamaqdadırlar.

Qeyd etdiyimiz kimi, Dərələyəz mahalı, eləcə də tamam Qərbi Azərbaycan ərazisi türk-oğuz yurdu olduğu üçün ərazinin coğrafi adları-toponimləri də türk mənşəli adlardır. Ən maraqlı cəhətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, Dərələyəz mahalında olan qədim abidələr say etibarilə digər ərazilərdən daha çox olmuşdur. Lakin zaman-zaman erməni şovinistləri tərəfindən insanlar doğma yurdlarından didərgin salındığı kimi, qədim tarixi abidələr də məhv edilmiş, erməniləşdirilmişdir.

Tarixən Azərbaycan türkləri yaşamış kəndlərin dağıdılması, yerli əhalinin deportasiyası 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsindən başlamışdır. Həmin müqavilədən sonra İran və Türkiyədə terrorla məşğul olan ermənilər, əslində haylar Azərbaycan ərazilərinə, o cümlədən də Dərələyəz mahalına köçürülmüşlər.

Həsən Mirzəyev “Seçilmiş əsərləri”nin 3-cü cildində Dərələyəz mahalına aid toponimləri xronoloji ardıcılıqla təsnif etmiş, həmin adların götürüldüyü tarixi mənbələri də dəqiq şəkildə diqqətə çatdırmışdır. Toponimlərin-oykonimlərin növlərini, semantik qruplarını bəndlərdə izahları ilə birgə təqdim etmişdir. Həmin təsnifatı aşağıda diqqətinizə çatdırırıq:

I.Oykonimlər (yaşayış məntəqələri adları):

1)Şəxs adları, müxtəlif təxəllüs, ayama və titullardan törəmiş oykonimlər-antropnimik oykonimlər: Bəyzadə, Namazalı, Seyid Məmiş, Sultan bəy, Qoçu Bəy və s.

Bu adların tərkibində işlənmiş qoçu, bəy, seyid, qurd və s.sözlər müasir dilimizdə və onomastik sistemimizdə işlənməkdədir.

2)Xalqımızın soy-kökündə iştirak etmiş tayfa adlarından törənən toponimlər: Kömürlü, Kotanlı, Dəmirçilər, Çaxırlı, Çıraqlı, Şorca, Qarqar və s. Bu adlar morfoloji üsulla yaranmış toponimlərdir. -lı, -çı və s. şəkilçilər etnos adlarına əlavə olunaraq etnotoponimlər formalaşdırmışdır.

3) Nəsil, tirə, sülalə adlarına çevrilmiş şəxs adlarından törəmiş etnotoponimlər:Şəkərbəyli, Cəfərli, Veysəlli, Pirəli və s.

4)Fitonim və zoonim səciyyəli sözlərdən törənən toponimlər: İlanlı, Ceyranlı, Göyərçin. Almalı, Soğanlı və digər.

5) Feili birləşmə modelində olan toponimlər: Bülbülölən, Leyliqaçan-Leyliköçən, İtqıran, Qıraqqəzər və s.

6)Hidronimik terminləri əks etdirən toponimlər: İstisu, Novlar, Novlu, Çaykənd, Bulaqlar, Qoşabulaq və s. (6.s. 47-48)

Dərələyəz mahalının toponimlərini mikro və makrotoponimlərə bölən Həsən Mirzəyev həmin adların formalaşmasında aktiv iştirak etmiş morfoloji göstəriciləri də təqdim etmişdir.

1)-ca,-cə; Qozluca, Yengic., Yellicə və s.

2)-lı,-li,-lu,-lü;Almalı, Siçanlı, Paşalı, Daylaxlı, Cəvizli, Dədəli və s.

3)-lar,-lər; Nəbilər, Qaralar, Safolar, Novlar və s.

4)-ıq,-ik,-uq,-ük; Qovuşuq. Bu şəkilçi ilə formalaşan toponimlər nisbətən az işlənmişdir (6.s.50).

Xüsusi adların ən maraqlı hissəsini təşkil edən coğrafi adların region üzrə hərtərəfli və sistemli şəkildə tarixi mənbə və faktlar əsasında öyrənilməsinin çox böyük elmi və siyasi əhəmiyyəti vardır. Bu gün Azərbaycan dövlətinin bu məsələyə dövlət əhəmiyyətli bir məsələ kimi baxması da bununla əlaqədardır.

Azərbaycan xalqının Qafqazda yerləşməsi, yayılma areallarını, qədim dövrlərin tarixini bizlərə öyrədən toponimlərdir. Çünki onlar göstərilən hər hansı tarixi özündə daha dəqiq, daha qabarıq əks etdirən abidələrdən olub, orada yaşayanların dəyərli məlumatlarını nəsillərdən nəsillərə ötürüb.

Nəticə.

Son dövrlər özünüdərkini güclənməsi və müstəqilliyimizin daha da möhkəmlənməsi Azərbaycanın onomastikasının öyrənilməsinə marağı xeyli artırmışdır. Çünki ölkəmizin digər rayonları kimi, bizim rayonumuzun da məşğuliyyətini, iqtisadi-siyasi həyatını, soykökünü, tarixini, mədəniyyətini, digər təsirlərə məruz qalmalarını gələcək nəsillərimizə çatdırmağımızın çox böyük əhəmiyyəti vardır. Bu mənada xüsusi yer adlarını–bulaqları, çayları,

daşları, dərələri, onların adlarının necə yaranmasını, tayfa, qəbilə, şəxsi adları özündə necə qoruyub saxlanmasını tədqiq etmək zərurəti vardır.

Azərbaycanın görkəmli dilçi alimi Ə. Dəmirçizadə yer və tayfa adlarını həmin yerin tarixini öyrənmək üçün çox mühüm mənbə sayırdı.

Təkbizbolunmaz faktdır ki, qoyulmuş və deyilmiş adlar hansı dildədirsə, o ərazi həmin dildə danışan xalqın tarixi ərazisidir. Toponim torpağın dilidir, özündə olan sirləri bizlərə açıb danışır.

ƏDƏBİYYAT:

1. "Azərbaycan onomastikası problemləri" (I cild), Bakı. 1986.
2. "Azərbaycan onomastikası problemləri". (II cild), Bakı. 1988, 308 s.
3. Bakıxanov A. "Gülüstanı-İrəm". Bakı. 1951, 253 s.
4. Bünyadov Z.M. "Azərbaycan Atabəylər dövləti". Bakı. 1985, 268 s.
5. Bünyadov Z.M. "Azərbaycan VII-IX əsrlərdə" Bakı. Azər nəşr. 1989, 336 s.
6. Mirzəyev Həsən. Seçilmiş əsərləri. III cild. Bakı. 2006
7. Mirzəyev Həsən. Salsal qalası. Dil məsələlərinə dair tematik toplusu. N2. Bakı. 1997. s. 121-124
8. Mirzəyev Həsən. Dərələyəz toponimləri. Azərbaycan onomastikası problemləri. IV-V Bakı. 1994.
9. Qurbanov A.M. "Müasir Azərbaycan ədəbi dili" Bakı. Maarif: 1985, 408 s.
10. Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası. B. 1995.
11. Əhmədov T. "El obamızın adları". Bakı. 1984, 125 s.
12. Əhmədov T. "Azərbaycan pole otonomiyasında qədim leksik-semantik elementlər". AFM. 1984, 169-178 s.

Həsən Mirzəyev və türkologiya məsələləri

Zamiq İltifat oğlu Təhməzov
ADPU-nun Müasir Azərbaycan dili
kafedrasının dosenti

Xülasə

Məqalədə Professor H.Mirzəyevin elmi yaradıcılığı araşdırılır, onun Azərbaycan dilində feillər, aşiq yaradıcılığında qeydə alınan adlar və Qərbi Azərbaycan – Dərələyəz mahalının onomastik vahidlərlə bağlı orijinal araşdırmalarına diqqət çəkilir. O cümlədən onun Dərələyəz mahalının dialekt və şivə sözləri də demək olar ki, toplanmış və onların linqvistik xüsusiyyətləri izah olunmuşdur.

Açar sözlər: türkologiya, problem, Mirzəyev

Гасан Мирзоев и вопросы тюркологии

Замик Тахмазов

Резюме

В статье рассматривается научная работа профессора Х.Мирзаева, обращено внимание на его оригинальные исследования глаголов в азербайджанском языке, имена, зафиксированные в трудах ашугов и ономастических отрядов Западного Азербайджана - Даралайазского района. В частности, почти собраны диалектные и диалектные слова его Даралайазского района и объяснены их языковые особенности.

Ключевые слова: тюркология, проблема, Мирзаев.

Hasan Mirzayev and issues of Turkology

Zamiq Tahmazov

Summary

The article examines the scientific work of Professor H. Mirzayev, draws attention to his original research on verbs in the Azerbaijani language, names recorded in the works of ashugs and onomastic units of the West Azerbaijan-Daralayaz district. In particular, the dialect and dialect words of his Daralayaz district were almost collected and their linguistic features were explained.

Keywords: turkology, problem, Mirzayev

Aktuallıq. “H.Mirzəyev və türkologiya məsələləri” mövzusu 1-ci növbədə ona görə aktualdır ki, onun “Azərbaycan dilində feil” əsərindən və bu sahəyə həsr etdiyi digər əsərlərdən sonra təkcə Azərbaycan dilçiliyində deyil, türkologiyada da həmin mübahisəli məsələlərə son qoyulmuşdur. Yəni Həsən müəllimin məqalədə adları qeyd edilən araşdırmalarının türkoloji əhəmiyyəti araşdırılmalıdır.

Annotasiya. Yazıda prof. H.Mirzəyevin yaradıcılığında əsas yeri tutan feillərlə bağlı tədqiqatları və ümumiyyətlə onun dilçilik araşdırmalar, həmin tədqiqatların elmi əhəmiyyəti izah olunur.

Metod. Məqalənin yazılması zamanı təsviri və müşahidə metodlarından istifadə olunmuşdur.

Giriş.

Azərbaycan dilçiliyi türkologiyanın bir hissəsi olmaqla zaman-zaman onun ənənələrini və mütərəqqi cəhətlərini özündə əks etdirməklə yanaşı, həm də türkologiyaya öz tövhələrini də vermişdir.

M.Əfşandan başlayaraq bu günə qədər Azərbaycan dilçiliyində qrammatika məsələləri, xüsusilə də bu şöbəyə daxil olan feil bəhsi bir çox tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmiş və onlardan bu nitq hissəsinin ayrı-ayrı cəhətlərindən kifayət qədər söhbət açılmışdır.

Ə.Xəlifəzadə, M.Əfşar, İ.Əfəndiyev, A.Axundov, Z.Budaqova, M. Rəhimov, T.Əfəndiyeva, V.Aslanov, Q.Ələkbərli, A.Ələkbərov və s. tədqiqatçılar Müasir Azərbaycan dillərində feillərin fonetik, leksik, qrammatik və üslubi xüsusiyyətlərindən bəhs etmiş, bu məsələnin nə qədər aktual və problematik olduğuna diqqət çəkmişlər.

Ancaq K.Dmitriyevin də qeyd etdiyi kimi, “türk dillərində feil bəhsi o qədər tutumlu, möşətlə bir problemdir ki, hər zaman yeni-yeni tədqiqatlara ehtiyac vardır”. Həmin fikri eyni Azərbaycan dilində feillərə də tərəddüdsüz aid etmək olar.

H.Mirzəyev filoloq-alim, dilçi kimi demək olar ki, Azərbaycan dilinin ədəbiyyatının, xüsusi ilə də folklorunun ən çox araşdırmaya ehtiyac duyulan sahələrini bütün ömrü boyu araşdırmışdır. Lakin onun tədqiqatlarının mərkəzində Azərbaycan dilində feil bəhsi dayanır.

Həsən Mirzəyevin bu sahədə ilk araşdırması feili sifətlərlə bağlı olmuşdur. O, özünəqədər A.Baskakov, N. Qordlevski, K.Dmitriyev, A. Kononov, A.Şerbak, A.Sevortyan və digər filoloqların feillərlə-feili sifətlərlə bağlı dediklərini ümumiləşdirmiş, onlarla bağlı elmdə, təlim-tədris prosesində daha çox fikir müxtəlifliyinə və dolaşıqlığa səbəb olan məsələləri müəyyənləşdirmək, Azərbaycan dilçiliyində feili sifətlərlə bağlı problemləri həll etmişdir.

Yəni Həsən müəllimdən sonra tək Azərbaycan dilçiliyində bütöv türkologiyada, artıq feili sifət probleminə elmi aydınlıq gətirilmiş oldu. Məhşur tatar dilçisi A.Zəkiyev və türkoloq Z.Korkmaz da bu məsələni qeyd etmişdir.

H.Mirzəyev doktorluq dissertasiyasının mövzusu kimi seçdiyi və demək olar ki, bütün ömrü boyu işləyib dərinləşdirdiyi Azərbaycan dilində təsirli və təsirsiz feillər problemini milli dilçiliyimizdə həm də türkologiyada yeni aspektdə işləyərək türk dillərində feilin növ kateqoriyasının əsasında təsirlilik və təsirsizlik məsələsinin dayandığını əsaslandırdı. O, həmin araşdırmasında “Azərbaycan dilindəki feillərin quruluş, fonetik, leksik, sintaktik xüsusiyyətləri haqqında da ətraflı elmi məlumatlar vermiş, bir çox feillərin mahiyyətində həm təsirlilik, həm də təsirsizlik xüsusiyyətinin olduğunu zəngin dil materialları ilə faktlaşdırmışdır.

Artıq H.Mirzəyevin araşdırmalarından sonra, demək olar ki, bütün türkologiyada feillərlə bağlı ən az öyrənilmiş təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyası tamamilə aydınlaşdırılmışdı və bu məsələyə bir növ yeni yanaşma formalaşdı.

H.Mirzəyev Azərbaycan dilində sadə feil problemini həm fonetik, həm də leksik-qrammatik aspektdə həll etməklə Azərbaycanda və digər türk dillərində bu problemin prioritet olduğunu əsaslandırmaqla özündən sonra neçə-neçə tədqiqatçıların yetişməsinə yol açmışdır.

H.Mirzəyevin yaradıcılığı təkcə feillərlə məhdudlaşmır. Düzdür, feildən bəhs onun bir dilçi-alim kimi yaradıcılığının əsasını təşkil edir, ancaq tədqiqatçı hər zaman onomastik vahidlərdən, onların areal, üslubi, etimoloji xüsusiyyətlərindən, mənşəyindən və linqvistik problemlərdən danışmışdır. Türkoloq Azərbaycan onomologiyasının ən çox tədqiqata ehtiyac duyulan sahəsini – Qərbi Azərbaycan, xüsusilə də Dərələyəzin – mahalının yer-yurd adlarını araşdırmış, həmin zonanın, regionun hər daşını, dağını, qayasını, gədiyini, cığırını belə öz qədim adıyla qeydə almış, orijinal təhlil etmişdir. Bu sahədə H.Mirzəyevin ən böyük xidməti ondan ibarətdir ki, o əsil alim, vətəni, elini-obasını sonsuz məhəbbətlə sevən bir şəxs kimi Dərələyəz mahalının yer-yurd adlarını toplamış, onların mənfur qonşularımız tərəfindən it-bat olmasının qarşısını almışdır.

Tədqiqatçı şifahi xalq yaradıcılığında, xüsusilə də aşiq yaradıcılığında qeydə alınan onomastik vahidlərin tədqiqi ilə də məşğul olmuş, Dərələyəzin aşiq və el şairlərinin yaradıcılığında işlənən şəxs, yer-yurd adlarını müasir elmi tələblər səviyyəsində qruplaşdırmış və təhlil etmişdir.

H.Mirzəyev təbiətin xalqa, millətə bağlı bir şəxs olduğundan onun folklor nümunələrinə xüsusi həssaslığı olmuşdur və demək olar ki, ömrü boyu onları toplamış, onların tərkibində işlənən onomastik vahidləri tədqiq etmişdir. O, bu sahədə demək olar ki, ayrıca bir yol-cığır açmışdır. Həmin mövzuda tədqiqat işlərinə rəhbərlik etmiş, saysız-hesabsız diplomçular yetişdirmişdir. H.Mirzəyev ömrünün son günlərinə qədər Dərələyəzin və bütövlükdə Qərbi Azərbaycanın

şifahi xalq yaradıcılığında qeyd olunan yer-yurd adlarını və şəxs adlarını toplamış, rəsmi sənədlərə salmışdır.

Nəticə.

H.Mirzəyevin yaradıcılığını tədqiq edərkən məlum olur ki, o Qərbi Azərbaycanın folklorunu, onomastik vahidlərini toplamaqla yanaşı, həm də həmin bölgənin şivə sözlərini də toplamış, xeyli sözlərin etimologiyasını, mənşəyini, mənasını, işlənmə dairəsini, məna dəyişmələrini və digər məsələləri izah etmişdir. Maraqlıdır ki, tədqiqatçı Qərbi Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində, xüsusən də Dərələyəz mahalında işlənən, lakin heç bir sənəddə qeyd olunmayan leksik vahidləri toplamış, onların mənasını, o cümlədən də digər linqvistik xüsusiyyətləri haqqında ətraflı məlumatlar verir. Həsən müəllimin həmin araşdırmasında diqqət çəkən məsələlərdən biri də odur ki, müəllif hər bir sözün hansı kənddə işləndiyini və mənalarını dəqiq qeyd edir. Əsərin sonunda isə tədqiqatçı Dərələyəz mahalında işlənən spesifik sözlərin qısa lüğətini verməklə araşdırmanın elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyətini daha da artırmış olur.

R.Məhərrəmov, C.Cəfərov, F.Məmmədli, V.Əliyev, B.Xəlilov, M.Hüseynova, A.Bayramov və başqaları professor H.Mirzəyevin yaradıcılığından söhbət açarkən onun təkcə Azərbaycanla məhdudlaşmadığını, türkoloji əhəmiyyət kəsb etdiyini birmənalı olaraq vurğulayırlar.

Ədəbiyyat

1. Axundov.A. Azərbaycan dilində feilin zamanları. Bakı, 1961
2. Alsanov V. Azərbaycan dilinin tarixi leksikologiyası. Bakı, 1992
3. Bayramov A. Qədim oğuz ellərinin Ağbaba, Şörəyel, Pəmbək bölgələrinin yer-yurd adları (toponimləri). Bakı, 1996.
4. Budaqova Z. Azərbaycan dilinin qrammatikası, I hissə, Bakı, 1960.
5. Ə.Vilayət. Azərbaycan toponimiyası. Bakı, 1999.
6. Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilində feilin zaman formaları. Bakı, 2002.
7. Cəfərov C. Nitq hissələrində keçid prosesləri, Bakı, 2006.
8. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası. Bakı, 2007.
9. M.Həsən. Azərbaycan dilində feil, Bakı, 1986.
10. Mirzəyev H. Azərbaycan dilində sadə feillər. Bakı, 1989.
11. Aşıq yaradıcılığında yaşayan adlarımız və tariximiz. Bakı, 1997.
12. Hüseynova M.H.Mirzəyev yaradıcılığında filologiya məsələləri, Bakı, 2014.
13. Hüseynova M. XIX-XX əsrlər Azərbaycan aşıq və el şairlərinin əsərlərinin linqvistik təhlili, Bakı, 2018.
14. Rəhimov M. Azərbaycan dilində feil şəkillərinin formalaşması tarixi. Bakı, 1965.
15. Rüstəmov R. Azərbaycan dili dialekt və şivələrində feil. Bakı, 1962.

Həsən Mirzəyev və Azərbaycan dilçiliyi problemləri

Yeganə Qəhrəmanova
ADPU-nun dosenti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
yegane.gehremanova.1976@mail.ru

Xülasə

H.Mirzəyev təkcə Azərbaycan dilçiləri arasında deyil, öz dərin zəkası və təcrübəsi sayəsində bütövlükdə türk dünyasının alim və araşdırmaçıları arasında böyük nüfuzla malik olan, dilçi-türkoloq, anomoloq, dialektoloq, etimoloq, lüğətçi, folklorşünas, şair, ictimai-siyasi xadim kimi fəaliyyət göstərən nüfuzlu şəxsiyyətlərdəndir. Dilimizin tarixi və müasir aspektlərdə tədqiqində, şifahi xalq ədəbiyyatı və aşiq yaradıcılığı nümunələrinə aid dil materiallarının, qədim türk-oğuz yurdu olan Dərələyəz mahalının toponimlərinin, onomastik vahidlərinin və şivə sözlərinin toplanıb araşdırılmasında Həsən Mirzəyevin təşəbbüskar və tədqiqatçı kimi böyük rolu vardır. H.Mirzəyev Azərbaycan dilçiliyində feillə bağlı özünəqədərki mübahisəli məsələləri həll etmiş, hər bir feil kateqoriyasının daxili mahiyyətini açmaq və inkişaf qanunauyğunluğunu müəyyən etmək baxımından da xüsusi tədqiqatlar aparmış, təsirli və təsirsiz feillərin, zaman kateqoriyasının, feildə təsriflənmə və təsriflənməmə anlayışlarının mahiyyətinin düzgün şərhinə nail olmuşdur.

Açar sözlər: Dərələyəz, feil, morfologiya, türk, dil

Н.Мирзоев и проблемы азербайджанского языкознания

Егана Гахраманова

Reziome

Н.Мирзоев является авторитетной личностью не только среди азербайджанских лингвистов, но и среди ученых и исследователей тюркского мира в целом, которые благодаря своему глубокому уму и опыту пользуются большим авторитетом, выступая в качестве лингвиста-тюрколога, этномолога, диалектолога, этимолога, словаря, фольклориста, поэта, общественно-политического деятеля. Гасан Мирзаев играет большую роль как инициатор и исследователь в изучении языка в исторических и современных аспектах, в собирании и изучении языковых материалов, относящихся к устной народной литературе и ашугскому творчеству, топонимов, ономастических единиц и шиваистских слов древней тюрко-огузской земли Даралаяз. Н.Мирзоев решил в Азербайджанском языкознании спорные вопросы, связанные с глаголом,

провел специальные исследования с точки зрения раскрытия внутренней сущности каждой категории глагола и определения закономерности ее развития, добился правильного толкования сущности действительных и неэффективных глаголов, категории времени, понятий изъявительного и неопределенного в глаголе.

Ключевые слова: узкий язык, глагол, морфология, турецкий, язык

H.Mirzayev and problems of Azerbaijani linguistics

Yegane Gahramanova

Summary

H.Mirzayev is not only among Azerbaijani linguists, but also among scientists and researchers of the Turkic world as a whole thanks to his deep intelligence and experience, he is one of the influential figures who have a great reputation, acting as linguist-turkologist, anomologist, dialectologist, etymologist, dictionary, folklorist, poet, public-political figure. Hasan Mirzayev has a great role as an initiator and researcher in the study of our language in historical and modern aspects, in the collection and study of language materials related to oral folk literature and ashygyism, toponyms, onomastic units and words of the ancient Turkic-Oguz town of Daralayaz. H.Mirzayev solved the pre-controversial issues related to the verb in Azerbaijani linguistics, conducted Special Studies in terms of opening the inner essence of each verb category and determining the regularity of development, achieved the correct interpretation of the effective and ineffective verb, the time category, the essence of the concepts of conjugation and conjugation in the verb.

Keywords: narrower, feil, morphology, turkish, language

Aktuallıq. Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında xüsusi rolu olan dilçi alimlərimizin və türkoloqlarımızın fəaliyyətini, onların tədqiqat işlərinin əhəmiyyətli tərəflərini hərtərəfli tədqiq edib araşdırmaq alimlər arasında varislik və ənənələrin davam etdirilməsi, dilçiliyimizdə mühüm hesab edilən araşdırma istiqamətlərinin dərinləşməsi və şaxələnməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu mənada öz çoxsahəli linqvistik araşdırmaları ilə Azərbaycan dilçilik elminin inkişafında müstəsna xidmətləri olan Həsən Mirzəyevin elmi yaradıcılıq yolunun və fəaliyyətinin araşdırılması alim və gənc tədqiqatçıların bu böyük alimin elmi irsinə marağının gücləndirilməsi baxımından vacib hesab edilə bilər. Digər tərəfdən dilçilik elmimizin tarixini yaratmaq baxımından da belə araşdırmaların əhəmiyyəti danılmazdır.

Annotasiya. Məqalədən feillə, folklor və şivə materialları ilə bağlı araşdırma aparılar, H.Mirzəyevin elmi yaradıcılığını öyrənənlər istifadə edə bilərlər.

Tədqiqatın metodları. Araşdırma zamanı təsviri, tarixi və müqayisəli araşdırma metodlarından istifadə edilmiş, müəyyən statistik məlumatlara da müraciət olunmuşdur.

Giriş.

Azərbaycan dilçilik elminin inkişafında xüsusi xidmətləri olmuş şəxsiyyətlər haqqında danışarkən, haqlı olaraq, görkəmli dilçi alim, türkoloq Həsən Mirzəyevin adı ön cərgələrdə çəkilir. Bir ziyalı və ictimai-siyasi xadim kimi Həsən Mirzəyevin keçdiyi çoxşaxəli həyat və yaradıcılıq yolunu izləyərkən, on dörd cildlik əsərlərini təhlil edib araşdırarkən gözlərimiz qarşısında bu böyük şəxsiyyətin dilçi-türkoloq, anomoloq, dialektoloq, etimoloq, lüğətçi, folklorşünas, şair, ictimai-siyasi xadim və digər sahələrin tədqiqatçısı və bilicisi kimi bütöv bir təsəvvürü yaranır. Onun dilçilik elminin inkişaf və zənginləşməsində, dilimizin qrammatik quruluşunun, türkologiya, onomastika və dialektologiyamızın, folklor və şifahi xalq ədəbiyyatımızın bir sıra araşdırılmamış, mübahisəli və həll olunmamış problemlərinin tədqiqində xüsusi rolu olduğunu tədqiqatçıların hər biri vurğulamış, araşdırma obyektinə çevirdiyi geniş və çoxşaxəli məsələlərin aktuallığından və elmi əhəmiyyətindən ətraflı bəhs etmişlər. Bu mənada H.Mirzəyev “türk dünyasının fəxr edə-edə öyündüyü və milli-elmi düşüncəsinə, ictimai-siyasi təfəkkürünə, dərinnitqinə, canlı dilinə, irəli sürdüyü orijinal və əhəmiyyətli ideyalara həmişə hörmət bəslənilən, gərəkli dərəcədə istifadə olunan alimlərimizdəndir”(1. s.19).

H.Mirzəyev və Azərbaycan dilçiliyinin problemləri

H.Mirzəyevin çoxcəhətli yaradıcılığının əsasında, sözsüz ki, onun xalqımızın dil və tarixinə, soykökümüzə, dilçilik elminin nəzəri məsələlərinə dərinləndən bələdliyi və sevgisi dayanır. Bu baxımdan onun 1989-cu ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin, o zamankı API-nin Filologiya fakültəsində fəaliyyət göstərən “Azərbaycan dilçiliyi” kafedrasının bazası əsasında “Müasir Azərbaycan dili” kafedrasını yaratması çox böyük tarixi, elmi-siyasi əhəmiyyət kəsb edən məsələ kimi diqqəti cəlb edir. Bu iki kafedranın müstəqil fəaliyyət göstərməsi ayrı-ayrılıqda tədqiq olunan məsələlərin əhatə dairəsinin genişlənməsinə və tədqiqat işlərinin əhəmiyyətli dərəcədə dərinləşməsinə səbəb olmuşdur. H.Mirzəyev təkcə Azərbaycan dilçiləri arasında deyil, öz dərin zəkası və təcrübəsi sayəsində bütövlükdə türk dünyasının alim və araşdırmaçıları arasında böyük nüfuzə malik olan, sözükeçən alimlərdən biri kimi başçılıq etdiyi kafedranın əməkdaşları ilə birgə elmi tədqiqatların istiqamətini dilçilik elminin, müasir Azərbaycan ədəbi dilinin, eləcə də türkologiyanın ən əhəmiyyətli problemlərinin həllinə yönəldə bilmişdir.

Dilimizin tarixi və müasir aspektlərdə tədqiqində, şifahi xalq ədəbiyyatı və aşiq yaradıcılığı nümunələrinə aid dil materiallarının, qədim türk-oğuz yurdu olan Dərələyəz mahalının toponimlərinin, onomastik vahidlərinin və şivə sözlərinin toplanıb araşdırılmasında Həsən Mirzəyevin təşəbbüskar və tədqiqatçı kimi böyük rolunu danmaq mümkün deyil. “Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı” (ensiklopedik məlumat), “Aşiq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz”, “Dərələyəzin toponim və şivə sözləri”, “Dərələyəz folkloru”, “Dərələyəz mahalının toponimləri və şivə sözləri” əsərlərinin nəşridə onun vətən sevgisi və təəssübkeşliyindən yaranan və tədqiqatçıların diqqətini bu mühüm istiqamətə yönəltməyə xidmət edən addımlar idi. Mənfur düşmənlərimizin öz adına çıxmağa çalışdığı türxi türk yurdlarının onomastik vahidləri, folklor və şivə nümunələrinin toplanması məsələsinin yalnız öz işi və vəzifəsi olmadığını, bu sahədə Qərbi Azərbaycanın hər bir bölgəsinə aid materialların əldə edilib araşdırılmasının elmi və siyasi əhəmiyyətini dərinlən dərk eləyən H. Mirzəyev əhatəsində olan alim və gənc tədqiqatçıları, eləcə də respublikamızın bütün alim və ziyalıları bu istiqamətdə öz səylərini birləşdirməyə çağırırdı. Qərbi Azərbaycanın aborijen sakinləri olan soydaşlarımızın erməni qaniçənləri tərəfindən hər cür fiziki və mənəvi təzyiqlərlə üzləşməsi, qəddar düşmənlərimizin “erməniləşdirmə” siyasətinin nəticəsi olaraq tarixi yurd yerlərimizin adlarının tədricən məqsədli şəkildə dəyişdirilməsi onda məsələyə daha ciddi münasibət bəsləmək və başqalarına da bunu dərk elətdirmək tələbini meydana gətirmişdi. Ermənilərin siyasi oyunları nəticəsində öz tarixi-etnik yurd yerlərindən didərgin düşmüş, sovet siyasi rejiminin deportasiya siyasətinin qurbanı olmuş soydaşlarımızın ağır mərhumiyyətlərini, milli faciə və məşəqqətlərimizi gözləri ilə görmüş bu böyük insan gec-tez milli hüquqlarımızın bərpa ediləcəyinə, öz tarixi torpaqlarımıza qayıdacağımıza inamını bircə an da itirmir, “hüquqları pozulmuş yüz minlərlə azərbaycanlının taleyini konkret olaraq Dərələyəz ərazisi fonunda hər bir Azərbaycan vətəndaşının təəssüb dolu hissində çevirir” (2.s.212-213), o ərazilərdə itirilməkdə olantıx, etnoqrafiya və coğrafiyamızın, maddi-mənəvi dəyərlərimizin qoruyucusuna çevrilirdi. Mübaliğəsiz demək olar ki, Həsən müəllimin bu istiqamətdə fəaliyyəti, həyata keçirdiyi əvəzsiz xidmətlər böyük bir alim ordusunun gördüyü işə bərabər idi. Çünki hər bir tədqiqat zamanı çoxsaylı tarixi və arxiv sənədlərini üzə çıxarıb araşdırmaq, saysız-hesabsız mənbələrə müraciət etmək, Azərbaycanın müxtəlif ərazilərinə yayılmış Dərələyəz camaatı ilə görüşüb dil faktlarını və digər mühüm məsələlərə dair məlumatları toplamaq kimi ağır və məsuliyyətli işlərin yerinə yetirilməsi tələb olunurdu. Elə dilimizin qrammatikası və öz milli xarakterini ilə seçilən feillərimizlə bağlı araşdırmaları da, Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalının onomastika, dialektologiya, folklor və digər materiallarının toplanması sahəsindəki xidmətləri də xalqın tarixi keçmişini üzə çıxarmaq, onu yaşatmaq

məqsədindən doğurdu. Həsən müəllimin milli təəssübkeşliyi və yorulmaz xarakteri onu Azərbaycan dilinin morfoloji quruluşundaxüsusi yer tutan feillərin tədqiqi sahəsində məktəb yaratmış şəxsiyyətə çevirmişdi. Onun dilimizə, milli soy-kökümüzdə və tariximizə bağlılığı “Azərbaycan dilində feil” adlı kitabında yazdığı fikirlərdən də aydın görünür. Müəllif yazırdı ki, “Azərbaycan xalqının, onun dilinin, ədəbiyyatının, mədəniyyətinin, incəsənətinin qədimliyinə şübhə ilə yanaşanlar, xor baxanlar, öz ilkinə, kökünü, qaynağını, ulusunu dananlar qoy gözlərini açıb bu xalqın dilindəki feillərin tarixinə, onların təşəkküləmə tarixinə yaxşı-yaxşı baxsınlar. Onda görürlər ki, Azərbaycan xalqının və onun dilinin tarixi deyilən və yazılanlardan da qədimlərə gedib çıxır” (4.s.60).

Göründüyü kimi, Həsən Mirzəyevin alim və vətənpərvər şəxsiyyət kimi mövqeyi uzlaşır, tədqiqatçı feillərin dilimizin tarixindəki rolunu, onların yaranma və təşəkkül prosesini, söz yaradıcılığında iştirakını geniş şəkildə araşdırıb ortaya qoymaqla feillərin dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsindəki rolunu üzə çıxarırdı.

İlk dəfə geniş və sistemli şəkildə məhz Həsən müəllimin elmi araşdırmalarında dilimizdəki ən qədim söz qruplarından biri kimi feilin nitq hissələri və dil sistemində yeri, feillərin quruluş məsələləri, adlardan və feillərdən feil düzəldən şəkilçilər, onların mənşəyi, omonimlik, antonimlik, sinonimlik xüsusiyyətləri, dilimizdəki feillərin türk dilləri ilə müqayisəli təhlili, müxtəlif feil kateqoriyalarının yaranma və funksionallaşma tarixi və digər məsələlər araşdırılmışdır. H.Mirzəyev Azərbaycan dilçiliyində feillə bağlı özünəqədərki mübahisəli məsələləri həll etmək, hər bir feil kateqoriyasının daxili mahiyyətini açmaq və inkişaf qanunauyğunluğunu müəyyən etmək baxımından da xüsusi tədqiqatlar aparmış, təsirli və təsirsiz feillərin, zaman kateqoriyasının, feildə təsirlənmə və təsirlənməmə anlayışlarının mahiyyətinin düzgün şərhinə nail olmuşdur. Onun “Azərbaycan dilində feil”, “Müasir Azərbaycan dilində təsirli-təsirsiz feillər”, “Azərbaycan dilində sadə feillər”, “Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyasından xüsusi seminar” və digər əsərləri, eləcə də feillə bağlı çap etdirdiyi çoxsaylı elmi məqalələri sübut eləyir ki, H.Mirzəyevin tədqiqatlarında “Azərbaycan dilinə aid bütün əlaqədar mənbələr, türk dillərinə aid əsas ədəbiyyat tənqidi surətdə təhlil edilmiş” (3.s.18-22), feillərin özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətləri hərtərəfli araşdırılmış, irəli sürülmüş nəzəri fikirlər lazımi dil faktları ilə əsaslandırılmış, inandırıcı və düzgün elmi nəticələrə gəlinmişdir.

Nəticə

Haqlı olaraq dilçilik elmində 60-cılar nəslinin layiqli nümayəndələrindən hesab olunan H.Mirzəyevin çoxşaxəli dilçilik fəaliyyətinə qısa nəzər yetirməklə bir daha belə bir qənaətə gəlmək olur ki, bu böyük alimin yaradıcılığı dilçilik elmimizin inkişafına təkan vermiş, xüsusilə Azərbaycan

dilinin morfolojiyası, morfolojiyamızın təxminən 40 faizə qədərini əhatə edən feillərin araşdırılması və bu istiqamətdə çoxsaylı mübahisəli məsələlərin öz həllini tapması, eləcə də öz ata-baba yurdundan didərgin düşmüş soydaşlarımızın dil və folklor materiallarının toplanması, indiki Ermənistan ərazilərinin qədim türk-oğuz yurdu olduğunu sübut edən tarixi, dilçilik və etnoqrafik məlumatların geniş ictimaiyyətə çatdırılması baxımından böyük rolu olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Hüseynova M. Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında filologiya məsələləri. Bakı, 2014
2. Xəlilov B. Dil.Ədəbiyyat.Mədəniyyət. Bakı, 2013
3. Kazımov Q. Ədəbi dilimizin morfoloji quruluşunun tədqiqində feili sifət problemi. "Azərbaycan məktəbi jurnalı, avqust, 1972 N 8 s.18-22
- 4.Mirzəyev H. Azərbaycan dilində feil. Bakı, 2006

Həsən Mirzəyev Azərbaycan dilçiliyində feilin tədqiqatçısı kimi

baş müəllim Mehriban Mahmudova
ADPU, Xarici Dillər Mərkəzi,
e-mail mahmudova.mehriban@list.ru

Xülasə

Bu məqalə filologiya elmləri doktoru, professor, “Həsən Mirzəyev Azərbaycan dilçiliyində feilin tədqiqatçısı kimi” haqqındadır. Uzun müddət Azərbaycan dilçiliyində feili sifət feldən düzələn düzəltmə sifətlərlə qarışıq salınmışdır. Lakin feili sifətin sifət ilə müştərək xüsusiyyətləri ifadə olduğu kimi, fərqli xüsusiyyətləri də vardır. Bu barədə Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə inandırıcı fikri H. Mirzəyev söyləmişdir. Belə ki, alim əsərinin üçüncü fəslinin ikinci hissəsində “Feili sifətin feldən düzələn sifət ilə fərqli xüsusiyyətləri” adlanan bu hissədə başlıca olaraq feili sifətin feldən düzələn sifətlərlə olan fərqlərinin üzərində geniş dayanaraq göstərir ki, feili sifət və feildən düzələn sifət terminləri bir-birinə çox oxşayır. İlk baxışda elə görünür ki, bunlar eyni şeylərdir. Hər ikisi feil kökünə müvafiq şəkilçilərin artırılması ilə düzəlir. Hər ikisi əşyanın əlamətini bildirir, sifətin suallarına cavab olur, cümlədə, əsasən, təyin olur və təyin olunandan əvvəl gəlir.

H. Mirzəyev tərəfindən feili sifətin və eyni zamanda bu qrammatik vahidə daxil olan müəyyən məsələlərin hərtərəfli tədqiqini mütəxəssislər yüksək qiymətləndirmişlər. Araşdırmalar göstərir ki, alim feili sifət şəkilçiləri ilə bağlı ən incə məqamları diqqət mərkəzində saxlamış, türk dillərində feili sifət şəkilçilərinin bəzisinin bir dildə feili sifət düzəltdiyi halda, başqa bir dildə həmin funksiyanı itirdiyini və ayrı vəzifə kəsb etdiyini də geniş şəkildə tədqiq etmişdir. Bu da morfoloji göstəricilərin sinonimliyi məsələsinin öyrənilməsində əhəmiyyətlidir.

H. Mirzəyev müqayisə yolu ilə türk dillərində feili sifəti elmi və metodik cəhətdən vacib məsələ saymış, bu dillərdə onun ümumi xüsusiyyətlərini müəyyən etdiyi kimi, fərqli xüsusiyyətlərini də təyin etmişdir. O, türk dillərində feili sifət şəkilçilərinin fərqli xüsusiyyətləri barədə yazır ki, morfoloji əlamətlər feili sifət düzəltmək işində bir dildə məhsuldar olduğu halda, başqa bir dildə məhsuldar deyildir.

Azərbaycan dilçiliyində təsir kateqoriyası ilə növ kateqoriyasını fərqləndirən əsas xüsusiyyətləri barədə H. Mirzəyev qiymətli fikirlər söyləmiş, böyük nəzəri və praktik əhəmiyyəti olan, tədris işində çətinlik törədən bu məsələ tədqiqatçı tərəfindən dərin və dəqiq tədqiq olunmuşdur.

Açar sözlər: feili sifət, morfolojiya, kateqoriya, şəkilçi, metodik

Гасан Мирзоев исследователь глаголов в азербайджанском языкознании

Мехрибан Акифгизы Махмудова

Резюме

Эта статья посвящена доктору филологических наук, профессор Гасан Мирзоеву как исследователю глаголов в азербайджанском языкознании. Гасан Мирзоев высказал убедительное мнение. Таким образом во второй части третьей части ученого, в этой части которая называется Разница междуглаголом и причастия ”в основном показана разница между глаголом и причастия. На первый взгляд они кажутся одним и тем же. Оба представляют знак объекта, отвечают на вопросы лица, в основном определяется и приходит до определение.

Эксперты высоко оценили всестороннее изучения Гасаном Мирзоевым глаголов и некоторых вопросов, включенных в эту грамматическую единицу. Он также тщательно изучил тот факт, что он утратил эту функцию в другом языке имеет отдельную функцию. Эта также важно при изучения вопроса синонимии.морфологических показателей.

Гасан Мирзоев рассмотрел глагол причастие в тюркских языках путем сравнения и счел важным с научной и методологической точки зрения. В этих языках он определил его общие черты и различные особенности.

Гасан Мирзоев сделал ценные замечания по основным характеристикам, выделяющих категорию влияния из разряда влияния в азербайджанском языкознании.

Ключевые слова: причастие, морфология, категория, суффикс, методический

Hasan Mirzayev as a verb researcher in Azerbaijan linguistics

Mehriban Mahmudova

Summary

This article is about doctor of Philology, professor, “Hasan Mirzayev as a verb researcher in Azerbaijan linguistics”.For a long time in Azerbaijan linguistics, participles were mixed with adjectives formed from verbs.However, just as a verb expresses common features with an adjective it also has different features.For the first time in Azerbaijan linguistics H.Mmirzayev expressed a convincing opinion on this.Thus in the second part of the third chapter of the

scholar's work this part of the verb is called "The different features of the participle and the adjective" they have been to be the same thing. Both are corrected by adding suffixes to the root of the verb.

H. Mirzayev's comprehensive study of the participle and the same time certain issues includes in this grammatical and was highly appreciated by the experts, has lost much of its function in another language and has a separate function. This is also important in the study of the synonymy of morphological features.

H. Mirzayev considered the participle in Turkish languages as a scientifically and methodologically important issue by comparison he defined its general features as well as its different in these languages.

He writes about the different features of participles in Turkic languages. H. Mirzayev spoke about the main features that distinguish the category of influence and the category of species in Azerbaijan linguistics.

Keywords: participle, morphology, category, suffix, methodical

Aktuallıq. Azərbaycan dilçiliyində təsir kateqoriyası ilə növ kateqoriyasını fərqləndirən əsas xüsusiyyətləri barədə H. Mirzəyev qiymətli fikirlər söyləmiş, böyük nəzəri və praktik əhəmiyyəti olan, tədris işində çətinlik törədən bu məsələ tədqiqatçı tərəfindən dərin və dəqiq tədqiq olunmuşdur.

Annotasiya. Bu məqalədə filologiya elmləri doktoru, professor Həsən Mirzəyevin Azərbaycan dilçiliyində feilin tədqiqatçısı kimi fəaliyyətindən bəhs edilmişdir.

Metod. Tarixi və təsviri metodlar tətbiq olunub.

Giriş.

H. Mirzəyev 60-cı illərin əvvəllərindən yaradıcılığa başlamış, ilk dövrlərdə daha çox nəzəri dilçilik və pedaqoji-metodik məsələlərlə məşğul olmuşdur. H. Mirzəyevin yaradıcılıq yoluna ümumi bir nəzər salsaq, sadə fellərin, feli sifətlərin, təsirli və təsirsiz fellərin tədqiqini genişləndirə-genişləndirə fəlsünas alim kimi tədricən necə tanındığını, əsərləri haqqında yazılanları, hələ gənc yaşlarında yazdıqlarına verilən qiymətləri oxucusunun nəzərinə çatdırmışdır.

H. Mirzəyevin dövrü mətbuatda 1000-dən artıq elmi, elmi-publisistik və publisistik yazısı çap olunmuşdur. Əsərlərinin çoxcildliyini çap etdirmişdir və bunların hər birində onun filoloji fəaliyyətinin göstəriciləri toplanmışdır.

Feili sifətlər uzun müddət gah fel, gah da sifət bəhsinə daxil edilmişdir. 1924-cü ildən 1960-cı ilədək feli sifət şəkilçiləri ilə feldən sifət düzəldən şəkilçilər birlikdə öyrənilmişdir. Tədqiqatlar ardıqca şəkilçilər öz yerini tapmışdır. Bu sahədə H. Mirzəyevin də xüsusi xidmət olmuşdur.

H. Mirzəyev 1965-ci ildə müdafiə etdiyi namizədlik dissertasiyasını 1971-ci ildə çap etdirmişdir. "Feli sifət" adlanan bu monoqrafiyada Azərbaycan dilçiliyində, türkologiyada mövcud olan bütün əsərlər nəzərdən keçirilmişdir. Müəllif bütün mübahisəli məsələlərə aydınlıq gətirməyə çalışmışdır. Türk

dilləri ilə müqayisə aparmış,zəruri hallarda məsələnin tarixinə nəzər salmalı olmuşdur.Feili sifət şəkilçilərini dəqiqləşdirmiş,sifət düzəldən şəkilçilərdən fərqlən- dirmişdir.

Alim ilk dəfə olaraq,feili sifətlərlə feildən düzələn sifətlərin 15 fərqi,feldən düzələn sifətlərdən fərqli olaraq,feili sifətlərin zaman,təsirlik,növ, inadkarlıq və s.kimi xüsusiyyətləri saxladığını göstərmişdir.

H.Mirzəyev feili sifətlərin inkarlıq və növ məsələlərini necə daşıya bildiklərini də yoxlamışdır.Aydın olur ki,-**an,-mı,-dıq,-acaq** şəkilçiləri növ əlamətlərini yaxşı mühafizə etdikləri halda,-**ası, -malı,-ar,-maz** şəkilçiləri bu gücə malik deyildir.

Professor bu sahədə ciddi araşdırmalar aparmış,bir sıra fonetik fərqlərlə -**mı,-dıq,-ar,-acaq** şəkilçilərinin bütün türk dillərində işləndiyini,lakin türk,türkmən,qaqauz dillərində bu şəkilçilərin vəzifəsinin Azərbaycan dilinə daha yaxın olduğunu müəyyənləşdirmişdir.Onu da müəyyən etmişdir ki,-**ar** şəkilçisi bizim dilimizdə feili sifət şəkilçisi kimi mövqeyini itirməkdə olsa da,türk,türkmən, qaqauz, özbək, başqırd, qaraqalpaq, xakas, şor, oyrot, noqay,tatar, qırğız, tuvin, uyğur, çavaş, dillərində feili sifət şəkilçisi kimi hazırda da işləməkdədir.

Feil ərəb sözü olub, iş, hərəkət, əməl deməkdir və şəxsın, əşyanın işini, hərəkətini, hal vəziyyətini bildirən söz qrupudur.Fel zəngin kateqoriyalar sisteminə malikdir və bu cəhətdən heç bir nitq hissəsini həmin söz qrupu ilə müqayisə etmək olmaz.Şəxslı və şəxssız formalarda ünsiyyətə xidmət edir.Təsirli və təsirsız olur.

H.Mirzəyevin analitik düşüncə,filoloji təfəkkürlə yanaşdığı və araşdırdığı Azərbaycan dilində feillər və onlara məxsus kateqoriyalar problemləri onun zəngin və səmərəli yaradıcılığında müntəzəm və ardıcıl səciyyə daşmışdır. Dilçilik ədəbiyyatında feili sifət, ilk dəfə olaraq, monoqrafik şəkildə bu alim tərəfindən tədqiq olunmuşdur.O, uzun illər “Müasir Azərbaycan ədəbi dilində feili sifət” (morfoloji xüsusiyyətləri) mövzusunda namizədlik dissertasiyası üzərində işləmiş, uğurla müdafiə etmiş və həmin araşdırmanın nəticəsi kimi, 1971-ci ildə “Feili sifət”monoqrafiyasını nəşr etdirmişdir.O, bu monoqrafiyanı nəşr etdirməklə istər morfologiya, istərsə də sitaksisə dair bir sıra problemlı məsələlərə aydınlıq gətirmiş, böyük nəzəri-praktik əhəmiyyəti olan feili sifətlə bağlı qarşısına qoyduğu vəzifələrin öhdəsindən, demək olar ki, layiqincə gələ bilmişdir.

Tədqiqat zamanı H.Mirzəyev Azərbaycan dilçiliyində, o cümlədən, türkologiyada feili sifətlə bağlı olan mənbələrin, demək olar ki, hamısını araşdırmış, bir sıra mübahisəli məsələləri aydınlaşdırmaq məqsədi ilə türk dilləri faktları ilə müqayisələr aparmış, hətta zəruri ehtiyac hiss etdikdə onun təşəkkül tarixinə də qısa ekskurs etmişdir. Əlbəttə, bunlarsız mövzunun fundamental, əsaslı şəkildə şərhini vermək mümkün olmazdı.

H.Mirzəyev, doğru olaraq qeyd edir ki, müxtəlif zamanlarda çap edilən dərsliklərdə, elmi-nəzəri məqalə və kitablarda Azərbaycan dilindəki feili sifət haqqında bir sıra maraqlı fikirlər söylənsə də, həmin mövzunun morfoloji xüsusiyyətləri hərtərəfli tədqiq olunmuş, bu haqda geniş tədqiqat işi aparılmamışdır.

Alim feili sifət şəkilçilərinin hər birini ayrılıqda diqqət mərkəzində saxlamış, şəkilçilərin semantik-funksional keyfiyyətlərini konkret faktlar əsasında diqqətlə yoxlamışdır. Burada şəkilçilərin tarixi formaları, qohum dillərdə mövqeyi, müasir ədəbi dilimizin söz yaradıcılığında rolu, onların struktur-semantik omonimliyi kimi mühüm məsələlər əhatə edilmişdir.

H.Mirzəyev feili sifətin feil ilə müştərək və fərqli xüsusiyyətlərini ayrı-ayrı fel kateqoriyası üzrə təhlil edir və göstərir ki, əşyanın hərəkətlə bağlı olan əlamətini bildirən feili sifət feilin bir növü və ya xüsusi bir kateqoriyası hesab edilir, çünki o, feilə məxsus əlamətləri, əsasən, ifadə edə bilir. Tədqiqatçı-alim nəzəri ədəbiyyatdan topladığı zəngin dil materialı əsasında feili sifətlə feilləri ətraflı müqayisə edərək, onların müştərək və fərqli xüsusiyyətlərini bütün incəliklərinə qədər aşkara çıxarmışdır. Tədqiqatçı araşdırma prosesində tutarlı faktlarla sübut edir ki, feillərə məxsus hərəkət məzmunu, tərz, inkarlıq, təsirlik, növ, zaman və şəxs anlayışları, idarəetmə, özündən əvvəl zərflə qəbul edə bilmə xüsusiyyətləri eynilə feili sifətə aiddir.

Nəticə.

Azərbaycan filologiya elminin inkişafında Həsən Mirzəyevin özünəməxsus yeri vardır. O, dilçiliyin müxtəlif problemlərinə dair bir sıra sanballı tədqiqatları ilə tanınırdı. Alimin xüsusən Qərbi Azərbaycanın yer adları ilə bağlı araşdırmaları milli tarixin öyrənilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onun, həmçinin folklorşünaslıq sahəsində fəaliyyəti təqdirə layiqdir. Həsən Mirzəyevin 200-dən çox elmi əsəri, o cümlədən 25 kitabı və 10-a yaxın dərs vəsaiti işıq üzü görmüşdür. O, eyni zamanda, mütəmadi surətdə bədii yaradıcılıqla məşğul olurdu.

Filologiya üzrə ixtisaslı kadrların hazırlanması işində Həsən Mirzəyev öz bilik və bacarığını əsirgəməmişdir. Onun rəhbərliyi altında bir çox tədqiqatçı dissertasiya müdafiə etmişdir. Həsən Mirzəyevin dilçiliyin aktual məsələləri ilə bağlı müxtəlif elmi simpozium və konfranslardakı çıxışları daim rəğbətlə qarşılanmışdır. 1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən respublikada cərəyan edən ictimai-siyasi proseslər zamanı Həsən Mirzəyev fəal vətəndaşlıq mövqeyi nümayiş etdirmiş və taleyüklü hadisələrə münasibətdə Azərbaycan xalqının milli mənafeələrinə daim sadıq qalmışdır. Həsən Mirzəyevin çoxillik elmi-pedaqoji və ictimai fəaliyyəti layiqincə qiymətləndirilmişdir. O, bir sıra təltiflərə, o cümlədən müstəqil Azərbaycan Respublikasının ali mükafatlarından olan “Şöhrət” ordeninə layiq görülmüşdür.

Ədəbiyyat

1. Mahirə Hüseynova. Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında filologiya məsəlləri.
2. Mahirə Nağıqızı. Dərdi dərin Həsən Mirzə.
3. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007
4. Əsgər İ. Azərbaycan dilində məhsuldarlıq yaradan qeyri-məhsuldar şəkilçilər. Bakı, Elm və təhsil, 2015
5. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. Leksikologiya. Bakı, 1960
6. Mirzəyev H. Azərbaycan dilində fel. Bakı, Maarif, 1986
7. <http://www.azerbaycandili.az/Synopsis/Download/2163/HÜSEYNOVA%20MAHİRƏ%20NAĞI%20QIZI.pdf>
8. <http://www.azerbaijan-news.az/view-63248/hesen-ibrahim-oglu-mirzeyev>

Azərbaycan filologiyasının sərkərdəsi

**Həmzə Əliyev ADPU, filologiya fakültəsi,
Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası
kafedrasının dosenti.**

**Ədalət Abbasov ADPU, filologiya fakültəsi,
Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası
kafedrasının dosenti.**

XÜLASƏ

Həsən Mirzəyev özünə qədər yazıb-yaratmış Azərbaycan dilçiləri və türkoloq alimlərin ən yaxşı ənənələrini davam və inkişaf etdirmiş, onların yaratdıqları qiymətli elm məxəzlərini özünə ən dəyərli və etibarlı mənbə hesab etmişdir.

“Əsrlər boyu müxtəlif dillərin təsirinə məruz qalan Azərbaycan dili daha çox feillər vasitəsilə öz milli orijinallığını mühafizə edə bildiyi kimi” [2, s. 118] feili bütün linqvistik meyarları baxımdan tədqiq edən Həsən müəllim də filologiyamızı istedadlı və müdrik bir sərkərdə kimi daim mükəmməl yaradıcılığı ilə inkişaf etdirərək zirvələrə qaldırmışdır. “Feili sifətlərdə idarə”, “Grammatik məfhumların mənimsənilməsi”, “Azərbaycan ədəbi dilində söz birləşməsi” və s. məqalələrinin hər biri predmeti, mövzusu, aktuallığı baxımından bir monoqrafiya tutumundadır.

“Grammatikanın fəlsəfə və məntiqə əlaqəsinə dair bəzi qeydlər” əsərində dil-düşüncə, dil-şüur, dil-təfəkkür anlayışlarına linqvistik şərh verilmiş, onların qarşılıqlı əlaqəsindən konkret bəhs edilmişdir.

Açar sözlər: Məntiqi mühakimə, linqvistik aspekt, dil və düşüncə, dil və təfəkkür, dil və şüur, sinonim, antonim, onomastik vahid, etimologiya, derivatologiya, üslubiyyat

Командир Азербайджанской филологии

Хамза Алиев

АДПУ, филологический факультет, доцент
кафедры азербайджанского языка и
технологии его обучения

Адалат Аббасов

АДПУ, филологический факультет, доцент
кафедры азербайджанского языка и
технологии его обучения

РЕЗЮМЕ

Гасан Мирзоев продолжил и развил лучшие традиции азербайджанских лингвистов и тюркологов, писавших и создававших до него, и считал созданные ими ценные научные источники самым ценным и надежным источником.

Азербайджанский язык, веками находившийся под влиянием разных языков, может сохранить свою национальную самобытность за счет большего количества глаголов [2, с. 118]. Хасан Мирзоев, изучавший глагол с точки зрения всех лингвистических критериев, также поднял нашу филологию на вершину, постоянно развивая ее с совершенным творчеством как талантливый и мудрый руководитель. «Управление глагольными прилагательными», «Усвоение грамматических понятий», «Сочетание слов в азербайджанском литературном языке» и др. Каждая из статей представляет собой монографию по тематике, тематике, актуальности.

В «Некоторых заметках о связи грамматики с философией и логикой» дается лингвистическая интерпретация понятий язык-мышление, языковое сознание, языковое мышление и подробно обсуждается их взаимосвязь.

Ключевые слова: логическое суждение, лингвистический аспект, язык и мышление, язык и мышление, язык и сознание, синоним, антоним, ономастическая единица, этимология, дериватология, стилистика

Commander of Azerbaijani philology

Hamza Aliyev ADPU, Faculty of Philology,
Associate Professor of the Department of
Azerbaijani Language and its Teaching
Technology

Adalat Abbasov

ADPU, Faculty of Philology, Associate
Professor of Azerbaijani Language and its
Teaching Technology

SUMMARY

Hasan Mirzayev continued and developed the best traditions of Azerbaijani linguists and Turkologists, who wrote and created before him, and considered the valuable scientific sources they created as the most valuable and reliable source.

The Azerbaijani language, which has been influenced by different languages for centuries, is able to preserve its national originality through more

verbs [2, p. 118] Hasan Muallim, who studied the verb from the point of view of all linguistic criteria, also raised our philology to the top by constantly developing it with perfect creativity as a talented and wise leader. "Management in verbs", "Assimilation of grammatical concepts", "Word combination in Azerbaijani literary language", etc. Each of the articles is a monograph in terms of subject, topic, relevance.

In "Some Notes on the Relationship of Grammar with Philosophy and Logic", a linguistic interpretation of the concepts of language-thought, language-consciousness, language-thinking is given, and their interrelation is discussed in detail.

Keywords: Logical judgment, linguistic aspect, language and thinking, language and thinking, language and consciousness, synonym, antonym, onomastic unit, etymology, derivatology, stylistics

Aktuallıq. H. Mirzəyevin elmi fəaliyyəti genişplanlı və çoxcəhətlidir. Daim tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuş və onun yaratdıqları qiymətli elm məxəzlərini özünə ən dəyərli və etibarlı mənbə hesab etmişlər. Professor Həsən Mirzəyev hansı mövzunu işləyir-ışləsin, onun ərsəyə gətirdiyi elmi əsərləri yalnız faktlar üzərində müşahidələrinin, dil faktlarından aldığı təəssüratın nəticələrindən ibarət olmur. O, faktları, topladığı zəngin dil materiallarını vahid sistem şəklində, oturmuş prinsiplər əsasında analiz etdiyindən, müəyyən hallarda elmi-nəzəri ədəbiyyatdakı mülahizə və fikirlərlə razılaşırmı, öz tənqidi mühakimələrinin qənaətindən doğan nəticələrə gəlir. Bu cəhətdən onun yaradıcılığı daim aktualdır və aktualda qalacaq.

Annotasiya. Məqalə Azərbaycan filologiyasının sərkərdəsi professor Həsən Mirzəyevin həyatının mənası hesab edilən filoloji dünyasına bir baxış kimi nəzərdə tutulub.

Məqalədə görkəmli alimin zəngin elmi yaradıcılığı geniş araşdırılır, Azərbaycan dilçiliyi və türkologiya sahəsindəki araşdırmalarının aktual məsələlərindən bəhs edilir.

Aşıq poeziyasının inkişafında (istər klassik, istərsə də müasir baxımdan) da əvəzedilməz xidmətləri bu sahədə mühüm bir töhfə kimi dəyrləndirilir.

Metod. İşin araşdırılmasında diaxronik, sinxronik metodlardan, təsviri və müşahidə üsulundan istifadə edilmişdir. Tədqiqat işindən bəlli olur ki, professor H. Mirzəyev ensiklopedik biliyə malik bir şəxsiyyətdir.

Giriş.

Fikrimizi məşhurlarımız haqqında söylənilən, elmi mühitdə aforistik mövqe qazanmış aşağıdakı deyimlə başlamağı məqsədəuyğun sayırıq: "Bir xalqın böyüklüyü onun əhalisinin sayca çoxluğu ilə deyil, tarixdə yetişdirdiyi böyük dühaları, böyük simaları ilə müəyyən edilir".

Qədim zamanlardan bugünədək Azərbaycan xalqının yetişdirdiyi unikal və əvəzolunmaz şəxsiyyətlər çox olmuşdur. Keçmiş zamandan çağdaş dövrümüz daxil olmaqla elm aləminin sanballı, nadir istedad sahibi olan dünyaşöhrətli alimləri yetişmişdir ki, bunların içərisində Həsən İbrahim oğlu Mirzəyevin müstəsna mövqeyi vardır.

H.Mirzəyev özünə qədər yazıb-yaratmış Azərbaycan dilçilərinin və türkoloq alimlərin ən yaxşı ənənələrini davam və inkişaf etdirmiş, onların yaratdıqları qiymətli elm məxəzlərini özünə ən dəyərli və etibarlı mənbə hesab etmişdir. Hələ gəncliyindən qələmini bədii sahədə sınayan, bədii yaradıcılığa meyil göstərən H.Mirzəyev xalq ruhlu şeirlər, aşıq poeziyasına məxsus mükəmməl örnəklər ərsəyə gətirsə də, lakin onu elmi axtarışlar daha çox cəlb etmiş, ömrünü bu sahəyə həsr etmiş, fəaliyyətini Azərbaycan dilçiliyi və türkologiyanın tətbiqinə yönəltmişdir.

“Elmə olan həvəsi onu Şəhur-Dərələyəz qəzasının Qovuşuq kəndindəki bir neçə illik pedaqoji fəaliyyətindən ayıraraq Bakıya çəkib gətirdi. Yüksək hazırlığını və elmə olan dərin marağını nəzərə alaraq, onu 1959-cu ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan dilçiliyi ixtisası üzrə aspirant qəbul etmişlər” [4, s. 8].

Aspiranturanı bitirdikdən sonra ömrünün sonunadək API-də çalışan görkəmli pedaqoq müxtəlif illərdə müəllim, baş müəllim, dosent, professor, kafedra müdiri və dekan vəzifələrində çalışıb.

1965-ci ildə namizədlik, 1988-ci ildə doktorluq dissertasiyalarını uğurla müdafiə edən mütəfəkkir alim 1990-cı ildə professor elmi adına layiq görülmüşdür.

Azərbaycan filologiyasına yeni nəfəs verən H.Mirzəyev bu elmin nüfuz qazanmasında, təkmilləşməsində zəngin yaradıcılığı ilə müstəsna xidmətlər göstərmişdir.

65 illik pedaqoji fəaliyyətinin 53 ili indiki ADPU ilə bağlı olan Həsən müəllim şərəfli bir həyat yolu keçmişdir. Görkəmli alim müasir dilçiliyimizin vaxtilə ən qaranlıq, ən az tədqiq edilmiş sahələrinə araşdırıcı kimi daxil olaraq tədqiqata başlamışdır.

Alimin elmi maraq dairəsi və araşdırma hədəfləri olduqca geniş, çoxşaxəli olmuşdur. O, dilçiliyimizin morfologiya, leksikologiya, derivatologiya, sintaksis, etimologiya, onomalogiya, üslubiyyat, dil tarixi və s. sahələri ilə məşğul olmuşdur. Onun dilçiliyimizin ən aktual problemləri üzrə 200-dən çox elmi əsəri, o cümlədən 25 kitabı və 10-a yaxın dərs vəsaiti dərc edilmişdir.

“Azərbaycan dilinin qrammatikası” (I hissə dərsləri haqqında); Türk dillərində feili sifətin tədqiqinə dair; Sinonim və antonim sözlər haqqında; Azərbaycan ədəbi dillərində söz birləşmələri; Azərbaycan dilində -ar, -ər şəkilçiləri ilə düzələn təsirli və təsirsiz feillər. Aşıq poeziyasında onomastik

vahidlər [3, s. 34] və digər əsərlərində tədqiqat obyektı olan müxtəlif problemlərin və başqa məsələlərin həll edilməsi ilk dəfə H.Mirzəyev tərəfindən qaldırılmış və ali məktəb proqramlarına daxil edilmişdir.

Onun etimologiya sahəsinə aid tədqiqat işləri tarixin qaranlıq məqamlarına işıq salır, leksik tərkiblərin və ifadələrin mənşəyinə və ümumiyyətlə, dilin tarixi yaddaşına əsil səyahət kimi dəyərləndirilir. “Aşıq yaradıcılığında etnonimlər”, “Müasir Azərbaycan dilində -(y)-ar, -ər,-t, -maz, -məz şəkilçiləri ilə düzələn sözlərin bəzi xüsusiyyətləri” və onlarla eyni xarakterli tədqiqat əsərləri söylədiyimiz fikirlərə mükəmməl nümunə ola bilər. Problemin həllinə orijinal yanaşma, tədqiqat üsullarının yeniliyi, faktların dolğunluğu və s. bu sahədə özünə qədər aparılmış tədqiqatlardan fərqlənir. Bəzi sözlərin genezisi, bəzi leksik vahidlərin etimologiyasından bəhs edən yuxarıda adları çəkilən əsərləri bu aspektdə aparılan araşdırmalar üçün ən yaxşı töhfə hesab edilir.

H.Mirzəyevin elmi fəaliyyəti genişplanlı və çoxcəhətlidir. Bu zəngin elmi fəaliyyətin əsasında söz və nitq hissəsi, onun təsnifi prinsipləri və bir sıra morfoloji hadisələrdən bəhs edən “Azərbaycan dilində sadə feillər” (Bakı, 1984) dərsliyi durur. Əsər uzun və gərgin axtarışların məhsuludur. Bu qiymətli əsər ölkənin türkoq dilçiləri tərəfindən böyük maraqla qarşılanmışdır.

H.Mirzəyev Azərbaycan dilini sevir. O, yaxşı bilirdi ki, öz mənliliyini, öz dilini sevməyən, dilinin taleyi ilə maraqlanmayan bir xalqın yaşamaq haqqı yoxdur. Buna görə ki, H.Mirzəyev içərisindən çıxdığı xalqın dilinə laqeyd qalmamış, bu dildə ən gözəl sənət və elmi əsərləri yaratmağın mümkün olduğunu əsərləri ilə sübut etmişdir [1,s.47].

“Əsrlər boyu müxtəlif dillərin təsirinə məruz qalan Azərbaycan dili daha çox feillər vasitəsilə öz milli orijinallığını mühafizə edə bildiyi” [2, s. 118] kimi, feili bütün meyarları, linqvistik aspektləri cəhətdən tədqiq edən Həsən müəllim də filologiyamızı müdrik, istedadlı bir sərkərdə kimi, hər zaman mükəmməl yaradıcılığı ilə inkişaf etdirərək zirvələrə qaldırmışdır.

“Alimin yüksək ideyaları onun məntiqi mühakimələrə söykənən dəyərli elmi əsərləri ilə üzvi bir vəhdət təşkil edir. Belə bir spesifiklik onun əsərlərinin əksəriyyətində təzahür edir. “Qrammatikanın fəlsəfə və məntiqdə əlaqəsinə dair bəzi qeydlər” əsərində dil və düşüncə, dil və təfəkkür, dil və şüur anlayışlarına aydınlıq gətirilmiş, onların qarşılıqlı münasibətindən konkret şəkildə bəhs edilmişdir.

Görkəmli alimin müasir Azərbaycan dilinin sintaktik xüsusiyyətləri, quruluşu haqqında qeyd və mülahizələri orijinallığı ilə seçilir. Dilçilik elminin bu sahəsinə ayrıca bir əsər həsr etməsə də “Feili sifətlərdə idarə”, “Qrammatik məfhumların mənimsənilməsi”, “Azərbaycan ədəbi dilində söz birləşmələri” məqalələrinin hər biri predmeti, mövzusu və elmi dəyərləri baxımından bir monoqrafiya tutumundadır.

Nəticə. H.Mirzəyev müxtəlif illərdə dünyanın bir sıra ölkələrində keçirilmiş qurultay və konfranslarda iştirak edərək Azərbaycan dilçilik elmini ləyaqətlə təmsil etmişdir. Həsən müəllimin dilçiliklə bərabər, həm də çox geniş və zəngin ədəbiyyatşünaslıq yaradıcılığı da vardır. Klassik və müasir aşıq poeziyamızın müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş dəyərli əsərləri ona bu sahədə də böyük nüfuz qazandırmışdır.

Görkəmli alimin xidmətləri yüksək qiymətləndirilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin fərmanı ilə 2002-ci ildə “Şöhrət” ordeninə, 2007-ci ildə isə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Əməkdar elm xadimi fəxri adına layiq görülmüşdür.

Əminik ki, H.Mirzəyev yaradıcılığı Azərbaycan filologiya elminin inkişafı və təkmilləşməsində xüsusi rol oynadığı kimi, dünya durduqca öz aktuallığını qoruyub saxlayacaq və xalqımızın mötəbər bilik məxəzi sayılacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi, I hissə, “Maarif”, Bakı – 1979.
2. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. “Şərq-Qərb”, Bakı -2007, 279 s.
3. Mirzəyev H. “Seçilmiş elmi məqalələr”, “Nurlan” NPM, Bakı-2006, 660 s.
4. Mirzəyev H. Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı. “Elm”, Bakı – 2004, 856 s.

Feilşünaslıqda Həsən Mirzəyev fenomeni

(Feil düzəldən qeyri-məhsuldar şəkilçilərin funksional xüsusiyyətləri əsasında)

İlkin Əsgərov

*ADPU, Azərbaycan dili və onun
tədrisi metodikas kafedrasının dissertantı*

Xülasə

Məqalədə professor Həsən Mirzəyevin “Azərbaycan dilində fel” kitabının linqvistik tədqiqi əsasında feillərin funksional xüsusiyyətlərinin təhlilindən bəhs olunur. Qeyd edək ki, Azərbaycan dilində feillər, xüsusən də kök feillər qədim və milli olmaqla bərabər, dilin orijinallığının qorunub saxlanılmasında mühüm rola malikdir. H.Mirzəyev də qeyd olunan kitabında müasir Azərbaycan dilindəki feilləri həm tarixi, həm də təsviri aspektdən linqvistik təhlilə cəlb etmiş, etimoloji araşdırmalar aparmışdır. Bundan başqa, burada feil düzəldən şəkilçilərin funksional xüsusiyyətləri, onların sözdüzəldicilik qabiliyyəti, qoşulduğu sözlərdə ifadə etdiyi semantik çalarlar, eləcə də təsirli və təsirsiz feillərin əmələ gəlməsində onların rolu haqqında məlumat verilir. Bu şəkilçilər arasında da qeyri-məhsuldar şəkilçilər öz funksional xüsusiyyətləri ilə digərlərindən fərqlənir. Bu mənada feil düzəldən qeyri-məhsuldar şəkilçilərin funksional xüsusiyyətlərini H.Mirzəyevin tədqiqatları üzərində izləmək, öyrənmək, müqayisəli təhlillər aparmaq dil üçün yaxşı material verir. Belə şəkilçilərin türk dilləri ilə müqayisə müstəvisində tədqiq etmək isə mövzunu daha da dərinləşdirməklə bərabər, onun elmi tutumunu da aktuallaşdırmış olur.

Açar sözlər: feil, söz yaradıcılığı, qeyri-məhsuldar şəkilçilər, feillərin funksional xüsusiyyətləri

Феномен Гасана Мирзоева в науке о глаголе (На основе функциональных свойств непродуктивных суффиксов, составляющих глагол)

Илькин Аскеров

Резюме

Статья посвящена анализу функциональных особенностей глаголов на основе лингвистического исследования книги профессора Гасана Мирзоева «Глаголы в азербайджанском языке». Следует отметить, что глаголы в азербайджанском языке, особенно корневые глаголы, являются древними и национальными, но играют важную роль в сохранении самобытности языка. В своей книге Г.Мирзоев также провёл

лингвистический анализ глаголов в современном азербайджанском языке как с исторического, так и с описательного аспектов, а также провёл этимологическое исследование. Кроме того, он предоставляет информацию о функциональных характеристиках глаголообразующих суффиксов, их способности образовывать слова, семантических оттенках, которые они выражают в словах, к которым они присоединяются, а также их роли в образовании эффективных и неэффективных глаголов. Среди этих суффиксов непродуктивные суффиксы отличаются от других своими функциональными свойствами. В этом смысле изучение и сравнительный анализ функциональных особенностей непродуктивных суффиксов, образующих глаголы, по исследованиям Г.Мирзоева даёт хороший материал для языка. Изучение таких суффиксов в сравнении с тюркскими языками не только углубляет предмет, но и актуализирует его научный потенциал.

Ключевые слова: глагол, словообразование, непродуктивные суффиксы, функциональные особенности глаголов.

Hasan Mirzoev's phenomenon in the science of the verb

(Based on the functional properties of the unproductive suffixes that make up the verb)

İlkin Asgarov

Summary

The article is devoted to the analysis of the functional features of verbs on the basis of a linguistic study of the book by Professor Hasan Mirzoev "Verbs in the Azerbaijani language". It should be noted that verbs in the Azerbaijani language, especially root verbs, are ancient and national, but play an important role in preserving the identity of the language. In his book, H. Mirzoyev also carried out a linguistic analysis of verbs in the modern Azerbaijani language from both historical and descriptive aspects, as well as conducted an etymological study. In addition, he provides information on the functional characteristics of verb-forming suffixes, their ability to form words, the semantic connotations that they express in the words to which they are attached, and their role in the formation of effective and ineffective verbs. Among these suffixes, unproductive suffixes differ from others in their functional properties. In this sense, the study and comparative analysis of the functional features of unproductive suffixes that form verbs, according to G. Mirzoev's research, provides good material for the language. The study of such suffixes in comparison with the Turkic languages not only deepens the subject, but also actualizes its scientific potential.

Key words: verb, word formation, unproductive suffixes, functional features of verbs.

Aktuallıq.Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin derivatoloji sistemində şəkilçilərin funksional xüsusiyyətlərini öyrənmək dil üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qeyri-məhsuldar şəkilçilərin də linqvistik tədqiqi dilin etimologiyası, derivatologiyası üçün mühüm rola malikdir. Bu mənada belə morfemlərin funksionallığını tədqiq etmək dil üçün xüsusi aktuallığa malikdir.

Annotasiya.Bu məqalədə müasir Azərbaycan dilində olan bəzi qeyri-məhsuldar şəkilçilərin funksional xüsusiyyətləri şərh olunur. Burada verilmiş budaq morfemlər Həsən Mirzəyevin “Azərbaycan dilində fel” kitabı əsasında tədqiq olunmuşdur. Qeyd edək ki, H.Mirzəyev qeyd edilən monoqrafik tədqiqatında feil düzəldən şəkilçiləri sistemli, müqayisəli və elmi şəkildə təhlilə cəlb etmiş, onların təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyasına görə təsnifatını vermişdir. Biz də burada həmin morfemlərin bəziləri haqqında, onların funksional xüsusiyyətləri haqqında məlumat vermişik.

Metodlar.Materialın xarakterinə müvafiq olaraq tarixi və təsviri metoddan istifadə edilmişdir.

Giriş.

Müasir Azərbaycan ədəbi dilində leksik-qrammatik mənasına, morfoloji əlamətinə və sintaktik vəzifəsinə görə fərqlənən söz qruplarından biri də hərəkət bildirən sözlərdir. Bu qrupa daxil olan leksik vahidlər digər nitq hissələrinə daxil olan sözlərdən zəngin funksional xüsusiyyətləri ilə seçilir. Demək olar ki, feillər bütün parametrlərinə görə adlar qrupuna aid nitq hissələrini üstələyir.

“Feil çoxkateqoriyalı nitq hissəsidir. Bu kateqoriyalar feildə kompleks şəkildə, toplu şəkildə öz ifadəsini tapır. Feildə təsir, növ, tərz, inkarlıq, zaman, forma, şəxs və kəmiyyət kimi kateqoriyaların varlığı, xüsusi və ümumi formalara malik olması buna ən yaxşı sübutdur. Dilimizdəki nitq hissələrinin heç birində bu qədər kateqoriya yoxdur. Feilə məxsus bu kateqoriyaların hər birinin öz yeri, düzülüş forması vardır və bunlar, demək olar ki, öz yerlərini dəyişmirlər.”[4,s.15]

Bu mənada bir nitq hissəsi kimi feillər dilin orijinallığının, milliliyinin qorunub saxlanılmasında, eləcə də qrammatik quruluşun sabitliyində olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qədim yazılı abidələr, “Orxon-Yenisey” kitabələri, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Oğuznamə”, “Divani-lüğət-it türk”, “Kutadqu Bilik”, “Divani-hikmət” və “Dastani-Əhməd Hərami”nin dilinin linqvistik tədqiqi, eyni zamanda İ.Nəsimi, Ş.İ.Xətayi, M.Füzuli, M.P.Vaqif və s. kimi görkəmli söz ustalarının əsərlərinin poetikası da göstərir ki, ən az dəyişikliyə uğramış nitq hissəsi feillərdir. Belə ki, qeyd olunan mənbələrdə rast gəlinən feillərin böyük əksəriyyəti kiçik, cüzi fonetik fərqlə bu gün də müasir Azərbaycan ədəbi dilində öz işləkliyini qoruyub saxlaya bilmişdir. Bu, dilin zənginliyini göstərən çox vacib bir məqamdır. Bu cəhətdən feillərin həm tarixi, həm də təsviri istiqamətdə

lingvistik tədqiqata cəlb olunması Azərbaycan dilinin öyrənilməsi baxımından çox yaxşı istiqamət və material verə bilər. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, ədəbi dilimizdəki feillərin dialekt və şivə materialları, müxtəlif türk dillərinin qrammatik və derivatoloji quruluşunun müqayisəsi əsasında tədqiq olunması dil üçün geniş imkanlar açır. Ona görə də feillərlə bağlı aparılmış bütün növ tədqiqatlar mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Əsas hissə: Belə tədqiqatlardan biri də professor, Əməkdar elm xadimi Həsən Mirzəyevin “Azərbaycan dilində fel” kitabıdır. Mübaliğəsiz demək olar ki, bu kitabın çapını Azərbaycan dilçiliyində öz orijinallığı, elmi sanbalı ilə fərqlənən fenomenal hadisə kimi dəyərləndirmək mümkündür. Kitabın qədim abidələrə, dialekt və şivələrə, türk dillərinin materiallarına istinadən yazılması, eləcə də feillərin həm Azərbaycan, həm də türkoloji dilçilik nöqtəyi-nəzərindən tədqiqata cəlb edilməsi onun elmi dəyərini daha da aktuallaşdırır. Kitabı feilşünaslıqda bir məktəb də adlandırmaq olar.

Kitab “Təsriflənən fellər” və “Təsriflənməyən fellər” (Feli sifət) adlı iki böyük hissədən ibarətdir. Birinci hissə “Azərbaycan dili fellərinin başlıca əlamətdar cəhətləri, nitq hissələri içərisində yeri, az öyrənilmiş kateqoriyası və bunun tədqiqi”, “Sadə fellərdə təsirsizlik və təsirlilik”, “Düzəltmə və mürəkkəb fellərdə təsirlilik və təsirsizlik”, “Eyni fonetik qabıqda həm təsirli, həm də təsirsiz fellərin yerləşməsi, bunlarda keçid prosesi və semantik-qrammatik imkanlar” adlı dörd müxtəlif fəsildən ibarətdir.

İkinci hissə isə “Türkologiyada feli sifət problemi və onu əmələ gətirən şəkilçilərin xüsusiyyətləri”, “Feli sifətin fel ilə müştərək və fərqli xüsusiyyətləri” və “Feli sifətin sifət ilə müştərək-fərqli xüsusiyyətləri və onun substantivləşməsi” adlı fəsillərdən ibarətdir.

Burada H.Mirzəyev müasir Azərbaycan ədəbi dilindəki feillərin mühüm bir qismini quruluşuna əsasən təsirlilik və təsirsizlik cəhətdən lingvistik təhlil və tədqiq etmişdir. Demək olar ki, H.Mirzəyevin “Azərbaycan dilində fel” kitabı təkcə Azərbaycan feilşünaslığında deyil, eləcə də türkoloji dilçilikdə də elmi dəyəri yüksək olan qiymətli mənbələrdən biri hesab olunur. Kitab Azərbaycan dilinin qrammatik quruluşu ilə yanaşı, derivatoloji sistemi ilə də əlaqədar yaxşı material verir. Belə ki, H.Mirzəyev tədqiqat zamanı müasir Azərbaycan ədəbi dilindəki feil düzəldən morfemlərin təsnifatını vermiş, onların funksional xüsusiyyətlərini konkret dil faktları üzərində şərh etmiş, müqayisəli lingvistik-etimoloji təhlillər vermişdir. “Alim araşdırmalarında fel düzəldən şəkilçilərin nə zaman təsirli və nə zaman təsirsiz olduğunu da dəqiq qruplaşdırmışdır. O, Azərbaycan dilində -la, -lə; -da, -də; -ma, -mə; -a, -ə; -ı, -i, -u, -ü; -an, -ən; -ar, -ər; -ca, -cə; -sı, -si, -su, -sü; -na, -nə; -ra, -ə; -ırğa, -urgə; -ğla, -glə; -qır, -xır, -qur, -xur; -gir, -gür, -ür şəkilçiləri ilə düzəlmiş fellərin bir qisminin təsirli, bir qisminin isə təsirsiz olduğunu, -lat, -lət; -ala, -ələ; -mala, -mələ; -dala, -mala; -dələ, -mələ; -marla, -arla; -xa, -xala; -gə, -gələ; -ğa, -ğala; -

cala; -əclə; -şa, -şə; -qar, -ğar; -za şəkilçiləri ilə düzələn fellərin başlıca olaraq təsirli olduğunu bədii materiallar əsasında düzgün əsaslandırır.”[5]

Bu şəkilçilərin arasında feil düzəldən qeyri-məhsuldar şəkilçilərin funksional xüsusiyyətləri diqqəti xüsusi ilə cəlb edir. Belə ki, “bir və ya iki söz düzəldə bilən şəkilçilər elmi cəhətdən daha maraqlı və daha əhəmiyyətlidir. Belə ki, bu şəkilçilər dilimizin başqa türk dilləri ilə olan münasibətini, onun müstəqil yolla inkişafını, sözlərin, həm də şəkilçilərin etimologiyasını müəyyənləşdirmək üçün imkan verir.” [3, s.33]

Həmin şəkilçilərdən bir neçəsinə nəzər salaq:

-marla, -arla. Bu şəkilçi quruluşa mürəkkəbdir. H.Mirzəyev bu morfemdən sifətdən və feildən təsirli feil əmələ gətirən şəkilçi kimi bəhs etmiş, qomarlamaq, toparlamaq və basmarlamaq sözlərini vermiş, yumarla sözündə isə şəkilçinin artıq daşlaşdığını qeyd etmişdir. Qeyd edək ki, -arla şəkilçisinin dialekt və şivələrimizdə -arğala variantına da təsadüf olunur. Məsələn ədəbi dilimizdəki qomarlamaq sözü İ.Şıxlının əsərlərində qomargalamaq şəklində işlənmişdir.

-mala,-mələ. Bu şəkilçi ədəbi dilimizdə az işlənən şəkilçilərdən olub, təsirli feildən təsirli feil əmələ gətirir. İki şəkilçinin birləşməsi əsasında yaranmışdır. Məs.: cızmalamaq, yaymalamaq, bürmələmək, eşmələmək və s.

-əclə. Bu şəkilçi iki müxtəlif şəkilçinin sintezi əsasında yaranmışdır. Təsirli feildən təsirli feil yaradır. H.Mirzəyev bu şəkilçidən hərəkətin təkrar olunması çalarını ifadə edən morfem kimi bəhs etmişdir. Dilimizdəki döyəcləmək sözünü nümunə göstərmək olar.

-xul. Çox güman ki, bu şəkilçi -ix,-ix,-uk,-ük və -ıl,-il,-ul,-ül şəkilçilərinin sintezi əsasında formalaşmış mürəkkəb struktura malik qeyri-məhsuldar feil düzəldən şəkilçidir. Təsirli feildən hal-vəziyyət bildirən təsirsiz feil əmələ gətirir. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində işlənən burxulmaq sözü bu şəkilçi vasitəsilə yaranmışdır. Bu söz də buruxulmaq feili əsasında əmələ gəlmişdir.

-qun,-qan. Bu şəkilçilər feil düzəldən qeyri-məhsuldar şəkilçilərdir. Hər ikisi təsirli feillərdən təsirsiz feillər əmələ gətirir, Qoşulduğu sözlərdə daha çox hal-vəziyyət, hərəkət çaları ifadə edir. İşlənmə dairəsi olduqca məhddudur. Məs.: udqunmaq, qısqanmaq

-xan. H.Mirzəyev bu şəkilçinin ədəbi dilimizdə az işləndiyini qeyd etmişdir. Feildən feil düzəldən qeyri-məhsuldar şəkilçi kimi təsirli feildən təsirsiz feil əmələ gətirir və dilimizdəki yayxanmaq sözündə işlənir. Bu şəkilçi də -xa şəkilçisinə qayıdış növün morfoloji əlamətlərindən olan -n elementinin birləşməsi əsasında formalaşmış sabitləşmişdir. Dilimizdə şəkilçinin eyni məqam və funksiyada işlənən -xın fonavariantına da təsadüf edilir.

-çi. Demək olar ki, müasir Azərbaycan ədəbi dilində bu şəkilçi işlənmir. Feil düzəldən qeyri-məhsuldar şəkilçi kimi “nəm” sifətindən “nəmçimək” feilini düzəldir. Əsasən dialekt və şivələrdə işlənir.

-əzi. Bu şəkilçi də təsirsiz feildən təsirsiz feil əmələ gətirən qeyri-məhsuldar şəkilçidir. Dilimizdə öləzimek sözündə rast gəlinir. “Bu şəkilçi feildə hərəkətin qismən azalması, tədricən kiçilməsi çalarlığını yaratmaqla yanaşı, sözün leksik mənasını az və ya çox dərəcədə dəyişmişdir.”[4,s.152] Alim haqlı olaraq yazır ki, öləzimek feilində ölmək yox, başqa məfhum özünü göstərməkdədir. Biz bunu dialekt və şivələrimizdə daha aydın müşühidə edə bilirik.

Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğətində bu sözün aşağıdakı çarları göstərilmişdir:

1. Zəifləmək, sönmək mənasında (Qarakilsə, Salyan, Tovuz); İşıq öləzidi(Tovuz), Təndir öləziyif, çörəyi pişirmiyəcəx' (Qarakilsə)
2. Solmaq, qurumaq mənasında (Zəngilan); Tağlara gəvgəz dəyif, öləzi:r.
3. Döymək, vurmaq mənasında (Gədəbəy, Qarakilsə); Getdim gördüm ki, almeyi yolor, bir çıvıx qırif öləzidim, nə öləzidim(Gədəbəy).
4. Ləngimək, gecikmək mənasında(Füzuli); Bılar öləzidi, gəlif çıxmadı.
5. Ara vermək mənasında (Mingəçevir); Yağış öləzidi.
6. Yaxşılaşmaq, sağalmaq, yüngülləşmək mənasında (Qarakilsə); Üzümnən qan aldırram, onnan sonra birəz öləziyir. [1, s.387]

-ırğa,-irgə. Bu şəkilçi də müasir dilimiz üçün addan təsirli feil əmələ gətirən qeyri-məhsuldar budaq morfemdir. Dilimizdəki yadırgamaq və daşırgamaq sözlərində təsadüf olunur. Əsirgəmək sözündə isə kök və şəkilçi artıq daşlaşmış vəziyyətdədir.

Nəticə. Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, H.Mirzəyevin “Azərbaycan dilində fel” kitabı Azərbaycan dilçiliyində, feilşünaslığında fundamental monoqrafik tədqiqatlardan biridir. Onun burada verdiyi şəkilçilər həm tarixi, həm təsviri qrammatikada, eləcə də türk dillərində işləkliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bundan başqa həmin şəkilçilərin mühüm bir qismi adlardan və feillərdən feil əmələ gətirən qeyri-məhsuldar şəkilçilərdən ibarətdir. Həm təsirli, həm təsirsiz feillər əmələ gətirir. Əsasən hal-vəziyyət və hərəkət bildirir. Daha çox bir və iki cür yazılır, ahəng qanununa tabe olur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007
2. Əsgər İ. Azərbaycan dilində məhsuldarlıq yaradan qeyri-məhsuldar şəkilçilər. Bakı, Elm və təhsil, 2015
3. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. Leksikologiya. Bakı, 1960
4. Mirzəyev H. Azərbaycan dilində fel. Bakı, Maarif, 1986
5. <http://www.azerbaycandili.az/Synopsis/Download/2163/HÜSEYNOVA%20MAHİRƏ%20NAĞI%20QIZI.pdf>

Həsən Mirzənin şeir mətnlərində koqeziya vasitələri

Süleymanova Gülər
ADPU-nun doktorantı

Xülasə

Yaradıcılığının müəyyən mərhələsində şeir sənətinə də müraciət edən istedadlı qələm sahibi Həsən Mirzənin poetik örnəkləri oxucuda xoş ovqat oyadan və ilahi zövq aşıl原因 nadir və bənzərsiz poeziya nümunələrindəndir. Daha çox folklor üslubunda yazıb-yaradan bu alim şairin şeir mətnlərinin komponentlərini əlaqələndirən vasitələr olduqca geniş və əhatəlidir. Məqalədə bu linqvistik vasitələrin hamısından deyil, söz sənətkarının mətnlərinin koqeziyasının struktur semantik təşkili üçün istifadə etdiyi vasitələrdən bəhs olunur.

Açar sözlər. Şeir mətni, koqeziya vasitələri, struktur-semantika, prosodiya, morfoloji, sintaktik, Həsən Mirzə.

Средства связи поэтических текстов Гасана Мирзоева

Гулер Сулейманова
Докторант АГПУ

Резюме

Поэтические примеры талантливого ученого Гасана Мирзоева, которые на определенном этапе его карьеры также применялись в искусстве поэзии, вызывают приятное настроение и представляют собой редкие и уникальные образцы поэзии, доставляющие божественное наслаждение. Этот ученый-поэт, писавший в основном в стиле фольклора, обладает очень широкими и всеобъемлющими средствами связи компонентов поэтических текстов. Эта статья не является одним из тех лингвистических средств, которые используются текстами-художниками для структурно-семантической организации связки структурных текстов.

Ключевые слова: текст стихотворения, средства сцепления, структурно-семантика, просодия, морфологический, синтаксический, Хасан Мирзаев.

Means of cohesion poetic texts by Hasan Mirzayev

Guler Suleymanova
Doctoral student of ASPU

Summary

Talented scientist Hasan Mirzayev's poetic examples who also applied to the art of poetry at a certain stage of his career evoke a pleasant mood, and

are rare and unique examples of poetry that instill divine pleasure. This scientist – poet who wrote mostly in the style of folklore, has a very wide and comprehensive means of linking the components of the poets poetic texts. This article is not one of these linguistic means of used by word-artist texts for the structural semantic organization of the cohesion of structural texts.

Keywords: the text of poem, the means of cohesion, structural-semantics, prosody, morphological, syntactic, Hasan Mirzayev.

Aktuallıq. Nəsrə, dramaturgiyada olduğu kimi, şeir mətnlərinin koqeziyasının struktur-semantik təşkilində bir sıra vasitələr mühüm rola malikdir. Həsən Mirzənin də şeir mətnlərini bu vasitələrsiz təsəvvür etmək çətinidir və alim-şairin şeir mətnlərində prosodik, morfoloji, sintaktik vasitələrdən istifadə koqeziyanın struktur-semantik planda təşkili üçündür. Prosodik vasitələr mətnin intonasiyası ilə, morfoloji vasitələr sinonim məqamda işlənən sözlər, əvəzliliklər, köməkçi nitq hissələri ilə, sintaktik vasitələr isə təkrar növləri ilə birbaşa bağlıdır və təəssüflər olsun ki, Azərbaycan dilinə həsr olunmuş qrammatika kitablarında bu vacib məsələlərdən demək olar ki, az danışılır. Həsən Mirzənin şeir mətnlərində koqeziya vasitələrinin hərtərəfli təhlilini vermək mövzunun aktuallığını kifayət qədər şərtləndirir.

Annotasiya. Təqdim etdiyimiz məqalədə şeir mətnlərində işlənən koqeziya vasitələri araşdırılmış və təhlil edimişdir. Həsən Mirzənin əsərlərində koqeziya vasitələri mühüm yer tutur, şair koqeziyanın struktur təşkili üçün müxtəlif növ təkrarlardan intensiv şəkildə istifadə edir. Koqeziya kimi şeir mətnlərini əlaqələndirən vasitələrin köməyi ilə qurulan cümlələr yazıçını məşğul və narahat edən düşüncələri, hissləri üzə çıxarmaq üçün ən münasib ifadə formasıdır.

Metod. Məqalədə təsviri, müqayisəli, qarşılaşdırma və üslubi metodlardan, müasir dilçiliyə dair üsullardan istifadə edilmişdir.

Giriş.

Həsən Mirzənin şeir mətnlərinin komponentlərini əlaqələndirən vasitələr içərisində koqeziya mühüm yerlərdən birini tutur və koqeziyanın struktur təşkili üçün müxtəlif növ təkrarlardan şairin intensiv şəkildə istifadə etməsi olduqca xarakterikdir. Alim-şairin əksər poetik örnəklərində təkrar olunan sözlər struktur-semantik planda əksərən eyni mikrotəma ətrafında çıxış edir, onun poetik şərhinə xidmət göstərir. Şairin beş bəndlik “Təbriz” adlı şeirində həmin şəhər adı 11 dəfə təkrar işlədilərək makrotəmanın məzmun planında mühüm rol oynayır və əksər bəndlərdə təkrar işlədilən sözlər bir-biri ilə və yaxud müvafiq sözlərlə qrammatik əlaqəyə girərək müəllif istəyinin poetik şəkildə verilməsinə yaxından kömək edir. Məs:

O taylı, bu taylı boyların birdir,
Güneyli, quzeyli soyların birdir,
Dərd-qəmin, ələmin, toyların birdir,

Qardaşığ, qardaşı unutma Təbriz!

Həsən Mirzəni də unutma Təbriz! (2, 44)

Mikrotemada epiforik mövqedə 3 dəfə təkrar işlədilən “birdir” təkrarları tematik proqressiyaya səbəb olmuş, 3 misra da “birdir” predikatı ilə zəncirvari şəkildə əlaqələndirilmişdir və 3 misrada söz sırası ədəbi dilin normalarına uyğun şəkildədir, inversiya hadisəsi baş verməmişdir. Şəxs əvəzliliklərinin buraxılması hər bir misrada aydın şəkildə görünür ki, onlar da şeir dili üçün olduqca xarakterik və qanunauyğun haldır. 5-ci misrada qardaş qrammatik formalaşma əsasında iki dəfə təkrarı tema-rema əvəzlənməsinə səbəb olmuş, misradakı poetik fikrin inkişafına xidmət göstərmişdir.

Həsən Mirzənin şeir mətnlərində struktur-semantik aspektdə olan təkrarlar həm söz, həm söz birləşməsi, həm də cümlə formalarındadır. Bu formalar “.... mətnin bütövlüyünə xidmət edən spesifik və möhkəm əlaqə üsullarından biridir. Belə ki, mətnin müəyyən düyünlü yerlərində sözlər, söz birləşmələri, cümlələr təkrar olunur və mətnin komponentlərini bir-birinə bağlayır. Bu zaman mətnin məzmunu, mənasını dərk etmək asan olur” (1, 288). Məs:

Qurbanam, qurbanam, qurbanam, Təbriz!

Səttərxan elinə qurbanam, Təbriz! (2, 44)

Buümumiləşdirici misralarda “Qurbanam” təkrarı struktur-semantik təkrar olmaqla cümləyə uyğunluq təşkil edir və cümlənin şəxs əvəzliyi ilə ifadə olunmuş mübtədasının ellipsisi aydın şəkildə müşahidə olunur və biz bunu bəndin və ya mikromətnin çərçivəli quruluşundakı xəbərlərin sonundakı şəxs şəkilçilərində də görə bilirik. Deməli, mikromətnin müvafiq yerlərində I şəxsin təkinin (“mən” şəxs əvəzliyi) qrammatik abstraklaşdırmaya məruz qalması poetik tələbətdən irəli gəlmişdir, yeknəsəq təkrarçılığın qarşısını almaq üçündür, bənddəki misraları struktur-semantik cəhətdən bir-birinə bağlamaqdan ötrüdür.

Koqeziyanın morfoloji vasitələri içərisində ən mühüm yerlərdən birini əvəzliliklər tutur. “Mətnin komponentlərinin əlaqələndirilməsində əvəzliliklərin rolu daha böyükdür. Əvəzliliklər əvvəlcə deyilmiş, söylənmiş bir sözü, bir ifadəni, bir cümləni, bir sintaktik bütövü əvəz edə bildiyi kimi, böyük bir mətni, bir romanı, bir epopeyanı da əvəz edə bilir. Buna görə də təkcə sintaktik bütövlərin komponentlərini deyil, müxtəlif sintaktik bütövləri də əlaqələndirən əsas vasitə kimi çıxış edir” (3, 460).

Həsən Mirzə şeir mətnlərinin komponentlərini təkrara yol vermədən əvəzliliklərin köməyi ilə elə məharətlə əlaqələndirir ki, poetik konstruksiyalarda zərər qədər də ağırlaşma, kələ-kötürlük hallarına rast gəlinmir və elə məhz buna görə də onun şeir mətnlərinin dili “təbii, vəzni oynaq, obrazları uğurlu, ahəngi ürəyə yatımlıdır” (5, 242). Alim-şairin “Gəlmişəm” rədifli üç bəndlik bütöv şeir mətnində poetik obraz Naxçıvandır. Mətnin komponentləri arasında mənə və

struktur əlaqəsi yaradan vasitələrdən biri kimi əvəzlilik sonluqları xüsusi seçilir. Nümunəyə diqqət yetirək:

Gözəl Naxçıvanım, qədim diyarım!
Bu gün sənın qucağına **gəlmişəm**.
Ey nəqşi-cahanım, canım, vüqarım,
Aç qolunu xoş çağına **gəlmişəm**,
Əshabi-kəhf ocağına **gəlmişəm** (2, 45).

Bu bənddə qrammatik abstraklaşma əvəzliliklərin köməyi ilə yerinə yetirilmiş, epiforik mövqedə 3 dəfə təkrar işlənən “**gəlmişəm**” xəbəri abstrakt şəkildə təsəvvür etdiyimiz əvəzliliklə ifadə olunmuş mübtəda ilə əlaqəyə girərək mətnin estetik yetkinliyində müstəsna rol oynamışdır. Onu da qeyd etməliyik ki, bir anlığa təhlilə cəlb etdiyimiz mətnə əvəzliliklərin hamısının işləndiyini təsəvvür etsək, nə qədər lazımsız təkrarların ortaya çıxacağını, yeknəsəkliyin yaranmasını görək çətin olmazdı.

Həsən Mirzənin müxtəlif saz-söz adamları ilə deyişmələrində elə mətnlərə rast gəlirik ki, onlarda epiforik mövqedə xəbərdən ibarət təkrarların işləkliyi intensiv hal alır və belə hallarda təkrarlar sintaktik bütövlərin bir-biri ilə əlaqələnməsinə, bağlamasına, integrasiyasına səbəb olur və bunları şairin Səadət Buta ilə deyişməsinin bir bəndində görmək olur:

Qoşmaları yana-yana yazırsan,
Sözlərini qatıb qana yazırsan,
Hikmətləri ruha-cana yazırsan.
Şeirimizə çələng hörürsən, Buta! (2, 47)

Bu bəndin əvvəlki üç misrasındakı bədii fikir son misrada ümumiləşdirilmişdir, yəni bəndin son misrası da daxil olmaqla bütün poetik fikirlər el şairi Butay şamil edilir və 3 dəfə “yazırsan” xəbərinin təkrarı ilə, həm də təkrarlanan sintaktik vahidlər özündən əvvəl işlənən tərkiblərlə güclü əlaqələndirilərək şairənin yaradıcılıq tərzinin tərənnümünə yönəldilir. Maraqlı cəhət budur ki, sonuncu misrada – ümumiləşdirici sətirdəki Buta obrazı, yəni o kimi bütöv mətndəki məna yükünü öz üzərinə götürür, digər misralarda formal baxımdan çıxış etməsə də, abstrakt şəkildə təsəvvür edilir və onun semantik vəzifəsini –san, -sən şəxs sonluqları yerinə yetirir. Deməli, şeir mətnində Buta sözü qeyd etdiyimiz əvəzliyin morfoloji göstəriciləri ilə qarşılıqlı integrasiya şəklindədir və həmin şəkilçilər mətndəki cümlələrin bir-birinə struktur-semantik planda bağlanmasına və integrasiyasına səbəb olmuşdur.

Həsən Mirzənin şeir mətnlərinin “komponentləri arasında məna və struktur əlaqəsi yaradan vasitələrdən biri də söz sırasıdır. Söz sırası ilə bağlı mətn yaradan vasitələr içərisində inversiya, sintaktik paralelizmi, əksinə söz sırası (xiazmi) mühüm yer tutur” (4, 387).

Alim-şairin əksər şeir mətnlərində sözlərin və komponentlərin sırası daha çox dəyişə bilir və bu baxımdan onun 2001-ci ildə Natəvan adına klubda

Mikayıl Əzablının yubiley tədbirində bədahətən söylədiyi “Əzablı” adlı şeir mətni olduqca xarakterikdir:

Vətəndə iz qoyub getdi Əzablı,
Təkrarsız söz qoyub getdi Əzablı,
Hikmətli yüz qoyub getdi Əzablı,
İlqarı düz qoyub getdi Əzablı,
Dostluqda üz qoyub getdi Əzablı,
Sədəfli saz qoyub getdi Əzablı,
Qəlblərə köz qoyub getdi Əzablı (2, 66).

Mətndə yeddi misra var və hər bir misranın komponentindəki feili bağlama tərkibi də eyni saydadır və bu tərkiblərin formalaşmasında “-ıb, -ib, -ub, -üb” morfoloji göstəricilərindən istifadə olunmuşdur. Həmin tərkiblərin ifadə forması müxtəlif sözlərdən təşkil olunsada, semantik baxımdan eyni məzmunadadır və “getdi” xəbərinin 2 dəfə təkrar işlədilməsi mətnə xüsusi ekspressiv keyfiyyət bəxş edir. Mətndən ayıraraq “getdi” xəbərini və yaxud feilini təhlil etsək və həqiqi mənada anlasaq, Əzablının hansısa bir yerə, yurda, diyara getməsi başa düşülə bilər, çünki “getdi” xəbərinin həqiqi semantikasındakı bu anlam mövcuddur. Və yaxud, “getdi” xəbərinin yerinə “köçdü” xəbərlərini işlətsək, mətnin formal strukturuna heç bir xələl gəlməz, həmçinin həmin xəbərlərin yerinə “öldü” sözünü işlətsək, mətnə böyük sənətkar – Aşıq Əzablıya hörmətsizlik əlaməti, nəzakətsizlik dərhal hiss ediləcəkdir. Deməli, mətnə “getdi” xəbəri məcazlaşdırılmış, həqiqi mənada “öldü” xəbərinin yerində sinonimik dublet kimi işlədilmişdir ki, bu da sinonim variantın funksiyasını layiqincə yerinə yetirir. Mətnə 7 dəfə epiforik mövqedə işlədilən “getdi Əzablı” cümləsində mübtəda ilə xəbər yerlərini dəyişmiş, xəbər əvvəldə mübtəda ondan sonra işlədilmişdir ki, bu da poeziyada qanunauyğun hallardan biridir.

Həsən Mirzənin şeir mətnlərində koqeziativ vasitələrdən biri olan sintaktik paralelizmlərdən də mənə və struktur əlaqəsini yaradan faktorlar kimi məqsədli şəkildə, yerli-yerində istifadə edilmişdir. Şairin 2001-ci ildə saz-söz adamı Səadət Butanın yubileyində çıxışının sonunda bədahətən söylədiyi bir bəndlik şeir mətni olduqca xarakterikdir:

Allah vergisidir, şeirin, hikmətin,
Əllini tez vurdun, tez vurdun başa.
Heç vaxt itməyəcək qədrin, qiymətin,
Əlli yaş nədir ki, yüzü də yaşa (2, 62).

Aydın şəkildə görünür ki, bəndin ikinci misrası 2 komponentlidir və həmin tərəflər bir-birinə struktur-semantik planda “tez vurdun” ifadəsinin təkrar işlənməsi nəticəsində bağlanmışdır. Bundan əlavə, bəndin birinci misrasında şeirin, hikmətin, üçüncü misrasında isə qədrin, qiymətin sinonimik cərgələri

özündən əvvəlki söz və ifadələrlə semantik əlaqəyə girərək koqoziativ vasitələr qismində çıxış etmişdir.

Nəticə. Bütün bu linqvistik təhlillərimiz göstərir ki, Həsən Mirzə şeir mətnlərində komponentləri əlaqələndirən vasitələrdən ustalıqla istifadə etmiş, prsodik, morfoloji, sintaktik vasitələrdən koqeziyanın struktur-semantik təsnifi üçün profesionalcasına yararlanmışdır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev K. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı, MTM- İnnovation, 2016, 302 s.
2. Mirzə H. Hani o səndəki el, Dərələyöz! “Qismət”, Bakı, 2002, 1929.
3. Kazımov Q. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, “Təhsil”, 2002, 496 s.
4. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, “ Adiloğlu”, 2017, 428 s.

Professor Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında feil

Mətanət Mehdiyeva
ADPU, Azərbaycan dili və onun
tədrisi texnologiyası kafedrası
mehtiyeva_m@mail.ru

Xülasə

Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında əvəzsiz xidmətləri olmuş dilçi alimlərimiz çoxdur. Dilimizin bugünkü səviyyəyə çatmasında bu alimlərin böyük rolu olmuşdur. Bu gün bu alimlərin elmi yaradıcılığını araşdırıb elmi ictimaiyyətə təqdim etmək ən vacib işlərdən hesab olunur. Müasir Azərbaycan dilinin inkişafında misilsiz xidmətləri olmuş belə alimlərdən biri də prof. Həsən Mirzəyevdir. Alimin dilimizin morfologiya, xüsusən də, feil haqqındakı araşdırmaları əvəzsiz bir mənbədir.

Məqalədə alimin elmi yaradıcılığına nəzər yetirilmiş, eyni zamanda, məhsuldar nitq hissəsi hesab olunan feillər, bəzi feildüzəldən şəkilçilər haqqında maraqlı fikirlər verilmişdir.

Açar söz: Həsən Mirzəyev, feil, şəkilçi, türk dilləri

Глагол в творчестве профессора Гасана Мирзаева

Матанат Мехдиева

Резюме

Есть много лингвистов, которые внесли неоценимый вклад в развитие азербайджанского языкознания. Эти ученые сыграли огромную роль в доведении нашего языка до сегодняшнего уровня. Сегодня одна из важнейших задач - изучить научную работу этих ученых и представить ее научному сообществу. Профессор Гасан Мирзаев - один из таких ученых, внесших несравненный вклад в развитие современного азербайджанского языка. Исследования ученого по морфологии нашего языка, особенно по глаголам, являются бесценным источником.

В статье рассматриваются научные работы ученого, а заодно даются интересные представления о глаголах, некоторых глаголообразующих суффиксах считающихся частью продуктивной речи.

Ключевые слова: Гасан Мирзаев, глагол, суффикс, турецкие язык

The verb in the works of professor Hasan Mirzayev

Matanat Mehdiyeva

Summary

There are many linguists who have made an invaluable contribution to the development of Azerbaijani linguistics. These scholars have played a huge role in bringing our language to its current level. Today one of the most important tasks is to study the scientific work of these scientists and present it to the scientific community. Professor Hasan Mirzayev is one of such scientists who made an incomparable contribution to the development of the modern Azerbaijani language. The scientist's research on the morphology of our language, especially on verbs, is an invaluable source.

The article discusses the scientific work of the scientist, and at the same time gives interesting ideas about verbs, some verb-forming suffixes that are considered part of productive speech.

Keywords: Hasan Mirzayev, verb, suffix, Turkish languages.

Aktuallıq. Filologiya elmləri, əsasən də, dilçilik elmi xalqımızın milli-mənəvi sərvəti hesab olunur. Dilçiliyin indiki səviyyəyə çatmasında dilçi alimlər daim elmi araşdırmalar aparırlar. Bu elmi araşdırmalarsız dilin inkişafını təsəvvür etmək mümkün deyil.

Annotasiya: Dilimizin tarixini, bu gününü araşdırmaq dilçi alimlərin ən ümdə vəzifəsidir. Bu çətin yolda bir çox dilçilərimiz kimi prof. H.Mirzəyevin də xidmətləri çox olmuşdur. Milli kaloriti özündə cəmləşdirən feillər haqqında əhatəli elmi araşdırmalar aparmış H.Mirzəyev dilimizi müqayisəli şəkildə tədqiq etmiş, sanballı elmi qənaətlər əldə etmişdir.

Metod. Məqalədə təsviri və müqayisəli-qarşılaşdırma metodlarından istifadə olunmuşdur.

Giriş

Azərbaycan dilçiliyinin bugünkü yüksək səviyyəyə çatmasında bir çox dilçilərin böyük xidmətləri olmuşdur. Bu, danılmaz faktdır. Hal-hazırda dilimiz elə bir yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir ki, onun sayəsində dünya dilləri ilə, elm və texnikanın son nailiyyətləri ilə asanlıqla tanış oluruq. Dilimiz mənsub olduğu türk dilləri içərisində özünəməxsus bir yer tutur. Dilimizin qrammatik quruluşu imkan verir ki, həm türk dilləri, həm də qeyri-türk dilləri, onların qrupları ilə əlaqə qursun. Bu gün bir çox dünya ölkələrinin nümayəndələri 50 milyondan artıq insanın ana dili olan Azərbaycan dilindən istifadə edir. Bu, qürurverici bir haldır. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra dilimizə maraq daha da artıb. Dünyanın onlarla universitetində Azərbaycan dili öyrənilir. ABŞ-ın 6 (Çikaqo, Los-Anceles, Vaşinqton, Nyu-York, San-Fransisko, Harvarq) universitetinin proqramında Azərbaycan dili öyrənilir.

Dilimizin inkişafında bir çox ziyalının rolu olmuşdur. Onların sırasında dilçilərlə yanaşı, həm yazıçı, həm şair, həm dövlət xadimi, həm də musiqişünas olmuşdur. Amma dilimizin incəliklərinə qədər araşdırılması dilçi alimlərin çiyinləri üzərinə düşür desək, yanılmarıq. Bu dilçi alimlər dilimizin tarixini bu günümüze qədər bütün incəliklərinə qədər araşdırmış, hər bir sahədə sanballı tədqiqat işləri ərsəyə gətirmişlər. Ə.Dəmirçizadə, Ə.Abdullayev, B.Cobanzadə, M.Şirəliyev, Z.Budaqova, Ə.Orucov, H.Mirzəyev, A.Qurbanov, Q.Kazımov, B.Xəlilov, Ə.Tanrıverdi və adlarını çəkmədiyimiz onlarla dilçi alimimizin dilimizin inkişafında böyük xidmətləri olmuşdur. Onların yazmış olduğu kitablar bu gün dilçi-müəllimlərin stolüstü kitabıdır.

Həsən Mirzəyev də bu dilçi alimlər içərisində öz xidmətləri ilə seçilən alimimizdir. Həm bir dil tədqiqatçısı, həm bir pedaqoq kimi H.Mirzəyev Azərbaycan dilçiliyində öz sözünü demiş alimlərdəndir. Bu gün fəxrlə deyə bilərik ki, Həsən Mirzəyev auditoriyasının dinləyicisi olmuş yüzlərlə tələbə elmi ad almış, dilimizin inkişafı üçün müəllimləri kimi fədakarcasına elmi araşdırmalar aparmışlar.

H.Mirzəyev dilimizin morfologiyasını həm diaxron, həm də sinxron aspektdə araşdırmış, eyni zamanda aşiq ədəbiyyatına dərinlən bələd olmuş, aşiq poeziyasında yaşayan adlarımız haqqında tədqiqat aparmışdır. Alimin Azərbaycan toponim və şivələri haqqında elmi mülahizələri də çox maraqlıdır.

“Professor “Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı” adlı kitabında hər bir kəndin tarixi coğrafiyasını, etnik mənşəyini, kəndin keçmişi ilə bağlı tarixi hadisələri, deportasiya olunmuş əhəlinin müxtəlif illərdəki statistik sayını, kənd ərazisində yaşayan tayfaları, kəndin sərhədini və onun daxilində olan onomastik vahidləri, qala, körpü, məbədqah, ziyarətgah və mədəniyyət abidələrini verir, el-obanın tanınmış, adlı-sanlı, nüfuzlu və müxtəlif vəzifələrdə işləmiş adamları haqqında məlumatları bugünkü və gələcək nəsllə çatdırır” (1, s. 8). Qeyd edək ki, alimin bu kitabı Azərbaycan dilinin tarixinin, mədəniyyətinin, etnoqrafiyasının, hətta coğrafiyasının tədqiqinə həsr olunmuş ən qiymətli tədqiqatlardan biri hesab olunur. Kitabda diqqət çəkən məqamlardan biri də alimin erməni mənbələrindən istifadə edərək ermənilərin təhrif etdikləri əsl həqiqəti aşkara çıxarmasıdır. Ümumiyyətlə, H.Mirzəyev siyasi məsələlərlə daim maraqlanmış və bu mövzuda 60-dan çox publisistik məqalə yazmışdır.

Bir faktı da diqqətə çatdıraq ki, H.Mirzəyev uzun bir zaman, 30 ildən çox Dərələyəz mahalını qarış-qarış gəzmiş, bu ərazi, onun əhalisi haqqında materiallar toplamışdır. Bu əsər böyük zəhmət və istedad sayəsində ərsəyə gəlmişdir.

Alimin elmi yaradıcılığı, qeyd etdiyimiz kimi, zəngindir. 11 monoqrafiya, 9 dərslik, 8 tədris proqramı, 200-dən çox elmi əsərin müəllifidir. 12 cildədən ibarət alimin həyatı, fəaliyyəti və yaradıcılığı ilə bağlı külliyyatı nəşr olunub.

Professorun elmi yaradıcılığına həsr olunmuş məqalələr, şeir və poemalar alim haqqında daha geniş və zəngin məlumat almaq üçün faydalı mənbələrdir. Prof.Mahirə Hüseynovanın “Azərbaycan dilçiliyində ümumtürk dillərinin dialekt və şivələrinin müqayisəli aspektdə tədqiqi məsələləri” adlı kitabında da alimin “Qərbi Azərbaycan Dərələyəz mahalı” kitabı geniş təhlilini tapmışdı.

Qeyd etdiyimiz kimi H.Mirzəyev dilimizin morfolojiyası, xüsusən də, dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsində böyük rolunu oynayan feil haqqında yazdığı “Azərbaycan dilində feil” dərs vəsaiti saysız oxucu kütləsi qazanmışdır. Alimin feillərlə bağlı “ Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyasından xüsusi seminar” adlı dərs vəsaiti feili sifətə həsr olunub. Onu da diqqətə çatdıraq ki, alimin namizədlik dissertasiyasının mövzusu da “Müasir Azərbaycan dilində feili sifət” adlanır. Doktorluq dissertasiyasının mövzusu da feillə bağlı olmuşdur: “Müasir Azərbaycan dilində feilin təsirlilik-təsirsizlik kateqoriyası”. Alim hər iki dissertasiyanı bir kitab adı altında birləşdirmiş və “Azərbaycan dilində feil” adlı dərs vəsaitini ərsəyə gətirmişdir. Alim qeyd edir ki, “ *Azərbaycan xalqının, Azərbaycan dilinin çox-çox qədimlərə gedib çıxdığını bilmək istəyən hər bir kəs feilləri yaxşı öyrənməlidir*”(2, s.3).

Azərbaycan dilçiliyində feil haqqında bir çox dilçilər tədqiqat aparmışlar. Z.Budaqova, M.Hüseynzadə, R.Rüstəmov, Q.Kazımov, B.Xəlilov və b. Bu dilçi alimlər feilin mübahisəli məsələləri haqqında elmi mülahizələr söyləmişlər. Məsələn, Z.Budaqova indi də dilçilikdə birmənalı qarşılanmayan feil tərzləri haqqında monoqrafiya yazmışdır. Onu da qeyd etmək ki, mübahisəli məsələ olan feiltərzlərini bir kateqoriya kimi H.Mirzəyev də qəbul etmişdir. B.Xəlilov feillərin quruluşu haqqında zəngin elmi materiallar təqdim etmişdir. Alim qeyd edir ki, “ *feillər dilin milli xüsusiyyətlərini özündə saxlayan, kateqoriya sayına görə ən zəngin bir nitq hissəsidir*” (3,s.163).

Ümumiyyətlə, dilçilikdə feil bir nitq hissəsi kimi çox öyrənilmiş, tədqiqat aparılmış nitq hissəsidir. Bu araşdırmalar içərisində H.Mirzəyevin araşdırmaları xüsusi çəkiyə malikdir. Alim feillərin morfolojiyanın 40 faizini təşkil etdiyini bildirir. Bunu onunla əlaqələndirir ki, feil həm türk dillərində, həm də Azərbaycan dilində çoxşaxəli nitq hissəsidir. Alim onu da vurğulayır ki, feil düzəldən şəkilçilər hamısı millidir. Feil kökü alınma ola bilər, amma şəkilçi həmişə millidir. Bu fikri mürəkkəb feillərə də aid edir və bildirir ki, mürəkkəb feillərin də birinci tərəfi alınma ola bilər, amma ikinci tərəf mütləq öz sadə feilimiz olmalıdır.

Alimin maraqlı bir fikri diqqətimizi çəkir: “*Dilimizin tarixini, lüğət tərkibindəki sözlərimizin tarixini müəyyənləşdirərkən feilləri araşdırmaq, feil qatlarını soya-soya, aç-aça qədim izləri aşkar etmək zəruridir*”(2,s.59). Doğrudan da, feil bir nitq hissəsi kimi çoxmənalılığını özündə daşıyan bir nitq hissəsidir. Demək olar ki, feillərin əksəriyyəti çoxmənalıdır. Bu baxımdan

lüğət tərkibində feillərin mənə tutumu çoxdur. Bu mənalar neçə-neçə əsrlərin yadigarıdır.

H.Mirzəyevin feillər haqqında çox maraqlı elmi mülahizələri var. Bunlardan bir neçəsinin üzərində dayanmaq istərdik.

-ar/-ər şəkilçisi. Bildiyimiz kimi bu şəkilçi vasitəsilə sifət və isimdən feil düzəlir. Bu şəkilçi, əsasən, rəng bildirən sifətlərə artırılır. Şəkilçi haqqında H.Mirzəyevin fikirləri maraq doğurur. Alim qeyd edir ki, “ *sifət və isimlərə artırılan bu şəkilçi ol// er köməkçi feillərindən yaranmışdır. Məsələn, aq-ar-ağ ol. Müəyyən zaman keçdikdən sonra şəkilçi halına düşmüşdür*” (2,s.160). Yeri gəlmişkən onu da diqqətə çatdırmaq ki, H.Mirzəyev -la/-lə şəkilçisini də eləmək köməkçi feili ilə bağlayır.

Şəkilçi ilə bağlı diqqətimizi çəkən bir məqam *suvarmaq* feili ilə bağlıdır. Şəkilçi haqqında dilçi alimlər arasında müxtəlif fikirlər formalaşmışdır. Bir qisim bu sözün kökü kimi su, digər bir qisim isə suv hissəsini götürür. Yəni şəkilçi iki variantda – (-ar/-var) göstərilir. H.Mirzəyev belə fikir müxtəlifliyinin səbəbini bu feilin etimoloji cəhətdən tam aydınlaşmamasında görür. Alim bu feilin bir neçə türk dilində neçə işləndiyini diqqətə çatdırır: “*Uyğur dilində su-ğar, tatar dilində su-qar, qumuq dilində suu-qar/-ar, özbək dilində suv/suğ-or, türk dilində suv-ar, türkmən dilində suv-ar, çuvaş dilində şav-ar, Azərbaycan dilində suv-ar*” (2,s.162). Burdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, müxtəlif türk dillərində kök olaraq su/ suu/ suq/suğ/suv/şav, şəkilçi kimi isə -qar/-ğar/-ar/-or/ işlənmişdir. H.Mirzəyev qeyd edir ki, *suvarmaq* feilinin quruluşuna aydınlıq gətirərkən görürük ki, v səsi ğ,q,x,y səslərinin bir-birini əvəz etməsi və paralel işlənməsi məsələsi diqqət mərkəzində olmalıdır. Nümunə kimi onu da vurğulayırıq ki, Azərbaycan dilində də yaxın sözü yavuş/yağuş variantlarında işlənilib və hal-hazırda da dialektlərimizdə işlənməkdədir. Ümumiyyətlə, dilimizdə v və y səslərinin bir-birini əvəz etməsi, yəni paralel işlənməsi ilə bağlı faktlar var. Məsələn, oxlov/oxloy; kösöv/kösöy və s. Dilçi alim *suvarmaq* sözünə paralel kimi *suyarmaq* sözünü də qeyd edir, hətta isim kimi *suvar*, yəni su paylayan sözünü də göstərir (2,s.164). Amma onu da vurğulayırıq ki, “Orfoqrafiya lüğəti”ndə su sözündən başqa bir dənə də olsun sonu saitlə qurtaran müstəqim mənaya malik birhecalı isim yoxdur. Şəkilçi barəsində prof.Q.Kazımov qeyd edir ki, “*suvarmaq* sözü suv(sub) kökünə -ar şəkilçisinin artırılması ilə düzəlib” (4,s.171). B.Xəlilov da bu fikirlə razılaşır (3,s.175). Fikrimizcə, bu sözün kökü tarixən suv olmuşdur, lakin hal-hazırda suv kök kimi işlənə bilmədiyi üçün sözü kök və şəkilçiə ayırmaq düzgün hesab olunmur.

Alimin *güləşmək* feili haqqındakı elmi mülahizələri də maraq doğurur. Ümumiyyətlə, dilimizdə elə feillər var ki, onların kökünü müəyyənləşdirmək kimi məsələnin həlli üçün qohum dillərin faktlarına müraciət etmək lazım gəlir. *Suvarmaq* feili kimi bu feilin quruluşu haqqında da müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bəzi dilçilər bu sözü sadə, bəziləri isə düzəltmə hesab edir. Hətta

kök kimi yanlış olaraq *gül* variantını götürürlər. H.Mirzəyev yenə qohum dillərlə müqayisə nəticəsində sözün kökünü müəyyən etməyin doğru yol olduğunu vurğulayır. Əksər türk dillərində sözün kökündəki samitin *r* olduğunu bildirir. Azərbaycan dilində də *r* səsinin *l* ilə əvəzlənə bildiyini əsas tutaraq deyər bilərik ki, bizdə də sözün kökündəki samit əvvəllər *l* yox, *r* səsi ilə işlənib.

H.Mirzəyev bəzi türkoloqların güləşmək feilinin kökünü “güclü, gur, gurultulu, sıx” mənalarını bildirən “kür” sözü ilə bağladığını da diqqətə çatdırır. Fikir ağlabatandır. Diqqət etsək, görərik ki, söz kökü ilə bu sözlərin mənə yaxınlığı sıxdır. Hətta bəzən çox ağlayan, narahat, bir yerdə durmayan, səsli-küylü uşaq üçün də “kür uşaqdır” ifadəsini işlədirik.

Professorun söz köklərini aydınlaşdırmaq üçün qohum dil faktlarına müraciət etmək üsulu çox düzgün və maraqlı bir yoldur. Həqiqətən də, bu yolla sözlərin etimologiyasını aydınlaşdırmaq daha dəqiq olur. Bu onu deməyə əsas verir ki, H.Mirzəyev dil tariximizə dərinləndirən bələd olan, dialekt və şivələrimiz haqqında elmi fikirləri ilə dilçiliyimizdə öz sözünü dəyən alimlərdəndir.

Nəticə.

Müasir Azərbaycan dilinin inkişafında əvəzsiz xidmətləri olmuş dilçi alimimiz, türkoloqumuz prof.Həsən Mirzəyevin elmi yaradıcılığı zəngin və əhatəlidir. Alim təkcə dilimizin nəzəri məsələləri deyil, eləcə də, el sənətinin-aşıq ədəbiyyatının dərin bilicisi olmuşdur. Həsən Mirzəyev öz elmi tədqiqatları ilə respublikamızın hüdudlarından çox-çox uzaqlarda tanınan alimlərdəndir. Professor ölkəmizin ictimai həyatında da fəal iştirak etmişdir. Alimin feil haqqında yazdığı elmi tədqiqat işləri bu gün də öz aktuallığını saxlayır. Bu tədqiqatlar filologiya fakültəsinin tələbələri üçün əvəzsiz mənbədir. H.Mirzəyevin 12 cildlik külliyyatı alim haqqında hər bir sahədə ətraflı məlumat bazasıdır. Qürurverici bir haldır ki, Həsən müəllimin tələbəsi olmaq, eləcə də, onun haqqında yazı qələmə almaq şansını qazanmışam.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Mirzəyev H.İ. Qərbi Azərbaycan Dərləyəz mahalı . Bakı, Elm-2004 , 856 s.
- 2.Mirzəyev H.İ. Azərbaycan dilində feil (2-ci kitab). Bakı, Elm-2006,504 s.
- 3.Xəlilov B.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyası (2 cildə,II cild), Bakı, Nurlan-2007, 354 s.
- 4.Kazımov Q.S. Müasir Azərbaycan dili (Morfolojiya), Bakı, Elm və təhsil-2010,398 s.

Azərbaycan dilçilik elminin zirvələri – biri Tofiq, biri Həsən

***Osman Əhmədzadə
ADPU-nun doktorantu***

Xülasə

Bu gün dilçilik, eyni zamanda elminin görkəmli nümayəndələrindən biri olan akad. Tofiq Hacıyev və prof. Həsən Mirzəyev bu sahələrdəki elmi fəaliyyətləri ilə yüksək zirvədə duran tədqiqatçılarımızdan və onların yaradıcılıq şəxsiyyətlərini təyin edən, onlara nüfuz qazandıran mənəvi dəyərlərin miqyası olduqca böyükdür. Hər iki alim sözün əsl mənasında bütün ömürlərini dilçilik elminin, türkologiyanın bitib-tükənməyən yaradıcılıq sirlərini öyrənməyə sərf edib və dilçilik elminə bir-birini tamamlayan zəngin elmi irs bəxş ediblər. Hər iki tədqiqatçı dilçilik elminə qədəm basdıqları dövrdə bu elm sahəsində araşdırılmasına güclü ehtiyacı olan vacib və aktual problemlər həddən artıq çox idi. Onların hər biri ayrı-ayrılıqda dilçilik elminin müxtəlif mövzularından yapışdılar, qısa zaman kəsiyində bu araşdırmaların öhdəsindən layıqincə gəldilər. Məqalədə bu iki elm zirvəsinin bu və ya digər şəkildə bir-birlərinə elmi təsirindən, yaradıcılıq əlaqələrindən bəhs olunur.

Açar sözlər: elmi əlaqələr, dilçilik, türkologiya, sarsılmaz dostluq

Вершины азербайджанского языкознания - Тофик и Гасан

***Осман Ахмедзаде
Докторант АДПУ***

Резюме

Сегодня академик Тофик Гаджиев и профессор Гасан Мирзаев, которые также являются выдающимися представителями языкознания, имеют широкий спектр моральных ценностей, которые определяют и вдохновляют наших исследователей и их творческие личности. Оба ученых посвятили всю свою жизнь изучению неиссякаемых творческих секретов лингвистики и тюркологии и дали лингвистике богатое научное наследие, дополняющее друг друга. В то время, когда оба исследователя писали в области лингвистики, в этой области было слишком много важных и актуальных проблем, требующих изучения. Каждый из них придерживался разных тем лингвистики, и за короткий промежуток времени сумел справиться с этим исследованием. В статье рассматривается научное влияние этих двух вершин науки в той или иной мере, их творческая связь.

Ключевые слова: научные отношения, языкознание, тюркология, непоколебимая дружба.

The peaks of Azerbaijani linguistics - Tofiq, Hasan

Osman Ahmadzade
Doctoral student of ADPU

Summary

Today, academician Tofiq Hacıyev and professor Hasan Mirzayev, who are also prominent representatives of linguistics, have a great range of moral values that define and inspire our researchers and their creative personalities. Both scholars have devoted their entire lives to the study of the inexhaustible creative secrets of linguistics and Turkology, and have given linguistics a rich scientific heritage that complements each other. At the time when both researchers were writing in linguistics, there were too many important and urgent problems in this field that needed to be studied. Each of them clung to different topics of linguistics, and in a short period of time managed to cope with this research. The article discusses the scientific influence of these two peaks of science in one way or another, their creative connections.

Keywords: scientific relations, linguistics, turkology, unshakable friendship

Aktuallıq. Hər iki alimin dilçilik sahəsində yaratdığı əsərlərin sayı çox. Sanbalı olduqca ağırdır, və onların hər biri dilçiliyimizi zənginləşdirən dəyərli əsərlərdir.

Bu əsərlərin elmi məziyyətlərini təhlil edib, müəyyən cəhətlərini üzə çıxarmaq aktuallıq kəsb edən məsələlərdəndir.

Annotasiya. Hər iki alim sözün əsl mənasında bütün omürlərini dilçilik elminin, türkologiyanın bitib-tükənməyən yaradıcılıq sirlərini öyrənməyə sərf edib və dilçilik elminə bir-birini tamamlayan zəngin elmi irs bəxş ediblər. Hər iki tədqiqatçı dilçilik elminə qədəm basdıqları dövrdə bu elm sahəsində araşdırılmasına güclü ehtiyacı olan vacib və aktual problemlər həddən artıq çox idi. Onların hər biri ayrı-ayrılıqda dilçilik elminin müxtəlif mövzularından yapışdılar, qısa zaman kəsiyində bu araşdırmaların öhdəsindən layıqincə gəldilər.

Metod. Məqalədə müqayisəli və Təsviri metodlardan istifadə edilmişdir.

Giriş.

Yaşım az olduğuna görə, həm akademik t.Hacıyevi, həm də professor H.Mirzəyevi yaradıcılıqlarından tanıyıram və Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin filologiya fakültəsində təhsil aldığı illərdə Həsən müəllimin “Azərbaycan dilində fel”, “Azərbaycan dilində feli sifət”, “Azərbaycan dilində təsirli və təsirsiz fellər”, “Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri”, “Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı” monoqrafiyaları, “Hanı o səndəki el, Dərələyəz?!”, “Mən nece unudum belə dərdimi?!” şeirlər topluları stolüstü

kitabım olub, həmçinin Tofiq müəllimin “Azərbaycan dili tarixi”, “Sabir: sələflər və xələflər”, “Satira dili”, “Yazıçı dili ideya və bədii təhlil”, “Türkün yovşan duası” kitablarını maraqla oxumuşam və bu nəhəng alimlərin min bir zəhmət, əziyyət hesabına yaratdıqları elmi mənbələrdən qədərincə bəhrələnmişəm. Prof. Həsən Mirzəyevin elmi yaradıcılığı hərtərəfli və mükəmməl şəkildə tanınmış dilçi-alim və mənim elmi rəhbərim Mahirə Hüseynova tərəfindən 7 il bundan əvvəl tədqiq edilmişdir. Aydın məsələdir ki, “insan yaşadığı aləmdə başqalarından fərqli olaraq cəmiyyət üçün faydalı işlər görür, yaradıcı cəmiyyətin yaddaşında əbədi bir iz qoyur və sonrakı nəsillər onun gördüyü işi, qazandığı təcrübəni öyrənməyə məcbur olur və bu baxımdan yanaşdıqda Mahirə xanımın gördüyü işlər olduqca təqdirəlayiqdir. Prof. Mahirə Hüseynovanın məsləhəti ilə mən bir neçə ildir ki, “Akademik Tofiq Hacıyevin filoloji görüşləri” mövzusu üzərində araşdırma işi ilə məşğulam və dövrü mətbuatda, elmi toplularda 8-ə qədər məqaləm dərc olunub. Araşdırmalarım əsasında deyə bilərəm ki, hər iki alim filoloji yaradıcılığı keçən əsrin 60-cı illərindən qədəm qoymuş, T.Hacıyev Azərbaycan dilinin Cəbrayıl şivəsini, Həsən Mirzəyev isə morfoloji kateqoriyalardan fəli sifəti fundamental şəkildə tədqiq etmişdir. Hər iki alimin elmi yaradıcılıq fəaliyyətlərindən aydın şəkildə görünür ki, onlar Azərbaycan filologiyasının və eyni zamanda, türkologiya elminin inkişafında misilsiz xidmətlər göstərmişlər. Hər iki tədqiqatçı Azərbaycan dilçiliyində, o cümlədən türkologiya elmində araşdırılmamış mövzuları təhlil, tədqiq obyektini kimi götürmüş, bu sahələrdə nəzəri və tətbiqi tədqiqatların istiqamətlərini genişləndirməkdə və inkişaf etdirməkdə çox böyük işlər görmüşlər. Rəhbərlik fəaliyyətlərində də bu iki şəxsiyyətdə oxşarlıqlar var. Belə ki, Həsən Mirzəyev uzun illər Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində “Müasir Azərbaycan dili” kafedrasına, T. Hacıyev isə Bakı Dövlət Universitetində “Türkologiya” kafedrasına rəhbərlik etmişlər. Kafedra müdiri vəzifəsində çalışdıqları dövrdə onlarla dilçi-alimlərin yetişdirilməsində böyük xidmətlər göstərmiş, doktorantlarına dərin elmi məsləhətlər verməklə, düzgün yol göstərməklə onların böyük hörmət və məhəbbətini qazanmışlar. Hər iki görkəmli türkoloq vaxtında dövlət qayğısı ilə əhatə olunmuşdur. Belə ki, onların hər ikisi ulu öndərimiz Heydər Əliyevin və bu dahi şəxsiyyətin kursunun layiqlin davamçısı, hörmətli cənab Prezidentimiz İlham Əliyevin sərəncamları ilə “Əməkdar elm xadimi” fəxri adına layiq görülmüş, “Şöhrət” ordeni ilə təltif olunmuşlar, hər ikisi Prezident təqaüdcüsü idilər. Hər iki alim elmi yaradıcılıq dostları idilər, bir-birindən yerli yerində bəhrələnirdilər. Məsələn, Həsən müəllim Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalında mövcud olan Ərgəz etnotoponimini etimolojişədirəkən çoxlu türkoloqlardan özünün fikirlərini sübuta yetirmək üçün sitatlar gətirir və onlardan bəzilərinə tənqidi münasibət bəsləyir və etnonimik oçerkin sonunda T.Hacıyevin fikirlərinin daha ağlabatan, daha dəqiq olduğu qənaətinə gələrək və onu məşhur türkoloq ümumi

dəyərləndirərək belə yazır: “ Məşhur türkoloqların “kas”, “xəz” və “oğuz” tayfa adı haqqında söylədikləri (yuxarıda etimoloji təhlillər geniş verilmişdir-O.H) mülahizələr də yuxarıdakı fikri söyləməyə əsas verir. Prof. T.Hacıyev göstərir ki, “quz-qədim quzların (oğuzların) adıdır. Xəz-Quz-Qaz-Kas eyni sözün fonetik silsiləsidir. Bu toponimin əsasında qədim türk etnonimi olan oğuz sözü dayanır (2,26-22;3,117-118).

“Onomastik vahidlər xalqımızın tarixini, həyat tərzini, mədəniyyətini, adət-ənənəsini, siyasi, dini görüşlərini, qədim dilin miqrasiyalar sistemini və başqa milli xüsusiyyətlərini özündə yaşadan əvəzsiz mənlədir” (4,122) və bu sahədə prof.H.Mirzəyevin xidmətləri də alqışa layiqdir. Həsən müəllim “Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz” adlı monoqrafiyasında onomologiyanın inkişafında görkəmli dilçi-alimlərimizin xidmətindən danışarkən T.Hacıyevin də zəhməti də yüksək dəyərləndirir və müəyyən və lazımı məqamlarda onun məqalə və kitablarına da istinad edir. Şübhəsiz ki, belə məqsədli istinadlar yazılan elmi əsərlərin keyfiyyət və səmərəliliyinə müsbət təsir göstərir, onları elmi baxımdan sanballı və oxunaqlı edir. Elə bunun nəticəsidir ki, Həsən Mirzəyevin “Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz” adlı dərs vəsaiti çap olunandan az keçməmiş ən görməkli dilçi-alimlərimizin güclü marağına səbəb oldu, həmin vəsait haqqında çox dəyərli elmi fikirlər söyləndi. Bu iki dilçi-türkoloqun dostluq tellərini geniş təşbehləndirmədən qısaca deyə bilərəm ki, sözün əsl mənasında sarsılmaz dostluq bu iki alimin həyat devizi idi, hər ikisinin sanki, xarakterlərinə, xüsusiyyətlərinə tam şəkildə ölçülüb-biçilmişdir. Mən bunu prof. Həsən Mirzəyevin 75 illik yubiley tədbirində T.Hacıyevin qısa və olduqca mənalı çıxışında da aydın şəkildə görürəm. Yubiley tədbirini aparan Xaqi şairi Zəlimxan Yaqub böyük yığıncaqda məqam çatanda T.Hacıyevə də söz verir və akademiklərin videoyazısındakı dolğun, lakin olduqca yığcam və lakonik çıxışını Həsən müəllim “Elmi, pedaqoji fəaliyyətim və ömür yolumdan sətirlər” adlı irihəcmli kitabında aşağıdakı kimi vermişdir.

“Zəlimxan Yaqub: Azərbaycan poeziyasını, Azərbaycan dilini şairlərdən gözəl bilən T.Hacıyevə söz verirəm. Buyursun.”

Tofiq Hacıyev – Bakı Dövlət Universitetinin kafedra müdiri, AMEA-nın müxbir üzvü, professor:

“ – Zəlimxan müəllim, mən elə bilirdim, mənə söz verməyəcəksən, amma mən Bahar xanımın sözünü deyirəm ki, bu yubiley məsələsində bir dolaşıqlıq var. Görün, vaxtı ilə valideynləri Həsəni komsomola tez keçirmək üçün yaşını bir az artıq yazdırıblar.

Beş il bundan qabaq televiziya da gördüm ki, Həsən müəllim Milli Məclisin sədrini təqdim edir. Dedim, nə yaxşı dilçilərə belə hörmət edib qabağa veriblər, dedilər ki, o məclisdə ən yaşlısı Həsən müəllimdir, ağsaqqal kimi ona söz verirlər. Mən bu barədə onda fikirləşməyə başladım ki, əşşi, Həsən müəllim

hələ məndən 5-6 yaş cavan olmalıdır. Mənim 71 yaşımda indi olur və Həsən müəllimdə həqiqətən burda deyilənlərin hamısı, onun haqqında, ünvanına deyilənlərin hamısı yerindədir. Mən bir dilçi kimi onu təşbehləndirmək istəyirəm. Mən Həsən müəllimi dilçiliyimizin feili hesab edirəm. Niyə başqa nitq hissəsi yox, məhz feil? Çünki, feil hərəkət bildirir. Həsən müəllim daim hərəkətdədir. Həsən müəllim təkcə dilçi-alim deyil, Həsən müəllim coğrafiyanı, səyyah kimi bütün Qərbi Azərbaycanı gəzib, onun torpaqlarını, toponimlərini yığıb toplayır, tarixə çevirir. Həsən müəllim aşığıların arasında və ən çox da aşığıların arasında özünü yaxşı hiss edir.

– Ən gözəl sözü Tofiq müəllim dedi” (5, 655).

Tofiq müəllimin bu çıxışının birinci abzasının ikinci, ikinci abzasının sonuncu cümlələrində incə yumor ifadə olunmuşdur, yəni, “Görünür, vaxtı ilə valideynləri Həsəni komsomola tez keçirmək üçün yaşını bir az artıq yazıblar”, “Həsən müəllim aşığılar arasında və ən çox da aşığıların arasında özünü yaxşı hiss edir” – cümlələrinin birincisində onun 75 yaşında hələ cavan, şıx, tərəvətli qalmasına işarə edilir, həm də onun gənclik dövrlərindən indiyə kimi ictimai işlərlə də yaxından məşğul olduğu diqqətə çatdırılır. Həqiqətən də, Tofiq müəllim fikrində haqlıdır, çünki Həsən Mirzəyev ömrünün gənclik illərindən tutmuş yetkinlik çağlarına qədər ictimai işlərlə də məşğul olmuş və buna görə də Azərbaycan cəmiyyəti onu həm görkəmli ictimai xadim (1998-ci ildə birinci çağırış, 2000-ci ildə ikinci çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə deputat seçilmiş, Milli Məclisdə Təhsil, etika və toponimika komissiyasının üzvü olmuşdur), həm də istedadlı dilçi-türkoloq kimi tanıyıb qiymətləndirir (4, 211).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz ikinci cümlədə də Tofiq müəllim incə yumoru ustalıqla yaradır və Həsən Mirzəyevin aşığı poeziyasına, eyni zamanda buradakı onomastik vahidlərin linqvistik təhlilinə daha çox önəm verən tədqiqatçı kimi yüksək dəyərləndirir. Sözüün əsil mənasında aşığı poeziyasının mahir bilicisi kimi “H.Mirzəyev Azərbaycan onomastikasının ən maraqlı, tədqiqi vacib və əhəmiyyətli sahələrindən olan Azərbaycan etnonim, antroponim, kosmonim, hidronim, zoonim və ktematonimlərin ilk dəfə olaraq aşığı poeziyasında işlənmə səbəblərini müəyyənləşdirmiş, leksik-semantik, struktur-linqvistik təhlillərini vermiş, onların məna və mənşəyini öyrənmiş, yaranma və formalaşma yolları və üsullarını dəqiqləşdirmişdir” (4, 210).

Akademik T.Hacıyev zəngin yaradıcılıq potensialına malik hər şeydən əvvəl, feilşünas-alim kimi yüksək dəyərləndirir və bu dəyərləndirməni bir qədər genişləndirərək deyə bilərik ki, prof. H.Mirzəyev “Azərbaycan dilində feil” adlı dərs vəsaitində feilin əlamətdar cəhətlərini, nitq hissələri arasında yerini, feildə təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyasını, təsirsiz-təsirli fellərin leksik-semantik, morfoloji-sintaktik, frazeoloji, üslubi, fonetik xüsusiyyətlərini, substantivləşməsini mükəmməl şərh etmiş, dilçilik elmimiz üçün olduqca əhəmiyyətli

nəticələr əldə etmişdir. Azərbaycan dilçiliyində, o sıradan türkologiyada feil kateqoriyaları ilə məşğul olan elə bir tədqiqatçı tapmaq çətindir ki, prof. H.Mirzəyevin bu dərəcəsi vəsaitindən yararlanmamış olsun. Prof. M.Hüseynova da doğru olaraq göstərir ki, “Azərbaycan dilinin feil kateqoriyasında təsirlilik, təsirsizlik probleminin mükəmməl həlli H.Mirzəyevin adı ilə bağlıdır. Dilçiliyimizdə feillə bağlı elə bir problem səciyyəli məsələ yoxdur ki, H.Mirzəyev ona vaxtında öz münasibətini bildirməsin” (4, 206).

Akademik T.Hacıyev çıxışında H.Mirzəyevi coğrafiyaçı kimi qiymətləndirəndə də onun elmi fəaliyyətində müəyyən nüansları nəzərdə tuturdu. Reallıq bundan ibarətdir ki, Həsən müəllim Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalına məxsus hər bir yaşayış məntəqəsinə və həmin kəndlərin ərazisində mövcud olan dərə, təpə, arx, bulaq, çay, göl, dağ, qaya, yaylaq, qışlaq, orman, çöl, düz, otlaq, meşə, bağ-bağat, yarpaq, aşırım, körpü, qədim abidələrlə yaxın tanış idi, bunların coğrafi mövqeyini yaxşı bilirdi. Elə bunun nəticəsidir ki, Dərələyəz ərazisindəki makro və mikro toponimləri alim dil, tarix coğrafi istiqamətlərdə təhlil etdiyi kimi, coğrafi aspektdə də məharətlə, coğrafişünas peşəkarlığı ilə dəqiq şəkildə sintez edə bilmişdir. Həsən müəllimin Dərələyəzin xəritəsini də coğrafi kordinatlar, yerləşmə coğrafiyası üzrə tərtib etməsi T. Hacıyevin nə qədər haqlı olduğunu bir daha sübuta yetirən, təsdiq edən amillərdəndir.

T.Hacıyev çıxışında hörmətli dostu Həsən Mirzəyevi tarixçi kimi də çox dürüst səciyyələndirir. Akademikin olduğu lakonik şəkildə söylədiyi fikirlərinin arxasında geniş mənalara yatac, doğrudan da, Həsən müəllim Dərələyəz mahalının qədim tarixini, vandal ermənilərin bu əraziyə haradan, nə vaxt köçürüldüklərini, çarizmin o dövrdəki müstəmləkəçilik siyasətini, dərələyəzlilərin vəhşi ermənilər tərəfindən hansı illərdə deportasiyasını çox gözəl bilirdi və o, bütün bu cəhətləri toponimika ilə bağlı araşdırmalarına yeri gəldikcə tətbiq etməyi əsil tarixçi kimi çox gözəl bacarırdı. Bunlardan əlavə, tarixi mənbə və mərkəzlərə istinad edərək Həsən Mirzəyev Dərələyəzdəki qədim mədəniyyət abidələrinin – karvansaraların, məscidlərin, körpülərin, qədim qəbiristanların, memarlıq tikililərinin inşa edildiyi tarixi düzgün müəyyənləşdirməklə əsil tarixçi səriştəsini əyani şəkildə nümayiş etdirmişdir.

T.Hacıyevin Həsən Mirzəyevi səyyah kimi dəyərləndirməsi də xüsusi maraq doğurur. Həqiqətən, Həsən müəllimin Dərələyəz folklorunu, şivə sözlərini, onomastik vahidlərini toplayarkən səyyah rolunda çıxış etmişdir və alim bu mühüm materialları topladığı vaxtlarda Dərələyəz əhalisi erməni faşistləri tərəfindən zorla öz dədə-baba yurdlarından didərgin olunmuş, deportasiya edilərək respublikamızın müxtəlif bölgələrinə səpələnmişdir. Həsən Mirzəyev qədim dövrlərdə Azərbaycana gəlmiş səyyahlara oxşar bir vəziyyətdə hərəkət edərək vətənsiz, yurdsuz, dərddə yüklənmiş soydaşları ilə vaxtaşırı görüşdü və onlardan zəngin folklor örnəklərini, şivə materiallarını toplayaraq,

sistemə saldı, linqvistik təhlil süzgəcindən keçirərək “ Dərələyəz folkloru”, “ Dərələyəz şivəsi” haqqında monoqrafiyalar yazıb yaratdı ki, akademik T.Hacıyev bu unudulmaz, zəhmətkeş səyyah kimi qiymətləndirəndə heç şübhəsiz ki, bunları nəzərdə tutmuşdur.

Nəticə. İstər akademik Tofiq Hacıyev, istərsə də professor Həsən Mirzəyev Azərbaycan filologiyasının, o cümlədən türkologiya elminin dərin qatlarına dərinlən nüfuz edən alimlərimizdəndirlər və bu görkəmli ziyalıların miras qoyub getdikləri zəngin elmi irs biz gənc tədqiqatçılar, eyni zamanda türkologiyanın müəyyən problemləri ilə məşğul olanlar üçün əvəzsiz mənbədir. Allah hər iki yaradıcı şəxsiyyətə qəni-qəni rəhmət etsin, məzarları nurla dolsun!

Ədəbiyyat

1. Kazımov Q.Ş. “Yaradıcı cəmiyyətin yaddaşında ədəbi bir iz”. Mahirə Hüseynovanın “Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında filologiya məsələləri” kitabına ön söz” ADPU-nun nəşri, Bakı, 2014, s.4-12
2. Hacıyev T., Vəliyev K. Azərbaycan dili tarixi. “Maarif”, Bakı, 1983, 138 s.
3. Mirzəyev H. Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri. Bakı, “Elm”, 2006, 536.
4. Hüseynova M. Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında filologiya məsələləri. Bakı, ADPU-nun nəşri, 2014, 231 s.
5. Mirzəyev H. Elmi pedaqoji fəaliyyətidən və ömür yolundan sətirələr. Bakı, “Elm”, 2008, 888 s.

Həsən Mirzə leksikasının funksional-semantik xüsusiyyətləri

Ramilə Orucova
ADPU-nun doktorantı

Xülasə

Həsən Mirzənin və alim-şairə həsr olunmuş şeir mətnlərinin dolğun, sərrast, bəlağətli nitq formasına çevrilməsində forma və məzmun arasındakı vəhdət mərkəzi yer tutur və bu mərkəzi yerdə intonasiya ağuşunda köməkçi nitq hissələri də olduqca mühüm rol oynayırlar və onlar semantik baxımdan funksionallaşaraq şeir dilinin aydınlığını və anlaşıqlığını, məzmunun formaya uyğunluğunu tam şəkildə öz üzərlərinə götürür. Təhlilə cəlb etdiyimiz şeir mətnləri qrammatik formalaşması ilə struktur- semantik cəhətləri ilə diqqəti daha çox cəlb edir ki, bu cəhətlərin mükəmməl şəkildə poetikləşmə prosesində verilməsində köməkçi nitq hissələrindən geniş şəkildə istifadə olunmuşdur. Məqalədə Həsən Mirzənin və alim- şairə ithaf olunmuş şeirlərin dilində köməkçi nitq hissələrinin semantik sahədəki rolu saf-çürük edilir, şeir mətnlərinin forma və məzmun vəhdətinin yaranmasında onların fəal iştirakı təhlil olunur.

Açar sözlər. Həsən Mirzə, mətn, şeir, köməkçi nitq hissələri, məzmun, forma və məna

Функционально-семантические особенности лексики Хасана Мирзы

Рамила Оруджова
Докторант АГПУ

Резюме

Единство формы и содержания играет центральную роль в превращении текстов стихотворений, посвященных Хасану Мирзе и ученому-поэту, в полноценную, точную, красноречивую форму речи. Берет на себя полную ответственность за содержание формы. Проанализированные нами поэтические тексты привлекают больше внимания своим грамматическим построением и структурно-семантическими особенностями, а вспомогательные части речи широко используются для передачи этих особенностей в процессе идеальной поэтизации. В статье уточняется роль вспомогательных частей речи в смысловом поле в языке стихотворений, посвященных Хасану Мирзе и поэту-ученому, анализируется их активное участие в формировании единства формы и содержания поэтических текстов.

Ключевые слова. Хасан Мирза, текст, стихотворение, вспомогательные части речи, содержание, форма и значение

Functional-semantic features of Hasan Mirza's lexicon

Ramila Orujova
Doctoral student of ASPU

Summary

The unity between form and content plays a central role in the transformation of the texts of poems dedicated to Hasan Mirza and the scholar-poet into a full, accurate, eloquent form of speech. , takes full responsibility for the form's content. The poetic texts we have analyzed attract more attention with their grammatical formation and structural-semantic features, and auxiliary parts of speech have been widely used to convey these features in the process of perfect poeticization. The article purifies the role of auxiliary parts of speech in the semantic field in the language of poems dedicated to HasanMirza and the poet-scientist, analyzes their active participation in the formation of unity of form and content of poetic texts.

Key words. Hasan Mirza, text, poem, auxiliary parts of speech, content, form and meaning

Aktuallıq. Folklor üslubunda yazıb-yaradan şairlərimizin yaradıcılığında köməkçi nitq hissələrinin rolu və bu mühüm kateqoriyanın əsas mahiyyəti, yəni köməkçi nitq hissələrinin mətnyaradıcı xüsusiyyətləri, omonimliyi, sinonimliyi, emosionallıq və ekspressivlik keyfiyyətləri, kommunikativlik aspektləri, pragmatik imkanları və şair haqqında dilçiliyimizdə demək olar ki, az danışılmışdır. Həsən Mirzənin və alim-şairə həsr olunmuş şeir mətnlərində köməkçi nitq hissələrinin funksional-semantik xüsusiyyətləri barədə prof. Mahirə Hüseynovanı çıxmaq şərtilə bu aktual və vacib məsələdən linqvistik aspektdə araşdırmalar aparılmamışdır. Mövcud poetik nümunələr üzərində apardığımız təhlillər göstərir ki, müstəqil leksik mənası olmayan köməkçi nitq hissələri şeir mətnlərində sözlər və cümlələr arasında müxtəlif əlaqələrin məna çalarlarının əmələ gəlməsinə xidmət göstərir, mətnləri struktur və semantik cəhətlərdən dolğun bir şəkildə tənzimləyir ki, onların bu və ya digər aspektdə öyrənilməsi məsələnin aktuallığını kifayət qədər şərtləndirir.

Annotasiya. Məqalədə alim-şair Həsən Mirzənin və eyni zamanda ona ittihaf olunmuş şeir mətnlərində köməkçi nitq hissələrinin funksional-semantik xüsusiyyətlərindən bəhs olunur.

Metod. Məqalədə linqvistik təsvir metodu tətbiq edilmişdir.

Giriş.

Həsən Mirzə və alim- şairə xitabən söylənmiş şeir mətnlərində köməkçi nitq hissələri müəyyən işlənmə məqamlarında semantik baxımdan funksionallaşma imkanları qazanır və söz sənətkarları bu imkanlardan öz fitri qabiliyyəti, istedadı, yaradıcılıq üslubu, köməkçi nitq hissələrinə yanaşma bacarığına müvafiq şəkildə istifadə etmişlər. Şeir mətnlərində köməkçi nitq hissələri formal şəkili məqsəd daşımır, “ fəal üslubi mövqedə” (4,331) işlənərək , “poetik mətnin semantikasında mütəhərrikliyin və üslubi çevikliyin hərəkət dairəsini daha da genişləndirir, mətnin ümumi forma və məzmununu tənzimləyir” (4,331), poetik qayəni özünəməxsus çalarlarda inikas etdirir.

Məlumdur ki, kaş ki ədatı işləndiyi cümlələrə emosionallıq keyfiyyəti gətirir, xəbəri feilin arzu şəkli ilə ifadə olunan cümlələrdə işlənilib, təəssüflü arzu çalarını reallaşdırır, feil formaları ilə praqmatik münasibətlərə girir və eyni zamanda, cümlələrdə feillər şəxsə görə dəyişdikdə kaş ki ədatı semantik funksionallığını qoruyub saxlayır. Aşağıdakı deyişmə janrında söylənmiş Həsən Mirzənin bir bəndinə nəzər salaq:

Kaş ki, o yerləri bir də gəzəydik,
Nərgizin gözündən öpüb, üzəydik,
Nəticə toyunda yallı süzəydik,
İşlər olaydı düz Dərələyəzdə (2,37).

Burada kaş ki ədatı xəbəri, yaxud sadə arzu şəkli ilə ifadə olunan misralarda işlənilib, ümidli, həsrətli arzu mənalərini gerçəkləşdirir, mikromətnin semantik çalarlığının yükünü həmin ədat bütövlükdə öz üzərinə götürür. Maraqlıdır ki, Həsən Mirzə birinci misrada işlənən kaş ki ədatından sonra vergül işarəsindən istifadə edir, əslində isə həmin sözlə ondan sonra gələn sözlər arasında cüzi fasilə hiss edilsə də, fikrimizcə, həmin durğu işarəsindən istifadə texniki yanlışlıq kimi götürülə bilər, çünki ki köməkçi sözü bağlayıcı kimi işləndikdə bir qayda olaraq ondan sonra vergül qoyulur. Mikromətnə isə ki ədatı aid olduğu kaş sözünün mənasını qüvvətləndirilməsinə xidmət göstərdiyindən ondan sonra vergülün qoyulması nöqsandır. Təkcə birinci misrada əyani, konkret, formal şəkildə işlədilən kaş ki ədatı digər misralarda abstraklaşır, ancaq hamısında həsrətli arzu çalarını əhatə edir. Kaş ki ədatının xəbəri feilin arzu şəkli ilə ifadə olunmuşdur və onun şəxsə görə paradiqması II şəxsin cəmindədir və onu şəxs paradiqmasının bütün formalarında işlətmək olar: Kaş ki, mən gəzəydim; kaş ki, sən gəzəydin; kaş ki, o gəzəydi; kaş ki, biz gəzəydik; kaş ki, siz gəzəydiniz; kaş ki, onlar gəzəydilər.

Həsən Mirzənin şeir mətnlərində da, də ədatının aktiv işləkliyi müşahidə olunur və bu köməkçi sözün həm bağlayıcılıq , həm də ədatlıq xüsusiyyəti vardır və bunları onların semantik funksionallaşma prosesində müəyyənləşdirmək olur. Belə ki, da, də köməkçi sözü sintaktik bütövlərdəki sözün və cümlənin mənasını

qüvvətləndirməyə xidmət etdiyi məqamlarda ədat kimi, cümlənin həmcins üzvlərini və ya tabesiz mürəkkəb cümlənin tərəflərini bağlamağa xidmət etdiyi hallarda bağlayıcı vəzifəsində çıxış edir. "Da,də bağlayıcısını sintaktik vəzifəsinə görə həm tabesiz bağlayıcılara, həm də tabeli bağlayıcılara aid etmək olar. O zaman ki, da,də bağlayıcısı təkliddə işlənir, o, tabesiz bağlayıcı kimi çıxış edir. Bu zaman o, cümlənin həmcins üzvlərinin və ya tabesiz mürəkkəb cümlənin tərəflərini bağlamağa xidmət edir (1,438). Da,də ədat ilə da,də bağlayıcısı omonim köməkçi sözlərdir. Maraqlıdır ki, da,də ədatı mənə cəhətlərinə görə də omonimik xüsusiyyət kəsb edə bilər. Belə ki, həmin ədat nitq prosesində həm qüvvətləndirici ədat, həm də emosionallıq və ekspressivlik bildirən ədat kimi çıxış edərək omonimləşir. Həsən Mirzənin "Tapın gətirin" "rədifli qoşmasının bir mikromətnində da,də ədatı 6 dəfə işlənərək aid olduğu sözün mənasını qüvvətləndirməyə xidmət göstərmişdir:

Ədası da gözəl, özü də gözəl,
Söhbəti də gözəl, sözü də gözəl,
Qəməsi də gözəl, nazı da gözəl,
O nazlı dilbəri tapın gətirin! (2,49).

Bu mikromətnə da, də ədatının aid olduğu sözlər sinonimik cərgə şəklindədir: ədası- özü; söhbəti- sözü; qəməsi-nazı. Belə sinonimik dubletlərin arasında işlənən da,də ədatı həmin sözlərin mənə çalarını qüvvətləndirməklə bərabər emosionallıq və ekspressivlik keyfiyyətlərini də gücləndirmişdir.

Həsən Mirzənin şeir mətnlərində da,də ədatının müxtəlif sözlərə aid edilərək işlədilməsi halları intensiv müşahidə olunur və belə məqamlarda həmin köməkçi söz aid olduğu sözün mənasını qüvvətləndirir və aşağıdakı mikromətnə gecə, gündüz antonim cütlüklərin və sən şəxs əvəzliyinin mənə çalarını qüvvətləndirmişdir.

Həsrətdən odlanıram,yanıram,
Yenə tək qalmısan can, Dərələyəz!
Gecə də, gündüz də səni anıram,
Sən də bu həsrətdən yan, Dərələyəz! (2,,63).

Həsən Mirzəyə itihaf olunmuş bəzi şeirlərin dilində da, də ədatı mikromətndəki sərt məzmununun qüvvətləndirilməsinə xidmət göstərir, həm də şairin hiss-həyəcanını poetik aspektdə daha qabarıq şəkildə ifadə edir: Mənəvi dəyərlər ucuzlaşsa da,

Onları müqəddəs sayanlar da var.
Dayazlar həddini keçib, aşsa da,
Müdrilər şəmi tək yananlar da var (2,103).

Bəzi poetik örnəklərin dilində da, də həm ədat, həm də bağlayıcı kimi çıxış edir və bunları funksionallaşma prosesində baş verən məna, semantik dəyişmələrlə ayırd etmək müəyyənləşdirmək olur. Məs:

Bil, dilə borcludur şeir, qəzəl də,
Alim də, şair də, incə gözəl də,
İnsan, insan olub dillə əzəldə,
Bunu duyanlar da, ananlar da var (2,103).

Bu mikromətnə həm cins üzlərin işləklik intensivliyi olduqca qabarıqdır və bunların arasında və bağlayıcısının işlədilməsi mümkün olan misralarda da, də bağlayıcı, mümkün olmayanlarda isə qüvvətləndirici ədat funksiyasındadır. Təhliləcəlb etdiyimiz alim- şairin şeir mətnlərində ilə köməkçi sözü həm qoşma, həm də bağlayıcı kimi çıxış edir və müəllifin aşağıdakı bəndində qoşma kimi işlənərək birgəlik mənasının ifadəsinə xidmət göstərir:

Mahnılar oxunur xoş avaz ilə,
Bir-birə cavablar asta,naz ilə,
Dünya gözəllərin gülər üz ilə,
Sağına,soluna düzürsən Ceyran!
Duyan könülləri üzürsən Ceyran! (2,54)

Göründüyü kimi,mikromətinin qrammatik formalaşmasında 3 dəfə epiforik mövqedə çıxış edən ilə qoşması semantik cəhətdən birgəlik mənasını gerçəkləşdirmiş, misraların və ya ümumi mikromətnin qrammatik semantikasında işləklik intensivliyinə görə çox mühüm rol oynamışdır.

Aşağıda verəcəyimiz Həsən Mirzəyə ithaf edilən seirin ikinci bəndinin birinci misrasında ilə qoşmasının qrammatikləşmiş formasından, yəni şəkilçiləşməsi şəkildən istifadə olunmuş və yenə də birgəlik mənası ifadə edilmişdir.

Böyüklə böyükdür,uşaqla uşaq,
Qaməti, yerişi gəncliklə qoşa.
Nə sevincdən dönən,nə qəmdən qaçan,
Həminin dadına yetən müəllim-
Həsən müəllim (2,85)

F.Əzizov Azərbaycan dilində qoşmaların qrammatikləşməsindən bəhs edərkən şəkilşiləşməyə meyl edən qoşmalara ilə, -la,-lə-ni də göstərir,dilçilik əsərlərində bu qoşmaların da şəkilçiləşməsi ideyası ilə razılaşmayaraq yazır: “Müasir Azərbaycan dilində qoşmaların şəkilçiləşməsi yox, qrammatikləşməsi prosesi mövcüddür. Daha doğrusu,zahirən şəkilçiyə bənzəyən qoşmalar dilin sintaktik sistemində paradiqmatik vasitələrdir”(3.52).Tədqiqatçının bu fikri ilə razılaşmaq fikrimizcə,düzgün olmazdı,qoşmaların, həmçinin ilə, -la,-lə-nin paradiqmatik imkanlarınabiz də etiraz etmirik,lakin qrammatikləşmə və

şəkilçiləşmə anlayışları eyni mahiyyətli olduğundan, eyni linqvistik mahiyyətə xidmət göstərdiyindən tədqiqatçının söylədiyi fikri özünü doğrultmur.

Yuxarıdakı bəndin üçüncü misrasında nə bağlayıcısının 2 dəfə təkrar işlədilməsi yolu ilə inkarlıq məzmunu reallaşdırılmışdır və dilimizdə həmin bağlayıcının təkrarlanması onun əsas xarakterik xüsusiyyətidir. Həmin bəndin “Nə sevincdən dönən, nə qəmdən qaçan” misrasının tərkibində nə bağlayıcısı həmcins üzvləri bağlamağa xidmət göstərmişdir.

Nə bağlayıcısı nə sual əvəzliyi ilə şeir məntələrində onomik səciyyə də kəsb edə bilir və semantik baxımda tamamilə ayrı-ayrı mənalara gerçəkləşdirilməsinə xidmət göstərilir. Yuxarıdakı mikrotekstdə nə bağlayıcısı inkarlıq məzmununun reallaşdırdığı halda, aşağıdakı sintaktik bütövdə isə nə sözü necə sual əvəzliyinin yerində işlənərək sual-nida qarışıq intonasiya çalarını ifadə edir:

Aldım göndərdiyin zor hədiyyəni,

Nə şirin maraqdı, ay alim Həsən?! (2,82)

“Təkrarlanan nə bağlayıcısı da bir sıra bağlayıcılar kimi da, ki bağlayıcılarının müxtəlif tərkibdə yanaşması ilə özünün mürəkkəb variantlarını əmələ gətirir” (1,440) və bu modeldə olan bağlayıcılar da təhsildə cəlb etdiyimiz poetik örnəklərin dilində fəal çıxış edir. El şairi Şəkil Dərələyəzlinin “Ay Həsən müəllim!” şeirinin bir mikromətnində nə də ki mürəkkəb işlənən bağlayıcı inkarlıq məzmununu daha da qabaqladır:

Çəkirsən qeyrətin doğma vətənin,

Hər qarış torpağın, çayın, çəməninin,

İndi nə sənindi, nə də ki mənim,

Bilirəm dərdlisən, ay Həsən müəllim! (2,102)

Həsən Mirzəyevin alim-şairə həsr olunmuş poetik örnəklərin dilində kimi, tək qoşmaları işləklilik aktivliyi ilə daha çox diqqəti cəlb edir və həmin sinonim qoşmalar qiymətli daş-qaş, gözəl gül-çiçək, heyvan adlarına, xalq qəhrəmanlarının, hidrosfer adlarına qoşularaq güclü poetik obrazlıq yaradır. Məsələn, Aşıq Mehdi'nin Həsən Mirzəyə ithaf etdiyi şeirinin sonuncu bəndində 2 dəfə kimi qoşmasından, 1 dəfə isə onun sinonimi olan tək qoşmasından istifadə edilməklə lirik mənin müsbət xarakterik keyfiyyətləri dolğun və obrazlı şəkildə təqdim olunmuşdur:

Kişi kimi dolanmağı,

Koroğlu tək sallanmağı,

Mehdi kimi xal yığmağı,

Allah özü bağışlayıb (2,90)

Həsən Mirzəni aşıq sənətinin xiridarı kimi səciyyələndirən Aşıq Ulduz “Görüm” rədifli qoşmasında onu Adəmlə, Hətəmlə müqayisə edir və onu hikmətdə, müdriklikdə aqıl dədələrə bənzədir, poetik fikirlərini tək qoşmasının köməyi ilə çox gözəl bir şəkildə təşbəhləndirir:

Varlığında söykəribdi Adəmə,
Səxavətdə bənzəri var Hatəmə,
Ömür boyu rast gəlməsi sitəmə
Aqıl dədələr tək nur olsun, görüm (2,91)

Əli Əkbər Dərələyəzli Həsən Mirzəyə həsr etdiyi poetik örnəyinin bir mikromətnində təbiət motivinin gözəlliklərini təsvir-tərənnüm etmə məqamlarında kimi bənzətmə qoşmasından 2 yerdə istifadə edərək estetikli obrazlılıq yarada bilmişdir:

Axar büllur kimi sular sərin,
Üzündən nur yağır mavi göylərin,
Ətri car olduqca bəyaz çöllərin,

Yaz kimi keçirdi yay Həsən müəllim! (2,108)

Həsən Mirzəyə həsr olunmuş şeir mətnlərində üçün qoşması da yüksək işləklik səviyyəsindədir və bir qoşma qoşulduğu sözlə birlikdə səbəb məzmununun konkretləşdirilməsinə rəvac verir. Aşıq Nedmənin digər bir şeirində, daha dəqiq desək, “Küsmüşəm” rədifli qoşmasının bir bəndində məsdəq tərkiblərindən sonra, epiforik mövqedə işlədilən üçün qoşması mikromətndəki səbəb çalarlığını gerçəkləşdirir:

Dilotu yeyəcəm söyləmək üçün,
Hicranı çağırıb əylənmək üçün
Dostları mehriban eyləmək üçün,
Yolumuzu tutub duman küsmüşəm (2,93).

Həsən Mirzəyə həsr olunmuş şeir mətnlərində daha ədatıda fəal işlənir və aid olduğu cümlələrə bütövlükdə qüvvətləndiricilik çalarlığı bəxş edir və biz bunu Bilman Qüdrətin “Ay Həsən” rədifli qoşmasının bir bəndində aydın şəkildə görə bilirik:

Dözdürə bilmirəm dözüümü daha,
Sənə çevirmişəm üzümü daha,
Saxlaya bilmirəm özümü daha,
Çəmənime apar məni, ay Həsən! (2,115)

Mikromətn başlağıcdan sona kimi daha ədatının köməyi ilə funksionallaşmış, qüvvətləndiricilik məzmunu kəsb etmişdir. Müşahidələrimi göstərir ki, bəzi şeir mətnlərində daha ədatı əvəzinə artıq ədatından istifadə edilir ki, həmin ədatlar sinonimik variant təşkil etdikləri üçün şeir mətnlərinin semantikasında heç bir əsaslı dəyişikliklər özünü göstərmir, deməli bu ədatların sinonim variantlarda işlədilməsi bu köməkçi sözlərin xarakterik cəhətidir. İstər şeir, istərsə də nəşr mətnlərində “... artıq ədatı bəzən bütün cümləyə aid olub, onun ifadə qüvvəsini artırdığı sözdən əvvəl işlənərək bir iş və hadisənin nəticəsində yeni bir hadisənin başlanacağını göstərir” (1,452).

Araşdırdığımız şeir mətnlərində emosionallıq və ekspressivlik keyfiyyətlərinin yaranmasına xidmət göstərən barı ədatının işlənmə intensivliyi zəifdir, tək-tük hallarda gözə dəyir:

Qıyma həsrətindən gözlərim dola,
Nə olar, bu dəfə barı gəl yola,
Bezmişəm, axırı nə ola-ola,
Dağlarım apar məni, ay Həsən!(2,115).

Burada barı ədatı xəbəri feilin əmr şəkli ilə ifadə olunmuş ikinci misrada işlədilərək güzəştli arzu çalarını yaratmışdır.

Həsən Mirzənin şeir mətnlərində əmr qrupundan olan qoy ədatından bir neçə məqamda istifadə edilərək cümlədə məsləhət çaları ifadə olunmuşdur. Alim-şairin “Beləsinə” rədifli gəraylısının aşağıdakı bəndində qoy ədatı feilin əmr formasının məsləhət çalarını reallaşdırmışdır:

Qoy Zəlimxan saz götürsün,
Söz incisin telə düzsün,
Ya bir yolluq əl götürsün,
Dastan yazım beləsinə! (2,53).

Şeir mətnlərində qoy ədatının işlənmə yerləri də müxtəlifdir və bu köməkçi söz həm cümlənin əvvəlində, həm ortasında, həm də sonunda işləyə bilər və işlənmə mövqeyindən asılı olmayaraq cümləyə feilin əmr formasının arzu, məsləhət, nəsihət, təsəlli, hədə mənalarını verə bilər.

Nəticə. Həsən Mirzənin və alim-şairə həsr olunmuş şeirlərin dilində köməkçi nitq hissələri semantik cəhətdən funksionallaşaraq poetik mətləbi mündəricəli edir və onun oxucu tərəfindən tez əxz olunmasında olduqca əlverişli vasitə kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat

1. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, “Elm”, 1980, 510 s.
2. Həsən Mirzə. Hanı o səndəki el, Dərələyəz?! Bakı, “Qismət”, 2002, 192 s.
3. Əzizov F. Müasir Azərbaycan dilində qoşmaların qrammatikləşməsi. Azərb.SSR EA Xəbərləri (ədəbiyyat, dil və incəsənət), 1987, N1, 57-61 s.
4. Hüseynova M. Müasir Azərbaycan dili: Aşıq və el şairlərinin dil və üslub xüsusiyyətləri (Dərələyəz mahalı üzrə dərs vəsaiti. Bakı, “Avropa” nəşriyyatı, 2018, 424 s.

Həsən Mirzənin və dilçi-şairə həsr olunmuş şeir mətnlərində sual cümlələrini formalaşdıran morfoloji vasitələr

Gülöyşə Əhmədzadə
ADPU-nun doktorantı

Xülasə

Əksər qrammatika kitablarında sual cümlələrinin intonasiyasının, sual əvəzliliklərinin və sual ədatlarının köməyi ilə qurulması göstərilir. Həsən Mirzənin və alim-şairə həsr olunmuş şeir mətnlərinin analitik təhlili göstərir ki, intonasiya ilə bərabər mətnlərdə sual cümlələrin yaranmasında qrammatik vasitələr də aktiv fəaliyyət göstərir. Həmin qrammatik vasitələrdən olan əvəzliliklər və ədatlar şeir mətnlərində iştirak etdikdə intonasiyanın yükü bir qədər azalmış olur və bu cür hallarda ən fəal mövqeyi əvəzliliklər və sual ədatları öz üzərinə götürür. Təhlil süzgəcindən keçirdiyimiz mövcud şeir mətnlərində sual cümlələrin, suallı bəndlərin, suallı misraların formalaşmasında sual əvəzlilikləri və sual ədatları mühüm rol oynayır ki, məqalədə bu morfoloji vasitələrin linqvistik analizinə daha çox diqqət yetirilir.

Açar sözlər: şeir, mətn, morfoloji vasitələr, el şairi

Морфологические способы формирования вопросительных предложений в текстах стихотворений, посвященных Хасану Мирзе и поэту-лингвисту

Гулоиша Ахмедзаде

Резюме

В большинстве учебников по грамматике показано построение вопросительных предложений с помощью интонации, вопросительных местоимений и вопросительных привычек. Аналитический анализ текстов стихотворений, посвященных Хасану Мирзе и ученому-поэту, показывает, что наряду с интонацией в формировании вопросительных предложений в текстах действуют и грамматические средства. Когда в текстах стихотворений присутствуют местоимения и прилагательные от этих грамматических средств, интонационная нагрузка несколько снижается, и в таких случаях наиболее активную позицию занимают местоимения и прилагательные. В существующих поэтических текстах, которые мы проанализировали, вопросительные местоимения и вопросительные привычки играют важную роль в формировании вопросительных предложений, вопросительных параграфов, вопросительных стихов, и в статье больше внимания уделяется лингвистическому анализу этих морфологических средств.

Ключевые слова: стихотворение, текст, морфологические средства, народный поэт.

Morphological means of forming question sentences in the texts of poems dedicated to Hasan Mirza and the linguist poet

Guloysha Ahmadzade

Summary

Most grammar books show the construction of question sentences with the help of intonation, question pronouns and question habits. Analytical analysis of the texts of poems dedicated to Hasan Mirza and the scientist-poet shows that along with intonation, grammatical means are also active in the formation of question sentences in the texts. When pronouns and adjectives from these grammatical means are present in the texts of poems, the burden of intonation is somewhat reduced, and in such cases the most active position is taken by adjectives and adjectives. In the existing poetry texts we have analyzed, question pronouns and question habits play an important role in the formation of question sentences, question paragraphs, question verses, and the article pays more attention to the linguistic analysis of these morphological means.

Keywords: poem, text, morphological means, folk poet

Aktuallıq. Folklor üslubunda yazıb-yaradan el sənətkarlarının şeir mətnlərində sual cümlələrini formalaşdıran morfoloji vasitələrin rolundan dilçiliyimizdə linqvistik təhlilinə demək olar ki, az yer ayrılır. Halbuki, Həsən Mirzənin və alim-şairə ithaf edilmiş poetik örnəklərinin dilində sual cümlələri də intensiv işləkliyi ilə diqqəti cəlb edir ki, həmin şeir mətnləri əsasında belə cümlələri formalaşdıran morfoloji vasitələrdən bəhs edilməsi mövzunun aktuallığını kifayət qədər şərtləndirir.

Annotasiya. Həsən Mirzənin və alim-şairə həsr olunmuş şeir mətnlərinin analitik təhlili göstərir ki, intonasiya ilə bərabər mətnlərdə sual cümlələrin yaranmasında qrammatik vasitələr də aktiv fəaliyyət göstərir. Həmin qrammatik vasitələrdən olan əvəzliliklər və ədatlar şeir mətnlərində iştirak etdikdə intonasiyanın yükü bir qədər azalmış olur və bu cür hallarda ən fəal mövqeyi əvəzliliklər və sual ədatları öz üzərinə götürür.

Metod. Məqalədə təsviri, müqayisəli, qarşılaşdırma və üslubi metodlardan, müasir dilçiliyə dair üsullardan istifadə edilmişdir.

Giriş.

Həsən Mirzənin şeir mətnlərində sual cümləsini formalaşdıran vasitələr içərisində sual əvəzlilikləri xüsusi olaraq seçilir və onlar poetik mühitdə müxtəlif sintaktik və məna münasibətləri ifadə edən sadə və mürəkkəb strukturadan olan sintaktik bütövlərin tərkib hissələri arasında əlaqə yaradan morfoloji vasitə kimi

çıxış edir. Sual əvəzliliklərinin köməyi ilə qurduğu mikromətnlərdə Həsən Mirzə onları digər nitq vahidləri ilə güclü bir şəkildə, yəni istər mənə və istərsə də qrammatik cəhətdən əlaqələndirərək poetik rəngarənglik yaradır. Məs:

Kim qəlbinə dəydi o şux gözəlin?
Hara uçub getdi o şux nəzənin?
Şair təbiətli Həsən Mirzənin,
İlham pərisini tapın gətirin (2,50).

Bu kontekstdə kim və hara sözləri konkret olaraq özlərində sual məzmununu ehtiva edir, müəyyən əşya və əlamətə işarə etmir, birbaşa hərəkət bildirən sözlərlə (kim dəydi? Hara getdi?) bağlanaraq sözün əsil mənasında qarşıya sual qoyur və həmin suallara cavab tələb olunur. A.İ.Zaretski sual əvəzliliklərinin bu cür xüsusiyyətini nəzərə alaraq onlara belə tərif verir: “Danışanın nitqində deyil, dinləyicinin cavabında konkretləşən əvəzliliklərə sual əvəzlilikləri deyilir” (1, 20). L.A.Bulaxovski qeyd edir ki, “Sual əvəzliliklərinin əsas vəzifəsi ondan ibarətdir ki, onlar dinləyicinin cavabında qeyri-sual məzmunlu sözlə əvəz olunur” (3,322).

Deməli “... Əvəzliyin bu növü, bir tərəfdən, sual vasitəsində çıxış edir, digər tərəfdən, nisbi söz məzmunu daşması ilə səciyyələnilir” (4, 163).

Həsən Mirzənin poetik örnəklərinin dili üzərində apardığımız müşahidələr göstərir ki, o, kontekstual şəraitdə sual cümlələrin bir növü olan ritorik suallardan intensiv şəkildə istifadə etmişdir. Maraqlı cəhət budur ki, bu söz sənətkarının sual əvəzlilikləri vasitəsilə kontekstual şəraitdə sual cümlələrin bir növü olan ritorik suallardan intensiv şəkildə istifadə etmişdir. Maraqlı cəhət budur ki, bu söz sənətkarının sual əvəzlilikləri vasitəsilə kontekstual mühitdə yaratdığı intonasiya çaları təkcə sual çaları ilə müşayiət olunmur, eyni zamanda buraya nida çalarlığı da əlavə olunur ki, bu da oxucunun hiss və duyğularını həyəcan və ehtizaza gətirir, poetik mühit üçün isə həyəcanlar səciyyəvi anlayış olub, estetik meyarlara xidmət göstərir və alim-şairin qoşma üslubunda yaratdığı 4 bəndlik “Nə olar?!” adlı şeirinin bir mikromətninə diqqət yetirək:

Nazlana-nazlana sallanan dilbər,
Qolumu boynuna salım, **nə** olar?!
Xumar-xumar baxıb can alan dilbər,
İncə belə kəmərlə olum, **nə** olar?! (3, 56)

Mikromətnə lirik “mən”in hiss və həyəcanları sual və nida çalarlığındadır ki, bu, intonasiyanın qovuşuq şəkildə verilməsi və eyni zamanda, **nə?** sual əvəzliyinin təkrar işlənməsi mikromətni həm forma, həm də məzmun cəhətdən zinnətləndirir. Onu da qeyd etməyi zəruri bilirik ki, bu mikromətnin ikinci və dördüncü misralarında **nə** əvəzliyi **necə?** sual əvəzliyinin yerində işlənməmişdir ki, bu da mətnin texniki tələbləri ilə bağlıdır və həmin misraları **necə?** sual sözü ilə işlətsək, cümlələrin semantikasına xələl gəlməyə də, misra sistemində ağırlaşma mütləq baş verəcəkdir. Qolumu boynuna salım, **nə**

olar?!; İncə belə kəmərlə olum, **nəcə** olar?! Mikromətnində sual və nida çalarının qovuşuq işlədilməsi onun emosional və ekspresivlik keyfiyyətlərini gücləndirmək məqsədi üçündür. Başqa sözlə desək, sual və nida cümlələrinin poetik məzmunla harmonik vəhdəti misraların intonasiya silqətini mükəmməlləşdirməyə xidmət göstərir.

Gözəl insan, görkəmli alim, böyük el ağsaqqalı, fenomen ictimai-siyasi xadim Həsən Mirzəyə ithaf edilmiş poetik örnəklərin dilində bağlayıcı vasitələrin işləklik intensivliyi müşahidə olunur. Məsələn, el şairi tanınmış saz-söz adamı Alqayıt Həsən Mirzəyə həsr etdiyi “Dərdimi” rədifli şeirinin sonuncu bəndinin ikinci misrasında “nə qədər” bağlayıcı vasitəsi misra əvvəli mövqedə çıxış edərək sintaktik bütövün qrammatik semantikasında mühüm rol oynamışdır:

Alqayıt inləyir bir qeyri səsdə,
Nə qədər yaşasın könül məhbəsdə?
Oxu bu şeirimi Milli Məclisdə,
Bəlkə, çıxardalar üzə dərdimi (3, 72).

Burada **nə qədər** bağlayıcı sözü sual məzmunu formalaşdırmaqla bərabər, mücərrəd kəmiyyət çalarını da gerçəkləşdirir, xəbərlə bağlanaraq hərəkətin qeyri-müəyyən şəkildə kəmiyyətini bildirir və sintaktik baxımdan kəmiyyət zərfliliyi vəzifəsində çıxış edir.

El şairi Şəkil Dərələyəzlinin “Ay Həsən müəllim” rədifli qoşmasının birinci bəndinin üçüncü misrasında sual məzmunu “**yoxsa**” modal sözünün vasitəsilə reallaşdırılır.

Gözlərin zillənib çox uzaqlara,
Dərin xəyaldasan, ay Həsən müəllim!
Yoxsa, seyrə çıxıb bizim dağlara?
Qalxdıqca qalxırsan, ay Həsən müəllim!

Burada “**yoxsa**” ehtimal bildirən modal söz olub, feili xəbərlə cümlələrə əlavə edilərək işlədilmiş, cümlədə, yaxud da misrada irəli sürülən fikri şübhə altına almışdır. Daha konkret desək, “yoxsa” modal sözü misradakı fikrin bir qədər şübhəli, təxmin olunan, fərq edilən şəkildə təsdiqini bildirməyə yönəldilmişdir.

Həsən Mirzəyə ithaf olunmuş bəzi şeir mətnlərinin ayrı-ayrı misralarında sual əvəzliliklərinin həm misraəvvəli, həm də misrasonu mövqelərdə təkrar işlədilməsi mikromətndəki sual şüasını gücləndirməyə, eyni zamanda sual ekspresiyasını daha da qabarıqlaşdırmağa xidmət göstərir və bu baxımdan Əli Ökbər Dərələzlinin “**Həsən müəllim**” adlı şeirinin bir mikromətni olduqca xarakterikdir:

Hanı Dəmirtepə, Göytəpə hanı?
Təkəndonduranım dağların xanı,
Qırxbulaq, Soğanlı, Təzəkli, Canı,

Mən deyim birbəbir say, Həsən müəllim (3. 107).

Mikromətnədə **hamı** sual əvəzliyinin 2 dəfə təkrarı təkcə birinci misranı deyil, ikici və üçüncü misraları da əhatə edir, onlarda sual məzmunu formalaşdırır, oxucu bunu cümlənin “**Necə**” sual əvəzliyinin köməyi ilə formalaşdırılan sual cümlələrinə Həsən Mirzəyə ithaf olunmuş şeir mətnlərində daha çox rast gəlirik ki, bunlarda da lirik “mən”in hissi-psixoloji aləmi ön plana çəkilir və həmin mətnin birinci bəndinin birinci misrasında verilən sual digər misralarda poetik “mən” tərəfindən nida və nəqli cümlələr vasitəsilə cavablandırılır. Aşağıdakı mətnə diqqət yetirək

Mən necə unudum ulu dağları?
Dərələyəz vətənimdir, vətənim!
Almalı bağları, buz bulaqları,
Cənnətə misaldır, mənim vətənim (3, 109).

El şairi Rəhman Mustafayevin digər bir şeir bəndində necə sual əvəzliyi 2 dəfə işlənərək hiss-həyəcanlar üzərində qurulmuş ritorik cümlə konstruksiyalarda daha qabarıq təzahür edir:

“Dağlar” şeirin ürəyimi dağladı,
Məlhəm o dağlardır, necə gətirim?
“Dərdimi” deyəndə elin ağladı,
Dərdli eli yurdanecə gətirim? (3, 111)

Mənsurə Dərələyəzli Həsən Mirzəyə həsr etdiyi “Mən” rədifli qoşmasının birinci bəndinin ikinci misrasında “**bəlkə**” modal sözünün yardımı ilə sual məzmunu yaratmaqla bərabər, həmin köməkçi sözü ismi xəbərlə əlaqələndirmiş, irəli sürdüyü poetik fikirdə şübhə, ehtimal çalarlığını reallaşdırmışdır:

Nə yaxşı dözmüşəm, ay Həsən müəllim!
Bu vətən dərdinə, **bəlkə** dağam mən?
Yadıma düşəndə ellər, az qalır,
Qara bulud olam, leysan yağam mən (3, 120).

Fəridə Ləmanın Həsən Mirzəyə ithaf etdiyi şeirinin üçüncü bəndində nə və nə üçün sual əvəzliliklərindən istifadə edilməklə poetik mühit cavabı özündən doğan sual məzmunu ilə səciyyələndirilmişdir. Mikrotekstdə təsvir-tərənnüm müstəvisində düşmənin tərəfindən vandalcasına törədilmiş məcburi köçkünlük motividir, sual sözlərin təkrarı və tək işlənməsi həmin motivin daha qabarıq və əhatəli poetik təsvirinə əlverişli şərait yaradır:

Bu nə köçhəköçdür, nə qaçhaqaçdır,
Bu tale oyununu, ya gizlənqaçdı?
O torpaq mənimdir, o yurd mənimdir,
Yersiz gəldi, yerli nə üçün qaçdı? (3, 126)

Maraqlı cəhət bir də ondan ibarətdir ki, müəllif mikrotexstin sonuncu misrasında min illərin sınağından çıxmış məşhur “Yersiz gəldi, yerli qaç” atalar

sözü üzərində cüzi əməliyyat aparmış, onu sanki əcazilikdən çıxarmış və kiçik həcmə malik atalar sözünə “nə üçün” sual əvəzliyini artırmaqla ona sual “donu” geyindirmişdir.

Səadət Buta Həsən Mirzəyə həsr etdiyi “**Dərələyəz**” poemasının müəyyən bəndlərini silsiləli sual cümlələri üzərində qurur və el şairi belə məqamlarda həm sual cümlələri üçün universal vasitə olan intonasiyanın, həm də sual əvəzliliklərinin gücündən səmərəli şəkildə istifadə edir və aşağıdakı mikromətn fikirlərimizi qəti şəkildə təsdiqləyir:

De kimdən danışım, kimimdən deyim?

Dəryada qər q olan gəməmdən deyim?

Hansı kədərimdən, qəməmdən deyim?

Könlümə güc olur, ay Həsən Mirzə! (3, 153)

Mikromətndə dərd motivi poetik tələblərə müvafiq bir şəkildə uyğunlaşdırılmaqla sual cümlələri və onu formalaşdıran kim, hara sual əvəzlilikləri də mikrotexsti sual çaları ilə tündləşdirir və onun intonasiyanı tutumlu bir şəkildə salır.

Həsən Mirzənin atası İbrahim Mirzəlioğlu sayılıb-seçilən saz-söz adamı kimi, Dərələyəz mahalında vaxtilə çox gözəl tanınmışdır. Onun folklor üslubunda yazdığı şeirlərini ilk dəfə Həsən Mirzə oxuculara təqdim etmiş və bu şeir mətnlərində morfoloji vasitələrin köməyi ilə qurulan suallı misralar da olduqca çoxdur. Məlumdur ki, köməkçi nitq hissələrindən biri olan ədatların bir mənə növü də sual ədatlarıdır və bu qrupa daxil olan şəkildən olmuş **-mı, -mi, -mu, -mü** ədatı şeir mətnlərində işləklik intensivliyi ilə daha çox diqqəti cəlb edir. İbrahim Mirzəlioğlunun “Bənövşə” qoşmasının son bəndində -mı ədatı intonasiya ilə birlikdə sualı formalaşdırır, mikromətndəki misralara əlavə emosionallıq və ekspressivlik keyfiyyətləri aşılayır, cümlələrdə sual məzmununu daha da qüvvətləndirir, “.....bitişdiyi sözün üzərinə vurğu gətirir” (4,456). Biz bunu aşağıdakı mikrotekstin təmsalında aydın görə bilirik:

Xınalı kəkliklər daşda **səkirmi?**

Dağ erkəci sürüşünü **çəkirmi?**

Şeyda bülbul bağ-bağçada ötürmü?

Bircə-bircə söylə mənə, bənövşə (3,159).

Həsən Mirzənin Osman Sarıvəllinin “ Olarmı?” rədifli qoşmasına nəzirə yazdığı dörd bəndlik şeirinin rədif mövqeyində işlətdiyi “ olar” feilinin sonunda gələn -mi ədatı sual məzmununun tərzini qabarıqlaşdırır, “olarmı” feilinin üzərinə vurğu gətirir, semantik baxımdan həmin feil “ icazə almaq” birləşməsi ilə sinonimlik təşkil edir və emosionallığı və ekspressivliyi gücləndirir:

Niyə kədərlisən, niyə qəmlisən?

Dərdini sənənlə bölüm, **olarmı?**

Kirpiyindən leysan kimi tökülən,

Gözünün yaşını silin, **olarmı?** (3,55)

Bəndin birinci misrasında sual məzmunu **niyə?** Sual əvəzliyinin 2 dəfə təkrar işlədilməsi ilə gerçəkləşdirilir və məntiqi vurğu quruluşca müxtəsər olan hər iki cümlədə, yəni “ Niyə kədərlisən?” –birinci, “ Niyə qəmlisən” ikinci cümlədə “**niyə**” “sual bildirən sözlərin üzərinə düşür” (5,83). Misradakı hər iki müxtəsər cümlə sinonimlik təşkil edir, yəni hər iki sintaktik vahiddə sinonimliyi yaradan sifətlə ifadə olunmuş (kədərlisən, qəmlisən) xəbərlərdir. Həmin misrada tema, yəni mübtəda vəzifəsində işlənməli olan “sən” şəxs əvəzliyi elliptik vəziyyətdədir, onu abstrakt şəkildə təsəvvürə gətirmək bir o qədər çətinlik törətmir. Həmin cümlənin reması “ kədərlisən”, “ qəmlisən” xəbərləridir və II şəxsin morfoloji göstəriciləri xəbərlərdə aydın şəkildə öz əksini tapmışdır. Bütövlükdə bu mikromətni (ona görə mikromətn deyirik ki, bu hələ inkişaf mərhələsindən keçməyib, onun inkişafı üçün qarşıda hələ 3-ə qədər bənd var) “Dərd” də adlandırıla bilər, çünki, bu mikromətnin hər bir misrasında və ya cümləsində dərd motivi obrazlı bir şəkildə öz bədii ifadəsini tapmışdır.

Nəticə. Həsən Mirzənin və ona həsr olunmuş şeir mətnlərində sual cümlələri intensiv fəaliyyət göstərərək həm intonasianın, həm sual əvəzliliklərinin, həm də sual ədatlarının köməyi ilə əmələ gətirilir və onlar vasitəsilə formalaşdırılan sual cümlələri lirik və poetik fikirlərin ifadə həssaslığının gücləndirilməsinə xidmət göstərir.

Ədəbiyyat

1. Mirzə H. Hanı o səndəki el, Dərələyöz. Bakı, “Qismət”, 2002, 192 s.
2. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, “Elm”, 1980, 510 s.
3. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, “Adiloğlu”, 2017, 428 s.
4. Abdullayev Ə, Syidov Y., Həsənov A. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, “Şərq-Qərb”, Bakı, 2007, 410 s.
5. Kazımov Q. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, “Təhsil”, 2007, 496 s.
6. Заретский А.И. О местоимениях, журнал, «Русский язык в школе», №6, 1940, стр. 15-20
7. Булаховский Л.А. Курс русского литературного языка, ч. I, угпедгиз, Киев, 1952, 410 стр.

**Həsən Mirzənin yaradıcılığında və alim-şairə həsr olunmuş şeirlərdə
dialektizmlərin linqvokulturoloji xüsusiyyətləri**

**Salahova Yeganə Həsən qızı
Gəncə Dövlət Universitetinin müəllimi, doktorantı**

Xülasə

Poeziyanın qida mənbəyində linqvistik vahid kimi dialektizmlərin də mühüm yeri var və onlar da şeir dilində poetiklik qaynağı kimi olduqca vacib linqvokulturoloji funksiyalar daşıyırlar. Təmkinlə, səbrlə, düşünə-düşünə şeir dilinə gətirdiyi dialektizmlər vasitəsilə Həsən Mirzə gözlənilməz üslubi rənglər, çalarlıqlar yaratmış, bədii fikirlərinin poetik aspektdə şərhini vermə vəzifəsindən uğurla gəlmişdir. Diqqəti cərkən əsas cəhət budur ki, Həsən Mirzənin şeirlərində forma əlamətləri ilə məzmun kamilliyi bir-birilə güclü vəhdət üzərində qurulur və söz ustasının bu kamil poetik əməliyyatlarında dialektizmlər də özünəməxsus yerlərdən birini tutur ki, məqalədə bu məsələlər saf-çürük edilir.

Açar sözlər. Dialektizm, linqvistika, kulturoloji, şivə sözlər poetiklik vasitəsi.

**Лингвокультурные особенности диалектизмов в творчестве Хасана
Мирзы и стихах, посвященных ученому-поэту**

Салахова Егана Хасан кызы

Резюме

Диалектизм как языковая единица также занимает важное место в источнике пищи поэзии, и они также выполняют очень важные лингвокультурные функции как источник поэзии в языке поэзии. Хасан Мирза создал неожиданные стилистические цвета и оттенки с помощью своих диалектизмов, которые он привнес в язык поэзии со сдержанностью, терпением и вдумчивостью, и успешно исходил из задачи интерпретации своих художественных идей в поэтическом аспекте. Примечательно, что в стихотворениях Хасана Мирзы совершенство формы и содержания основано на прочном единстве, и диалектика занимает особое место в этих совершенных поэтических операциях мастера слова, и эти вопросы уточняются в статье.

Ключевые слова : диалектизм, языкознание, культурология, диалектные слова средства поэтики.

Linguocultural features of dialectisms in the works of Hasan Mirza and poems dedicated to the scientist-poet

Salahova Yegana Hasan gizi

Summary

The dialectisms, as a linguistic unit, also have an important place in the main source of poetry, and in addition, they have very important lingua-cultural functions as a source of poetry in the language of poetry. Hasan Mirza had been created unexpected stylistic colors and shades through the dialectisms he had brought to the language of poetry with restraint, patience, thoughtfulness, and successfully came from the task of interpreting his artistic ideas in a poetic aspect. It is noteworthy that in Hasan Mirza's poems, the perfection of form and content is based on a strong unity, and dialectics occupies a special place in these perfect poetic operations of the master of words, and these issues are refined in the article.

Keywords: Dialectism, linguistics, culturology, dialect words are a means of poetics

Aktuallıq. Alim-şair Həsən Mirzə şeir yaradıcılığında dialektizmlərin üslubi çalarlarından, semantik mütəhərrikliyindən son dərəcə məharətlə istifadə edən söz sənətkarı olduğundan onun misra və bəndlərində həmin nitq vahidləri güclü əks-səda tapır, oxucunun diqqətini dərhal özünə çəkir, şairin fikir və duyğularının obrazlı şəkildə verilməsində müstəsna əhəmiyyət kəsb edir və şairin istifadəyə cəlb etdiyi dialektizmlərin linqvokulturoloji aspektdə təhlilə yönəldilməsi mövzunun aktuallığını kifayət qədər sərtləndirir.

Annotasiya. Məqalədə Həsən Mirzənin şeirlərində forma əlamətləri ilə məzmun kamilliyi bir-birilə güclü vəhdət üzərində qurulur və söz ustasının bu kamil poetik əməliyyatlarında dialektizmlər də özünəməxsus yerlərdən birini tutur ki, məqalədə bu məsələlər araşdırılmışdır.

Metod: Məqalədə təsviri və müqayisəli metodlardan istifadə edilmişdir.

Giriş.

Aydın məsələdir ki, uğurlu işlənməsindən asılı olaraq müxtəlif mənə qrupundan olan dialektizmlər şeir dilinə daxil olmaqla bədii ünsiyyət prosesinə xüsusi üslubi rəng qatır, ona yüngüllük və anlaşıqlıq gətirir. Dialektizmlərin mənə növlərindən birini də bitki, gül-çiçək adlarını bildirən dialekt və şivə sözləri təşkil edir ki, bunlara daha çox təbiət mövzusunda yazılmış sözlərdə üstünlük verilir və bu baxımdan alim-şair Həsən Mirzənin “Dağlar” rədiqli gəraylındaquzuqulağı və lilpar adlı 2 dialektizmdən məqamında olunmuşdur:

Quzqulağı duzlu ovam,
Qar altından yarpız yığam,
Dost-tanışla məclis quram,
Yatam qalam səndə dağlar
Şeh çəməndə izim düşə,

Palıd közdə kabab bişə,
Lilpar dolçan işə düşə
Məclis quram səndə, dağlar (2,27).

Birinci bənddə mürəkkəb quruluşa malik olan quzqulağı dialektizmi yabanı bitki adının ifadəcisi olub, Qərbi Azərbaycanın Çəmbərək şivəsində “yeməli turş yabanı bitki” mənasında işlənir (1,258). Bu dialektizmin birinci komponentində “u” saitinin düşümü hadisəsi müşahidə olunur ki, bu fonetik hadisə mikromətnin poetik tələblərindən irəli gəlmişdir, şüurlu şəkildə “u” dodaqlanan saitinə qənaət edilmiş və beləliklə də, bəndin fonetik tərkibində təzahür edən biləcək ağırlaşma aradan qaldırılmışdır. Əgər həmin sözə “u” saitini artırmaqla işlətsək, şübhəsiz ki, misranın səs sistemində mütləq bir ağırlaşma hiss ediləcək, deməli, poetik dil lakonikliyi söz sənətkarından tələb etmişdir ki, “u” səsini ixtisara salsın. Quzqulağı dialektizminin hər iki komponentindəki sözlər (quzu və qulağı) ədəbi dilimizə məxsusdur və birinci tərəfdəki söz qoyunun balasının adını, ikincisi isə həmin balanın bədən üzvlərindən birinin adını bildirir. Dialektizm hər iki komponenti ilə birlikdə metaforik səciyyə daşıyır, yəni xarici görünüşünə, formasına görə həmin bitki quzu qulağına oxşadığı, bənzədiyi üçün belə adlandırılmışdır. Dialektizmin linqvistik təhlili prosesindən o da dərhal aydınlaşır ki, mürəkkəb strukturadan olan bu söz ikinci növ ismi söz birləşməsi modelində olmuş (quzu qulağı və yaxud quzunun qulaqlığı) və tarixən bu formadan dialektizmə transfer edilmişdir. Kulturoloji cəhətinə gəldikdə isə deyə bilərik ki, quzuqulağı bitkisindən Azərbaycan mətbəxində qovurma, kətə, şorba, dovğa kimi yeməklərin bişirilməsində istifadə olunur. Adi halda da, şeirdə deyildiyi kimi, turş dad verdiyinə görə, bu bitkini duzla ovub yemək olur.

Şeirin ikinci bəndində özünü göstərən “lilpar” dialektizmi digər bir şivə sözünə, yəni dolça leksik vahidində epitet kimi işlədilərək üslubi dolğunluğu ilə diqqəti cəlb edir və məişətdə işlədilən “dolça” su qabı xarici görünüşünə görə lilpara bənzədilir, həqiqətən də bu gül formasına görə dolçaya daha çox oxşayır. Birinci növ ismi birləşmə (lilpar dolça) modelində olan bu dialektizmin birinci komponentindəki söz təyin vəzifəsində çıxış edərək necə?, nə cür?, hansı?, suallarından birinə cavab verir, kontekstual şəraitdə sifətləşərək əşyavilik xüsusiyyətini itirməklə əlamət bildirmə xüsusiyyəti kəsb edir, həm lilpar, həm də dolça dialektizmi şairin fikrə zənginliyinin mükəmmələşdirilməsində mühüm rol oynayaraq mətn mühitində üslubun formalaşmasında stimula verici əhəmiyyət daşıyır. Dialekt və şivələrimizdə lilpar sözü cüzi fonetik fərqlə özünü göstərir. Belə ki, Qərbi Azərbaycanın Çənbərək şivəsində bu söz lilpar fonetik tərkibində işləndiyi halda, Ağbaba şivəsində sözün ikinci hecasında “i” saitinin artımı ilə (lilipar) çıxış edir. Birinci fonetik tərkibdəki söz Çəmbərək şivəsində “yeməli yabanı bitki” adı, ikincisində isə nilufər (1,267) mənasında işlənir. Azərbaycanın lilpar bitkisi bitən zonalarında ondan qidalanma məqsədilə də

istifadə olunur və ondan müxtəlif çeşiddə xörəklərdə də qurudulmuş formasından ədviyyat kimi istifadə edilir ki, qidalanma mədəniyyətindəki rolu yüksək səviyyədə dəyərləndirilməlidir. Həsən Mirzənin Aşıq Mehdi ilə dəyişməsinin son bəndində lilpar dialektizminə düzəltmə-“l” morfoloji göstəricisi artırılmaqla işlədilir və həmin söz müəyyən məkanın əlamətini bildirən leksik vahid kimi çıxış edir.

A.Mehdi, vəsf elə uca dağları,
Türk-Oğuz yurdunu, göy yaylaqları,
Lilparlı, yarpızlı buz bulaqları,
Həsənlə birgə göz Dərələyəzdə (2,38)

Bəndin üçüncü misrasında digər bitki adı ilə (yalnız) üslubi sinonim kimi işlənən lilparlı dialektizmi –“l” şəkilçisinin köməyi ilə çoxluq məzmununu gerçəkləşdirir, məkanda, yəni buz bulaqlarda həmin bitkinin çox olduğunu işarələyir. Bundan əvvəlki şeir konterstində lilpar dolça söz birləşməsinin ikinci komponentində çıxış edən dolça sözü Qərbi Azərbaycanın Barana, Hamamlı, Kalinino şivələrində “ağac və misdən hazırlanmış bir qulplu su qabı” mənasında işlənir (1,133). Məişətimizdə istər tarixən, istərsə də müasir dövrdə dolça su qabından istifadə edilmişdir və bu qab mahir oyma üsulları ilə məşğul olan ustalar tərəfindən həm ağac, həm də dəmir məmulatlarından hazırlanırdı. Taxta materialları ilə müqayisədə misdən hazırlanmış dolçaların ömrü daha uzundur və həmin qabların bəziləri ölkəmizin tarix muzeylərində saxlanır, yerli və xarici turistlərə vaxtaşırı onların hazırlanması, tarixi haqqında dolğun məlumatlar verilir, deməli, məhdud dairədə işlənən dolça dialektizmi məişət mədəniyyətimizin müəyyən dövrü haqqında dolğun informasiya vericilik gücünə malikdir və o, əbədi yaşam statusunu dialektlərdə bərabər bədii əsərlərin dilində də qazanır.

Həsən Mirzə ilə aşıq Mehdiyənin dəyişməsində xeyli sayda dialektizmlərə rast gəlik ki, onlardan biri də “balbas” leksik vahididir. Bu dialektizm II növ ismi birləşmə tərkibində işlənərək, yəni balbasın qaymağı şəklində çıxış edərək qida məhsulu olan qaymağın növünü bildirir:

Balbasın qaymağı, küpənin yağı,
Arıncın balığı, palıd ocağı,
Keçə alaçığı, Qısırın dağı,
Qarnikə, Sərkizə, Qısdoya qaldı (2,40).

Qida mədəniyyətimizdə inəyin, camışın, qoyunun süd və qatıq məhsullarında hazırlanan qaymaq mühüm yerlərdən birini tutur və Azərbaycanın qərb bölgələrində iri gövdəli, iri quyruqlu qoyun cinsinin südündən hazırlanan qaymaq yağlılıq dərəcəsinə görə yüksək və keyfiyyətli olur. İsmi dialiktizm kimi bu söz Azərbaycan dilinin Gəncə dialektində “balvaz”, Çənbərək şivəsində “balvas” fonetik variantlarında işlənərək “iri gövdəli qoyun cinsi” mənasını bildirir (1,57; 3,54). Şeir mətnində işlədilən

“balbas” dialektizmində şivələrimizlə müqayisədə “v-b”, “s-2” samit əvəzlənmələrində müşahidə olunur ki, bu fonetik hadisə də Azərbaycan dilinin qərb qrupu şivələri üçün xarakterik hal hesab olunur.

Həsən Mirə “Dərələyəz” şeirində dərd motivini daha qabarıq şəkildə vermək üçün iki omonim dialektizmdən bacarıqlı yararlanmışdır:

Bağ-bağçamda daha bülüllər ötmür,
Dərd-qəmim tükənmir, həsrətim bitmir,
Harayım-fəryadım heç yerə yetmir,
Qəddim yaya dönüb ey, Dərələyəz!
Bədəndə qalmayıb hey, Dərələyəz!
Mən səni anıram hey, Dərələyəz! (2,64).

Poetik kontekstdə ardıcıl gələn ayrı-ayrı misralarda ey vokativi ilə, omonim funksiyada çıxış edən hey dialektizmlərini qafiyə mövqeyində söz sənətkarı elə məharətlə əlaqələndirir ki, mətnin səslənmə keyfiyyəti estetik təsir bağışlayır, ictimai dərd motivini açıb göstərmək işini asanlaşdırır. Həqiqətən də, misradaxili mövqələrdə ey, hey sözlərinin yaratdığı ahəng, melodiya şairin poetik özünəməxsusluq ləyaqətindən, təbii ilhamından qaynaqlanır, mətndə dəqiqlik, məntiqilik, emosiya və məzmun harmoniyası kimi keyfiyyətlər bütün incəlikləri ilə təzahür edə bilir.

Bəndin beşinci misrasında özünü göstərən “hey” sözü morfoloji cəhətdən ismi dialektizm vəzifəsində çıxış edərək “gül, qüvvə” mənasını bildirir və həqiqətən də bu söz Qərbi Azərbaycanın Çəmbərək, Meğri şivələrində həmin mənada işlənir (1,172). Altıncı misrada işlənən “hey” sözü isə hərəkətin icrası ilə bağlanaraq zərf funksiyasında çıxış edir və hərəkətin tərzini bildirir: “hey anıram”, yəni Dərələyəz mən səni aramsız, fasiləsiz, daima anıram və misrada da bu mənim ifadə edir. Deməli, canlı danışq dilinin imkanlarından məharətlə yararlanan Həsən Mirzənin dialektizmdən də bu şəkildə istifadə etməsi onun şairənəlik talant və istedadının qüdrətindən irəli gəlir. A.V.Lunaçarski yaradıcılığında sənətkar və söz problemini ön plana çəkərək doğru olaraq göstərirdi ki, “Şair hər şeydən əvvəl, müstəsna dərəcədə həssas, böyük daxili məzmunu, geniş dünyagörüşə malik insandır, öz mədəni səviyyəsi və təbiətinin istedadlığı etibarilə yüksələn, buna görə də dilin bütün məharət və şairənəlik qüdrətindən istifadə edərək öz hissləri ilə ətrafdakılara sirayət etməyə çalışan insandır” (4, 171)-deyə yazarkən şübhəsiz ki, Həsən Mirzə kimi güclü istedad sahiblərini nəzərdə tutmuşlar.

Onu da qeyd etməyi zəruri bilir ki, “hey” sözü yuxarıda göstərdiyimiz mənələrdən başqa, digər mənələrdə də dialekt və şivələrdə işlənir. Belə ki, Qərbi Azərbaycanın İrəvan şivəsində “hey” sözü “səs, cavab” mənasını bildirir (1, 172). Həmçinin bu söz frazeoloji birləşmənin tərkibində Çəmbərək şivəsində işlənərək “gücü, qüvvəsi, qalmamaq” mənasını ifadə edir (1, 172).

Həsən Mirzənin şeir dilində tək-tük hallarda fonetik dialektizmlərə də təsadüf olunur və bunlar müəyyən sözlərdə sait və samit səslərin bir-birini əvəz etməsi, səs artımı, səs düzümü fonetik hadisələri nəticəsində baş verir. Məsələn, Həsən Mirzənin Aşıq Mehdi ilə deyişməsinin bir bəndində Qərbi Azərbaycanın Vədi şivəsində “qoz” mənasında və “ceviz” fonetik tərkibində işlənən söz (1, 81) əksər dialekt və şivələrimizdə “cəviz” şəklində özünü göstərir və sair mətnində sözü Aşıq Mehdi həmin şəkildə işlətməyi məqbul hesab edir:

Bolbulağın suyu, Ağxaç təpəsi,
Xınalı kəkliyin çolpa fərəsi,
Təndirin lavaşı, cəviz ləpəsi,
Vaskana, Civana, Armoya qaldı (2,41)

Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində meyvə adları ilə bağlı sözlər olduqca zəngindir və həmin leksik qatda ceviz// cəviz dialektizmi də istisna deyil. Qida sənayesində qozun, cəvizin ləpəsindən keyfiyyətli yaölər və dərman preparatları hazırlanır ki, bunlar da kulturoloji əhəmiyyət kəsb edir. Cəviz və ceviz sözlərində ezə sait əvəzlənməsi aydın şəkildə özünü göstərir və e samiti ə saiti əvəz etməsi fonetik hadisəsi bir sıra dialektoloji tədqiqatlarda “açıq saitlərin qapalı saitlərin əvəz etməsi kimi verilmişdir” (5, 52; 6, 60; 7, 95; 8, 40-41; 9, 28; 10, 44; 11, 22). İ.Bayramov buna etiraz edərək göstərir ki, əslində e saiti açıq saitdir. Məhz buna görə də ə > e əvəzlənməsi açıq saitlərin qapalı saitləri əvəz etməsi kimi yox, açıq saitlərin açıqsaitləri əvəz etməsi kimi izah edilməlidir (12, 100). Tədqiqatçı onu da qeyd edir ki, ə > e səsəvəzlənməsi Azərbaycan dilinin Bakı, Quba, Dərbənd, Naxçıvan, Ordubad, Muğan, Zaqatala, Qax, Ağstafa, Qərbi Azərbaycanın Meğri, Çəmbərək şivələrində sözü əvvəlində və ortasında özünü göstərir (12, 100).

Həsən Mirzənin şeirlərində ə > a sait əvəzlənməsi hadisəsinə yalnız bir sözdə-lalə>lala gül, çiçək adını bildirən leksik vahidinin sonunda təsadüf edirik:

Biri dağlar balasıdır,
Biri sular sonasıdır,
Biri çiçək topasıdır,
Nəvələrin, nənələrin,
Mənim gözəl nəvələrim (2, 57)

Bənddə qafiyə sisteminin ahəngdarlığı naminə ədəbi dilimizdə lalə şəklində işlənən sözün lala fonetik tərkibində verilməsi təbii səslənir və sözün sonunda incə saitin qalın saiti əvəz etməsi şivələrimiz üçün xarakterik fonetik hadisələrdən biri olub, əsasən qərb qrupu şivələrini əhatə edir. Bununla belə bu fonetik hadisə Naxçıvan qrupu şivəsində (Şahbuz və şərur şivələrində), Muğan, Qərbi Azərbaycanın Çəmbərək şivələrində, Bakı və Qubanın bəzi şivələrində müşahidə olunur (72, 65).

Şair şeirdə nəvələrinin birini dağ lələsinə bənzədir və Azərbaycan poeziyasında bu çiçək gözəllik rəmzi kimi daim söz sənətkarlarımızın diqqətini

cəlb etmiş, təsvir-tərənnüm müstəvisində şairlərimiz bu təbiət gözəlinə saysız-hesabsız bədii örnəklər hısr etmişlər. Bundan əlavə, ölkəmizin lalə bitən bölgələrinə səfər edən yerli və xarici turistlərin də diqqətini bu gözəllik simvolu olan qırmızı ləçəkli gül daha çox özünə çəkir və onlar bu çiçəyi seyr etməkdən xüsusi zövq alırlar ki, bunlar da respublikamızda turizm mədəniyyətinin inkişafına müsbət təsir göstərən amillərdən biri kimi dəyərləndirilməlidir. Şeir mətnindəki lalə dialektizminin linqvistik təhlili ilə kulturoloji xüsusiyyətlərinin paralel və sistemli şəkildə analiz edilməsi həm dilçilik, həm də kulturologiya sahəsində dürüst elmi nəticələrin əldə edilməsində şərait yaradır.

Folklor üslubunda yazıb-yaradan söz sənətkarlarımızın şeir dilində samit səslərin düşümü hadisəsinə də müəyyən qədər rast gəlinir və bu baxımdan Həsən Mirzənin el şairi Səadət Buta ilə deyişməsinin sonbəndində Hüseyn şəxs adında “y” samitinin düşümü fonetik hadisəsi diqqəti cəlb edir:

Eldən elə gedib Hüsen Saraçlı,
Əmrah Gülməmmədov, Əhməd Sadaxlı,
Görübləratamı sazlı, qonaqlı,
Sən Həsən Mirzəsiz gəzirsən, Buta! (2, 48)

Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələrində Hüseyn antroponimik vahidinin Söyün, Sövün, hüsen fonetik tərkiblərində işlənməsi məlumdur və Həsən Mirzə də bu xüsusi işinin şivə variantına üstünlük verərək həmin sözü misranın səs sistemini ağırlaşdırmaq məqsədilə Hüsen şəklində işlətmişdir. Dialektoloji araşdırmalarda da qeyd edilir ki, sözlərin ortasında “y” samitinin düşümü Qazax, Şəki, Tovuz, Çəmbərk dialekt və şivələri üçün xarakterikdir (12, 225).

Poeziya dilində qoşa sözlərdən ibarət dialektizmlərdən istifadə poetikliyi ahəngdar, melodik, ritmik şəkillərdə vermək üçündür və bu lazımdır Həsən Mirzənin “Nəvələrım” adlı şeirində işlədilmiş “çin-çin” dialektizmi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

Birisi ağ göyərçindir,
Birinin teli çin-çindir,
Birisi pərvaz laçıdır,
Nəvələrım, nəvələrım,
Körpə-kövrək nəvələrım (2, 58)

Göründüyü kimi, şair “ç” samiti işlənən sözləri qafiyə mövqeyində işlədərək alliterasion ritm yazılmış və çin-çin sözündə 2 dəfə təkrarlanan “ç” samiti ritmi daha da gücləndirmişdir. Azərbaycan dilinin şivələrində çin sözü tək işlənəndə “sıra, cərgə” (xalçaya aid edilir-Y.S), qoşa söz şəklində işlənəndə “qat-qat” mənalarını bildirir və bu mənalara Qərbi Azərbaycanın Çəmbərlik, Vedi, Zəngibasar şivələrində rast gəlinir (12, 108).

Nəticə. Poeziya dilində dialektizmlərin linqvistik xüsusiyyətləri ilə kulturoloji cəhətlərinin vəhdətdə araşdırılmasının olduqca böyük elmi

əhəmiyyəti vardır və bu yönərdən yanaşdıqda alim-şair Həsən Mirzənin şeir yaradıcılığı da təhlil üçün kifayət qədər material verir. Həsən Mirzənin kəmiyyətə də, keyfiyyətə zəngin olan şeirlərində dilin mühüm ifadə vasitələrindən olan dialektizmlər digər nitq vahidləri ilə ustalıqla əlaqələndirilərək milli-mənəvi dəyərlərimiz haqqında oxucuda xoş və mükəmməl təəssürat yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov İ. Qərbi Azərbaycan şivələrinin leksikası (dərs vəsaiti). Bakı, "Elm və təhsil", 2011. 440 s.
2. Mirzə H. Hanı o səndəki el, Dərələyər?! Bakı, "Qismət", 2002, 1925.
3. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, "Elm", 1964, 460 s.
4. Rəfil M. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə giriş. Bakı, 1958, 282 s.
5. Şirəliyev M. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı, "Maarif", 1968, 421 s.
6. İraq-türkman ləhcəsi. Bakı, "Elm", 2004, 422 s.
7. Əliyev Ə. Azərbaycan dilinin Meğri şivələri. Bakı, "Elm", 2003, 580 s.
8. Rüstəmov R. Quba dialekti. Bakı, Azərb SSR EA nəşriyyatı, 1961, 283 s.
9. Azərbaycan dilinin Naxçıvan qrupu dialekt və şivələri. Bakı, Azərb SSR EA nəşriyyatı, 1962, 327 s.
10. Kərimov S. Azərbaycan dilinin Çənbərək və Karvansaray şivələri. Bakı, "Nurlan", 2004, 362 s.
11. İslamov M. Azərbaycan dilinin Nuxa dialekti. Bakı, Azərb SSR EA nəşriyyatı, 1968, 275 s.
12. Bayramov İ. Azərbaycan dili şivələrinin fonetikasi. Bakı, "Elm və təhsil", 2016, 252 s.

YAZI QAYDALARI

- Məqalələr **Azərbaycan, ingilis və rus** dillərində jurnalın elektron ünvanına – **lingvistikaproblemleri@yandex.ru** göndərilir.
- Məqalələr **Microsoft Word** proqramında Times New Roman şrifti ilə 12 pt. ölçüdə 1,0 intervalla yazılmalıdır. Səhifə ölçüləri: sağdan və soldan 2,0 sm, yuxarıdan 2,5 sm, aşağıdan 2,2 sm olmalıdır.
- **Başlıq** ortada qara və böyük hərflərlə yazılmalıdır.
- Məqalənin quruluşu aşağıdakı bölümlərdən ibarət olmalıdır: müəllifin adı, ata adı və soyadı, iş yeri, elmi dərəcəsi və elmi adı, üç dildə açar sözlər və xülasə (100-150 sözdən ibarət, 12 pt. ilə) ədəbiyyat siyahısı. Hər üç dildə yazılmış xülasələr bir-birinin eyni olmalı və məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır.
- Məqalələrdə verilən **şəkil, rəsm, qrafik və cədvəllər** düzgün, aydın və mətn içərisində olmalı, onlara aid olan yazılar altında yazılmalıdır.
- **İstinadlar** mətn içərisində kvadrat mötərizədə göstərməklə məqalənin sonunda əlifba ardıcılığı ilə nömrələnməlidir. Məsələn: [1, 8].
- Ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam və dəqiq olmalıdır. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri onun növündən (monoqrafiya, dərslik, elmi məqalə və s.) asılı olaraq verilməlidir. Simpozium, konfrans materiallarına və ya tezislərinə istinad edilərkən məqalə və ya tezis adı göstərməlidir.
- Məqalələrin həcmi: 6-12 səhifə.
- Məqalələr mütəxəssis rəyi (məxfi olaraq) əsasında jurnalın redaksiya heyətinin qərarı ilə çap olunur. Redaksiya düzəlişlər etmək üçün məqaləni müəllifə qaytara bilər.
- Məqalədə gedən hər hansı bir elmi yenilik, tezis və s. üçün müəllif şəxsən məsuliyyət daşıyır.
- Jurnalda dərc olunmayan məqalələr geri qaytarılmır.

ПИСЬМЕННЫЕ ПРАВИЛА

- Статьи на азербайджанском, английском и русском языках отправляются на электронный адрес журнала - linguistikaproblemleri@yandex.ru.
- Статьи в Microsoft Word шрифтом Times New Roman 12 pt. следует писать с интервалом 1,0. Размеры страницы: документ должен иметь поля: правое и левое 2,0 см, верхнее 2,5 см и нижнее 2,2 см.
- Название должно быть написано чёрными заглавными буквами посередине.
- Структура статьи должна состоять из следующих разделов: имя автора, отчество и фамилия, место работы, учёная степень и научное звание, ключевые слова на трёх языках и аннотация (100-150 слов, 12 пт.) Литература. Резюме, написанные на всех трёх языках, должны быть идентичны и соответствовать содержанию статьи.
- **Рисунки, графики и таблицы**, приведённые в статьях, должны быть правильными, чёткими и содержаться в тексте, а также должны быть написаны под соответствующими статьями.
- Объем статей: 6-12 страниц.
- Статьи публикуются по решению редакционной коллегии журнала на основании экспертного заключения (конфиденциально). Редакция может вернуть статью автору для исправления.
- Автор несёт персональную ответственность за любые научные нововведения или тезисы и т.д. в статье.
- Статьи, не опубликованные в журнале, не возвращаются.

WRITING RULES

- Articles in Azerbaijani, English and Russian languages are sent to the journal's email address - lingvistikaproblemleri@yandex.ru.
- Articles in Microsoft Word in Times New Roman 12 pt. should be written at 1.0 spacing. Page dimensions: the document must have margins: right and left 2.0 cm, top 2.5 cm and bottom 2.2 cm.
- The title should be written in black capital letters in the middle.
- The structure of the article should consist of the following sections: author's name, patronymic and surname, place of work, academic degree and academic title, keywords in three languages and abstract (100-150 words, 12 pt.)
References. Abstracts written in all three languages must be identical and consistent with the content of the article.
- Figures, graphs and tables given in the articles must be correct, clear and contained in the text, and must also be written under the corresponding articles.
- Volume of articles: 6-12 pages.
- Articles are published by decision of the editorial board of the journal on the basis of an expert opinion (confidentially). The editors can return the article to the author for correction.
- The author is personally responsible for any scientific innovations or theses, etc. in the article.
- Articles not published in the journal will not be returned.

*Çapa imzalanmış 08.11.2021-ci il
Kağız formatı 60x84^{1/16}, çap vərəqi 14
Sifariş 360, sayı 200*

*ADPU-nun mətbəəsi
Bakı, Ü.Hacıbəyli küçəsi, 68
Tel: (+99412) 493-74-10
Email: poliqrafiya@mail.ru*